

NEMZETSTRATÉGIAI AKADÉMIA

A 2015. június 11-én Veszprémben,
a Nemzetstratégiai Kutatóintézet, a Veszprémi Egyetem és
a Veszprémi Magyarságtudományi Kutatások Műhely által közösen szervezett
Együttgondolkodás nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról c.
konferencia alapján született tanulmánykötet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE SOROZAT

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

EGYÜTTGONDOLKODÁS NEMZETSTRATÉGIÁRÓL ÉS NEMZETPOLITIKÁRÓL

Nemzetstratégiai Kutatóintézet
Budapest, 2016

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 10.

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

Felelős kiadó: Szász Jenő, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnöke

Szerkesztők:

Duray Miklós

Garaczi Imre

Péti Márton

Szalóky-Hoffmann Csilla

Szász Jenő

Kiadványtervezés, nyomdai előkészítés: Grafcom Media Kft.

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2016, Budapest

Lektor: Bali János

Szerzők, előadók ©: Bencze Lóránt, Bodó Barna, Duray Miklós, Garaczi Imre, H. Tóth Tibor, Korhecz Tamás, M. Kiss Sándor, Maleczki József, Nagy Egon, Orosz László, Péti Márton, Szabó Balázs, Szász Jenő, Vajda Barnabás, Vetési László

Minden jog fenntartva.

A kötetben megjelent írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

A borítón szereplő képek:

1. kép: A veszprémi vár, Creative Commons
2. kép: A Kárpát-medencei magyarság, Szabó Balázs 2016
3. kép: A konferencia a veszprémi várban, Péti Márton 2015

Készült a CC Printing Kft. Nyomdájában A/4 formátumban.

ISBN 978-615-5639-01-2 ISSN 2064-6372

TARTALOM

BEVEZETŐ GONDOLATOK	7
SZÁSZ JENŐ A nemzet ügye intézményi küldetésként	7
A NEMZETSTRATÉGIA TÖRTÉNELMI, TERMINOLÓGIAI ÉS CIVILIZÁCIÓS ALAPJAI	8
DURAY MIKLÓS A magyar nemzetstratégia és nemzetpolitika kibontakozásának mérföldkövei	8
MALECZKI JÓZSEF Fogalomtisztázó szándékú megjegyzések a nemzetstratégiához	16
GARACZI IMRE A nemzetstratégiai és nemzetpolitikai jövőképek alapjai a Kárpát-medencei népek sorsában	21
VETÉSI LÁSZLÓ Jegyzetek a Kárpát-medencei szórványhelyzet átalakulási folyamatairól	36
A NEMZETSTRATÉGIA KÖZTERVEZÉSI ÉS FEJLESZTÉSPOLITIKAI VETÜLETEI	43
KORHECZ TAMÁS Nemzetpolitika – nemzetiségi autonómia – stratégiai tervezés: Különös tekintettel a vajdasági/délvidéki tapasztalatokra	43
PÉTI MÁRTON–SZABÓ BALÁZS A Kárpát-medence külhoni magyarságának társadalmi, gazdasági és geopolitikai pozíciói	52
NAGY EGON A romániai magyar lakta megyék általános gazdasági helyzete	65
NEMZETI INTEGRÁCIÓS ÉS KÜLPOLITIKAI MOZGÁSTEREK MÚLTJA ÉS JELENE	76
OROSZ LÁSZLÓ Magyar nemzeti integrációs törekvések a 20. században és az után: a trianoni trauma feloldásának lehetséges útjai	76
VAJDA BARNABÁS A külpolitikai nemzetstratégiák lehetőségei és korlátai – a hidegháború alatt és utána	84
NEMZETSTRATÉGIAI DILEMMÁK ÉS TANULSÁGOK A KÖZELMÚLTBÓL	90
M. KISS SÁNDOR Magyar ellenzéki kapcsolatok a Kárpát-medencében 1956–1989 között és a magyar–magyar kapcsolatok a Határon Túli magyarok Hivatalának kialakulásáig. Adalékok egy témához	90
BODÓ BARNA Kisebbségi hídszerep – többségi nacionalizmus. A magyar nemzetpolitika buktatói	115
NEMZETSTRATÉGIA A NYELVSTRATÉGIÁBAN	121
BENCZE LÓRÁNT A magyar nyelvstratégia fogalmáról	121
H. TÓTH TIBOR Nyelv, norma – nyelvstratégia	126
KÖTETÜNK SZERZŐI	133

BEVEZETŐ GONDOLATOK

SZÁSZ JENŐ

A nemzet ügye intézményi küldetesként

Ha minden magyar megfogja egy másik magyar kezét, keblünkre ölelhetjük a Kárpát-medencét!

A Nemzetstratégiai Kutatóintézet egyik fontos küldetése, hogy kapcsolatot építsen a nemzet ügyével foglalkozó kormányzati háttérintézetek között, koordinálja a nemzetstratégiai témájú kutatásokat. Ez nem csak az alapító okiratban rögzített kötelességünk, de természetes felelősségünk is, hiszen jelenleg az NSKI a magyarság jövőkutatásában érintett legnagyobb szervezet. E küldetés szellemében a nemzet ügyével foglalkozó kormányzati háttérintézmények számára – a Nemzeti Összetartozás Napjához kapcsolódóan – 2015. június 11-én Veszprémben került megrendezésre az első fórum.

A Veszprémi Főegyházmegye Érseki Hivatala által rendelkezésünkre bocsátott helyszínen jelen volt a Balassi Intézet, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és a Veritas Történetkutató Intézet is, rendezvényünket társszervezőként a Veszprémi Pannon Egyetem és a Veszprémi Magyarságtudományi Kutatások Műhely segítette.

A fővédnökséget Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes úr vállalta el, az esemény tudományos szervezőbizottságának elnöke Duray Miklós felvidéki magyar

polgárjogi harcos, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnökének tanácsadója volt, akiknek ezúton is hálásan köszönöm közreműködésüket, mint ahogy köszönetet fejezem ki Nagyméltóságú és Főtisztelendő Márfi Gyula veszprémi érsek úrnak is.

Az esemény címe „Együttgondolkodás nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról” kifejezte a felkért szervezetek és szakemberek együttműködésének igényét a nemzet ügyéért való cselekvésük során. A konferencia szervezésének fontos szempontja volt, hogy a megszólított anyaországi intézmények képviselőinek előadásait külhoni szakemberek korreferátumai tegyék teljessé, minél több nemzetrészt képviselve.

A Nemzetstratégiai Kutatóintézet e kötetben gyűjtötte össze ezeket a tanulmányokat. Kötetünk nemzetfilozófiai számvetéssel, nemzetstratégiai előretékkéntéssel, nemzetpolitikai célkitűzésekkel kapcsolatos üzeneteket kíván átadni az Olvasónak. Ahogy Duray Miklós előadásában elhangzott, *„egyetlen nemzet sem egységes, de ha van összetartó gondolata, eszméje, akkor az egyetemesség elve szerint összetartó. A nemzetstratégia az egyetemesség és nem az egység törvényszerűsége szerint fogalmazható meg. Az egység parancsot sugall, az egyetemesség kölcsönösséget, együttműködési hajlalmot, erőteret jelent. Ebben az erőterben kellene élnünk, nekünk, magyaroknak.”*

A NEMZETSTRATÉGIA TÖRTÉNELMI, TERMINOLÓGIAI ÉS CIVILIZÁCIÓS ALAPJAI

DURAY MIKLÓS

A magyar nemzetstratégia és nemzetpolitika kibontakozásának mérföldkövei

A kezdet kezdetén kell leszögeznünk: *a stratégia műveleti terv, a hadviselés, a szervezett cselekvés, a tervezett elképzelés végrehajtásának, az ügyek/közügyek intézésének előzménye.* A sorrendiség felcserélhetetlen. A műveleti tervet ha megelőzi az ötletszerű cselekvés, a tevékenység zavarossá, esetlegessé válik. A sorrendet ha nem tartjuk be, a jó szándék is a visszájára fordulhat.

Ha visszatekintünk a magyar régmúltra, nincsenek kétségeink afelől, hogy elődeink ezzel tisztában voltak. A közelmúltig, a reformkorig ezt zsigerileg tudták. A kiegyezés előkészítői is nagyrészt sejtették. A zűrzavar akkor következett be, amikor egy romantikus szemlélet borította homályba az észszerűséget: amikor azt gondolták politikai elődeink, hogy mintegy 350 év elteltével helyreállítható Magyarország 15. század végi és 16. századi etnikai egysége, és olyan állapotot lehet teremteni az országban, mintha az a 350 év nem is lett volna.

Tekintsük át röviden az előzményeket. Kétségtelen, hogy stratégiailag tökéletesen átgondolt eseménysorozat volt Árpád népének bejövetele a Kárpát-medencébe. Nem

tudjuk, ismerték-e a „stratégia” vagy ezzel valamilyen rokonítható kifejezést, de az általuk szervezett körülmények arról tanúskodnak: pontosan tudták a lényegét. A vérszerződés és az örökös fejedelem megválasztása magában foglalta a nemzetszervezés akaratát és az országalapítás gondolatát, onnan már csak egy lépés volt az államalapítás. Minden emlékezeti jel arra utal, hogy a 9. és a 10. században a stratégiai gondolkodás hatotta át a meghozott döntéseket és a végrehajtási utasításokat, egyébként a háromszoros túlerőben lévő keleti frankokat nem tudták volna legyőzni a pozsonyi csatában. *Ekkor azonban még nem lehetett egymástól elválasztani a különböző stratégiákat, csak egy létezett: a megmaradás és az előrelépés.*

A következő stratégiai döntés az orientációról szólt. Nyugat vagy kelet? Ez 973-ban véglegesen eldőlt a nyugati irányultság javára. Főlöszleges vitatkozni több mint ezer évvel később arról, hogy ez helyes döntés volt-e. A stratégiai döntés megszületett, és a végrehajtás ehhez tartotta, tartja magát a mai napig.

Szent István államszervező királyunk legfontosabb stratégiai döntése a faluhálózat kiépítése volt, melyet ma ily módon ismerünk: tíz település építsen egy templomot. Ezeket pedig fogják egybe a püspökségek.

Ha ez nem történt volna meg, minden korábbi bölcs döntés veszendőbe mehetett volna. A késő avar társadalom sorsára jutottunk volna – az nem ismerte ezt a típusú közigazgatási berendezkedést –, vagy visszaléptünk volna a korábbi, nomád állapotba.

Az említett példák *ország- és államstratégiai* szempontból fontosak, e stratégiának ugyan sok hatalmpolitikai összetevője van, de a nemzetépítés nélkülözhetetlen alapfeltétele. Nincs sok ismeretünk a nemzetről ebből az időszakból. Ismerjük Kniezsa István térképét, amelyen viszonylag pontosan megrajzolta a Kárpát-medencében kialakult 11. századi etnikai határokat, és tudomásunk van arról, hogy Mátyás király uralkodásának vége felé az ország lakosságának a 85 százaléka egységes etnikumú, azaz magyar volt. Ezt a becslést egy száz évvel későbbi, a reformáció Magyarországon való elterjedtségéről szóló adat is hitelesíti. E szerint az ország lakosságának mintegy 85 százaléka a protestáns felekezetekhez tartozott: református, evangélikus, majd unitárius – a református és unitárius magyar, az evangélikus szláv és német ajkú, a maradék római katolikus, nagy része magyar és német.

Nyilvánvaló, hogy a protestantizmus nem a felekezeti ügy, a kereszténység megújítása okán bekövetkezett megvilágosodás miatt lett ennyire sikeres, hanem az anyanyelv használatától. Ezzel jelenik meg először gondolkodásunkban kimondatlanul a *nemzetstratégia mint társadalomszervező tényező*, és azonnal konfliktusgerjesztő is, mert ütközik a *hatalmi stratégiákkal*. Ellentétbe került az akkor már Magyarország királyává tett Habsburgok érdekeivel, mert az anyanyelve erejével szerveződő társadalom kevésbé volt manipulálható idegen érdekek szerint.

Nem sokkal később, Pázmány Péter idején *sajátos összefonódását láthatjuk az országstratégiának és a nemzetstratégiának*. Pázmány felismerte a nemzeti nyelvben rejlő társadalomszervező erőt. Számára azonban ez inkább eszköz volt, mert elsődleges célnak a három részre szakadt ország egységesítését tekintette, ehhez pedig felhasználta a nemzeti nyelvet, nyelveket – ő adatta ki először szláv nyelven az esztergomi szertartáskönyvet –, de feláldozta a protestantizmust, szüleinek felekezetét, melybe ő is beleszületett. Akkor ő még nem sejtette, hogy nem sokkal halála után mind a nyelv, mind a protestáns egyházak, mind a

magyarság idegen hatalmi stratégiák kínpadjára kerül, és csaknem elvész.

Nem véletlen, hogy Zrínyi Miklós, a költő és katona, akinek a Török áfium ellen való orvosság című, nagy alapossággal megírt műve a stratégiai gondolkodók sorába emelte őt, néhány évtizeddel Pázmány halála után nem látott más menekvés utat, mint kiköltözni ebből a térségből, valahová Brazíliába. II. Rákóczi Ferenc is a külföldi, francia segítségben látta a stratégiai megoldást, de oly módon, hogy az a nemzetnek a szülőföldön való megmaradását eredményezze. A 18. század utolsó harmadára Magyarországon a magyarság részaránya az összlakossághoz képest 35 százalékra csökkent.

A 19. századvég és a 20. század főleg baloldali vagy liberális beállítottságú szociológusai, történészei mélységesen elmarasztalják a 18. századi és 19. század elejei magyarországi társadalmi viszonyokat a maradiság, a fejlődésképtelenség, a feudális viszonyokhoz való görcsös ragaszkodás, a nemesség magatartása, a vármegyerendszer megcsontosodott szerkezete, a „nemesi demokrácia” miatt. Alapjában véve igazuk van, mert Európa nyugati fele ekkor már a korai kapitalista fejlődés összes siker- és nyomorlehetőségét kipróbálta. A bírált állapotok miatt Magyarország évszázados kérésbe került a Nyugathoz képest. Ám ha ezt a magyar maradiságot összevetjük Mária Terézia betelepítési és birtokpolitikájával, valamint II. József modernizációs törekvésnek álcázott gyarmatosító politikájával, egyértelmű, hogy ugyan a magyar nemesség felfogása az államstratégia szempontjából védhetetlen, az országstratégia és a nemzetstratégia szempontjából azonban egyetlen lehetőség volt. Az államot ugyanis kisajátította az uralkodó, de az országot az erőteljes kolonizációval szemben csak így tudták megvédeni, és a nemzetet csak így lehetett jobb időkre átmenteni.

Ennek a sajátos, nemzetmentő maradiságnak az előterében kell szemlélnünk Magyarország 18. század végi kibontakozási törekvéseit. Egyszerre jelenik meg a színtéren minden addigi baj vagy annak tekintett állapot megváltoztatására irányuló törekvés. Érthetően *az államstratégiai szemlélet* jelenik meg először, ennek egyik sarkalatos tétele az állami önállóságnak a Habsburg-háztól való visszaszerzése.

Az *országstratégia* elsősorban két vonatkozásban jelentkezik. Az egyik az Erdéllyel való újraegyesülés kérdése, a másik az uralkodó személye. Azok is, akik nem mondják ki, hogy II. József miatt – minthogy nem koronázták meg a Szent Koronával – a Habsburg-ház elveszítette uralkodói legitimitását Magyarországon, azt követelik, hogy a Magyar Királyság törvényes uralkodója lakjon az országban. Ezzel párhuzamosan jelentkezik a *nemzetstratégia*, elsősorban a magyar nyelv ügyében, annak pedig akkori legfontosabb kérdése a nyelvújítás volt. Kazinczy pontosan tudta, hogy a modernizáció alapja a nemzet nyelvi felkészültsége, tehát meg kell újítani a nyelvet.

Ebben az időszakban jelenik meg az említett *három stratégiai ágazati halmaz – állam-, ország-, nemzetstratégia – metszészónájában a modernizáció kérdése*. E három stratégiahalmaz egymást metszésének az oka az elmaradottság felismeréséből fakad, mint ahogy a más, hasonló stratégiai metszészónák is a hiányosságok vagy szükségszerűségek együttes felismerése miatt alakulnak ki. Azt viszont tényként kell elismerni, a 18. századvég felismeréseinek gyakorlati terméke a Széchenyi család múlhatatlan érdeme: a Nemzeti Múzeum alapítása Széchenyi Ferenc által, majd fia érdeméért a Magyar Tudományos Akadémia létrehozása.

Sajátos, hogy *időközben áthelyeződnek a stratégiák mezők*. Kazinczy idején a nyelvújítást még elsősorban nemzetstratégiai kérdésként lehetett értelmezni, néhány évtizeddel később a nyelvhasználat ügye pedig már elsősorban *államstratégiai* vonatkozásban jelenik meg a magyar nyelv hivatali használatának törvény általi elrendelésével, 1844-ben. Ezzel kapcsolatban azért fontos tudatosítani, hogy a nyelvnek ekkor már nemcsak államstratégiai, hanem állampolitikai vonatkozásai is vannak. A nyelv, a nemzeti nyelv ekkor kulcskérdéssé válik, ezzel kapcsolatosan hatalmi jellegű ellentétek is kialakulhatnak, ez pedig jócskán fölülírja a nemzetpolitikát. Kialakul országpolitikai vetülete.

Ennek az időszaknak a terméke a *gazdasági stratégia* újraéledése, számtalan gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi társaság alapítása, a folyami, a közúti és a vasúti közlekedés fejlesztése, mindez az előrehaladó modernizáció alapja. A gazdasági stratégia megalapozója vitathatatlanul Széchenyi István volt. Ő tudta, hogy a gazdaságot békés viszonyok között lehet fejleszteni, ám később arra is rájött, hogy mindaz, amit Magyarország gazdasági fejlesztésével

kapcsolatban elképzelt, csak a magyar állami függetlenség megerősödésével lehet sikeres, ezt pedig konfliktus – forradalom – nélkül nem lehet elérni. Ez egy olyan ellentétpár volt, amely egyre inkább áthattotta a reformkor végső kibontakozásának időszakát. Ebből született meg a *közügyek kezelésének stratégiája, amelyet másként politikai stratégiának nevezünk, azaz a helyzetteremtés és a megvalósítás módozatainak stratégiája*. Ennek volt avatott mestere Kossuth Lajos. Viszont a Kossuth és Görgey között 1849 májusában elsősorban Buda ostromával kapcsolatban kialakult ellentét arról tanúskodik, hogy Görgey személye révén újrászületett rövid időre a *magyar hadászati stratégia* is. A két lángeszű férfi közötti ellentétet pedig úgy kell értelmeznünk, hogy a politikai stratégia a látványos sikerre törekszik, a *hadműveleti* gondolkodó pedig az eredményességre és annak megtarthatóságára. Azaz az ellenfelet látványos csatában kell-e legyőzni, vagy végső vereséget kell rá mérni?

A magyar közgondolkodást az egész 19. század folyamán leginkább az *államstratégiai* gondolkodás hatotta át. A Béctől, a Habsburgoktól való függetlenülés óhaja, melynek a kiegyezés után kialakult egy sajátos elágazása, a *nemzetállam-stratégia*. Ennek vezérlő gondolata ugyanaz volt, mint száz évvel korábban a francia államnemzeteszmé – az országot alkotó nép a francia, esetünkben a magyar.

Csak a miheztartás kedvéért jegyzem meg: a kiegyezés után született újra a *magyar külpolitikai stratégia* azzal, hogy Andrassy Gyula gróf lett a Monarchia külügyminisztere. Utoljára Károly Róbert nevéhez kötődik az egész országra vonatkoztatható magyar külpolitikai stratégia, az 1335 októberében Visegrádon megszervezett hármaskirálytalálkozóval kapcsolatban. Minden későbbi, a történészek által fölértékelt uralkodói vagy fejedelmi „külügyeskedés” híján volt a külpolitikai stratégiának. Akár Luxemburgi Zsigmondhoz kötődött, aki elsősorban német-római császár akart lenni, akár Bethlen Gáborhoz, akinek a Török Porta és Bécs közötti, zseniálisnak mondható manőverei tulajdonképpen kispályás megoldásokhoz vezettek. Vagy az egyéni érvényesülés volt a céljuk, vagy a saját terület fölötti szuverenitás megtartása. Talán nem szentségtörés, ha emlékeztetünk arra, hogy az 1980-as években, a késő kádári korszakban éppen Bethlen

Gábor kétirányú sikeres politizálását értékelték nagyra az akkori hatalomhoz közel álló történészek. Ez ugyan semmit sem von le az erdélyi fejedelem uralkodói zsenialitásából és manipulációs készségéből, de ez önmagában még nem országpolitika.

A kiegyezés utáni magyar külügyi vagy külpolitikai stratégia a majdnem sikeresnek ítélt kiegyezés eredményeinek hosszú távú bebetonozására törekedett, ennek biztosítékát a Monarchia és a Német Birodalom közötti szövetségben látta. Ilyen körülmények között látták megvalósíthatónak a *magyar nemzetállam-stratégiát* is. Kérdés, hogy az akkori stratégiai elemzők láttak-e összefüggést az 1878-as San Stefanó-i békekötés és a létező birodalmak további sorsa között. Azt tudjuk, hogy Kossuth Lajos a kiegyezést az akkor már egyre inkább tért nyerő modern hatalmi politikából levonható tanulságok szerint ítélte rossznak a Deáknak írt „Kasszandra-levélben”. Akkor még kevesen tudhatták, hogy Kossuthnak lesz igaza.

Az 1790-től fokozatosan kiépülő magyar stratégiai gondolkodás 1920-ban összeomlott. Persze ez nem egyik napról a másikra történt, mint ahogy a százemeletes felhőkarcoló tetejéről leugró öngyilkos sem az ugrás pillanatában hal meg. Az ötvenedik emeletnél még vígan kacaghat: hiszen még élek, sőt a tizedik emelet magasságában is ezt ismételtetheti. A puffanás az utolsó pillanatban következik be. A földszintig van remény.

Nem tudom, hányszor volt 895 óta stratégia nélküli állapot Magyarországon, de 1918 ősze és 1919 nyara között bizonyíthatóan nem volt országot átható stratégiai gondolkodás, hacsak nem Stromfeld Aurél vöröskatonái jutnak eszünkbe mentségként, akik azért álltak be katonai szolgálatba, hogy visszafoglalják a szülőföldjüket a cseh légióktól, és tábornokuk is azon a véleményen volt, hogy ezt meg kell tenni.

Viszont e korszak után kirajzolódik a stratégiai gondolkodás megújuló képlete. A vezéreszme az államstratégia. Ez logikus. Az államnak működnie kell, ez mindennél fontosabb. Ezt követően vagy inkább ezzel egy időben a gazdasági stratégiai gondolkodás éledt újra: a maradék ország a szakadék szélén állt, nem voltak nyersanyagai, elvesztette természeti energiaforrásait, letöredezett vasúti hálózata, nem volt bevétele, nem volt fizetőeszköze. Az akkori magyar közgazdászok és

pénzügyérek Bethlen Istvánnal az élen csodát műveltek azzal, hogy talpra állították az államot és a maradék országot. Soha sem értékeltük őket kellően, érdemeknek megfelelően. A budapesti Kossuth téren kellene nekik emléket állítani.

Az első világháborút lezáró békeszerződések, békekényszerek azonban minden korábbi helyzethez képest új viszonyokat teremtettek a magyar állampolitikában, országpolitikában és nemzetpolitikában. Egyebek között azzal is, hogy ennek a három szakterületnek az elszakított területek és az elszakított nemzetrészek okán törvényszerűen kialakult egy korábban nem létezett metszészónája. Mindez kívül esett az addigi stratégiai gondolkodáson – az ország három részre szakított-sága idején sem merült fel a szétszakítottság ilyen vetületben. Ennek következtében teljesen új keretet kapott a nemzetpolitika, és új megítélés alá került az országpolitika. Hangsúlyozom, ezeknek a kérdéseknek Trianon után nem a stratégiai megítélése változott meg, hanem az új helyzetben a hagyományos stratégiai feladatkörök értelmezhetetlenné váltak. A *stratégia a békeszerződés revíziója* lett, ezt a nemzet, az ország, az állam és a külügyek stratégiájának összességéként lehet értelmezni.

Ne felejtsük, ez jó stratégiai elképzelés volt, pontosabban nem volt hibás elképzelés, hiszen az Európai politikai gondolkodást irányadóan befolyásoló politikai vélemény, az angol, kritikus hangvételt ütött meg a Nagy-Trianon-palotában aláírt békeszerződéssel kapcsolatban, az Egyesült Államok távol tartotta magát az üggyől, Szovjet-Oroszország pedig nem vett részt benne. A határrevízió eredményességét pedig nem a Hitler iránti magyar rokonszenv teremtette meg, hanem az 1938. október 30-án Münchenben született négyhatalmi egyezmény záradéka, azt pedig aláírta Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és a Német Birodalom is. A revízió stratégiája sikeres volt – politikusi szemmel ítélve. A stratégia csődjét a második világháború jelentette. Időszerű pontosítással a Vörös Hadsereg Moszkva alatti ellentámadása 1941. december 5-én. Ezután Magyarország akkori kormánya Bárdossy László miniszterelnökkel még abban a hónapban arra a meggyőződésre jutott, hogy a németek elveszítik a háborút, és minden visszarendeződik az 1938. szeptember 30-át megelőző állapotok szerint. Ami ezután történt, az a zsákutcában való menetelés csupán, vagy stratégia nélküli tévelygés? A háborúból való kiugrási érzelmeket,

kérdésfelvetéseket, kísérleteket inkább erkölcsös amatőrök kezdeményezésének lehet tekinteni, vagy stratégiai gondolkodók felvetésének? A válaszkérés miatt kell fontosnak tekintenünk a Nemeskürty István Requiem egy hadseregért című munkájában található megállapítást, hogy a második magyar hadseregbe aránytalanul több hadkötelest hívtak be a visszacsatolt területekről, mint a trianoni határokon belül maradt országrészből.

Ezzel kapcsolatban kell feltenni a kérdést: miért szűnt meg 1941 decemberének végével hosszú évtizedekre a magyar nemzetstratégiai gondolkodás?

Ez nem azt jelenti, hogy ne születtek volna néha sarkalatos ügyekben alapvetően jó és fontos gondolatok és megoldások, de évtizedekig nem épültek stratégiák.

Néhány sajátos megoldásra kívánok rámutatni. Időrendiség szerint az egyik ilyen helyzet 1945 és 1949 között alakult ki a Csehszlovákiához csatolt magyarok esetében. Azt a körülményt, hogy a szétszóratásra és kitoloncolásra ítélt felvidéki magyarok helyzete ellenőrizhető legyen, a potsdami értekezleten sikerült elérni. Nem a magyar érdekérvényesítés eredménye volt ez, hanem a nyugati hatalmaknak köszönhető, mert nem értettek egyet a Szovjetunió küldöttségének azzal a javaslatával, mely szerint egyenlőségjelet kell tenni a felelősségviseelésben a németek és a magyarok közé. Ezután született meg Csehszlovákia és Magyarország között a lakosságcsere-egyezmény, amelyet az akkori viszonyok között sikernek lehet tekinteni, hiszen gátat vetett a Szovjetunió által támogatott csehszlovák gátlástalanságnak.

A másik példa több mint negyven évvel későbbi. A kommunista hatalmi rendszer bukása előtti időszakban Magyarország, korábbi magatartásától eltérve, barátságosan fogadta a Romániából menekülő magyarokat, de már nem románul beszélő románnak vagy a „baráti Románia” áruólinak tekintette őket. Menedéket adott nekik, és segítette őket továbbutazásukban Nyugat felé ahelyett, hogy nemzetstratégiai megfontolásból letelepülésre biztatta volna őket.

A harmadik példa egy további negyedszázaddal későbbi. Az Oroszország és Ukrajna között 2014 óta kialakult viszályban, amely Ukrajnában belháborút okozott, a magyarországi diplomácia

és a civilszervezetek a képességeik szerint mindent megtettek az Ukrajna nyugati csücskében, az ún. kárpátaljai területen élő magyarok mentése és segítése érdekében. A legnagyobb figyelem a segélyek szervezésére összpontosult.

Ennyi. Az említett eseteknek nincs stratégiai vonatkozásuk, esetenként taktikaként lehet őket minősíteni.

Tény és való, hogy 1941 végétől 1989-ig nem létezett magyar nemzetstratégia, inkább egy nemzet elleni vagy nemzetsemleges stratégia valósult meg.

Például 1947-től a Magyarországon tanuló felvidéki diákokra a rendőrség vadászott, és az elfogott magyar fiatalokat átadták a csehszlovák hatóságnak. Ennek majdnem minden esetben börtönzés lett a következménye. Akiket nem dugtak börtönbe, azokat besúgónak kényszerítették.

A Kádár János vezette magyarországi párt- és kormánydelegáció szereplése 1958 februárjában Marosvásárhelyen, Kolozsvárott ugyancsak a magyar nemzeti érzés elleni megnyilvánulás volt – az erdélyi magyarokat magyar származásúaknak nevezte, fő kijelentése arra összpontosult, hogy Magyarországnak nincsenek területi igényei –, de a kommunista párt stratégiai megfontolásainak sem felelt meg, hiszen hallgatósága elfordult tőlük, amikor megköszönték a román elvtársaknak, hogy segítettek a magyar ellenforradalom megfékezésében. Ezért a magyarországi párt- és kormányküldöttség látogatása a proletár nemzetköziség szempontjából is balul ütött ki.

De 1985 őszen Köpeczi Béla történész akadémikus, Magyarország akkori művelődési minisztere sem volt bölcsebb szlovákiai látogatása alkalmával, mert segítséget ajánlott fel a szlovák félnek annak megvizsgálására, hogyan lehetne megvalósítani a szlovákiai magyar iskolákban a szlovák nyelvű oktatás bevezetését.

Ha figyelmen kívül hagyjuk az olyan, államhatáron átívelő, nemzeti kötelékeken belül kialakult szervezeti kapcsolatokat, mint amilyen a táncházmozgalom, vagy az irodalmi életben belül létrejövő és megakadályozhatatlan szellemi hálózati rendszert, esetleg a politikai ellenzékiek között kialakult, a rendőrség által akadályozott, de ugyancsak megakadályozhatatlan kapcsolatokat, akkor magyarországi oldalon az első

minőségi változás 1987–1988-ban következett be. Sajátossága ennek a változásnak, hogy dokumentálhatóan nyomon követhető egy párhuzamos szemléletváltás egy akkori nem hivatalos ellenzéki kiadványban, a Beszélőben (Kis János, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia), a Münnich Ferenc Kollégium félhivatalos kiadványsorozatában (Bihari Mihály) és a Népfront hivatalos napilapjában, a Magyar Nemzetben 1988 februárjában publikált Szokai–Tabajdi-tanulmányban. A három különböző irányból megfogalmazott elképzelés valóságos szemléletváltást jelentett a magyarországi nyilvánosság körében – még ha az ún. demokratikus ellenzék kemény magja kivonult is ebből –, és első normatív következménye az 1989. október 23-én elfogadott alkotmánymódosítás volt. Ennek 6. cikkelye emelte be a magyarországi törvények rendszerébe az ország határain kívül élő nemzetrészek iránti felelősségérzetet. Azt azonban tudatosítani kell, hogy a rendszerváltozási folyamat kezdetén csakis azért hullhatott megfelelő táptalajra a nemzeti gondolkodás csírája, mert volt egy ún. népnemzeti másként gondolkodás Magyarországon, amelynek szerteágazóak voltak a gyökerei. Részint átszótték az MSZMP népi kötődésű irányzatát, a Hazafias Népfront szerkezeti elemeit, a nem hivatalos ellenzékiek különböző csoportjait.

Az 1989 októberében elfogadott alkotmánymódosítás óta ismét létezik hivatalos *magyar nemzetstratégia*. Addig, csaknem öt évtizeden át egyetlen elv érvényesült: ahogy lehet. Ez két és fél korosztály felnőtté válásának ideje.

Ekkortól, 1990-től vetődik fel újra a kérdés, de nem 1920-tól, hanem 1941 végétől vagy az 1947-es magyarországi kék cédulás választástól eltelt időszakot újraértékelve: mi a nemzetstratégia, és mi az ennek végrehajtási folyamatoként megvalósuló nemzetpolitika?

A minden mindennel összefügg megállapítás banalitásától eltérve tudatosítanunk kell, hogy 1920 óta a magyar nemzet egyes részei más jogi és politikai térben élnek, mint korábban. Ez nem mérhető össze az 1541 és 1686 közötti korszakkal, a három részre szakítottságéval. Azt a megosztottságot ugyanis nem ismerte el jogosnak egyetlen akkor létező hatalom sem, mindenki átmeneti állapotnak tartotta, és nem

befolyásolta a falusi ember életvitelét, gondolkodásmódját, esetleg a megélhetés fondorlatait.

A mai nemzetstratégia azonban más jogi helyzettel szembesül. Ahány államhoz csatolták a magyar nemzet egy-egy töredékét, annyi helyzettel, állampolitikai érdekekkel, érzelmekre, személyes érdekekre vonatkozó, erkölcsi megpróbáltatást jelentő elvárással szembesül. Ezért *a megvalósíthatóság szempontjából a mai magyar nemzetstratégia hármastagoltságú. Egyik része Magyarország belterületén létezik, és az állampolitika, valamint az országpolitika részeként valósul meg. További része, mely szintén jelentős, mintegy egyharmados hányada az állampolitikai kötelekeken kívül, az államhatáron túli területeken kell, hogy megjelenjen, figyelembe véve a környezeti szempontokat. A harmadik része a kettő összessége, az egyetemes nemzetépítés.*

Az egyetemes vagy más megítélés szerint az egyetemes nemzetépítés azonban a nemzetnek az államok közötti megosztottsága miatt rendkívül érzékeny területeket érint. Hiszen a két világháború közötti időben sem volt már életszerű, amikor a nemzet egysége – vélt egysége – még a történelmi ország maradék mágneses terében lebegett. Az elszakított nemzettestek alig tizenöt évvel az új államhatárok meghúzása után másként kezdtek gondolkodni. Elidegenedtek egymástól, és ez nem közvetlenül a nemzeti összetartozás-tudatukat érintette, csupán az élet szükségletei, kényszerei miatt megszűnővé vált a közös gondolkodás. Erre utalt 1934-ben megjelent könyvében Szekfű Gyula is. A visszacsatolást 1938-ban a felvidéki magyar vagy 1940-ben az észak-erdélyi magyar végtelen örömként élte meg, mégis a területet visszafoglaló magyarországi lenézően viszonyult hozzá, nemzetileg kisebb értékűnek ítélte meg a visszafoglaltat, hiszen az már idegen befolyás alatt élt.

Ennek a nyomát nehéz kitörölni a tudatból, mert a kollektív emlékezet részévé vált. Még ha a rendszerváltozás kezdete telítve volt is kellemes élménnyel. Ezeknek egyike érzelmileg leginkább Antall József őszinte, de következményei szerint nem végiggondolt bejelentéséhez kapcsolódik, mely szerint léleklében tizenötmillió magyar miniszterelnökének tekinti magát. Ezt az érzést azonban nemsokára elsodorta a lelkekből az akkori ellenzék kampánya, mely azzal vádolta a hivatalban lévő kormányt, hogy a magyarországi polgártól idegen nemzeti elkötelezettsége okozta a magyarországi állampolgárok anyagi kiszolgáltatottságát. Pedig tudjuk erről, hogy a korábbi

állampárt idézte elő az országnak az 1970-es évektől folyó eladósításával, ám ennek egyre súlyosbodó terhét az őket leváltó és éppen regnáló kormány és rajta keresztül az egész nemzet nyakába varrták. A magyarországi rendszerváltozás eszmeiségének ez volt a stratégiai bukása. Ez szedi az áldozatait a kezdet óta huszonöt évvel később is a magyarországi politikai paletta minden oldalán, és érintőlegesen, egyben logikusan, de sajátos áttételeken keresztül az elszakított nemzetrészek közösségeiben is.

A rendszerváltozás kezdetétől számított pártpolitikákon túl létezett háttérpolitika is, mely nem politikai, hanem stratégiai kérdésekkel foglalkozott.

Ennek a gondolkodásnak az eredményeként 1996-ban két olyan nagy méretű nemzeti találkozóra került sor, mely jelentős mértékben hozzájárult a nemzetstratégiai és nemzetpolitikai közgondolkodás serkentéséhez. Az egyiket az akkor hivatalban lévő magyarországi kormány rendezte, 1996 júliusának első hétvégéjén. Ennek a találkozóknak hármassikere volt. Mondom a végétől. Minden magyarországi parlamenti párt és kormányzati intézmény aláírta a határon túli résztvevőkkel együtt azt a közös nyilatkozatot, amelyben egyetértettek, hogy folytatni kell a hasonló találkozókat. És nem volt egyetlen résztvevőnek kifogása az ellen, hogy a szülőföldön való maradás és az ottani boldogulás a legfontosabb szempontja a nemzetpolitikának, noha ez teljes egészében nem került bele a közös nyilatkozatba.

A másik eseményt a Magyarok Világszövetsége rendezte az augusztus 20. előtti hétvégén, ott pedig kimondatott magyar nemzet határokon átívelő újr egyesítésének, reintegrációjának kívánalma.

Erre épült az 1998 és 2002 közötti magyarországi kormányzati időszakban a korábbi stratégiai gondolkodást valóra váltó nemzetpolitika, a Magyar Állandó Értekezlet – Máért – létrehozásával és a státustörvény megalkotásával, majd elfogadásával. Ez a törvény a köznyelvben kedvezménytörvényként honosodott meg, mintegy kódoltan jelezve, hogy Magyarország, beleértve a kormányát is, még nem érett meg a nemzetstratégiai gondolkodásra.

Ezt követte a 2002-es kormányváltás után a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma. Ez először 2004-ben ült össze, majd 2005-ben az akkori házelnök

kezdeményezésére véglegesült, így eredményesen helyettesíthette a Máért tevékenységét, azt ugyanis az akkori kormány 2005 novembere után felfüggesztette.

Sajátosan alakulnak a helyzetek egy nemzet történelmében. 1938-ban és 1940-ben az elszakított területeket visszafoglaló magyarországiak marasztalták el a visszacsatolt magyarokat magyarságuk gyengülése miatt, ma pedig ez éppen fordítva van. A magyarországiak nemzettudata és hazaképe kérdéses az elszakítottak megítélése szerint. Ezt leplezendő, számos látványos lépés történt, törvényi rendelkezés született 2010 óta – nem sorolom őket. Ettől azonban mégsem lesz láthatatlanná az a valóság, hogy Magyarország ma már nem az összmagyarság gyökérszága, mert a lakossága nem tudja feldolgozni az ezzel a felelősséggel járó nemzeti közfeladatot.

Egy jelentéktelen példát említek. 2014 decembere óta a nagyközönség számára megnyílt egy magyarságról szóló kiállítás Budapesten. A kiállítás látványos, sok interaktív elemet iktattak belé. Az egyik kérdezz-felelek kockapörgettyűjén azt a kérdést teszik fel a látogatóknak: tudja-e, hol van hazánk első pezsgőgyára? A kocka negyedik oldalán a válasz: Pécs, Littke pezsgőgyár, 1859. A programozott válasz alapján két következtetésre juthatok: a kiállítás forgatókönyvét egy rosszul értesült, kevésbé művelt ember írta; vagy nem tudja elhelyezni a haza sokdimenziós képletének földrajzi térszerkezetét a 19. századi Magyarország térképén. Ugyanis az első magyarországi pezsgőgyárat Pozsonyban alapították 1825-ben, hiszen Pozsony akkor Magyarországon volt. A kiállítás eszmei szerzője kétségtelenül tudhatta, hol indult először pezsgőgyártás Franciaországon kívül. Ha nem tudta, hogyan kaphatott diplomát az ilyen feladatra feljogosító műveltség hitelesítéséről? De ha tudta, hol létesült az első Franciaországon kívüli pezsgőgyár, ki adta neki az utasítást, hogy ezt ne vegye figyelembe? A kiállítás forgatókönyvének megírása idején, 2014-ben adhattak olyan utasítást a kiállítás rendezőjének, hogy a haza csak a trianoni döntés utáni Magyarország lehet? Vörösmarty 1835-ben azt írta: a haza benned van. Több mint másfél évszaddal később a mai Ukrajnában élő nemzettársunk pedig leírta: a haza te magad vagy. Mit szól ehhez Magyarország kormánya, mely külhoniaknak nevezi

a hivatalos, az államközi egyezmények szerint létező Magyarország államhatárán kívül élő magyarokat, függetlenül attól, hogy mi az állampolgárságuk? A külhoni ugyanis idegent jelent.

Ez a felvetés azonban sok további kérdés megválaszolására, megválaszolatlanságára vagy megválaszolatatlanságára vet fényt.

Választ tudunk-e adni a kérdésre: mi a haza, a hon? Mi a nemzet? Kik a nemzet részei?

Magyarország 2011-ben elfogadott Alaptörvénye az egységes nemzetről szól. Noha minden természet-tudományosan művelt ember tudja, hogy a természetben nincs egység, de van hasonlóság és rendszer. A nagy rendszereket, amelyeket az emberi kultúrák

világában a nemzetek jelentik, nem az egység, hanem az egyetemesség jellemzi. Ez érvényes a biológiai és a szerves világgra is. A világmindenség szerkezeti elemei sem egységben szerveződnek, hanem önálló egyedenként, de egyvalami összetartja őket: az egyetemesség rendszere. Egyetlen nemzet sem egységes, de ha van összetartó gondolata, eszméje, akkor az egyetemesség elve szerint összetartó.

A nemzetstratégia az egyetemesség és nem az egység törvényszerűsége szerint fogalmazható meg. Az egység parancsot sugall, az egyetemesség kölcsönösséget, együttműködési hajlamot, erőteret jelent.

Ebben az erőterben kellene élnünk, magyaroknak.

MALECZKI JÓZSEF

Fogalomtisztázó szándékú megjegyzések a nemzetstratégiához

A stratégia fogalmához

A stratégia eredetileg nem pusztán műveleti tervet jelent, hanem hadműveleti tervet. A szó közvetlen és közvetett jelentése szerint is. Közvetett jelentése: létfontosságú cselekvés terve. Ez a közvetettség azonban könnyen felfejthető. A létfontosságú cselekvés egyben hadászati, hadműveleti tett is, hiszen azért van rá szükség – ha nem leigázni akarunk valakit –, hogy életben maradjunk, minthogy a veszélyeket felmérő, tervszerű védekezés is akkor hatékony, ha stratégia szerint történik. Nem baj, ha ez egyben a hadakozás rémképét is felveti. Sőt, inkább ez vezet közelebb a stratégia szó jelentésének lényegéhez.

A magyar hadászati stratégia újjászületésének gondolatához

Azt hallottuk itt az imént Buda 1849-es visszafoglalásáról szólván, hogy Görgey személye révén „újrászületett rövid időre” a magyar hadászati stratégia is. Hát valószínűbbnek tűnik az, hogy a magyar hadászati stratégia nem halt ki Árpád vagy legkisebb fia, Zolta pozsonyi győzelme – 907 – után sem. Példának Hunyadi János törökellenes védelmi harcait és törekvéseit említem. Ezekből – különösen a nándorfehérvári győzelemből – és Hunyadi hosszú távú, török elleni védelmi terveiből ő valódi hadászati stratégiaként rajzolódik ki. Nemcsak azért, mert kitanulta a korabeli nyugati hadviselést, és kiismerte a törökök hadászati viselkedésmódjait is – ettől még csak kitűnő hadvezérként kellene őt számon tartanunk –, hanem mert a török terjeszkedés tervszerű, végső megfékezésére is készült. És semmi sem bizonyítja jobban Hunyadi stratégiai gondolkodásának igazát, hogy Nándorfehérvárnál aratott győzelmével – noha utána őt csakhamar elragadta a pestis – hatvanöt évig megállította a törökök Európa leigázására indított hadjáratait.

A Habsburgok mint szociolingviszták

Duray Miklós összekapcsolta a protestantizmusról szólván az anyanyelvhasználatot a nemzetstratégiával

mint társadalomszervező tényezővel, és azt mondta, hogy ez egyben konfliktust is gerjesztett, mert ütközött a korabeli *hatalmi stratégiákkal*. A magyar anyanyelv használata ellenkezett a Habsburg-ház érdekeivel, mert az anyanyelve erejével szerveződő társadalmat kevésbé lehetett idegen érdekhez idomítani, ahogy ő mondta, manipulálni.

Igen, így van – de okvetlenül hozzá kell fűznöm azt, hogy a Habsburg-hatalmi stratégiának leginkább azért volt útjában a magyar nyelv mint nemzetszervező erő, mert a Habsburgok nyilván tudták, hogy a fejlődésre képes nyelv fejlődésre képes tudást teremt. Termelést és érdekérvényesítést, társadalmi fejlődést eredményező és nemzeti öntudatot erősítő tudást és a termelésben előbb-utóbb megjelenő tudományos eredményeket! Gondoljuk csak meg: a Habsburgok már akkor többet tudtak a nyelvfejlődés társadalmi összefüggéseiről, mint sok mai magyar nyelvész, aki szerint a nyelv nem fejlődhet és nem is romolhat! És ha ez a viszony nem marad egyoldalú, akkor ez visszafelé is igaz: a tudás fejlődése a nyelv fejlődését is eredményezheti. Ám sajnos – ezt mai példákön láthatjuk – nem okvetlenül eredményezi azt, hanem olykor csak a változását, sőt a torzulását is – különösen akkor, ha máshol keletkezett tudást vagy csupán kifejezőmódot szolgálai módon veszünk át, többnyire azon a nyelven, amelyen keletkezett. Orvosi nyelvi példa: *bypass* – holott lehetne *kerülőág* és *áthidalás* is. Számítástechnikai példa: *beloginol* – számítástechnikai rendszerbe *bejelentkezik* –, pedig az anyanyelven művelt tudomány lehet csak igazán termékeny egy nemzet életében. Amelyik nemzet tudós lehetett a maga nyelvén, ipari és katonai vetélytársaként léphetett fel bármelyik másik, vele összemérhető nagyságú hatalomnak.

De nézzük csak meg, hogy a már említett okon kívül miért is éppen a 18–19. században kezdte el zavarni a Habsburgokat a magyar nyelv használata. Minden valószínűség szerint azért, mert ekkorra váltotta le nemzetszervező erőként végérvényesen a nemzeti kultúra a vérségi, tehát törzsi és nemzetiségi összetartozás tudatát – de csakis azon nemzeteknél, melyek nem rasszista alapon különböztetik meg magukat

továbbra is a többitől, hanem nemzeti műveltségük egészének – kiváltképpen anyanyelvük – alapján. A nemzeti kultúra tehát ekkorra vált a legfőbb nemzetszervező erővé – ismétlem – azon nemzeteknél, akik ekkorra szakítottak a vérségi alapon szervezett nemzet elvével.

Az *államstratégia*, a *nemzetstratégia* és az *országstratégia* metszéspontjában jelent meg a modernizáció kérdése – írja Duray Miklós, de én itt fogalmazásbeli pontatlanságra gyanakszom. Úgy látom ugyanis, hogy ez fordítva volt. A modernizáció folyamatában vált el egymástól, vált megkülönböztethetővé az említett három stratégiai ágazat.

A stratégiai mezők áthelyeződéséhez – nyelvében él a nemzet

Lehet, hogy következő helyesbítő szándékú kiegészítésemet is csak egy fogalmazásból eredő félreértés mondatja velem. Duray Miklós a stratégiai mezők áthelyeződéséről szólván azt mondja, hogy Kazinczy idején a nyelvújítást még *nemzetstratégiai* kérdésként lehetett értelmezni – pár évtizeddel később, 1844-ben pedig már *államstratégiai* kérdésként jelenik meg a magyar nyelv hivatalos használatának törvény általi elrendelésével. Ide mindenképpen biggyesztenék egy *is* szócskát. Ekkorra már *államstratégiai* kérdéssé is vált az anyanyelvhasználat – de *nemzetstratégiai* kérdés maradt, és mindig is az lesz. Nem kerülhetem el, hogy egy agyonkoptatott, ráadásul tévedésből Széchenyi Istvánnak tulajdonított mondást idézzek: „*Nyelvében él a nemzet!*” (KÖVÁRY László: Székelyhonról, 1842) Ebből következik, hogy a nyelvstratégia egyben nemzetstratégia is, és a *nemzetstratégia nyelvstratégia* nélkül lovatlan huszár.

Engedjenek meg nekem itt egy kis kitérőt. Nemzetstratégiai tett-e például a Magyar Nyelvstratégiai Intézet megalapítása? Ha az intézet a magyar nyelv használhatóságának megőrzéséért, használhatósági körének kiegészítéséért, sőt tágításáért próbál meg valamit tenni, s mindez nyelvünk magyar mivoltának megóvására tett erőfeszítésekkel is párosul, akkor okvetlenül az. Ez tehát egyben hadászati tett is, hiszen azért van rá szükség, mert a magyar nyelv olyan külső és belső hatásoknak van kitéve, melyeket a nyelv elleni támadásként értelmezhetünk. Én is a Duray Miklós által említett kiállításról idézett példával

szemléltetem állításomat, már csak azért is, mert ő hívta fel rá a figyelmemet. A kiállítás szervezői a határon kívüli magyar nyelvváltozatok bemutatásakor a következő példával rukkoltak elő.¹ Azt állították, hogy ha két füleki, tehát felvidéki magyar baráti beszélgetésében az hangzik el, hogy „megettem három párkyt horcicával”, az nemhogy nem baj, hanem éppen ellenkezőleg: jó jel, mert nem a magyar nyelv gyengülését jelenti, hanem az életerejét. Ezt a téves állítást nem is lenne szabad itt szóra méltatni, ha nem állna mögötte a nyelvstratégiát és vele a helyes magyarnyelv-használatért teendő erőfeszítéseket egyaránt feleslegesnek tartó nyelvészek – ellennyelvstratégák – hada. Itt csak annak megjegyzésére szorítkozom, hogy a normatív nyelvművelést, valamint a magyar nyelvstratégiát feleslegesnek tartó nyelvészek efféle megnyilvánulásai maguk is nyelvművelő és nyelvstratégiai megnyilvánulások. Aki elveti valaminek a normatív szabályozását, az éppen azt teszi, amit elítél: normatív szabályozást. Ő a szabályozatlanság normájára esküszik. Márpedig a nyelv a kultúra rendszerének része. Ha szabályozni szeretnők a változásait és használatának mikéntjét, akkor a kultúra fejlesztésének szabályai szerint járunk el, ha pedig el szeretnők hallgattatni a változását és használatának módját szabályozni kívánó normaalkotás és normaalkalmazás szükségességét hangoztatókat, akkor is szabályokat követünk, csak merőben másokat – a kultúra rombolásának szabályait. A rombolás szabályai az építés szabályainak ellentétei. Ha tehát egy füleki arról számol be a barátjának, hogy megevett három párkyt horcicával, az semmiképp sem a magyar nyelv életképességét jelzi, hanem az idegen nyelvi környezetben élni kényszerülő magyarok nyelvi betörésének, önfeladásának jeleként kell értelmezni. Különösen akkor, ha több tucat egyéb olyan szlovák szót is használnak a fülekiek, melynek korábban a magyar köznyelvben, illetve a saját nyelvjárásukban is megvolt a magyar megfelelője – még ha az idegen eredetű magyar szó is, mint amilyen a mustár és a virsli. A nyelvnek ugyanis nemcsak mások megértése és önmagunk

¹ Az idézett példa Balázs Géza egyik rádiós jegyzetében (a Kossuth rádió Édes anyanyelvünk című műsorában 2005. IV. 17-én) hangzott el először. Azóta húzzák-vonják, idézik nyakra-főre nyelvművelő és a nyelvművelést feleslegesnek, sőt károsnak tartó nyelvészek egyaránt.

megértetése – a kommunikáció – a feladata, hanem az azonos nyelvet beszélőknek, a nemzeti közösségnek az összetartása és életben tartása is. „Aki megért / s megértet / egy népet / megéltet” – írta Kányádi Sándor. Ez nem csupán kommunikációs feladat, hanem rituális is. A szlovák szavaknak a felvidéki magyarnyelv-használatba való beáramlásával súlyosan sérül a nyelv nemzeti közösséget összetartó és fenntartó működése.

Az előbbiekből következik, hogy folyamatos nyelvújítás – és nyelvtisztítás – nélkül nem lehet eredményes nemzetstratégiánk sem. Kazinczyék annak idején csak egy jókora nyelvfejlődésbeli lépéshátrány leküzdésében értek el eredményt a nyelvújítás mozgalmával, a nyelv folyamatos fejlődése, korszerű nyelvként való fenntartásának kérdése korántsem oldódott meg vele. Ma is afféle lépéshátrányban vagyunk, mint akkor, ráadásul sokkal erősebb és tömegesebb idegen nyelvi hatásokat ömlesztő nyelvi környezetben vagyunk kénytelenek ezzel szembesülni. Az erre a helyzetre adandó válasz szerint élesen kétfelé oszlik a magyar nyelvész-társadalom.

Az egyik fele szerint nem kell tenni semmit, a nyelv nem romlik és nem is fejlődik, mindig úgy jó, ahogy van, idővel elvállik, hogy mit akarnak tenni a nyelvhasználók: ha akarják, megtartják az idegen szót, szerkezetet, hangsúlyt, ha pedig nem, majd maguk megoldják a helyettesítést, illetve az elvetését. Mintha csakis az ő akaratukon múlna, hogy mi fog történni a saját nyelvükkel, holott nagyon vaknak kell ahhoz lenni, hogy ne vegyük észre: „gazdaságkorban” a nyelvhasználatot – és rajta keresztül a nyelv változásait – a tudatipar irányítja. A be nem avatkozás hívei voltaképp a liberális piacgazdaság ideológiáját alkalmazzák a nyelvre, vagyis valójában nem a nyelv változásába való beavatkozás ellen hadakoznak – még ha ezt a látszatot keltik is –, hanem a beavatkozás jogát a tudatipar kiváltságának akarják fenntartani.

A nyelvészek másik fele természetesen tenne valamit a „szabályozatlanul”, azaz a tudatipartól szerkezeti torzulásokkal teletömve és felgyorsítva, a nyelvi rendszert szétzilálva hömpölygő nyelvi változások mederbe terelésére, még ha – Hamvas Bélától idézem a fogalmat – a „hatalomtudomány” szajkózta nyelvszemlélettel nem tudnak vagy nem is mernek szembefordulni.

Külpolitikai stratégia

Visszatérek Duray Miklós gondolatmenetéhez, hiszen valamit megint nem ugyanúgy látunk. Azt mondja: „Utoljára Károly Róbert nevéhez kötődik külpolitikai stratégia...” De hiszen magyar külpolitikai stratégia Károly Róbert király és Andrássy Gyula gróf és külügyminiszter között is volt! Gondoljunk csak egyebek között Mátyás királyéra vagy a kiemelkedő erdélyi fejedelmek külpolitikai stratégiájára, leginkább is Bethlen Gáboréra. Hogy Bethlennek a Török Porta és a Habsburgok közötti, zseniálisnak mondható manőverei valóban csupán „kispályás megoldásokhoz” vezettek-e, ahogy ezt Duray Miklós állítja, azt a kor erőviszonyait és az erdélyi fejedelemség helyzetét és lehetőségeit pontosan mérlegelve lehetne csak eldönteni. Nem lévén történész, erre alkalmatlan vagyok, de annyi biztosnak látszik, hogy Bethlennek Báthory Gáborral való szakítása, Báthorynak a fejedelmi székből – török segítséggel – való eltávolíttatása és Bethlennek az ő helyébe való lépése mentette meg Erdélyt attól, hogy a Habsburg Birodalom bekebelezze. Ez nekem inkább nagypályás megoldásnak tűnik.

A trianoni döntés visszavonásának vagy megváltoztatásának stratégiájához

Igen, a határrevízió valamilyen módon való elérése valóban jó stratégiai elképzelés volt, bármennyire igyekeztek is ezt sokan utólag a nemzetiszocializmussal való azonosulás eredményeként beállítani – nem az volt. A határrevízió eredményességét csakugyan nem az eredményezte, hogy a magyarok oly nagyon rokonszenveztek volna Hitlerrel – de ez még fordítva sem igaz. Szögezzük le, hogy a müncheni egyezmény, majd nyomában a bécsi döntések csakugyan igazolták a revíziós stratégia helyességét. Itt abban vitatkozom Duray Miklós véleményével, hogy e stratégia csődjét önmagában a második világháború idézte volna elő. Inkább úgy látom, hogy ezt a szövetségesek – nagyon enyhén fogalmazva – tisztességtelen háborús, háború előtti és utáni viselkedése okozta. Arról nem alkalmas itt beszélni, hogy a második világháború történetének és kiváltképp előtörténetének ma elfogadott változata

igen durva történelemhamisítások sorozata.² Arról sem, hogyan csalták kelepcebe Hitlert az angolok, mindez hogyan függ össze Rudolf Heß skóciai repülőútjával.³ Most csak arról lehet itt szó, hogy mégiscsak volt 1941. december 5-e után is magyar állam-, ország- és nemzetstratégia. Horthyék felfogták, hogy a második világháború végeredménye az elsőének megismétlése lehet, és keresték a háborúból való kilépés lehetőségét, egyebek között azért is, hogy elkerülhessék a trianoni határok visszaállítását. Először az angolokkal próbálták meg erről tárgyalni – ma már tudjuk, hogy ez rendkívül naiv elképzelés volt –, később pedig már az oroszokkal is. Simonffy András Kompország katonái című dokumentumregényében írta meg a Szovjetunióval megkötni óhajtott különbéke tárgyalásának és megghiúsulásának történetét. Érdekes vagy inkább különös, hogy a magyar történészek képzeletét mindmáig sem villanyozta fel annak lehetősége, hogy helyszíni, levéltári kutatással hitelt érdemlően kiderítsék, miért is nem sikerült megegyezni a Szovjetunió vezetőségével a magyar katonai kilépésről annak a különleges megbízatású katonai követségnek, amely a front fölött átrepülve eljutott Moszkva közelébe békekötési szándékunk megnyilvánítására. Simonffy könyvéből az derül ki, hogy ezt a különbékét végeredményben a moszkvai emigráns „négyes fogat”: Rákosi, Révai, Farkas Mihály és Gerő Ernő mélységesen nemzetellenes állásfoglalása akadályozta meg. Tisztában voltak azzal, hogy ha nem az orosz fegyverek mögött érkeznek vissza az országba, akkor nekik sokkal kevesebb esélyük lenne arra, hogy a háború után átvegyék itt a hatalmat. De ameddig ezt csak a küldöttség tagjainak és a korabeli katonai vezetés egynémely tagjának Simonffy tolmácsolta elmeséléséből tudjuk, addig nem tekinthetjük tudományosan is bizonyított ténynek.⁴

² Lásd ehhez: Gerd Schultze-Rhonhof: *Der Krieg, der viele Väter hatte*.

³ Martin Allen (1941): *The Hitler / Hess Deception* vagy németül: *Churchills Friedensfalle – Das Geheimnis des Heß-Fluges*.

⁴ A konferencián M. Kiss Sándor történész azt mondta, hogy a hiányolt kutatás megtörtént, és eredménye közzé is tétetett. Nem vonom kétségbe e kijelentés hitelességét, de legjobb tudomásom szerint erről tudományos közvéleményünk nem tud, holott tudományos szenzációnak számíthatna, ott lehetne a középiskolai történelemkönyvekben is.

A státustörvény elnevezéséről

Azt mondja Duray Miklós, hogy a státustörvény a köznyelvben kedvezménytörvényként honosodott meg, és ez jelzi azt, hogy Magyarország, beleértve a kormányát is, akkor még nem érett meg a nemzetstratégiai gondolkodásra. Nyelvvédőként, az idegen szavak kerülőjeként is mélységesen egyetértek ezzel a kijelentésével. A státustörvény a trianoni mostohaállamokban élő, magyar állampolgárságuktól megfosztott magyarok magyarországi jogi helyzetét rögzítette. Azt, hogy nekik és ennek az országnak *jogilag* is közük van egymáshoz. Ami tehát a státustörvényben a határon kívülre rekedt magyaroknak Magyarországon adandó juttatásnak vagy kedvezménynek látszott a nemzetstratégiai gondolkodásra éretlen közvélemény nézőpontjából, az valójában az állampolgársági törvény felé tett első lépés volt – kedvezményről szó sem volt.

Néhány nemzetpolitikai kifejezés használatának bírálata

A 2011-es alaptörvény némely kifejezését illető Duray-féle bírálatnál is egyetértek. A *külhoni* szó csakugyan idegent jelent, legalábbis külföldit, ráadásul jelentés-tanilag is zavaros. Idézem Czuczor Gergely és Fogarasi János szótárának meghatározását:

„KÜLHON. *Ferde kifejezés, mert ami »kül« (a honon küllevő), az nem lehet egyszersmind »hon« is, s ugyanazt jelenti, amit »külső hon« jelentene (mint külváros = külsőváros), ez pedig képtelenség. [. . .] Helyesebben I. KÜLFÖLD.*”

A nálunk élő, de nyelve, kultúrája és esetleg identitása szerint is más nemzethez tartozó népcsoportot véleményem szerint *nemzetiségként* kell meghatározni. A *nemzetiség* más nemzethez tartozó, de nem nemzetének országában élő népcsoportot jelent. Mai jelentése tehát nem teljesen azonos 19. századi jelentésével, akkor ugyanis még ki nem alakult avagy önállóvá nem vált nemzethez tartozó népcsoportot is jelenthetett.

A határainkon kívül élő őshonos magyar nyelvű népcsoportokat pedig szerencsésebb lenne a *magyar nemzet más államban élő nemzeti közösségeként* megnevezni, ám ezt a megnevezést hosszúsága miatt aligha lehet a mindennapi életben használni. Ezért a Magyarország határain kívül élő, őshonos Kárpát-medencei magyarokra a *külhoni magyarság* helyett

– Németh László nyomán – az *elszakított magyarság* kifejezést használnám.

A *kisebbség* szót nem használnám sem a nálunk élő nemzetiségek, sem a mi idegenbe szakított nemzeti közösségeink megnevezésére. A *kisebbség* olyan gyűjtőfogalom, amelybe jelenleg a homoszexuálisokat, a siketeket és gyengén látókat, valamint valamely csekély számú politikai ellenzékét és egy másik nemzethez tartozó, de nem annak államában élő nemzeti közösséget is bele lehet érteni. Ez a globalizmus szóhasználat, megtévesztő szándékkal présel egyetlen fogalomba össze nem tartozó, teljesen különböző társadalmi dimenziójú csoportokat.

Egységes magyar nemzet nyelvtanilag sincs, nemhogy a valóságban. Nyelvtanilag azért értelmezhetetlen ez a szókapcsolat, mert csak egyetlen magyar nemzet van, ennek tehát csakis költői megnyilatkozásokban – azaz átvitt értelemben – lehet jelzője, a valóságban nem. Az „*egységes magyar nemzet*” csakis akkor lenne értelmes kifejezés, ha lenne másmilyen magyar nemzet is. Nyelvtanilag nézve tehát csakis *a magyar nemzet egysége* kifejezés helyes, és egyetértek Duray Miklóssal: egyetlen nemzet sem egységes, ám ha van összetartó gondolata, eszméje, akkor ennek egyetemessége szerint összetartható.

GARACZI IMRE

A nemzetstratégiai és nemzetpolitikai jövőképek alapjai a Kárpát-medencei népek sorsában

Magyarország csatlakozása (2004) az Európai Unióhoz új megvilágításba helyezte a nemzet fogalmának problematikáit, és alkalmat teremtett arra, hogy Közép-Kelet-Európa geopolitikai, társadalmi és kulturális helyzetét újragondoljuk. A térség kismemzeteinek sorskérdései immáron kétszáz esztendeje vannak napirenden, és szinte minden történelmi korszakban a politikák döntéseiben az itt élő nemzetek egymáshoz való viszonyai megkerülhetetlen kérdésnek számítottak. A 19. században a dinasztikus politikai érdekek malomkövei között őrlődve kísérelték meg az etnikumok kifejezni érdekeiket, és próbáltak esélyt teremteni közös sorsuk megoldására. A 20. században szintén a nagyhatalmi érdekek pergőtüzében voltak kénytelenek meghatározni – jól vagy rosszul – sorsuk minőségeit és jövőjét. E kétszáz esztendő alatt a geopolitikai rendet négy eseménykör határozta meg alapvetően: a bécsi kongresszus 1814–15-ben, a versailles-i békeszerződések 1919–20-ban, a jaltai egyezmény 1945-ben és a kelet-közép-európai rendszerváltások 1989–90-ben.

E négy fordulópont közül az első három egyértelműen külső és dinasztikus-nagyhatalmi attitűdök alapján döntött az adott status quók alapján az itt élő nemzetek határviszonyairól, gazdasági és társadalmi rendszereiről. Az utolsó azonban különbözik a korábbiaktól, mert a kelet-európai szovjetizált szocializmusok önmagukban lehetetlenültek el, és zömmel alulról építkező módon az egyes nemzeti erők konszenzusai teremtették meg a független államokat. Trianon döntései azonban alapvetően érvényben maradtak, hiszen geopolitikai határkorrekció csak viszonylag kevés történt. A nemzeti és nemzetiségi kérdések szemlélete és jelentősége is átalakult, hiszen – a diktatúrák és nagyhatalmi kényszerek elmúltával – a fiatal demokráciákban a nemzetfogalom és nemzeteszmé kérdéseinek megítélése új látószöveget és metszéspontokat vetett fel. A tíz újonnan csatlakozó állam 2004-ben ismét újabb perspektívákat kellett hogy megfogalmazzon, de immáron az Európai Unió keretei között.

Természetesen Kelet-Közép-Európa jövőjét napjainkban már az új típusú, globalizációs világrend

keretein belül kell értelmeznünk. Létezik-e, aktuális-e Kelet-Közép-Európa mint koherens politikai fogalom, avagy geopolitikai valóság, vagy pedig e gondolatok mindössze álomszerűek maradnak. De vajon létezik-e egyáltalán maga Közép-Európa azon kívül, mint földrajzi fogalom?

A Közép-Európa fogalmi meghatározása körüli vita több mint két évszázados múltra tekinthet vissza. A herderi, nemzethalált sejtető, de literátoraink által alaposan félre is értett gondolat a Nyugat és Kelet határmezsgyéjét mint a germán és szláv etnikum ütközőövezetét jellemzi, ahol a térségben idegen eredetű magyarság akkor már 900 esztendeje vívta identifikációs történelmi küzdelmét. Jelentős hatást gyakorolt a fogalom értelmezésére a 19. századi orosz szellemi élet, amelynek két karakterisztikus iránya elsősorban a vallásfilozófiai és kultúrformológiai definiálást tette követendővé. A modernebb, *zapadnyik-gondolat* kör az orosz történelem nyugati kapcsolódási mozzanatait hangsúlyozta, s így Európa keleti határvidékét az Urál hegység vonalán állapította meg. Az ezzel szemben álló *szlavofil* irányzat elég erőteljesen ütközteti a germán-latin és a görög-szláv civilizációt, amelyek „küzdelméből” az ortodox-szláv világnak jósol fényes jövőt, s a klasszikus Nyugat „hanyatlását” már évtizedekkel a spengleri megfogalmazás előtt hirdeti. Mindez a nyugati gondolkodásban mint szlavofil vallási-messianisztikus apokalipszis jelenik meg. A Közép-Európa centrumát alkotó Habsburg Birodalomban a bécsi kongresszus (1814–15) és a versailles-i békerendszer (1919–20) között viszonylag keveset foglalkoznak Közép-Európa *egyetemes és különös* vonatkozású értelmezésével, inkább a birodalmon belüli államalkotó és állam nélküli nemzetek nacionalizmusainak a konfrontációja és kiegyenlítődése a diskurzusok témája. Nem véletlen, hogy a 20. század első harmadában az európai történészviták homlokterébe kerül a Közép-Európa-fogalom sajátosságainak értelmezése. Legfőképpen a lengyel és a cseh történészek érvelése játszik

kulcsszerepet.¹ Például a varsói egyetem története, *Oscar Halecki* bírálja az orosz szlavofilek nézetét, miszerint az orosz és a többi szláv nép között alapvetően jelentős kulturális különbségek lennének. Szerinte Oroszország nem része Európának, hanem inkább a keleti, eurázsiai gazdasági-kulturális modellhez tartozik. Lengyelország viszont teljes mértékben Európához sorolható, mondja, annak is a keleti részét alkotja. Jaroslav Bidlo prágai történész-professzor pedig a harmincas évek elején – talán *Oswald Spengler* friss hatása alapján is – Nyugat- és Kelet-Európa osztóvonalát a kereszténység és a bizantin ortodoxia találkozásánál húzta meg.

Bidlo az orosz szlavofil történezségeket bírálva a nyugati civilizációt tartja mintegy a korábbi civilizációk beteljesülésének. A keleti világot az ortodoxia konzervativizmusa, a vallási hagyományok megmerevedése és az állami despotizmus miatt megújulásra képtelennek ítélte. A harmincas évek második felében a lengyel *Marcel Handelsman* egy rendkívül sajátos Kelet-Európa-fogalmat kristályosít. Azt állítja, hogy Európa egyedüli keleti fele csak Lengyelország. Tehát a Kárpátoktól délre fekvő területek Európán kívüliek, s csak áhítoznak a Kelet-Európába való integrálódásról. A második világháború alatt és után megjelenik a diszkusszióban a régió és alrégió fogalma, például *Michel Lhéritier*, *Alan Palmer* és *Bibó István* műveiben. Ebben az időben több Kelet-Európát kutató intézet, tanszék, folyóirat jön létre Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, hiszen a szovjet orientáció alá kerülő „keleti blokk” országaiban megszűnt a lehetősége a fogalom reális értelmezésének. Nagyjából elfogadottá vált, hogy a Nyugat és Kelet határa a két kereszténység találkozási pontja, tehát északon Karélia déli határától a Duna deltájáig.

Magyarországon a Közép-Európa-fogalom vizsgálata *Bibó* korábbi tanulmányai alapján Szűcs Jenő történész hetvenes évekbeli elemzéseiben nyert korszerűbb értelmezést.² Ő a Szovjetunió Uráltól nyugatra eső területét Kelet-Európához rendeli, s megkülönbözteti a Lengyelországtól a Balkánig terjedő sávot, felelevenítve egy 20. század eleji fogalmat, a „Köztes-Európát”

(Zwischeneuropa). Ez a terület mint a nyugati gazdasági, politikai, kulturális és vallási modellt követő régió egyértelműen a Nyugathoz tartozik, de sajátosan. A nyugati, szervesen alakuló történeti viszonyrendszerek ebben a régióban egyenetlenül, torzultan, akadozva és kitérőkkel valósultak meg.

Szűcs Jenő hármastagolású Európa-fogalma, amelyben elemzésünk tárgya a Közép-Kelet-Európa megnevezést kapta, a létező szocializmus hetvenes-nyolcvanas éveiben politikai felhangot is kapott. Metaforisztikusan ugyanis kiolvasható volt belőle a demokratizálódás iránti igény üzenete, a korban megszokott történeti munkák szóhasználatához, stílusához képest újszerű hangütést képviselt, s a régiók önállóságára, az egyéni kulturális összetevőkre való apellálásával egyértelműen szovjetellenes éle volt.

A kilencvenes években immár hatalmi szándéktól mentesen számtalan konferencia, szeminárium és tanácskozás témája a Közép-Európa-fogalom vizsgálata, s nemcsak ebben a történeti régióban, hanem világszerte. Igazi történetfilozófiai entitássá vált e diskurzus; s nemcsak a globalizmus megjelenése miatt kell újragondolnunk e történeti-geomorfológiai Európa-szegmenst, hanem a téma sajátosan egyedi genezise miatt is.

A Közép-Európa-gondolat kör feltérképezésekor nem elsősorban e zóna földrajzi, gazdasági, politológiai relevanciáit kell vizsgálnunk, hiszen ezt az elmúlt kétszáz esztendő kulturális vitái a maguk sokszínűségében, összetettségében, bonyolultságában már megtették, hanem a közép-kelet-európai létezés személyiségtechnikai és lelki-morfológiai vonatkozásai alapján érdemes feltárunk. Ez nem véletlen, hiszen az *individuais személyiség szorul napjainkban a legfokozottabb védelemre*. Az utóbbi száz esztendőben a sajátos közép-európai tudattartalmak között megérlelődött, kifejedett személyiségattitűdök, mint Freud, Kafka, Broch, Musil, Wittgenstein, Carnap, Hašek, Canetti, Kundera, Brodskij, és még hosszan sorolhatnánk a neveket, *mind-mind attól féltettek, az ellen harcoltak, ami jelenleg bekövetkezőben van a globalizáció zászlaja alatt*.

A közép-kelet-európai identifikációs küzdelmekben e sajátos személyiségek átértékelték azt, hogy ebben a régióban tiszta, átlátható, végigvihető és a klasszikus etikai bázisok alapján vállalható megoldások, folyamatok, modellek nem léteznek. A sírva vigadó hanyatlás, az enyészet dicsérete, a bomlás lesz „Mitteleuropa”

¹ Jól reprezentálja a Közép-Európa-fogalom értelmezéseinek sokféleségét a *Kell-e nekünk Közép-Európa? (Századvég, Budapest, 1989, szerk.: Gyurgyák János és mások)* című kötet.

² Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető, Budapest, 1983.

sajátja, exegézise.³ A dinasztikus politikai kultúra, „a boldog békeidők” k. u. k. – „Kákánia” (R. Musil) – szigetcsendje s a Nyugatról Kelet felé zúduló modernizáció új mítoszokba kergette a közép-kelet-európai létsors emancipációs lehetőségeit. Milyen érvénytartalmakat próbált feltérképezni, feldolgozni e régió halmozott etnicitásproblémákkal terhelt személyisége?

Európa mint a planétánk sikeres érték- és sorsbeteljesítője a története során a *nemzetek feletti univerzalizmus* megvalósulásában érte el egyik legitimációját. A makropolitikai egységek, mint a római birodalom, a katolicizmus, a Frank (Karoling-) Birodalom, a Német-római Császárság, a vesztfáliai békerendszer, a Habsburg-állam, a 19–20. századi nagy szövetségkohéziók mind-mind előbb vagy utóbb megintogtak az alkotórészek érdekérvényesítésén. A „Mitteleuropa”-eszmét mint a karakterisztikus történeti régió kohéziós lehetőségét szétforgácsolta az a tény, hogy a geopolitikai helyzet a *pángermanizmus* és a *pánszlávizmus* ütközőzónájává tette Európának e „köztes” szelvényét. A Visztula és a Duna menti országokat – vagy más frazeológiával a ciszlajtán régiót – mindkét hatalmi aktus a másik ellen akarta megvédeni. A térség nacionalizmusokkal terhelt kismemzetei éppen a kulturális hagyományokban is megőrzött, nemzetek feletti univerzalizmus egységábrándjában is bízva próbáltak a nagy állam eszméjébe kapaszkodni, s így elérni önérvényesítésüket. Mindehhez azonban hiányzott a legfontosabb feltétel, az *etnikai egység*. Kelet-Európa történetiségének sajátja az államiság nélkül bolygó nemzetek tragikumuma. A természetes és oktrojált határok nagyhatalmi-dinasztikus érdekek szerint metszették szét a kismemzetek testét. Ez az egyik súlyos ténye a közép-kelet-európai személyiség sorskrízisének. Hogyan is lehetett feldolgozni a történelmi mindennapok arculcsapásai között, hogy valaki például német nyelven eszmélő prágai zsidó; vagy egy másik, aki életének nyolcvan éve alatt ki sem mozdult Munkácsról, Ungvárról vagy Beregszászról, és mégis öt államban élt, tízféle regruta alatt. A dinasztikus állameszme megvalósulása hosszú távon és eredményesen feltételezi az állam etnikai összetevőinek homogenizációját.

³ A Közép-Európával kapcsolatos politikai, gazdasági és kulturális tervek, elképzelések korszerű összefoglalását nyújtja Irinyi Károly *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás*. (Budapest, 1973) című tanulmánya.

Ez egy kényszer, főleg a birodalom jellegű államalkulatok fenntartásában. Ilyen például II. József jozefinizmusnak nevezett kísérlete. Ennek elemei: az egységes adórendszer, amely a nemességre is érvényes, az egységes tulajdon-összeírás s a német nyelvnek az egész birodalomban államnyelvvé tétele. Mindez kísérlet maradt. A felvilágosult, művelt, népei boldogulását programként viselő, aszkéta császár összeomlott e súly alatt. Birodalmi szinten a homogenizáció hasznos. Szilárddá teszi a hatalom gyakorlását, áttekinthető az államigazgatás, működik a nagy szervezet. Ámde a homogenizáció alá kerülő etnikumok kulturális emlékezete, hagyományörzése, gazdasági-kishatalmi érdekei áldozattá válnak. Kellene az állam, a rend, a biztonság, a közjó, a jólét, de mégis mindig úgy érezzük, az állam nem mi vagyunk. Kellene az egyetemes egység mint keret, kellene az egységes piac, amely jelentős gazdasági előnyöket nyújt minden etnikumnak, de mindezt úgy, hogy közben a kismemzeti tradicionális sors megőrizhesse a kulturális sokszínűségét.⁴

Tehát a kismemzeti nacionalizmusokhoz való azonoságtudat-kötődés és a modernizált birodalmi egyetemesség összebékítése a csomópontja Közép-Kelet-Európának. Az imént felemlített *közép-európai személyiségtudat ezt a folyamatot nem viselte megfelelően, mert hiányoztak azok a közvetítő technikák, visszacsatolások, individuális átjárhatóságok, amelyek a törvényjéghideg személytelensége, az adminisztrációs gépezet kihűlt racionalizmusa, a megcsontosodott bürokratizmus kegyetlen malomköve ellenében megvédték volna a polgár mindennapjait*. Ez a fő konfliktusa R. Musil *Tulajdonságok nélküli emberének*, Kafka Josef K.-jának, Broch Pasenow-jának és az 1956. november 4-én éjszaka a magyar Parlamentben feljegyzéseket fogalmazó Bibónak is.⁵ Az egyetemes eszme megvalósulása és a személyiség közös tragédiája feloldódik az *ügymenet* és a *működés* személytelenségében. Vagy szélesebb történetfilozófiai mezsgyére emelve e kérdést: *a személytelenség azonossá válik a racionalizmussal*. A ráció mint a karteziánus századok győzelmi lobogója önmaga bukásának igazolója lesz. A racionalizmus a

⁴ A téma alapos és korrekt feldolgozása: Niederhauser Emil: *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Budapest, 1976. És uő: *Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Budapest, 1977.

⁵ Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In: *Válogatott tanulmányok I–III*. Budapest, 1986.

személytelenség megdermedt maszkjává deklasz-szálódik. *A Habsburg Monarchia klasszikus példájává vált annak a tragikusan hanyatló hatalomnak, amely a „boldog békeidők” átmeneti korszaka után nem volt képes a sokféle etnikum zöme számára önbecsülésüket elismerő értelmet nyújtani.* Maga a császár, Ferenc József a hatalmi piramis csúcsán is ennek a személytelenedő sorsbeteljesülésnek vált áldozatává. Egyetlen szabállyá formálta önmagát, törvénné, elvvé emelte személyiségének kiüresedett énjét. A bécsi modernnek költészete, regény- és novellairodalma híven tükrözi Közép-Európa lelki-pszichikai tragédiáját. Husserl az „európai tudományok válságaként” értelmezi ezt a folyamatot.

E kérdésekből következik az, hogy miként is függ össze alapidimenzióiban a kultúra és a civilizáció. A kultúra – létrejöttét tekintve – szigorúan etnicitáshoz kötött, és egy-egy nemzethez kötődve hozza létre a csak rá jellemző specifikumait. Ha ezek a specifikumok kiáramlanak e kultúra hatóköréből, és diaszpóráként más kultúrákba emelik vagy ejtik belső genetikumuk sajátosságait, civilizálódnak. Ebben az értelemben terjedt el például a kereszténység, az ipari termelés kultúrája vagy a demokrácia elve. Korunk legnagyobb civilizációs szétáramlását, mindent felfalni óhajtó hatalmát a technikai kultúra produkálja. Valójában az inter- és multikulturalizmus perspektívájából szemlélve nem tekinthető problematikusnak, ha egy sajátos régióhoz kötődő specifikum más kultúrában is megjelenik. A gond ott kezdődik, amikor ez a sajátosság *nem képes szervesülni, és gyökértelenül bolyong.*

A közép-európai személyiség sorstragédiájának jelentős oka, hogy a nemzőkörnyezetüktől elszakadt kulturális entitások keringenek légüres terekben, s csak az agresszív-annektív hajlamú nacionalizmusok lepkehálójába futnak bele, ahol ürügyül szolgálnak; vélt és valós revizionizmusok, sovinizmusok szimbiózisa lesz rabságuk tere. Így lehet játszani a lakosságcserékkel, a szabad nyelvhasználat fortélyos korlátozásával, a másság degradáló manipulációjával. A Közép-Európa-fogalom kulturális és civilizációs összetevőit önmagukban elég ritkán lehetséges érvényességük szerint értelmezni. A történeti múlt sajátosságai miatt ezt legtöbbször a politikum, illetve az ökonómia szemüvegén keresztül tesszük. A huszonöt évvel ezelőtti kelet-európai rendszerváltások időszakában gyakorta kerültek terítékre a *legalitás-legitimáció* kérdéskörei. E fogalompárt most nem elsősorban jogfilozófiai vagy politikaelméleti

kategóriaként vizsgáljuk, hanem történetfilozófiai és pszichológiai fogalmakként.

Ahhoz, hogy az imént bemutatott folyamatban a személyiségfogalom miért és hogyan torzult Kelet-Európában, adalék a Broch, Musil vagy Kundera által is többszörösen metaforává emelt *uniformisszindróma*. Az eszményt megjelenítő formaruha, a jelkép, az igazolvány, a tányérsapka s mindezen tárgyakhoz a bevett viselkedésmód álarcszerű felvétele. A poroszos iskola- és életmodell mint a személytelenség ethosza rányomta bélyegét a térség kisnemzeteinek sorsára. Az univerzalizmus mögé bújás csak az egyéniség részleges vagy teljes korlátozásával lehetséges? Nem itt keresendő az európai nihilizmusok egyik legtipikusabbja?⁶

Létezhet-e a személyiség a kulturális alkotóelemek felmutatásával párhuzamosan, képletesen fogalmazva: uniformis nélkül? S ha úgy működik, miért jelenik meg legtöbbször groteszk és paradoxon formában a közép-európai régióban? Elég, ha az ismert filmalkotásra, a *Szigorúan ellenőrzött vonatokra* gondolunk. Mindez meggyőzően jellemzi, hogy mindenki osztozhat az *Állam* személytelen racionalizmusában. Ez tipikusan átszövi a legtöbb Mitteleuropa-ideológiát, s ez a „rationalitás” az egész társadalmat irányító eszmeként tűnik fel. Így a *legalitás* helyettesíti a *legitimációt*, s ez teszi paradoxonná, groteszkké a Monarchiának és utódállamainak világát. Jelenkori történelmünk általános jellemzőjeként is érzékelhetjük az *értelem azonosítását az uniformissal*. A modern ember számára a ráció szolgálata a puszta szolgálat etikájává süllyed. Így képes a személytelen *Állam* a rend nevében rendet tartani.

R. Musil szerint a rend, a legbensőbb szellemi-lelki szálait tekintve, a halállal rokon: a tökéletes rend nem más, mint egyfajta geometria szerint merevített fagyhalál. S máris az utólagosan adott történetfilozófiai mítoszok tárházában bolyongunk, ahol csak ennyit mondhatunk Heller Ágnes gondolatával: „Sem a mítoszt, sem a filozófiát nem lehet megcáfolni, azonban mindkettőjüktől elfordulhatunk. Amennyire elfordulunk tőlük, annyira válnak valótlaná.”

Czesław Miłosz szerint Közép-Európa nem földrajzi fogalom: „Nehéz meghúzni határvonalait, jóllehet ha utcáit járjuk, makacs létezését aligha vonhatjuk kétségbe. Közép-Európa lakóinak érzésvilága

⁶ A korszak és a térség hangulatának legklasszikusabb és legpregnansabb megfogalmazása Franz Kafka *A per* (Európa, Budapest, 1984. Ford.: Szabó Ede) című műve.

és gondolatai – akár az én barokkos hangulatú Vilnámban, vagy a másképpen barokk Prágában, de a középkort s reneszánszot idéző Dubrovnikban is – elegendőnek látszanak azoknak a szellemi vonalaknak a megrajzolásához, amelyek tartósabbnak bizonyultak az államhatároknál.”⁷

Miłos felfogása alkalmazkodik a térség kultúrnemzet-felfogásához. Ezt erősíti az a megfigyelése is, hogy például a közép-európai irodalmak legszembetűnőbb sajátossága a történelem állandó jelenléte. Ennek oka, hogy a nyugat-európai típusú gondolkodás számára az idő alapvetően semleges tényező, míg a kelet-közép-európai szerzők gondolkodásában az idő fogalma, a nemzetre állandóan leselkedő veszélyhelyzetek miatt, domináns jelentőségű.⁸

A közép-európai nemzeti tudatok sajátos alakulásával kapcsolatban Miłos felhívja a figyelmet a marxizmus ideológiájának közel fél évszázados befolyására. A szovjet mintájú bábkormányok időszaka alatt e térségben is kialakult egyfajta urbanizált tömegtársadalom. Ám mindez azzal a következménnyel is járt, hogy ezen országokban a második világháború előtti, szervesen jellegű történelmi és politikai állapot egy másik irányba fordult, ami *ugyancsak szervesen dimenziókat próbált ráerőltetni az itt élő nemzetekre*. Jellemző volt a politikai és gazdasági erőket monopol módon birtokló, bürokratikus és totalitárius állam.⁹

⁷ Czesław Miłos: A mi Európánk. In: *Közép-európai olvasókönyv*. Szerkesztette: Módos Péter, Osiris–Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest, 2005, 75. o. (A továbbiakban: Miłos.)

⁸ „Szomorú történelem. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy a művészetek és az irodalom virágzása feltétlenül az állam nagyságából és hatalmából következik. Böven találunk ennek ellentmondó példákat, úgyhogy nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a politikai elnyomás valószínűtlen rengetegei és útvesztői elengedhetetlenek az emberi lélek ébredéséhez, ha másért nem, hogy ellenükben kivívja szabadságát, és kimutassa függetlenségét.” In: Miłos 76. o.

⁹ „Csöppet sem túlzás a marxizmust a démoni jelzővel illetni. A démonikus jelző a marxizmusra alkalmazva nem túlzó. Először is azért, mivel a nevében meggyilkolt és halálra kínozott emberek száma többszörösen meghaladja a nemzeti szocializmus áldozatainak számát. Másodszor azért, mert az állam fokozatos elhalását hirdető doktrína mindenható államot hozott létre, mindenható rendőri apparátussal. Harmadszor pedig ahelyett, hogy véget ért volna az ember ember általi elnyomása, és megszűnt volna az elidegenedés, az embert a teljes elidegenedtség állapotába kényszerítették, ahol mind szó szerinti, mind átvitt értelemben megszűnt önmagához tartozni.” In: Miłos 78–79. o.

Mindez azzal a következménnyel járt, hogy társadalmi méretekben reprezentálódott az az embertípus, amelyik *kettős tudatúvá* vált, ugyanis ugyanarról a dologról egyrészt otthon, családi körben megfogalmazta a valódi álláspontját, ezt azonban a társadalom közös terein – a diktatúra besúgógépezete miatt – már megváltoztatva, rendszerkonform módon mondhatta csak el. Mindez azzal a tipikus tendenciával járt együtt, hogy jellemzővé vált a lélek kiüresedése, és a magánélet szinte illegálissá vagy kódolttá vált. Minderről Miłos úgy véli, hogy a *klasszikus humanizmus* képviselőjének a lehetősége szenvedte a legnagyobb csorbát a térség államaiban. Ehhez történelmi vonatkozásban szinte egyenes út vezetett: „A napóleoni háborúkat követően a bécsi kongresszuson osztották fel egymás között a zsákmányt a győztesek, s az ott elfogadott rend, jelentéktelen változtatásokkal, 1914-ig tartott. A forradalmárok kitartó küzdelme a szövetséges uralkodók álnokságával szemben nem akadályozhatta meg, hogy mindez megismétlődjen Jaltában. Moszkva szemszögéből nézve az újonnan szerzett terület saját birtok, amelyet fokozatosan asszimilálni és szovjetesíteni kell, még ha ez mindeddig nem is járt teljes sikerrel, miként azt az 1956-os magyar, 1968-as csehszlovákiai és az 1980-as évek lengyelországi eseményei megmutatták. A szovjet tankok mindenestre készen állnak, hogy megleckéztessék a nyugtalankodókat. Ilyen körülmények között legyen szabad kertelés nélkül kijelentem, hogy a *humanista képzeletét nem szabad a politikai képzelettel azonosítani, hiszen éppen az ellen támad.*”¹⁰

Ez a Közép-Európa-kép egyértelművé teszi, hogy Európának egy olyan sajátos területén élünk, amelynek legfontosabb sajátossága a szervesen politikai döntések következményeinek turbulenciája. Mindez jól érzékelhető Vajda Mihály gondolatmenetében is, amelyben egyértelmű, hogy le kell mondanunk egy olyan Közép-Európa-felfogásról, amely – mint eszmény – a 21. század elején újfajta és közös cselekvőerőket alakíthatna ki. „Kell-e még valakinek is az a kulturális otthon, amelyet, sokak hite szerint, Közép-Európa valamikor jelentett. S még ha kell is, újjáteremthető-e? Mert az a Közép-Európa, amely valamikor a nyolcvanas években értelmiségi fejekben született újjá valamifajta politikai kompromisszumot megkötni hajlandó kulturális ellenállás formájában, az mintha ezen

¹⁰ In: Miłos 82. o.

értelmiség gondolatvilágából is lassan kipárologna. [...] az a Közép-Európa viszont, amely talán kulturális otthonként valaha valóban létezett, Milan Kundera és Karl Schlögel nosztalgikus álma, az a Közép-Európa, úgy hiszem, végképp elveszett.”¹¹

Mindennek egyik oka, hogy a nyolcvanas évek értelmiségi ellenzékének Közép-Európa-konceptiója már a múlté, és amit kulturálisan közép-európainak tartunk, már nem éleszthető föl újra. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy ne léteznének úgynevezett közép-európai értékek. Mindezt már az ezredvég-ezredkezdet globalizálódó világában kell értelmeznünk.¹² Vajda arra is felhívja a figyelmet, hogy a klasszikus közép-európaiság gazdasági és kulturális identitásának megteremtői, a németek és a zsidóság, korunkra teljesen eltűntek, és nélkülük „...ugyan csak valószínűtlen, hogy a térség sajátos kultúrája feltámadhatna”.¹³

Danilo Kiš értelmezésében a kelet-európai rendszerváltások után reménytelen az identitás szempontjából egy újraépíthető Közép-Európát feltételezni. „Hogy olyan hirtelen megnőtt az érdeklődés az úgynevezett Közép-Európa iránt, az nem annyira annak a felismerésnek a következménye, hogy ez az egész kultúra az árnyékszónában maradt, hanem mindenekeelőtt annak, hogy Nyugaton tudatosult, miszerint a manicheus Kelet–Nyugat-felosztás révén Európának egy jókora darabja úgy eltűnt, mintha köd nyelte volna el. Amikor a nyugati értelmiség magához tért a »kicsiny Európán kívül ragyogó vörös Napok« káprázatából (Morraine), nem minden csodálkozás nélkül ébredt rá, hogy Európának ez a fele, amely »földrajzilag a középpontban, kulturális értelemben

nyugaton, politikailag pedig keleten helyezkedik el« (Kundera), mindörökké elveszett.”¹⁴

Közép-Európa fogalmát legfőképpen társadalmi és kulturális vonatkozásban ragadhatjuk meg, az elmúlt kétszáz esztendő történetét szemlélve. Talán a legjellemzőbb szakasz, amikor igazán megerősödött a Közép-Európa-tudat, a 19. század végének és a 20. század elejének századfordulója, amikor a legmarkánsabbá vált Bécs, Prága és Budapest szellemi élete. Mindhárom város a kiegyezés utáni Monarchiában indult el a gazdasági és kulturális fejlődés útján, és elsősorban egy polgárosodó és kulturálisan érzékeny életforma hasonlósága volt közös jellemzőjük. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy Közép-Európa mint a latin Nyugat része a második világháború után jelentős részben a Kelet befolyása alá került. Kundera figyelmeztet arra, hogy a nagyhatalmi politika szempontjából Közép-Európa a német és az orosz érdekek metszéspontjában, pergőtüzében állt. Leszek Kołakowski megfogalmazásában a közép-európaiság legfontosabb összetevői a görög-zsidó-keresztény hagyomány alapján létrejövő szabadságtudat, amely kialakította a szubjektív és a személyi autonómia attitűdjét.

Más aspektusból, de rendkívül érzékletesen jellemezte Barbara Coudenhove-Kalergi a térség hangulatát: „Közép-Európa: ez barokk templomok, kávéházak, almás rétes és fröccs, Közép-Európa: ez katolicizmus és zsidó zsinagógák, Közép-Európa: ez Prága és Trieszt, Innsbruck és Lemberg.”¹⁵ Mindez rávilágít arra, hogy a közép-európaiság mindig is a sokféleségben megnyilvánuló köztességet jelentette, ahol a térség lakóinak mindig is volt valamilyen félelme, szorongása és bizalmatlansága a külső tényezők iránt. Ez az elv maximálisan kifejezte azt a jellegzetesen közép-európai tudatformát, mely szerint a társadalmi-közösségi élet jelenti az alkotófolyamatok kibontakoztatásának lehetőségét, míg az adott államok pedig mindezt korlátozni próbálták.

Mivel az elmúlt kétszáz esztendőben a közép-európai létmódokat elsősorban a dinasztikus nagy- és középhatalmi érdekek uralták, és az etnikai határok nem estek egybe az államhatárokkal, ezért a nemzeti identitás legfontosabb kifejezőeszközévé a nacionalizmus

¹¹ Vajda Mihály: Közép-Európa. Kell-e még? In: *Európa Középe – Közép-Európa*. Librarius, Szeged–Kecskemét, 2000. 2–3. o. (a továbbiakban Vajda).

¹² „Lehet, hogy soha többé nem lesz Közép-Európa, akkor sem lenne jó megfeledeknünk róla: Közép-Európa igenis értéket képviselt. Ahogy értéket képvisel mindenfajta lokális vagy regionális kultúra akkor is, ha nagyon is jól tudjuk: a másság elutasítása, az idegen ellenségként kezelése gyakorta jellemzi ezeket a kultúrákat. [...] De Közép-Európa újjáélesztésének – kulturális újjáélesztésének – lehetetlensége nem a globalizáció feltartóztatatlanságából következik. Én nagyon is el tudok képzelni egy olyan gazdaságilag, politikailag egységes-globális világot, amely nemcsak nem söpri el, hanem még segíti is a lokális-regionális kultúrákat.” In: Vajda 5. o.

¹³ In: Vajda 6. o.

¹⁴ Danilo Kiš: *Kételyek kora*. Forum–Kalligram, Újvidék–Pozsony, 1994, 158. o.

¹⁵ Idézi Erhard Busek: Bécs és Közép-Európa. In: *Az elképzelt Közép-Európa*. Európai Utas–Századvég, Budapest, 1992. 96. o.

vált. Ezt erősíti az a tény is, hogy a Nyugathoz képest a közép-kelet-európai nemzetek lakosaiban sokkal nagyobb volt az egyéni kiszolgáltatottság érzete, s mindezt erősítette a poroszos típusú, centralizált és személytelen intézményi bürokrácia is – lásd Franz Kafka szemléletét! A 19. század elejétől fokozatosan feléledő nacionalizmusok mindig is valamilyen ideológia maszkjában jelentek meg. A kis etnikumok polgárai autentikus nemzeti létüket egyfelől veszélyeztetve érezték a térségben gyakran jelentkező dinasztikus hegemoniáktól, másfelől a szomszédos nemzetek érdekeitől is. Ugyanakkor a nacionalizmusokból bátorságot lehetett meríteni a jövő irányába, egy esetlegesen szerencsésebb és modernebb társadalom kialakításához. A nacionalizmusok eleinte ideológiákhoz kötődtek, de a 20. század kezdetétől már önmagukban váltak ideológiákká. Ez igaz maradt a második világháború utáni szovjethatalom alá került Kelet-Európára is. A nacionalizmusok legfőbb problémája a térségben az, hogy igen könnyedén azonosulnak az idegengyűlölettel. A kelet-európai rendszerváltások után – igaz, már redukált formában – továbbra is fennmaradtak az etnikumok közötti ellenérzések, annak ellenére, hogy a pluralizmus és a demokrácia számtalan eszközt kínál az identitások kifejezésének humanisztikusabb formáira.

Hanák Péter felvetette, hogy „...sűrűsödik a publicisták, sőt a szaktörténészek száma, akik a feltámadt Közép-Európa-eszmét reakciós mítoszoknak, a német imperializmus kísértetjárásának minősítik”.¹⁶ Ennek gyökerei a 20. század elejétől elterjedt német koncepciók alapján megfogalmazott Mitteleuropa-tervek eszméi, amelyek elsősorban a közép-európai német gazdasági és politikai hegemonikus törekvéseket szolgálták. Ezek ellenében jöttek létre egy határoltabb Közép-Európát alapnak tekintő, Duna-konföderációs tervek, amelyek a német és az orosz birodalmi fenyegetettség között kívántak létrehozni egy középhatalmat. A közép-európai gondolkodók mindig is igyekeztek bizonyítani a térség önálló létének jogosultságát. Ez a kettős szorítás – politikailag és gazdaságilag – jelentette a geopolitikai keretet a közép-európai identitás

megfogalmazásának kísérletére.¹⁷ Mindezek alapján jellemezhető e régió egy *kettős történelmi kötöttség* alapján. Ezen belül a térség történelmi fejlettségének szintje a Nyugathoz képest minden vonatkozásban elmaradott volt. Az identitászavarok legfőképpen a vegyes nemzetiségű etnikumok ellentéteiből fakadtak. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a különféle nacionalizmusok következményeit a vallási ellentétek is fokozták. Például gyakorta forrása a konfliktusoknak, hogy egy vallást több nemzetiség is vallott, illetve egy nemzetiségen belül is tartoztak több valláshoz. Mindezek ellenére – az elmúlt kétszáz esztendőben – a térségben élő nemzetek magas színvonalú szellemi és kulturális teljesítményeket hoztak létre. Ezeknek az volt a kikényszerítő erejük, hogy a régióban élő kisnemzetek szinte állandóan szembesültek a nagyhatalmi szupremáciák fenyegető veszélyével.¹⁸

A nyelvi és kulturális sokféleség elősegítette a nemzeti pluralisztikus gondolkodás kialakulását. A nagyvárosokban élő polgárság, amely legfőképpen német,

¹⁷ „A Nyugatot az alulról építkező, rendi és városi szabadságjogokkal körülvett, viszonylag mobil társadalom jellemzi, amelyben korán megjelentek a piacgazdaság elemei, a Keletet a felülről elrendezett és irányított társadalom, az immobilitás, az ázsiai feudalizmus és autokratizmus elemeit fenntartó uralmi formák jellemzik. A markáns vonalakkal és ismérvekkel elkülöníthető két nagy régió nem közvetlenül érintkezett egymással, hanem mindkét oldalról lépcsőzetes ármenetek lejtőin és emelkedőin keresztül. Évezredünk első felében ez a közbülső régió a Nyugathoz igazodott, annak vallási és kulturális közösségébe integrálódott. Az évezred második felében azonban számos történelmi csapás: a Mediterráneum lehanyaglása, a hosszú török uralom, a perifériává süllyedés s a XIX. századba mélyen belenyúló jobbágyrendszer megakasztotta a gazdasági-társadalmi integrációt, s a keleties uralmi formákat erősítette, annál is inkább, mert ez a régió sokkal heterogénebb volt a Nyugatnál. Az átmeneti övezetek szintjein nemcsak különböző fejlettségű területek, országok, hanem nagyon különböző etnikumú népek keveredtek, torlódtak össze.” In: Hanák 220–221. o.

¹⁸ „A XVIII–XIX. század fordulóján rohamosan és roppant erővel teremtette meg önkifejezési formáit a *nemzeti pluralizmus*. A császárhűségként értelmezett állampatriotizmus nem tudott ellenállni a szabadság, a nemzetiség és a haladás eszmei rohamának. Közép-Európában a szabadság eszményében, az egyéni, a társadalmi és a nemzeti szabadságban a felvilágosodás racionalizmusa és a romantika szenvedélyes érzelmkultusza harmonikusan összezsugorult. Egy fél évszázad, és alapelemeiben készen áll a *kis népek régiója*. Nyelvi és etnikai különbözőség a köznapi evidencia szintjén persze évszázadok óta létezett. Ám a létezés nem azonos a létezés tudatával. Az »alvó nemzet« ébresztése, az eredetmítoszok historizálása, úgy látszik, a nemzeti közösség identifikációjának szükséges kelléke volt.” In: Hanák 224. o.

¹⁶ Hanák Péter: Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. In: *Európa vonzásában*. (Szerk.: Glatz Ferenc) Budapest, 1993. 219. o. (a továbbiakban Hanák).

magyar, szláv és zsidó eredetű volt, nemcsak kulturális, hanem gazdasági vonatkozásokban is tett tanúbizonyságot. A legéletképebb és legmozgékonyabb etnikum a térségben a zsidóság volt. Mivel vallási hagyományait szigorúan megtartotta, ezért a zárt identitás nehézséget okozott az egyes befogadó nemzetekhez fűződő asszimilációban.

Az egyes nemzetek identitásának forrása szempontjából érdemes megvizsgálni a nemzetkonceptiók gyökereit. Szűcs Jenő felosztása szerint a magyarságot a 19. század előtt háromféle nemzetkonceptió jellemezte: az első, a *területi-alattvalói* az állami szuverenitás alapján sorolta be a nemzetbe a térségben élőket; a második, a *nyelvi-kulturális* kategória az eredet, a nyelv és a hagyományok alapján fejezte ki az együvé tartozást; a harmadik, a *rendi-korporatív* forma pedig a nyelvhasználatától függetlenül a nemességre vonatkozott. Ez a hármas konceptió elégséges alapot nyújthatott volna egy korszerű államnemzet kialakításához. A 19. század elejétől azonban megerősödött a nyelvi alapú, kultúrnemzet-konceptió, s ez megosztotta az önálló államisággal nem rendelkező etnikumok integrálódási lehetőségeit. A 20. századra pedig egyre szélesült a szakadék az államnemzet és a kultúrnemzet konceptióját valló népcsoportok között. Mindezek alapján az integratív típusú, több etnikumot is magába foglaló államszerveződés lehetősége helyett megerősödött az *önálló nemzetállam* megteremtésének igénye. A Kárpát-medencében a magyar nemzet töltötte be az „etnikai olvasztótégely” szerepét. Mivel a nemzeti identitás sok esetben a Monarchia területén nem azonosult az állampolgársággal, ezért egymás mellett volt jelen az etnikumok közötti asszimiláló és disszimiláló tendencia. Ennek a folyamatnak a szerves alakulását azonban megszakította a trianoni döntés, amely az új határok kialakításakor nem vette figyelembe a nemzeti hovatartozást.¹⁹

A trianoni döntés, majd az azt jóváhagyó párizsi békeszerződés is még jobban felerősítette a nacionalizmusok idegengyűlöletre építő tulajdonságait. A Horthy-korszakban a magyar nemzettudat ismét és egyértelműen a kulturális nemzet formáját öltötte a határainkon kívül maradt magyar tömbök iránti

szolidaritásérzet miatt. Ezt azonban megnehezítette a revizionista és sovíniszta ideológiák feléledése.²⁰ Az ellentéteket még feszítette az is, hogy például Csehszlovákiában és Romániában a hivatalos állami koncepció nem vette figyelembe a területükhöz csatolt idegen etnikumok jogait, és hivatalosan is azt hirdették, hogy csak az államalkotó nemzet létezik nemzetiségek nélkül. A trianoni, majd a párizsi békeszerződések alkalmával egyaránt kiderült, hogy a nyugati politikusok a legkevésbé sem próbálták megérteni a kelet-közép-európai etnikumok legfontosabb kérdését, a nemzeti hovatartozás ügyét. Általában azt az elvet vallották, hogy a nemzetiségek olvadjanak be az államalkotó etnikumba. A nyugat-európai és amerikai politikusok úgy vélték, hogy az emberi jogok egységes biztosítása megoldást nyújthat az etnikai feszültségek levezetésében.

A két világháború közötti Magyarországon egy dologban minden társadalmi csoport képviselői egyetértettek: a trianoni döntés igazságtalansága nyomán felmerülő revízió igényében. Ezen belül azonban két konceptió fogalmazódott meg: a hivatalos keresztény kurzus nemzeti programja, amely a kezdetektől ébren tartotta a revízió lehetőségét. Ezt legfőképpen a középosztály és a konzervatív értelmiség támogatta. A bajok gyökereit a háborúban győztes nagyhatalmakban,

¹⁹ A trianoni békeszerződés a történelmi Magyarország kétharmadát az újonnan alakuló szomszédos államokhoz csatolta. Ezzel a döntéssel a korábbi Magyarország lakosságának közel 30 százaléka került az új államhatáron kívülre.

²⁰ „A Trianonban újrarajzolt határokba bele volt kódolva a 20. század európai történelmének jó néhány későbbi, etnikai jellegét is magán viselő konfliktusa. A nyelvi-kulturális egységként államot alkotó nemzet konceptiója önmagában hordja annak a veszélyét, hogy egyesek etnikai alapon elsőrendű, míg mások másodrendű állampolgároknak minősülnek. (Ezért nem érezték jól magukat az Osztrák–Magyar Monarchiában a nem magyar anyanyelvűek, annak ellenére, hogy a kor viszonyaihoz képest számottevő kulturális, nyelvi és önszerveződési jogaik voltak.) Az a tény pedig, hogy az új nemzetállamok egy másik állam rovására jöttek létre, és polgáraik egy része kényszerként élte meg az impériumváltást, politikailag kiélezte az interetnikus viszonyokat, és kedvezett az etnikai színezetű bűnbakképzési mechanizmusok felerősödésének. A két világháború között Magyarországon is felerősödtek a szomszéd népek elleni indulatok, és felerősödött az antiszemizmus. Az 1920-as népszámlálás során a lakosság 90 százaléka magyarnak vallotta magát, de még ugyanebben az évben törvénybe iktatták a numerus clausust, amely az ország területén lakó »egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozók« arányában határozta meg az egyetemekre bekerülők kvótáját. Ez az intézkedés elsősorban a zsidóság ellen irányult.” In: Szabó Ildikó–Lázár Guy: *Nemzet-konceptiók a mai magyar társadalomban*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1997. 7–8. o.

illetve a nemzethez nem tartozó (?) zsidóságban látták. A zsidóságot még amiatt is bírálták, mert közülük sokan vállaltak szerepet a Tanácsköztársaság vezetésében. A másik koncepció a népnemzeti értelmiség tevékenysége nyomán bontakozott ki, és elveikben és céljaikban elsősorban a parasztságra támaszkodtak mint a nemzetet fenntartó erőre. Ideológiájukban főképpen egy *magyar modellben*, egyfajta *harmadik útban* gondolkodtak. Ennek alapja, hogy egyaránt félték – természetes történelmi okok alapján – a német és a szláv veszélytől. A népnemzeti értelmiség ezenkívül még elkülönült a szellemi élet azon csoportjaitól, akiket *urbánusoknak* neveztek, mert elveikben a nyugati civilizációhoz kötődtek. A második világháború kezdetén a két irányzat oppozíciója a keresztény kurzus javára dőlt el, ugyanis a bécsi döntések következtében visszacsatolták a trianoni diktátum alapján elcsatolt területeket. Az „országgyarapítás” nemcsak a magyar népesség visszafogadását jelentette, hanem egy újfajta megosztottságot is eredményezett, hiszen Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásával közel egymillió román nemzetiségű polgár is a magyar állam fennhatósága alá került, s ezzel egy időben viszont Dél-Erdélyben négyszázezer magyar maradt. Kárpátalja vonatkozásában pedig a visszacsatolt területen kisebbségbe került a magyarság. A nyelvi kérdés ismét politikaivá vált abban az értelemben, hogy Teleki Pál ugyan kiállt a nemzetiségek nyelvének megőrzéséért és szabad használatáért, de feltételezi, hogy a közös életforma fogja majd elősegíteni a „szabad akaratból történő” magyarosodást.

Csak érdekességképpen fűzzük ide, hogy 1941-ben az Angliában élő Eduard Beneš, aki ekkor az emigráns csehszlovák kormány miniszterelnöke, *Új Közép-Európa* címmel egy föderatív jellegű politikai tervet tesz közzé, amelyben a kelet-közép-európai nemzetállamokat kívánja egységes szövetségbe vonni. Az új államalakulat neve Kelet-közép-európai Szabad Népek Szövetsége lett volna. Természetesen a jaltai szerződés egyértelművé tette, hogy a Nyugat nem kíván egy – esetlegesen középhatalommá törekvő – új államalakulatot garantálni a Szovjetunió ellenében. Beneš neve azonban a szlovákiai kisebbségek sorsát negatívan befolyásoló dekrétumokról vált a második világháború után hírhedtté.

A negyvenes évek második felétől Kelet-Közép-Európa országaiban szinte megszűnt a klasszikus diszkusszió a Közép-Európa-eszméről, hiszen a jaltai

szerződés értelmében a Szovjetunió fennhatósága alá került országok hasonlóképpen járták végig politikai és gazdasági sorsukat a létező szocializmus idején. A nemzeti kérdés és a Közép-Európa-fogalom vizsgálata az 1989–90-es rendszerváltások nyomán újult fel a térségben. A kilencvenes évek elejétől e fogalmak vizsgálata szinte divattá vált, és átszőtték különféle mítoszok és nosztalgiák. Történetek ugyanakkor komoly és reális kísérletek is a régió országai közötti együttműködések, integrációk újraélesztésére.²¹ Ilyen volt például Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország közös elképzelése, amely Visegrádi Együttműködés néven vált ismertté. E kapcsolat nyomán számtalan pozitív döntés és kezdeményezés született, de az adott országok különféle irányzatú kormányváltásai több ízben visszavetették, elhanyagolták a pozitív kezdeményezéseket, pedig a Benelux államok vezetői több ízben is felajánlották tapasztalatukat és segítségüket a regionális politikai és gazdasági integráció vonatkozásában.

A térség geopolitikai helyzetének elemzésében egyrészt többféle hagyományos értelmezés került napirendre, másrészt új szempontok is a diskurzusok tárgyaivá váltak. Például kialakult egy geomorfológiai vita is, amely megkísérelte összeegyeztetni, illetve megkülönböztetni a térség etnikai, gazdasági és politikai eredőit. A klasszikus Közép-Európa-fogalom többféle szempont alapján oszlott meg a megnevezések tekintetében, ugyanis más aspektusok alapján értelmezték Kelet-Közép-Európa kiterjedését, mint Közép-Kelet-Európa elhelyezését, s mindez különbözött még a Kelet-Európa-fogalomtól is. Mindennek oka, hogy más alapokat feltételezett a megnevezés vita történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális értelemben. A térség történéseinek alapvetései hosszabb távon nehezen állják ki a próbát, hiszen az elemzésekben gyakran tapasztalhatunk elfogultságot, egyoldalúságot és ideológiai vetületeket. Új szempontra hívta fel a figyelmet Werner Conze a *Kelet-Közép-Európa* című könyvében (1993), amelyben a korszerű Közép-Európa-fogalom értelmezését a *településtörténet* vizsgálata alapján kísérte meg felújítani.

²¹ Az elmúlt kétszáz esztendő térségi együttműködéseinek és elképzeléseinek kiváló elemzését nyújtja az *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században* című kötet, amely 1997-ben jelent meg a Teleki László Alapítvány kiadásában, Budapesten.

E folyamatok praktikusán mutatnak rá arra, hogy nem elvetendő a térség országaiban a nemzeti identitás szempontjából Közép-Európa fogalmát újragondolni. A kilencvenes évek elején, elsősorban nyugat-európai elemzők írásaiban, megjelent a Nyugathoz csatlakozni kívánó posztkommunista országok vonatkozásában egy új típusú, prakticista megközelítés. Ennek lényege, hogy a történeti és kulturális alapú megközelítést vegyük ki a diskurzusok szótáraiból, és a régió országainak jövőjét kezeljük pusztán gazdasági és politikai ügyként. Tehát a globalizáció fundamentális törekvéseit mintegy „megzavarják” a különféle nemzeti érdekekről szóló viták. Emil Brix szerint: „A nemzeti érdekek nyelvén nehéz meggyőzni egy »gazdag« ország lakosságát, miért kellene megosztani jól megérdemelt jólétét egy »szegény« országgal. Európai biztonságról, stabilitásról és hosszú távú gazdasági előnyökről beszélni nem elég. Ezek »hideg« projektumok, melyek aligha keltik fel a szolidaritás érzését a közösségek között. Közvetlenül 1989 után a szolidaritás érzése bizonyosan segített a két külön Európa gondolatának leküzdésében. De ezek az idők már rég elmúltak. Még Ausztria is, ahol pedig az életet sohasem a »vagy-vagy«, hanem mindig az »is-is« értelemben fogták föl, a közvélemény a gazdasági hátrányoktól való féltében inkább légmentes határokról beszél, mintsem határátkelésekről. Így »Közép-Európa« üzenete még nem tárgyaltan: a közép-európai kultúra állandó mementóként figyelmeztet arra, milyen irreális dolog Európát kettévágni Keletre és Nyugatra.”²² Tehát az eurobürokrata szemlélet ellenére Kelet-Közép-Európa kultúrája csodálattal tölti el Nyugat-Európa, az USA és például Japán polgárait, amikor Budapesten, Prágában vagy Triesztben járnak. Ezt erősíti az a folyamat is, amely a régió összes országában jellemző a kilencvenes évek elejétől, hogy a kulturális hagyományok a nemzeti keretekben szorosan hozzákötődnek a késő modern létformák világához.²³ Brix fontos megállapítása az, hogy „a közép-európai országok kulturális életének pluralitása mindvégig a nyugati képzelőerő jegyében állt, és a totalitárius rezsimektől menekülő művészek

és értelmiségiek a kulturális pluralitás eszméjét ébren tartva befogadó országaik kulturális életére is alakítólag hatottak”.²⁴

Természetesen Kelet-Közép-Európa felzárkózása során a Nyugat szemléletének alakításában legtöbbit az egyes nemzeti kultúrák értékeinek bemutatásával tehetünk. Például néhány éve óriási siker és publicitás kísérte Londonban és szerte Angliában a magyar kultúra kincseinek bemutatását, amelyet a londoni Magyar Ház szervezett. Mindezek a kezdeményezések jelentős mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy Kelet-Európát, amelyet Kundera egy, a nyolcvanas években írott esszéjében *kizökkentett régió*nak nevezett, a Nyugat embere az ezredforduló után immáron Európa koherens és természetes részének tekintse. Ugyanakkor pontosan az a sokszínűség, köztesség, egzotikum adja Európa keleti felének identitását és értékeit, amelyet az elmúlt kétszáz esztendő megosztottságai, szétszakítottságai alakítottak ki, hiszen ne feledjük azt, hogy Kelet-Európa például a rendszerváltások előtti fél évszázadban ugyan nyugati módon gondolkodott, de politikailag a Kelet fennhatósága alatt élt. Pontosán ez a térség országainak az egyik fő feladata, immáron az Európai Unióhoz csatlakozva, hogy ezt a sokféleséget mint tradicionális és plurális értékhalmozatot érvényesen tudja képviselni és megőrizni a globalizáció – amerikanizáló és uniformizáló módon – technicista világában. Mindezek alapján természetesen érdemes és szükséges napirenden tartanunk Közép-Európa fogalmának újragondolását.

Ebben a folyamatban az egyik legkarakteresebb feladat Európa keleti régiójának országai számára, hogy a társadalomra, a politikára és a gazdaságra szorosan ható *kulturális örökség* különféle megjelenéseit, metszeteit és kifejezőmódjait szerves módon legyen képes összekapcsolni. Mindebben kiemelkedő szerepe van az egyéni és a kollektív emlékezetek olyan típusú érvényesítésének, amelyek a közösségi szerveződésekben intézményesen képesek támogatni a mindennapi élet különféle területein szükséges alkotóerőt. A kulturális örökség értelmezéséhez való viszony ugyanis a társadalom egyes szerveződési szintjein egyrészt különböző lehet, másrészt az eltérő fejlettségi okok miatt nem kapcsolódik szervesen össze. Sonkoly Gábor elemzése szerint: „Nem véletlen tehát, hogy a kulturális örökség kifejezés egyaránt megtalálható a helyi-regionális,

²² Emil Brix: Az újragondolt Közép-Európa. In: *Közép-Európai olvasókönyv*. Szerk.: Módos Péter, Osiris–Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest, 2005. 269–270. o. (a továbbiakban Brix).

²³ „Ma, több évvel a vasfüggöny leomlása után a térség kulturális színtere olyan erővé fejlődött, amely választ jelent olyan régi és új uralkodó eszmékre, mint etnicitás, örökség, piac.” In: Brix 270. o.

²⁴ In: Brix 270. o.

a nemzeti, a kontinentális és a legszélesebb körű nemzetközi szinten is. E közösségek szerveződési formái azonban igen eltérnek egymástól, így nem meglepő, hogy az örökség-fogalom alkalmazása és értelmezése más és más. A fogalom univerzális jelentése azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a társadalmi szereplők ugyanazt értik örökség alatt a különböző szinteken. Az örökség körül kialakuló diskurzusok egyesítik magukban az adott szint belső hagyományát és a szintek közötti elengedhetetlen párbeszéd feszültségét.²⁵

Ebben a folyamatban példaként említhető az 1100 esztendeig fennálló Velencei Köztársaság megőrzésének modellje. A „Velence-paradigma” egész Európa közös ügyévé vált, hiszen a lagúna-koztársaság háromszáz évig szerepelt az akkoriban Európa vezető hatalmai között, s ezalatt mindvégig megtartotta függetlenségét, fejlesztette kultúráját, és a modern szellem magasiskolájává vált. Ebben az ügyben Európa maradéktalanul összefogott, pedig: „Kezdetektől fogva, számtalan háborúja ellenére, Európát a »határok kultúrája« jellemzi, mint sorompó és nyitás, a fülke koncepciója, az ellentétek integrációja és történeti tudat, röviden: a pluralitás igénye és asszimilációs tehetség. Milyen hozzájárulást, milyen kezdeményezést tudnak tehát mindenki számára az élet legkülönbözőbb szakágaiból biztosítani, hogy ezt a civilizált »szoftver«-bázist a gazdasági és kulturális túlélési képesség és innováció, szolidaritás és egy »vállalkozás« határtalan nyíltságának szolgálatba állítsák, melyben mindannyian szabadon mozognak, ötleteiket és szolgálataikat akadály nélkül kicserélik? Az orientáció, Ariadne fonalának keresése szinte teljesen átszővi, mint egy széles folyó, Európa háromezer éves képződményét, melynek eredete visszavezet Kelet és Nyugat közé a krétai-minószi kultúrában. Az orientáció hiánya, a minótauroszi labirintusban fogva tartott merészség és fogyatékoság, felelősség és elcsábíthatóság között tékozló ember dilemmája ma aktuálisabb, mint valaha.”²⁶

A történelmi Velence azért is lehet egy sajátos példa a későbbi nemzeti államok létrejöttéhez, mert itt jelenik

meg legkorábban Európában a *civitas*, amely a szabad polgárok közösségét jelentette. Ugyancsak modellerejű példaként szolgálhat az a tény is, hogy Velence, ugyan geomorfológiailag kis állam, de ugyanakkor több száz esztendőn keresztül kulcsszerepet töltött be az akkori világpiacon, s mindemellett óriási civilizációs hatást is gyakorolt az akkori világ számára. Talán ők tekinthetők a modern Európa első világvállalkozóinak. A Rialto volt a világ első Wall Streetje. Ugyanakkor a Velence-szakértők szinte mindegyike utal arra, hogy itt – éppen a jól működő köztársasági forma miatt – alapvetően a kapitalizmusnak egy „megszelídített” (Werner Sombart) változata működött. Karbe szerint ahhoz, hogy „meg tudja-e őrizni Európa civilizációja alapjait és ezzel együtt saját immunrendszerét: ez még ma is önmeghatározáson alapul, önfelelősség és öntúllépés az egész szolgálatában. Az optimalizálást mint az értékkeremtés, az identifikáció folyamatát máig a hatalom alternatívájaként szavatolja. Ez a nyugati kultúra követsége az úgynevezett felhőkarcoló-ökönómia ellentételeként, a maga mértéktelenségével és anonimitásával”.²⁷

Velence sorsa karizmatikus példaként szolgálhat a 21. századi Európa számára is, hiszen az épített, a társadalmi, valamint a szellemi-kulturális környezet változóképessége, esztétikuma bizonyítja, hogy nem csak a túlélített és felpuffadt metropoliszok alaktalansága lehet irányadó egy civilizációban. Ugyancsak tekintsünk Velencére akkor is, amikor az Európai Unióban egyre anakronisztikusabbnak tartják a nemzeti állammodellt a tőzsdei-piaci globális állammal szemben. Karbe szerint *Európa túlélési képességének kulcsa múltjában rejlik*.²⁸

²⁷ In: Karbe 21. o.

²⁸ „A saját történelem megfontolása – mint az aktuális jelen dimenziója – képes a diszcrepancia örökségét a mérték és rossz viszony között felfogni, és arra kritikusan reflektálni: »a szükségletek határtalanságának« teorémája; a közösség és a bankok hatalmának intézményesített bűnössége (mint régen Genovában), politikai pártok hatalom-visszaélései mint kvázi politikai kartellek, akik a választóknak a választás »alternatívájának illúzióját« kívánják nyújtani; politikai pártok, melyek lemondanak a közvetlen reprezentációról (érvelésről), identifikációs ajánlatukat sokkal inkább a látszatnak, a teleontológia időritmusának áldozzák; az ökológiai egyensúly felborulása globális síkon tükörképként állítódik szembe a magatartás-ökológiai egyensúly elvesztésével (a vágyak kielégülésének és a teljesítménynek a félreértése) egyéni síkon (Európában) vagy az Európáért való tanulás, képzés problémája és a (kötelező) iskolarendszerek anakronizmusa.” In: Karbe 21. o.

²⁵ Sonkoly Gábor: A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: *A politikai és nemzeti identitás Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2001. 11. o. (a továbbiakban Sonkoly).

²⁶ Lars Cassio Karbe: Európa és a Velence-paradigma. In: *Pro Philosophia Füzetek*, 1996/1. 18. o., fordította: Erdei Ferenc (a továbbiakban Karbe).

Ennek a programnak a legfontosabb eleme a politika, az ökonómia és a kultúra európai szintű összeszövődése, s mindebben van kiemelkedő szerepe a nemzetek erejéből összeadott európai örökségnek. Ebben a legfontosabb feladat a 21. század elején a különféle szinten megjelenő örökségek összekapcsolása és képviselése. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet az ezzel ellentétes gyakorlatra is, hiszen: „... a világörökség központjában is nemzetállamok képviselői döntenek, illetve nemzetek jelölnek megóvásra érdemes értékeket. Ezzel a logikával ellentétes az egyesülő Európa intézményeiben megfigyelt örökségstratégia, mely a nemzetektől független hálózatokat, kapcsolatokat, szerveződésekét kívánja megőrizni. Ezt a célt a helyi-regionális erővel szövetkezve kívánják elérni, feltételezve, hogy a helyi szint szeretne kikerülni a központ gyámkodása alól. A nemzeti szinten megfogalmazott norma elvetése ugyanakkor könnyen együtt járhat egy brüsszeli norma elfogadtatásával, mely nem feltétlenül szolgálja a helyi közösség érdekeit.”²⁹

Ezek a kérdések fokozottan érvényesek a 2004-ben az unióhoz csatlakozott Magyarország azóta eltelt évtizedére is. Fel kell ismerni a jelen helyzet körülményei között a magyarság lehetséges perspektíváit, és a nemzeti örökség értékeit a középpontba állítva kell meghozni minden kormányzatnak azokat az intézkedéseit, amelyek a magyarság jövőjét a nyitottság politikája alapján fogalmazzák meg az unióban. Így például a globalizmus mindent elsöprő gőzhengerével szemben szükséges tematizálni a nemzetspecifikus érdekeket. Kiemelkedő fontosságú, hogy a nemzetek feletti politikai erőterekben megfelelő hatékonysággal legyünk képesek képviselni kulturális, tudományos és társadalmi értékeinket. A nyitott határok új helyzetet teremtettek, ugyanis lehetőséget adnak az önbizalomhiány leküzdésére és a más kultúrákkal való kölcsönösségi alapú párbeszéd kezdeményezésére. Fel kell készülni arra is, hogy képesek legyünk elfogadni és vállalni – kompromisszumok alapján – a globalizmus azon lehetőségeit, amelyek elősegítik a más kultúrákkal való integrációk megteremtését. Óvnunk kell magunkat a liberális demokráciának attól a megjelenésmódjától, amely társadalmi, gazdasági és politikai értelemben a partalanságot tükrözi, ugyanis ez a veszély egyre jobban

fennáll, ha a döntések teljesen a szupranacionális rendszerek kezébe kerülnek. Ez azt a veszélyt rejti magában, hogy a hagyományos közösségi rendszerek kezéből kicsúszik az egyén biztonsága és bizonyossága. Így könnyen annak az érdekeknek a csapdájába kerülhetünk, ahol a hagyományhoz kevésbé kötődő individuumok – a nemzetek feletti, globális érdekkolosszusok tervei szerint – a szabadságot szinte csak a fogyasztói mezők kiszélesülésében érzékelik, és a globális érdekek hatalmáért cserébe élvezhetik az arctalan kollektivitás langyos fürdővizét.³⁰

A globális civilizáció tömegtársadalma a szupranacionális hatalmak számára igen fontossá vált, hiszen az egyre szélesülő fogyasztás garantálja a tőzsdei egyensúlyok fenntartását és a megnyugtató profit gond nélküli újratermelését. Azonban az igazi alkotóerő gyökérzete továbbra is a nemzeti azonossághoz való viszonyból fakad. Éppen ezért kiemelkedően fontos a modernizáció kockázataival szemben az értékőrző alapok képviselése.

A késői modernitásban, a globalizáció égisze alatt eluralkodott egy technokrata, túlgépesített, deszakralizált, léktelenített világ, ahol azt látjuk, hogy egyre jobban növekszik a távolság a nemzetek feletti dimenziókba költözött elit és a „röghöz kötött” mindennapi ember között. Az elmúlt másfél évtized s benne szeptember 11-e árnyéka és a legutóbbi hét esztendő válsága új dimenziókba helyezi a magyarság aktuális sorskérdéseit. Ennek egyik fontos eleme, hogy a nemzetközi kapcsolatok lényegét, az együttműködés kívánalma mellett, már elsősorban a kockázatok veszélyközössége jelenti. Mindebből új függőségek, újfajta érintettségek keletkeznek. A Kárpát-medencében élő s jelenleg részben Schengenen belül, illetve Schengenen kívül tartózkodó magyarság számára is tényszerű valóság az, hogy az ipari

²⁹ In: Sonkoly 22. o

³⁰ Óvnunk kell magunkat az új virtuális birodalmak mámorától is, hiszen ez az új „földrész” (Paul Virilio) igencsak alkalmas a véleményformálás gyarmatosítására. Itt ismét csak a kulturális örökség látszik megfelelő védőpajzsának annak érdekében, hogy az egzisztenciális értékek ne essenek áldozatul a konzumcivilizáció konformigényének. A nemzeti értékek feloldódása és virtualizálódása során csak úgy állíthatjuk meg a negatív folyamatokat, ha saját kultúránk értékeit – kölcsönösségi alapon – más kultúrák értékeivel együtt védjük. Ezzel összefüggésben a posztmodern viták keresztműzében divattá vált a nemzet megszűnéséről beszélni, pedig valójában a nemzetfogalom átalakulásáról és új perspektíváiról van szó.

társadalom szembeállította egymással a természetet és a civilizációt, így a természet fogalma immáron a társadalomba integrálódott, és társadalmi problémává vált. Ebből fakad az is, hogy a fokozatosan szekularizált, „varázstalanított” világ magányosságra ítéli a tömegtársadalom emberét. Azt kérik tőlünk, hogy Isten helyett a hivatástudattal töltsük fel önmagunkat, és elhagyatottságunkat a termelői és fogyasztói fölénytel kompenzáljuk.

Örömteli viszont az, hogy a kapitalizmus négy-száz esztendeje alatt a kulturális emlékezetből kitörölt hagyományhoz a magyarság itt, a 21. század elején is foggal-körömmel ragaszkodik. Sokan próbálják a nyakunkba varrni a kapitalizmust mint kultúrát, de be kell látnunk, hogy ez nem más, mint üzleti kísérlet. Sok más egyéb mellett azért is, mert a fogyasztói magatartásra fókuszálja a szabadságélményt, de ez még talán nem lenne a főbűn, az igazi probléma az, ahogyan a külsővé vált ember, az érzékeire hallgatva, elmerül a fogyasztói kultúra langyos vizében, ahol az emberi tartása, a jelleme meggyengül, képlékennyé, könnyen kenhetővé válik. Ennek releváns következményeit mutatják népünk jelenleg kedvezőtlen egészségügyi, oktatási, kulturális és innovációs mutatói.³¹

Napjaink világpolitikájának egyik kulcsfontosságú kérdése az alávett, gazdaságilag ellehetetlenített, monetáris pórázra fogott népek és nemzetek fennmaradása. Nekünk, magyaroknak óriási szerencsénk van: az ősi kultúránk, a legtöbbször alkalmazkodó történelmünk, illetve a Szent István-i államiság perspektívájából. Egyrészt minden történelmi kihívásra rendelkezünk a gazdag kultúránkból adódó válaszokkal, másrészt hihetetlenül bőséges a szintén kulturális adottságainkból fakadó hozzáadott érték, amelyet a világ tudományában hoztunk létre. Nemcsak a tizenhárom magyar Nobel-díjról beszélek, hanem, azt szoktam mondani enyhe túlzással a hallgatóimnak, hogy a Karácsony Sándor által oly csodálatosan leírt magyar

észjárás fedezett föl „majdnem minden” fontos találmányt a világon.

Mindennek gyökere, hogy Európának ezen a részén ezeregyszáz esztendő óta mi alapítottuk, közvetítettük, építettük azt a kultúrát, amelyben a ma is érvényes értékeink vannak. Ezek közül a legfontosabb a nemzetmegtartó erő. Ez egy olyan érzés és tudás egyszerre, amely az egyén és a közösség ölekezésében fejeződik ki, és sohasem volt olyan fontossága az értékörzésnek, mint napjainkban, amikor Európa egy magasabb egységének vagyunk a részesei.

A vesztfáliai béke (1648) utáni Európa különféle hatalmait, szövetségeit óriási felelősség terheli folyamatosan azért, hogy a 21. század elején ilyen helyzet alakult ki. Nem vették észre a pozitív társadalmi küzdelmek, a polgárosodás, a modernizáció, a demokráciaküzdelmek, a szabadságeszmények favorizálása közben, hogy a 19. század végétől a harmonikus társadalmakat alkotó szuverén intézmények közül az egyik fokozatosan és kíméletlenül főhatalomra tett szert. Minden érték a pénzmammon ítélőszéke elé került. Nem vették észre ennek a folyamatnak a kultúrára és Európa sorsára fenyegető veszélyeit. Azt, hogy ha minden értéket a gazdaság fősége alá helyezünk, akkor ezzel fokozatosan megindítjuk, elősegítjük a kultúra önfelszámolását. Nem véletlen, hogy a keynesiánus roosevelti gazdaságpolitika a Bretton Woods-i rendszer létrehozásával tetőzte be az államkapitalizmust, és pontosan azért, hogy védelmet nyújtson a dolgozó és a munkabérükből élő állampolgárok részére, mert már akkor látszott, az 1929–33-as nagy gazdasági világválság mementójaként, hogy a késő modern gazdasági világrend nagy iramban halad a munka gazdasága felől a spekuláció gazdasága felé.

Az állam mint látható kéz sikeresen beavatkozott akkor, amikor a piaci érdekküzdelmek – láthatatlan kéz – bajokat okoztak a civil polgároknak. Az 1940-es évek második felétől viszont hatalmas gazdasági erők szövetkeztek arra, hogy megszüntessék, feloldják a világgazdaság nemzeti államok által való felügyeletét. 1971-ben következett be a fordulat, s ettől fogva a folyamatos válságjelenségek, válságkommunikációk szemtanúi vagyunk. A kilencvenes évektől még jobban megnehezült a világgazdaság ellenőrzése, hiszen a korábbi, körülbelül háromszáz nemzetközi vállalat, az elmúlt másfél évtized fúziói és felvásárlásai folytán, 13-14 hiper-világvállalattá szerveződött. Az ezredfordulót már e vállalatok vezetésével léptük át.

³¹ Így a tömegvilág teljes mértékben a technikai eszközök és a PR-hatások irányítása alá került. Mindebben partnerként működnek közre a kereskedelmi médiumok, amelyek már a politika ötödik hadoszlopává váltak. Eljutottunk oda, hogy a kommunikáció már nemcsak közvetíti a valóságot, hanem helyettesíteni is tudja. Így nem véletlen az sem, hogy a globalizáció térnyerésével, illetve a nemzeti határok gyengülésével párhuzamosan világszerte felerősödtek az etnikai alapú identitásmozgalmak.

Ők fölötté állnak minden nemzetállamnak, nemzeti érdekeknek, és a tőzsdei árfolyamok mesterséges irányításával tarják a kezükben a világgazdaság gyeplőjét és ostorát. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján az egypólusú világrendünk irányítója, az Egyesült Államok sem érezheti magát biztonságban. Ezt érzékeltetik a jelenlegi geopolitikai-geostratégiai küzdelmek a BRICS-országok, a Sanghaji Együttműködési Szervezet, a Délkelet-ázsiai Unió és az euroatlani Nyugat között, amelyeknek szerves része a 2015 nyarán megindult migrációözon Európa szíve, Németország felé. Talán egy évtized, másfél, és valóra válik Oswald Spengler, Ortega y Gasset, Rudolf Pannwitz és Hamvas Béla jóslata, betetőződik a civilizációnk hanyatlása, megszűnik az egypólusú világrend, és egy új, eszkalációs válság alakul ki planetárisan öt-hat vagy hét új középhatalom felemelkedésével. Mire kell nekünk figyelni ebben a folyamatban? Legfőképpen a kultúra és a civilizáció kapcsolatára, összefüggéseire.³²

Nem bízhatjuk a kultúránkat csak a civilizációra. A civilizáció látványos, hangos, trendi, vágykeltő, érzéki, gyors kielégülést nyújt, de ugyanakkor rossz gazda. A zseniális francia gondolkodó, Jean Baudrillard szerint: *a civilizáció az iparosított felejtés világa*, ahol a hipermarketek lesznek a modernitás templomai. Tehát nekünk magunknak kell a kultúrát kézben tartani, egyénenként, kis közösségekként, mindig is figyelve a lakókörnyezetünk géniuszaire. Hamvas Béla szerint az emberi személyiség lelki, pszichikai valósága, beágyazódva a tágabb lakókörnyezetébe, szellemi géniusként jelenik meg. Összesen nyolc géniusz létezik, s általában egy tájegységen Európában egyszerre a nyolcból három vagy négy jelenik meg, de a mi történelmi létvilágunk, a Kárpát-medence, kivétel. Nekünk öt géniuszunk van. Miben segíthetnek bennünket e géniuszok?

³² A kultúra a hagyománytiszteleten alapuló anyanyelvi, pszichológiai alkotó és szellemi közösség. A legfontosabb célja a megtartóerő biztosítása, egyfajta genezis. A civilizáció már az urbanizációt és a metropolizációt, az eltömegesedést, a pénz hatalmának erejét fitogtató világgözeget, amely a benne szereplő kultúrák evakuálását, zárványszerű megcsontosodását, fejlődésük lezárását jelenti. A kultúra célkeresztjében mindig a belsővé vált ember, az önmagát megismerő és önmagát a közösségéhez szervesen hozzáadó, alkotó, építkező ember világa áll. Benne a legfőbb mérce az erkölcsi, etikai és morális értékrend tisztelete, képviselése. A civilizáció a megmerevedés, a lezárulás és a szerveslenség világa, ahol a külső forma, az anyagi világ és a PR-kommunikáció áll a középpontban.

A legelső s legfontosabb: önmagunk megfogalmazása. Hogy tisztában legyünk azzal, hogy mik azok az értékek, amelyeknek mi birtokosai vagyunk, és át tudjuk nyújtani a közösségünknek, nemzetünknek. Elődeinktől gazdag örökséget kaptunk, s eddig, úgy látszik, jól sáfárkodunk vele. Az imént fölvezolt világfolyamatokat nekünk innen, Pannóniából kell nézni, és elsősorban kulturális aspektusból. Saját helyi identitásunk értékei nagymértékben járulhatnak hozzá a kollektív nemzeti identitásunk összképéhez. Ahogy korábban említettem, a 20. századi magyar történelem nem mondható egy csendes, nyugodt folyamatnak. Rendre kellett szembesülnünk a nemzetközi politikai erőviszonyokból fakadó kihívásokkal, kényszerpályákkal. Megtanulhattuk, immáron sokadszor a magyar történelemben, hogy hihetetlen erőket kell összpontosítanunk a kompromisszumokra, sokszor a képességeinket meghaladó módon kell érvényesítenünk a toleranciakészségünket, és a nagy történelmi kataklizmák, tragédiák szüneteiben pedig dolgoznunk kell, alkotni kell, és gyermekeinkben a bizalmunkat a jövőbe kell helyeznünk.

A közösségben, a társadalomban való lét egy sokoldalú folyamat. A környezet hatással van az egyéniségre, ugyanakkor az egyéniség is kifejeződik a társadalomban. Mi egymásnak kölcsönös szocializációs partnerei vagyunk. Egyszerre vagyunk alanyok és tárgyak. S mindezt a társadalom többszintű szövetrendszerében kell érvényesítenünk: család, iskola, egyházak, médiumok, politika és gazdaság. A kultúrával való azonosságunk nemcsak emóciókat és tudásokat hagyományoz ránk, hanem benne rejlenek a kihívások, a kudarcok és a felelősségvállalások. Mindebben nagyon fontos szerepe van a kulturális emlékezetnek. A jelenkor fogyasztói világa alapvetően múlttagadó. El akar fordítani bennünket a történelemtől mint az „élet tanítómesterétől”. Egyre jobban beszippannak bennünket a virtuális világok, a nem mentális kapcsolatok, az a szándék, hogy minden percünknek és pillanatunknak legyen valami üzleti vonatkozása, soha ne tudjuk magunkat kivonni már a digitális informatikai rendszerek hatalma alól, amelyek részvét nélkül, hidegen számolják a kamatot, és csak az opcionális hozamra irányítják tekintetünket. A kultúrával kézen fogva tudjuk azt megtenni, hogy kilépünk ebből a falanszterből, megálljunk, és követeljük önmagunknak az önálló gondolkodás jogát. A történelmünk

kataklizmái azt akarják velünk elhitetni, mintha nem lenne magyar út. A trianoni vesszőfutásnak ma is érzékelhető valósága a Kárpát-medencei etnikumok közötti gyakorta bizonytalan viszony. *Tudnunk kell azt, hogy a problémák soha nem a népek között állnak főt, hiszen szeretjük egymást a szlovén, a horvát, a szerb, a román, ukrán és szlovák barátainkkal. Nekünk, egyszerű polgároknak nincs gondunk egymással, kölcsönösen elismerjük egymás kultúráját, elfogyasztjuk egymás étkeit, megisszuk egymás italait, ám nem szabadulhatunk a politikai érdekkülönbségekből fakadó gyűlöletkeltéstől.* Egy gyűlöletet nagyon könnyű elindítani, hiszen ürügy mindig akad. A gyűlölet még a pletykánál is gyorsabban terjed. Ám megállítani

szinte lehetetlen, hiszen a gyűlöletkeltés a józan ítélőképességet negligálja, pontosan azt, ami ahhoz kell, hogy mi, az együtt élő népek gyermekei, kölcsönösen tiszteljük és elismerjük egymás kultúráját. Mi, magyarok önmagunkban nem megyünk sokra, csak akkor érhetünk el bármilyen tartós sikert, ha a kelet-közép-európai sorsközösségben velünk együtt élő népekkel kölcsönösen felemeljük egymást, és összetartunk. Ebben a folyamatban jelenleg pozitív elem, hogy a migránsválsággal kapcsolatban felgyorsult és erősödni látszik a visegrádi négyek együttműködése. Mindehhez szükséges a kultúrák kölcsönös biztosítékrendszere. Így még az Európai Unió keleti felének erős magállamai is lehetnének!

Irodalom

- BIBÓ István (1986): Az európai egyensúlyról és békéről. In: *Válogatott tanulmányok I–III.* Budapest
- BRIX, Emil (2005): Az újragondolt Közép-Európa. In: *Közép-európai olvasókönyv.* Szerk.: Módos Péter, Osiris–Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest, 269–270. o.
- BUSEK, Erhard (1992): Bécs és Közép-Európa. In: *Az elképzelt Közép-Európa.* Európai Utas–Századvég, Budapest, 96. o.
- CZESLAW, Miłos (2005): A mi Európánk. In: *Közép-európai olvasókönyv.* Szerkesztette: Módos Péter, Osiris–Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest, 75. o.
- GYURGYÁK János és mások (szerk) (1989): *Kell-e nekünk Közép-Európa?* Századvég, Budapest
- HANÁK Péter (1993): Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. In: *Európa vonzásában.* (Szerk.: Glatz Ferenc) Budapest, 219. o.
- IRINYI Károly (1973): *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- KAFKA, Franz (1984): *A per.* Európa, Budapest
- KARBE, Lars Cassio (1996): Európa és a Velence-paradigma. In: *Pro Philosophia Füzetek* 1. 18. o.
- KIS, Danilo (1994): *Kételyek kora.* Forum–Kalligram, Újvidék–Pozsony, 158. o.
- NIEDERHAUSER Emil (1976): *Nemzetek születése Kelet-Európában.* Kossuth Kiadó, Budapest
- NIEDERHAUSER Emil (1977): *Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- ROMSICS Ignác (1997): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században.* Teleki László Alapítvány, Budapest
- SONKOLY Gábor (2001): A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: *A politikai és nemzeti identitás Közép-Európában.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 11. o.
- SZABÓ Ildikó–LÁZÁR Guy (1997): *Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban.* MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 7–8. o.
- SZÜCS Jenő (1983): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról.* Magvető, Budapest
- VAJDA Mihály (2000): Közép-Európa. Kell-e még? In: *Európa közepe – Közép-Európa.* Librarius, Szeged–Kecskemét, 2–3. o.

VETÉSI LÁSZLÓ

Jegyzetek a Kárpát-medencei szórványhelyzet átalakulási folyamatairól

A korreferátumra kijelölt témában csupán vázlatos kérdésfelvetésre vállalkozhatok. Az utóbbi két évtizedben egyrészt a kérdések és szórványgondok sokasodtak meg, másrészt az ezeket értékelő, elemző irodalom is terjedelmes szöveganyaggá növekedett a tucatszámú anyaországi és külső területen működő szakmai, tudományos műhelyekben.

A kelet-európai rendszerváltások után a Kárpát-medencében a kisebbségi és ezen belül a magyar szórványok jelentős változásokon mentek keresztül; a magyarság körül az utóbbi két évtized alatt igen felgyorsultak az etnikai folyamatok, események. Ezek egy része természetes folyamat, mások pedig mesterséges beavatkozások eredményei.

Az átalakulás folyamatai

A magyarság abszolút lélekszámbeli csökkenése ma már tudományban és szakmai diskurzusban közhelynek számít. Szembetűnőek a magyarság demográfiai változásai, melyeket minden népszámlálás után megállapítunk, elsíratunk, hogy mennyit fogytunk tíz év alatt. Közben átalakult a kisebbségi területek és a szórványterületek etnikai térképe is. Területeket kell feladnunk, eltűnünk Kárpát-medencei ezer településről, vagy csak jelképesen vagyunk már jelen. Itt-ott marad egy-egy templom, kúria, temető, egyházi föld és más nyelveket beszélő, magyarul már nem beszélő „utód- vagy emlékmagyar”.

Erősödött a többségbe való beépülés folyamata. A nemzettest szélén elhelyezkedők egyre mélyebben ékelődnek bele a környezeti többségbe. Az identitásértékek hosszú ideig tartó folyamatos együttélése óhatatlanul hozza magával a többség hatását a kisebbségre. Egyre erőteljesebb ütemben jelenik meg a többséghez való igazodás, elmosódnak az etnikai csoportok közötti határok, mert egyre mélyebbek az összeilleszkedések. Egyre több értéket, szokást, szókészletet vesz kölcsön, és ezzel cseréli le sajátját.

Közben folyamatosan alakulnak át a hagyományos, évszázados etnikai standardok. „A magyar

magyarul beszél, magyar iskolába jár, magyar médiát fogyaszt, magyar barátai vannak, magyar házastársat választ, magyar kultúrát fogyaszt” – ez volt a kisebbségi magyarság öndeklarált etnikai alfabitus. Az esetenkénti szabályszegések mindig is megvoltak, de amikor ezek gyakoriságából láncolati összefüggés alakult ki, amikor az új típusú magyar alig egy részét „teljesíti” ezeknek az elvárásoknak, hagyományoknak, ezzel az egész alapértékrend átalakult.

A Kárpát-medencei szórványban az összefüggő nyelvi közösségek, nyelvi kommunikáció lehetőségei felszámolódóban vannak. A kisebbségi nyelv kistérségi, zárt közösségi, családi, magán- és egyházi nyelv kezd lenni. Ismét beszorultunk a templomba, az iskolába, a családba. Sérült a magyarként való megnyilvánulás, a minden lehetséges helyzetben való nyelvhasználat igénye. A kommunikációs társak etnikai beazonosítási igénye is sérült, ennek nyomán pedig bármikor beállhat a jelelési közöny. Ehhez társul a sztenderddé váló „megengedő beszédmód”, sőt másságigenlés is. Egyetlen évtized alatt pontosan nyomon követhető a hasonulási kényszer, a többség legintimebb befogadása, hogy az asszimiláción, a vegyes házasságon át hogyan vezetett el a kemény tiltakozási habitustól a megengedésen át az elfogadáson keresztül a *mátság teljes akkreditáltságáig* és ezzel a megengedő, az asszimilatív beszédmódig, majd magatartásig.

Ennek eredménye az átmeneti identitás, átmeneti magyarság kialakulása; ezt nem szakmai kölcsönszóval „*nustyu magyar*”-nak szoktuk nevezni. Ma már egyre erőteljesebben alakul ki egy átmeneti, *köztes identitásként* jelölt, *semmilyen nemzetiségű* szlovákmagyar, románmagyar, ukránmagyar, osztrákmagyar népesség is, mely több kultúrelemet különböző súllyal kever önazonosságában. Ennek szomorúan tragikus kísérője, majd „végterméke” az is, hogy az új nemzettudattal új nemzettest alakul ki: a magyarul már nem tudó „volt magyar”, a szlovák, román, szerb, ukrán „származási magyar”.

A kisebbség azonos szintre került a többséggel

Közben beállt az etnikumok közötti nivellálódás, az értékek azonos szintre kerülnek, a kisebbségének megszűnik a *másságérzete és másságtudata*. A *közlekedőedények etnikai elve*: azonos térben, közös nyelv, közös kultúra, közös foglalkozási, szociális, intézményi, formális és informális térben a kultúrák kiegyenlítődnek – a domináns irányába. Ennek nyomán etnikai idegenkezűségnek, elbirtoklásnak is tanúi lehetünk, ahogyan a többség átveszi tőlünk, és mi átadjuk a kisebbségi szerepeket, intézményeket, közösségi funkciókat is.

Ezzel eltűnik a másság mindenfajta érzékelése is, de megszűnik a homogenitás védelmi tevékenysége, reflexe, a teljes *kognitív etnikai-kisebbségi kontrolltevékenység*, a figyelmeztetés, tiltás is. Mert jogos a kérdés, hogy vajon mi választaná el ma az azonos településen, közös élettérben, munkaközösségben, szabadidős viszonyrendszerben együtt élő, együtt dolgozó vagy vendégmunkásként együtt győtrődő román, magyar, szlovák, ukrán, szerb fiatalokat egymástól. A természetes többségi helyett a kisebbségi identitás átadásában nem nagyon lehet már a „mással”, magyar nemzetudattal, a kultúrfölénnyel, a felsőbbrendűséggel operálni. Hiába minden nevelő, leválasztó diskurzus, az esetek többségében eredménytelen: *„Te nem látod, elfelejtetted, hogy ők gyilkoltak minket, és te ahhoz vágyódtál, dörgölődtél? Nagyapádnak ők vették el a földjét, egy senkik voltak a faluba. Te képes vagy egy ilyen oltyánkához odaragadni?”* Ezek már nem kezelhető kategóriák a nivellálódott értéksintű ifjúgaleri-kultúrában.

A hatalom viszonya, a többség félelme

Közben erősödik a többségi hatalom, intézményrendszer, kultúra türelmetlensége is, többségi féltékenysége a kisebbségre, akiről azt hiszi, hogy veszélyezteti őt. A többségi hatalomnak egyre nagyobb erő, egyre több eszköz van a kezében, hogy a kisebbség etnikai folyamatait felgyorsítsa, dominanciáját kimutassa, gyakorolja, a kisebbségek feletti felsőbbrendűségét demonstrálja. Mindezt az európai nagy nemzeti sokszínűség és az unió ellenére teheti meg, és meg is teszi.

De kialakult a többségi szorongás is, a visszaszolgáltatási *morbus maioritatis*, féltékenység, amit

a rabló érez, amikor a többségnek az elbirtoklással megszerzett pozíciókat fel kell adnia, épületeket kell visszaadni, és ezt hihetetlen sérelemmel, szorongással, irigységgel éli meg, és nem tudja feldolgozni. Azt is mondhatnánk, hogy minél kevesebb oka lenne a többségi hatalomnak félni a fogyó lélekszámú, erejű, lazuló szerkezetű kisebbségtől, annál jobban fél. Ugyanúgy a település- és hivatali, felirati kétnyelvűség harc is dominanciaharc, ennek a *térféltésnek* a része. Minden jogot, amit a kisebbségnek a többség megad, nemzeti gyászként, az önfeladás tanújeleként éli meg.

A kisebbségi élet egyik pólusán ott van tehát az asszimiláció, a másik póluson a másik véglet: alig maradt bemérhető, számottevő kapcsolatunk a többséggel. Belefáradtunk abba, hogy szüntelenül magyarul beszéljünk magunkat, másságunkat, sajátosságainkat, értékeinket, hogy védekezzünk. Még a szoros és hosszú munkahelyi érintkezés sem elegendő az egymás megismeréséhez. Az uniós neveltség, eurós tapasztalat sem nevelte meg irányunkba még a többségieket sem. Sajnos szinte teljesen nevelhetetlen maradt a többség nagy része a tolerancia, a másság elfogadásának irányába. Ez azért szomorú, mert a világgjárt, Magyarországot járt többségre is vonatkozik, amelyik odakinn hallgat, némán vagy lázadva tűri, hogy megalázzák, firtorognak románságán, de amikor hazajön, ugyanott folytatja az „*antimagyarizmust*”, ahol abbahagyta.

Szórvány, belső anyaország, összetartozás

A szórványközösségek – minden jelentős terv, cselekvés ellenére is – a huszonöt éves rendszerváltozások után még jobban magukra maradtak, elszigetelődtek.

Egyfelől kialakultak ugyan jelentős erejű és hatású, az összetartozást, össznemzeti tudatot erősítő programok, a „határtalanul”, az „összetartozunk”, cserediák-kapcsolat, testvértelepülések, de ezek is inkább csak a számottevő települések magyarságának esetében. Minden területen figyelmeztető az is, hogy a szórványtervezésnek nehogy fő jellemzője a szimbolizmus, a pótcselekvő áltervezés, művi stratégizálás, az alkalmi fesztivizmus legyen. Ha így történik, a magyar identitást erősítő mélyebb utóhatás elenyésző lesz.

A maradékfalvas, aprófalvas és foszlánymagyar települések magyarsága, másfelől pedig a nagyvárosok rejtőzködő, olvadozó tömegei nagyjából mindenképp kimaradnak, de ezek maradék értelmisége is. Kimarad

a nemzetstratégiákból, a kirándulási programokból, a választási kampányokból is az a réteg, amelyet *mélyszórványnak* szoktunk nevezni. Sajnos a többségi területeknek idehaza és Magyarországon sincs vételezhető, hiteles, megbízható üzenete a szórvány számára. Külön kellene szólni a belső testvérkapcsolatokról is, vagy inkább ezek hiányáról. Nagyon enyhén fogalmazok, amikor azt állítom, hogy a belső erdélyi tömb, a Székelyföld, a Partium és a szórvány összefogása, élő testvérkapcsolata igen komoly kívánnivalókat hagy maga után. Mostanában van fellendülőben az erdélyi iskolák között a „fogadjunk örökbe egy kastélyt” akció. Mellé lehet tenni a szórványközmunka, a tömbök felől érkező templom-, temető-, műemlék-kitakarítási programokat, a székely megyék és tömbmegyék közötti „összetartozunk” programot, a „magyar szórvány napja” figyelemfelhívó közös ünnepléseket. Mindezen ébredések jelentőségét nem szabad leértékelni, de a tömbre gyakorolt együttérzésre nevelő, a szórványra pedig a másság felértékelődésének hatásait még nem tudjuk bemérni.

Külön kellene a jogos és vitathatatlan jelentőségű székelyföldi autonómiatervezetéről és a szélső magyar területek reakcióiról is beszélni, mely azonban a szórványban élők körében értelmezhetetlen, és inkább szorongást, a többségiek felől érkező gúnyt, bélyeget, mint örömet vált ki.

Vegyes házasság, elitasszimiláció, etnikai szabályozások és önszabályozások

Az egész Kárpát-medencében a magyarság körében is hallatlan méreteket öltöttek a vegyes házasságok, és arányuk növekvőben van.

Hogy milyen nagy veszélyről van szó, azt a statisztikai adatok jól mutatják. Erdélyben minden negyedik házasság nyelvileg is vegyes. Minden négy vegyes házasságból csak egyben marad magyar a gyermek. Országosan. Ebben pedig benne van a Székelyföld, Partium, Szilágyság, Kalotaszeg, erdélyi szigetfalvak sokasága is, ahol ez gyakrabban fordul elő. Ez azt is jelenti, hogy a szórványban szinte egyáltalán nem fordulhat elő, hogy román–magyar vegyes házasságban a gyermek a magyarságot válassza.

Az azonban érdekes, hogy az etnikai arányok nem egyenlően tükröződnek vissza a homogén és vegyes házasságok arányaiban. Egy 60–40 százalékos arányú – magyar–román – településen nem kötnek olyan magas

arányban vegyes házasságot a magyarok, mint ahogy azt az etnikai arány jelezne. Vannak tehát olyan belső szokások, értékek, amelyek korrigálják ezt az arányt; él egy erőteljes tudatos és tudat alatti önellenőrzés, amely befolyásolja döntésünket. Lehet ez belső hitvallás, szokásnak engedelmesség, család, baráti közösség, összetartozás, faluháttér, „családalapítási fegyelem” vagy akár „anyám, apám, nagyszüleim nevelése”.

A vegyes házasság egy új, más magyar etnikai énképet, csoportszemléletet, vegyességet legitimizáló, toleráló csoportképet eredményez. Ennek lényege a megengedés, elfogadás, a sajátja iránti közömbösség, sőt a közöny.

Szóltam már előbb, hogy lassan majdnem teljesen felszámolódik a *kognitív etnikai kontroll*, és ennek legszembetűnőbb eredménye: *sérül a párválasztási kognitív kontroll* is. A fiatalok jelentős részének nyelvhasználati, párkeresési folyamataiban nemcsak hogy nem marad meg az *etnikai önellenőrzés*, a homogén kapcsolatra való törekvés, a tudatos keresés igénye, de szinte menekülésszerűen szaladnak bele a vegyes kapcsolatba. Ennek az is az oka, hogy felszámolódott az etnikai csoportok közötti *különbségtudat, a másságtudat*.

A vegyesedő családra hallatlanul nagy átértékelési, *értékátrendezési nyomás* nehezedik. Át kell alakítani a család belső kommunikációs szerkezetét, nyelvét, értékrendszerét. Meg kell barátkozni, el kell fogadni, fel kell dolgozni, hogy a legközelebbi családtag idegen lesz. Ehhez fel kell adni egy sor hagyományos értéket, gyakorlatot. Mert nemcsak arról van szó, hogy nyelvileg megváltozik a kommunikációs tér, kialakul az „egyért mindenki” beszédnyelv, a „nem sérthetem meg őket”, az „a románt úgyis érti mindenki” változat. De ez minden területet átítat, és mérhetetlen sérülésekkel, önfeladással, értékátrendezéssel, tiltásokkal, önkontrollreflexekkel, lemondással és letargiával is jár.

Megjelenik, felerősödik a megengedő, szabályszegő beszédmód, benu a nyelvi ellenőrzés, de megjelennek az önellenőrző, *öncenzúrázó magatartások, a kommunikációs stop, kényes témakörök, kényestéma-blokázások*. Sokasodnak azok a témák, amelyekről egy asszimilációs helyzetben, vegyes esetekben már nem beszélhet a család, a családban a kisebbségi. Rettenetes önfeladás ez. Egy asszimilációs szinten túl nem lehet etnizálni, más-hoz tartozó etnikumként megnyilvánulni, kétértelműen fogalmazni az idegen családtag, társ, kolléga miatt.

Közben az etnikai válságjelenségek elérték a kisebbségi magyar értelmiséget, sőt a csúcslitét is. Épp a vegyes házasság mentén számolni kell ennek egy sajátos

változatával, az *elitasszimiációval*. A kisebbségi elit sokáig azt hitte, hogy ő és családja védett magyar etnikai elit-burokban él: a magyar középiskola, a magyar egyház, magyar szerkesztőség, magyar cég és anyanyelvi munkahely védelmet nyújt. Aztán meg kellett barátkoznia azzal, hogy teljesen magyar kulturáltságú elitgyermeke ugyanúgy hazaállít egy más tájegységből, más kultúrából származó társal, mint bármelyik más foglalkozásúé. Számolnia kell az etnikai sokkokkal: vele is megtörténhet.

Mert itt van egy másik érdekes jelenség is: a kisebbségi magyar elit többségbe integrálódása, az *elitasszimiációs folyamatok*, törekvések. Úgy tűnik, hogy egy adott társadalmi rangon, gazdasági sikerkategórián felül szinte illik beépülni a többségi társadalom magas köreibbe, sőt vegyes kapcsolatot kialakítani. Mintha a társadalmi, szakmai, gazdasági sikernek nemcsak a többségi iskola, a jobb érvényesülés lenne a tartozéka, de a többségi elithez való igazodás, értékrend-igazítás, az *elit házasság* is feltétele lenne. Akárcsak az iskola-választásnál a „jobb érvényesülés” hite és tévhite, a párválasztásban is a vegyes, a többségi kapcsolat fele mutató tudatos törekvés is a többségi környezetben való jobb érvényesülés biztosítéka lenne.

Sőt a ranglétra egy adott fokán túl vagy bizonyos foglalkozási kategóriáknál, különösen a csúcs- és divatszakmákban – például az orvosoknál, gyárigazgatóknál, csúcsvállalkozóknál, állami hivatalos köztisztviselőinél – már régóta megfigyelhető: szinte kötelező a *családalapítás szakmai elit-belterjessége*: orvos, ügyvéd, csúcscsoport bármilyen áron lehetőleg belső körben köt házasságot; a román gazdasági sikerágazatokban, cégvezetőknél, cégtulajdonosoknál is a zárt, kasztszerű párválasztás a lehetséges sikernek fontos tartozéka.

A magyar nyelv használatának átalakulása

A magyar nyelv használatának átalakulásáról külön hangsúllyal kellene beszélni. Sérül az anyanyelv minden lehetséges helyzetben való használatának alapigénye. Erősödött a *nyelvromlás*, dominál a romlott nyelv, a „pungamagyság”, növekedett a magyar írástudatlanság, és ennek egyik következménye a magyar kultúrafogyasztás lehetetlensége.

Az asszimiláló térben szűkültek a magyar „hangos” megnyilvánulási alkalmak, a magyar tényelv, a kisebbségi nyelvi nagy nyilvánosság. Gyengül, majd leépül a

magyar írásbeliség, sérül az írás- és fogalmazáskészség, az írott nyelvszövegek értelmezése. Nem is beszélve az irodalmi szövegértésről. Teljesen hiányzik a hivatali nyelv használatának kompetenciája is. Magyar állampolgársági kérelmekhez írandó kérvényét, életrajzát sok esetben már nem tudja leírni, megfogalmazni. Azon már nem is csodálkozunk, hogy eltűnt a publikus, a nyilvános beszéd, a szónoklasi beszédmód és fogalmazás, megszűntek a beszédartalkalmak, szertartásai.

A nyelvhasználat sérüléseit folyamatosan mediatizálja a kisebbségi sajtó. A marosvásárhelyi piacon a románul alig tudó magyar őstermelő nem írja ki két nyelven az árujára vonatkozó információit, hogy ne sértsen meg senkit. Mert akkor lehet, hogy a románok nem fognak tőle vásárolni, és vele mi lesz? A marosvásárhelyi, esetenként a sepsiszentgyörgyi kórház magyar alkalmazottai nem szólalnak meg magyarul a magyarokkal, mert hátha leépitik. Nem ritka az az eset sem, hogy egyedül a román orvos beszél magyarul a magyar beteggel. Neki nincs félténivalója.

A nyelv működés tehát elveszíti a természetes szabályozottságát, helyét átveszi az idegenkezűség. Bejön egyfelől a vezetői tiltás, másfelől az öncenzúra, önfeladás.

Sérül a *nyelvi igényesség* óhaja, gyakorlata, a saját nyelv fele fordítás, önmaga felé irányítás igénye is. Lanyhul, esetenként teljesen megszűnik az anyanyelvi kontroll. A vegyes környezetben élőknek minden interetnikai helyzetet, a többségi és kisebbségi nyelvek közötti átjárást *nyelvi kontroll* alatt kell tartania: az idegen szó- és fogalomkészletet esetenként vissza kell fordítania a sajátjára. Szüntelenül át kell járnia egyik nyelvből a másikba, folyamatos jelrendszer-átrendezés, -átértékelés, -átfordítás zajlik. Ehhez kemény ellenőrzés alatt kellene tartani az anyanyelv működését, a többség és a kisebbség közötti átjárást. *Hallatlan szellemi, kognitív leterhelés ez, mert mindent és folyamatosan át kell transzponálni a többségről a kisebbségire*. Fordítania kell a nagy forgalmú többségi és a saját kisebbségi nyelve között.

Ez egy kemény és fárasztó intellektuális tevékenység. Évtizedek során pedig ne csodálkozzunk azon, hogy kialakul az *etnikai megfáradás* is: az időskori anyanyelvdementia, belefáradás. Az idős nemzedék sem bírja, nem vállalja már a folyamatos átjárást, szinkrontolmácsolást a nagy és kis forgalmú nyelv, kifejezésanyag, az „övék”, „az enyém”, a hivatalos és a kisebbségi nyelv, kultúra között. Ahogy kapja az idegen kifejezéseket, úgy is továbbítja befele is, ugyanúgy kommunikálja tovább saját környezetében is.

Ne csodálkozzunk tehát, ha intellektuálisan ez a művelet már egy adott integrációs-asszimilációs, sőt elfáradási szinten túl vállalhatatlanná válik. Annak is, aki mondja, annak is, aki hallgatja, zavaró az, hogy tudá-lékosan javítson. Nem is beszélve a teljesen és csak a kiváltságosok számára megadott szaknyelv ismereteiről.

E témában szeretném megemlíteni még az *anyanyelvi munkahelyek*, munkaközösségek fontosságát. Nyelvileg, közösséگیleg, gazdaságilag is kiemelt jelentőségű a hátrányos területeken a magyar *nyelvszigetek* kialakítása. Ennek egyik eszköze a vállalkozói, az anyanyelvi munkahelyi kisközösségek megteremtése. A legnagyobb tisztelet Erdély-szerte azoknak a magyar vállalkozóknak, akiknek fontos, hogy magyar munkatársakat alkalmazzanak, és ezzel munkahelyi nyelvi közösségeket, foglalkozásszigeteket hozzanak létre.

Nagyváros, oktatás

Teljesen tétlenül és tehetetlenül állunk a Kárpát-medencei magyarság legnagyobb lélekszámú szóránycsoportja, a nagyvárosi magyarság teljes problémaköre előtt. Rendkívül nehéz követni, látni és feldolgozni azt, hogy miként veszítjük el nagyvárosainkat, hogyan zsugorodunk össze bennük, szorulunk ki belőlük. Be kell vallanunk, hogy stratégiai tervezéssel tulajdonképpen a nagyvárosi magyarságnak és problémakörének egyetlen témakomponenséhez sem tudunk hozzányúlni, nem látjuk, hogy mit kellene tenni, hogyan, kikkel lehet cselekedni. Arról van ugyanis szó, hogy az egész nagyvárosi problematika és a városi magyarság mint társadalmi csoport és mint szervezési egység mind problematikájában, mind pedig közösségszervezésében majdnem teljesen átfoghatatlan, átláthatatlan és „mozgathatatlan”. Attól meg végképp nagyon messze vagyunk még, hogy az egész kérdéshez átgondoltan, *cselekvéstervezési szempontok* szerint szakszerűen és tervezetten tudjunk hozzányúlni.

Marad helyette az önn nyugtató kényelem: e területen is leginkább az egyházakra hagyatkozunk. A nagyvároskérdést a kisebbségi társadalom teljesen lepasszolta az *egyházaknak*. Ők is maradnak az egyedüliek, akik e térségekben valamilyen szervezetségi szinten, a szakralitásban és annak mentén működő programokban jelen vannak.

A nagyvárosok oktatási kérdései, válságjelenségei is nagy hiányterületei a *lakótelepi közösségépítésnek*.

Miközben – egyébként jogosan és helyénvalóan – hatalmas energiákat fektetünk bele a néhány tanulót érintő vidéki szórányoktatás szervezésébe, a magyar gyermekek tömegei is a nagyvárosban vesznek el az iskolaválasztás, a többségi „jobbán érvényesülés” tévhitének útvesztőjében. Miközben a szülők nagyvárosainkban elvben tucatnyi anyanyelvi iskola közül szabadon és kedvükre választhatnának. Úgy tűnik, a „jobbán érvényesülés” mítosza mélyen összenőtt azzal, hogy a köztudatban a személyi, gazdasági, családi sikeresség erőteljesen *többségfüggő tüneteket* termel maga körül.

A Kárpát-medencei *szórányoktatás* és ezek intézményeinek kérdése külön és számtalan tanácskozás, tervezés tárgya. Erről beszél a legtöbbit a kisebbségi diskurzus. Elmondhatjuk viszont, hogy miközben ez a legkritikusabb területe az identitás átadásának, Erdélyben itt mi mutathatunk fel a leglátványosabb eredményeket. Erdélyben néhány kisebb terület leszámítva megszűletett, láthatóvá vált és megoldódni látszik a regionális oktatási központ kialakítása, szórányintézmény-teremtés, bentlakás, diákkotthonkérdés és ezek összefüggő teljes hálózati rendszere. Miközben az asszimilációból eredően egyre erőteljesebb a többségi iskolaválasztás vonzása és a „jobbán érvényesülés” tévHITE.

Belső népességmozgás, világmigráció

Nincs mód itt részletesen bemutatni, hogy az utóbbi negyedszázadban miként alakult át a teljes hagyományos erdélyi magyar településszerkezet, az eddig megszokott etnikai arculat és elfogadott szóránykép, szórányrégijó. Miközben a nyelvi közösségek zsugorodnak, különösen 1989 után a nagyvárosaink gyűrűjében elhelyezkedő román többségű falvainkba is olyan méretű lett a városi lakótelepi magyarság kitelepedése, hogy önálló magyar gyülekezeteket is kellett szerveznünk, és a magyar híveknek templomot építenünk. Ugyanez vonatkozik a többségiekre is, hisz városok körgyűrűjében és metropolisz-övezetek vonzáskörzetében elhelyezkedő magyar jellegű falvaink kerültek veszélybe azzal, hogy ezekben nagyarányú többségi exodus következett be. Nemrégén még erős identitású magyar jellegű falvainknak, melyek évszázadokon át sikerrel védelmezték arculatukat, népesség- és

tulajdonszerkezetüket, mára már, úgy tűnik, nem maradt erejük védekezni.

Közben újabb és újabb típusú migrációs műfajokból eredő szórványhelyzetek kialakulásával is számolnunk kell. Ezek iránya igen sokféle: belső emigrációk tömbből szórványba; a magyar tömb és magyar szigetfalvak többségi megszállása; a román településre történő magyar kitelepedési diaszpóra; nagyvárosra irányuló megélhetési diaszpóra.

Közben már nemcsak a szórványok, a maradék-falvas települések, de a magyar szigettelepülések is hátrányba kerültek a modernizációs versenyben. A városi magyarságnak rendkívül szomorú térvészési élménye az is, hogy negyedszázada már folyamatosan gyorsuló magyar *tulajdonvesztés* tanúi vagyunk a teljes Kárpát-medencei nagyvárosaink gyűrűjében, különösen az iparilag és lakóparkilag kiemelten felértékelődött metropolisz-övezetekben. Őseink ingatlanöröksége, hatalmas területű szántóföldje passzív tőke lett, sőt megélhetési alap is lett, melyből ki lehet a fiatalságnak bontakozni, el lehet indulni.

Közben további új szórványterültek, -helyzetek vannak kialakulóban: a nyugati emigráció elérte a kisebbségi tömböket is. A kisebbség és a szórvány mozgása, melynek hosszú időn keresztül számunkra kedvező és egészséges mozgásirányai voltak, új irányt vett. E folyamatok mentén már nem a tömb, már nem is Magyarország a célország, ahogyan ez másfél évtizedig zajlott, hanem a nyugati megélhetés. Ne csodálkozzunk ezen, ne vádoljunk senkit ezért. Nincs más módja annak, hogy ma egy kisebbségi fiatal család az életúton elinduljon. Újfajta emigráns diaszpórák alakultak ki, új célterületek, megváltozott arculatokat nyertek az emigrációk, újabb és újabb helyszíneken jelentek meg, és megfiatalodott a magyar emigráció. A nyugati magyarság örül, hogy frissülésben van, de mi sírunk, mert veszítjük azokat, akiknek itthon kellene élni, boldogulni.

A kisebbségi magyar egyházak – új kihívások között és a nyelvváltásban

A kisebbségben élő és szolgáló egyházak feladatterületei, kihívásai is átalakultak. A vallási, egyházi, adminisztratív együttélés is átalakult. Nem javult a felekezetek közötti kapcsolat minősége, ezt is inkább „*nemviszonynak*” nevezhetnénk.

Megnövekedtek a magyar egyházakra nehezedő szórványterhek. Sokkal többet kell teljesíteniük, mert az intézmények nélkül maradt helyi társadalomban nekik kell kisebbségi feladatokat ellátniuk. A társadalmi diskurzusok tőle várnak el választ és gyógymódot minden jelentős etnikai feladathoz. Ehhez azonban szakszerűbb egyházra lenne szükség, többet kellene segíteni őket, de nekik is többet és alaposabban, átfogóbban kell tervezniük.

A kisebbségi egyház szakrális, közösségi-diakóniai és anyanyelvi szolgálatában két törekvés mentén próbálkozik cselekvési, kitörési pontokat találni.

Az általános és elsődleges technikája a kifele építkezés, a *honfoglalás stratégiája*: megpróbál zártságából kilépni, és részt venni a társadalomban az anyanyelvi intézményrendszer megőrzésében, kifejlesztésében, visszafoglalásában, az érdekvédelmi, önkormányzati harcban, iskolateremtésben, közösségfejlesztésben, sőt olykor a pártpolitikában is. Ezen a területen jogos, de alanyi jogon meg nem adott kisebbségi intézményrendszer, a status quo kialakítása, *visszaállítása* a cél. Az egyházi honfoglalás tipikus példája a tordai önálló magyar Jósika Miklós-középkola indulása, mely a helyi református, katolikus és unitárius lelkész kezdeményező, lelkesítő és cselekvő hozzájárulása nélkül nem jöhetett volna létre.

Az egyház másrészt a *befele építkezés* eszközeivel cselekszik. Ezt én *Noé-bárka-effektusnak* nevezem. Az egyház – különösen a mélyszórványban – mindent, amitől a többségi társadalom természetes vagy mesterséges-erőszakos módon megfosztotta, ami a fogyás következtében, a többségi erőszak nyomán, a nagytársadalmi mozgásban megsemmisült, és már nem indulhat újra, megpróbál *beépíteni magába*. Ez nehéz és veszélyes dolog, hiszen az egyház nem bírhat magába újraépíteni egy másik teljes értékű rendszert úgy, hogy megduplázza a társadalmi, kormányzati intézményeit, feladatellátását. Szerencsére ezek a technikák legtöbbször vegyes szerkezetűek.

A kisebbségi egyházak nagy próbatétele a nyelvi asszimilációs helyzetből eredő *nyelvhasználati gyakorlatok*, a nyelvpolitika átalakulása. A gyülekezeti életben, a hivatali, mindennapi kommunikációban, az egyházi szolgálatokban már szakrális nyelvként is megjelent a második nyelv, a környezeti többség, a hatalom nyelve. Igen sokszor a helyi viszonyokhoz nem kellően alkalmazkodva, indokolatlanul. Sőt a katolikus egyház esetében egyre növekvő számban esetenként már

ki is szorítja a régi magyar nyelvű gyülekezeti csoportokat, kisközösségeket. Ez a téma is megérne egy tanácskozást. Mit tegyünk, és hogyan viszonyuljunk a nyelvváltáshoz, többségi nyelvhasználathoz? Sajnos húsz éven át nem volt anyagi támogatás ahhoz, hogy egy ilyen Kárpát-medencei „egyház és anyanyelv” konferenciát összehozzunk.

A digitális világalom szórványlehetősége és küldetése

Minden fentebb jelzett gond, feladat közepette nem mehetünk el szóltanul az új kisebbségvédelmi eszközök, technikák mellett. Megjelent és az érték közvetítésben a szóbeliség, a „földi sugárzások”, a személyes érintkezések, találkozások etnikai csatornáin mellett és részben helyettük jelentős területeket ural a *digitalizáció*.

A virtuális kapcsolatépítési lehetőségek, a modern technikai eszközök, az elektronika, a társasági oldalak is beléptek a kisebbségi kapcsolatépítésbe és fennmaradási közdelem eszköztárába is. Ma már közhely, hogy elfoglalt, leigázott minket a digitalizáció. Több jele is van ennek a mindennapi életünkre gyakorolt autizáló hatásának.

A kisebbségi magyar fiatalság is egyfajta *univerzális digitalizáció* zártágában él. Esetenként eltűnik a család és benne a magyar család kommunikációs intimitása, a magyar kis- és nagyközösség, az egyház domináns nevelő, fiatalokra ható ereje. Lassan már nem ezek nevelnek, hanem a fiatalok szubkultúrája hat egymásra. Digitális galierinevelés, *galierik*, *kortárs csoportok belső önnevelése* zajlik. Napi gyakoriságú és ismerős fiatalcsoportos kép: együtt vannak, de nincsenek: mindenki a maga telefonján matatva, azon kommunikálva hallgat. Nyelvtől, kultúrától, neveltetéstől függetlenül. Legfeljebb kiszól a hozzá hasonló, mellette ülő, szintén se lát, se hall telefonbizgetőnek okostelefon-függése mögül. Épp ez a baj, hogy esetenként ez egyáltalán nem a nyílt, nem is nyitott világ – csak annak látszik –, hanem egy teljesen zárt, okostelefon-függő világ.

Ma már nincs a világ bármelyik sarkából szabadságra falura, Erdélybe hazavágyó világmagyar-, világifjúhazatérés, ha a székely vagy szórványfaluban bapónál, nanyónál vagy ángyomnál nincs wifi, nincs térerő. Nem ritka, hogy identitásnevelésbe, „gyökerkezelésbe”, „nagy mama-terápiára” hazatérő családok bezárják, hazahozott gyermekeiktől egy hétre elszedik az

okostelefonokat. Gyakran halljuk ezt a szülői fellépést: „Azért jöttél, fiam, haza, hogy szídd meg magad egy kis magyar levegővel. Itt nincs mobilozás: *amit nagyapád mesél, az a világháló, nagyanyád házikenyerének és a kajlaszéki kaszálónak illata a térerő.*”

Így uralkodik el minden hagyományos csoportélet felett a digitális világbirodalom. Ezzel szemben a kisebbségi elit, iskola, szülő, egyház is tehetetlen. Az a cél tehát, hogy – ha alakul ehhez eszköztárunk – hasznosítsuk a kisebbségi csoportélet kiépítésének területén. Nem tudjuk még, de ki kell dolgoznunk egy *szórványmentő digitalizációt*, egy nagy magyar világhálózatot, ahol – egyelőre a virtualitásban – együtt lehetünk egymással, egyetemes értékekkel, magyar a magyarral. Mert itt a digitalizációban több kitörési lehetőséget is sejtünk. Lehet, hogy ez is eszköze egyfajta összegyülekezésnek, egymásra találásnak. Ahogy Kányádi Sándor közönségtalálkozókon gyakran mondja: *értékeinkkel fel kell hurcoljunk a világhálóra is*. Lehetőleg minden értékkel és mindennel, amivel lehet.

Több példa van arra is, hogy szórványban az öntudatos, kemény identitású fiatal számára miként lehet sikeresen segítő társ, társkereső lehetőség a világháló. Mert még a családalapításban, párválasztásban is segíthet.

Az etnikai, az egyházi nyilvántartásokban, a közös, azonos etnikai érdeklődésű csoportok kialakításában, a szórvány és emigráns magyarság gondozásában, regisztrálásában, a világdiaszpórák számbavételében már régóta nagy és kiemelkedő ennek a jelentősége. Egyre inkább úgy tűnik tehát, hogy a szórványkérdés kezelésébe, közösségteremtésünkbe erőteljesen be kell vonnunk a világháló ismeretlen és kellően ki nem használt kisebbségi kapcsolatteremtési lehetőségeit. Elsősorban a hálózatelméleteket. Etnikai hálózatoknak kell kialakulniuk, kisebbségi világhálórendszereknek. Ha már másképp és máshol lokális társadalmainkban élő földi közösségként nem mindenben lehetünk együtt, legalább odafenn. A részleteket a szakma legjobbainak kell kidolgozniuk. Szerencsére a modern hálózatelméletek egyik prominens alakja, kidolgozója és fejlesztője a mi emberünk, Barabási Albert László erdélyi, csíki székely ember. Hátha szolgálatba állítható ő is ügyeinkben, és hátha segít megtalálni a kisebbségi csoportok, a leghátrányosabban érintett etnikai és nyelvszigetek, szétszórtaik túlélésének, összekapcsolásának világhálós módozatait.

A NEMZETSTRATÉGIA KÖZTERVEZÉSI ÉS FEJLESZTÉSPOLITIKAI VETÜLETEI

KORHECZ TAMÁS

Nemzetpolitika – nemzetiségi autonómia – stratégiai tervezés,
különös tekintettel a vajdasági/délvidéki tapasztalatokra

A centenáriumi jegyében, országsszerte számos kiállítás, rendezvény foglalkozik az első világháború kitörésével, a nagy háborúval, amelynek a végén Magyarország elveszítette területének kétharmadát, és magyarok milliói kerültek ezeréves szülőföldjükön más államok fennhatósága alá. A feldarabolt magyar állam és nemzet az elmúlt közel száz esztendőben folyamatosan kereste a megfelelő nemzetpolitikai választ az előállt helyzetre. Az egyedül elfogadható revizionizmustól a nemzetrészek hallgatolagos feladásáig ívelő elképzelések sorában az emberi jogi doktrínán keresztül megvalósuló identitásvédelemtől eljutunk a határon átívelő nemzeti integráció politikájáig. A mögöttünk hagyott turbulens évszázad során Közép-Kelet-Európában államok tűntek el, alakultak át, az újabb világháború végigsöpört a Kárpát-medencén is, a kisebbségi sorsba kényszerült magyarok több hullámban váltak jogfosztottá, megfélemlítetté, kisémmizetté. A volt magyar területeken létrejött államok bizalmatlanul és ellenségesen viszonyultak az őshonos magyar lakossághoz. A magyar önazonosság, a magyar nyelv és kultúra eltörlésének és elsorvasztásának változatos eszköztára alakult ki. Ezek ismeretében valóságos csoda, hogy a Kárpát-medencében még ma is milliós nagyságrendben

élnek magyarok Magyarország határain kívül. Sőt mi több, azok a térségek, régiók, ahol a magyarok száz évvel ezelőtt a lakosság meghatározó többségét alkották, a ritka kivételektől eltekintve ma is magyar többségűek. Azaz a magyarság szívósan ragaszkodott nyelvéhez és kultúrájához, a magyar kulturális nemzet nemzedékeken keresztül egységes maradt, minden asszimilációs nyomás, migrációs kényszer és gazdasági térszerzés ellenére.

Mindazonáltal az eltelt időszak korántsem a magyar nép erősödéséről szólt. Nem szabad palástolni, hogy az elmúlt évszázadban a magyarok lakta térségekben az etnikai arányok jelentősen megváltoztak, hogy a magyarok abszolút száma és aránya minden határon túli régióban csökkent, míg az ott élő nemzetállami többség lélekszáma és aránya folyamatosan nőtt. Ugyancsak elgondolkodtató, hogy az eltelt évtizedek során lényegét tekintve alig változott a határon túli magyarok szülőföldjén uralkodó államszervezeti keret és állampolitika. Jelesül, a határon túli magyar közösségek egytől egyig etnikai alapú nemzetállamokban élnek, nemzeti kisebbségként. A magyarokat a helyi alkotmányos rend és politikai rendszer inkább megtűri, mintsem államalkotó tényezőjeként, társnemzetként

ismeri el. Nyíltan vagy palástolva, erőszakkal és erőszakmentesen, de a térség államai a magyarlakta területek nemzetiségi arányainak megváltoztatására, a magyar közösség politikai, gazdasági és kulturális peremre szorítására, a magyar nyelv elsorvasztására, az etnikai többség erősítésére, dominanciájának folyamatos biztosítására törekedtek. Azaz egyetlen környező államban sem ismerték el a magyar közösséget társnemzetnek, nincs belső önrendelkezésünk, nincs területi autonómiánk, a térség államai jószérivel még csak kísérletet sem tettek arra, hogy az egyes nyugat-európai többnemzetiségű államokban sikeresen alkalmazott hatalommegosztási és államszervezési modelleket a magyarság esetében alkalmazzák. A fenti megállapítások valóság tartalmát alapjaiban véve az a tény sem kérdőjelezi meg, hogy a magyarsággal kapcsolatos állampolitikák országoként és időszakoként jelentős hullámzást mutattak. Nehéz lenne egyenlőségjelet tenni Ceaușescu Romániájának faluromboló politikája és a késői titoizmust jellemző vajdasági nemzetiségi politika közé. Míg az első nyíltan magyarellen és elnyomó volt, addig a második lehetővé tette a széles körű nyelvi egyenrangúságot és a megbízhatónak vélt magyar nemzetiségű emberek lakosságarányos jelenlétét az államszervezet legmagasabb posztjain is. Az árnyalatok tehát fontosak, de a lényegen és a meghatározó erővonalakon ezek nem vagy csak keveset változtatnak.

A magyar nemzetpolitika és célrendszere

A vesztes első világháború, a győztes nagyhatalmak veszteseket büntető szándéka következtében elszenvedett páratlan területvesztés és -csonkítás sokként érte a nemzetet – Magyarországon és az újonnan meghúzott országhatárokon túl egyaránt. Az első években, sőt évtizedekben a magyar társadalom vezető rétegei nem akarták tudomásul venni az új helyzetet, az egyetlen elfogadható magatartás a „történelmi igazságtételre”, a határrevízióra való várakozás volt. A revíziós törekvések teljes és látványos kudarca, a kisebbségi létben eltelt évtizedek azonban erősítették azt a felismerést, hogy szükség van a nemzetpolitikai célok újradefiniálására, olyan nemzetpolitika kialakítására, amely figyelembe veszi, hogy magyarok milliói élnek mindennapjaikat Magyarországon, a magyar állam szuverenitásán kívül,

és ezeknek a magyaroknak jövőképet kell biztosítani, hogy magyarként élhessenek saját szülőföldjükön.

A második világháborút követő évtizedekben, a szocialista „akol” melegében magyar nemzetpolitikáról nemigen beszélhettünk. A magyar állam hallgatólagosan magára hagyta a magyar közösségeket, tétlenül szemlélte a magyarságra nehezedő nyomást, elfogadta, hogy a határon túli magyar közösségek lassú beolvadása és elsorvadása történelmi szükségszerűség.

Magyar nemzetpolitikáról az 1990-es magyarországi szabad választások óta beszélhetünk, amikor Antall József, az első szabadon választott magyar miniszterelnök kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének érzi magát. Az azóta eltelt közel negyed évszázadban folyamatosan alakult a korszerű magyar nemzetpolitika, a támogatások és intézkedések rendszere, kikristályosodtak a határon túli magyarok vonatkozásában az alapvető nemzetpolitikai célok. Magyarország Alaptörvénye (2011) Alapvetéseinek D) cikke így fogalmaz:

„Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”

A fenti alkotmányos rendelkezés kimondja, hogy Magyarország tiszteletben tartja más államok határait és a nemzetközi jogot, és ezzel együtt támogatja a határon túl élő magyarokat, felelősséget visel értük, segíti magyarként való megmaradásukat és gyarapodásukat a szülőföldön, valamint segíti autonómiatörekvéseiket.

Az Alaptörvény rendelkezéseivel összhangban immár a nemzetpolitika sikeressége is mérhetővé vált. A nemzetpolitika akkor sikeres, ha a határon túli magyarság jogai széleskörűen biztosítottak, valamint ha a magyarság fizikai és szellemi értelemben egyaránt gyarapszik saját szülőföldjén, illetve eredménytelen akkor, ha a határon túli magyarok jogai sérülnek, létszámában, intézményrendszerében, önazonosságában sorvad, a magyarlakta területek magyar jellege megváltozik.

Az Alaptörvényben jogi erővel megfogalmazott nemzetpolitikai célok stratégiai-politikai dokumentumokban lettek részletezve. 2011 novemberében a Magyar Állandó Értekezlet is megerősítette az Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtikársága

által elkészített Magyar nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégiai kerete című dokumentumot, amely ma a legfontosabb nemzetpolitikai stratégiai dokumentum a Kárpát-medencében.

Itt kell megemlíteni, hogy a határon túli magyar régiók magyar közösségei, hasonló célok megvalósításának érdekében, az elmúlt évtizedekben létrehozták saját politikai szervezeteiket. Erre különösen a berlini fal leomlását követően nyílt lehetőségük. Magyar érdekvédelmi szervezetek, politikai pártok alakultak az 1990-es évek elején minden jelentősebb határon túli magyarlakta régióban. Ezek a szervezetek azoknak a hányattatott sorsú politikai mozgalmaknak és szervezeteknek az örökébe léptek, amelyek a trianoni békediktátum után az elszakított területeken a második világháborúig tevékenykedtek. A határon túli magyar politikai szervezetek nemzetpolitikai céljai hasonlóak, és összecsengenek az Alaptörvényben megfogalmazott nemzetpolitikai célokkal: a magyar nyelv, kultúra és önazonosság megőrzése; a magyarok egyéni és kollektív jogainak a biztosítása; a magyarság megmaradása, boldogulása és gyarapodása a szülőföldjén.

A célok megvalósításának érdekében a határon túli magyar politikai szervezetek célkitűzései között hangsúlyosan jelenik meg a belső önrendelkezés, az autonómia különböző formáinak a követelése. Összességében megállapíthatjuk, hogy magyar nemzetpolitika Magyarországon és a határon túli régiókban egyaránt alapvetően azt a célt tűzte ki maga elé, hogy ellensúlyozza és semlegesítse a Magyarországgal határos államok azon politikáját, amely a magyarok lakta történelmi területek magyar jellegének a megváltoztatására, a magyar nyelv és kultúra elszorítására törekedett. Ennek a sajátos politikai küzdelemnek új közjogi keretet szab az Európai Unió, amely közös ernyőként működik Magyarország és a magyar közösségeket magába foglaló egyes államok felett, illetve az Európa Tanács kisebbségvédelmi rendszere. Ez utóbbi önkorlátozásra kötelezi a magyar közösségeket magába foglaló ET-tagállamokat, hiszen azok magukra nézve kötelezőnek ismerték el azokat a nemzetközi jogi kötelezettségeket, amelyeknek a lényege, hogy tiszteletben kell tartani a magyar közösségek tagjainak jogát, és nyelvük, kultúrájuk, magyarságuk megőrzésére az érintett államok kötelesek biztosítani az ehhez szükséges jogvédelmet és támogató intézkedéseket. Ennek következtében látszatra enyhültek a magyar nemzetpolitika és a környező államok nemzetállami

politikái között feszülő belső ellentétek, ám az is sokszor bebizonyosodott az elmúlt két évtizedben, hogy hatékony, a nemzetállamokat a kisebbségek érdekében hatékonyan korlátozó nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerről mindmáig nem beszélhetünk.

A vajdasági magyar közösség nemzetpolitikai törekvései és eredményei

A külhoni magyar közösségek eltérő jogi-politikai keretek között, eltérő történelmi előzmények mellett, sajátos demográfiai körülmények közepette törekedtek a nemzetpolitikai célok megvalósítására. Ha csak az utóbbi három-négy évtizedre tekintünk vissza, akkor is nyilvánvaló, hogy a délvidéki-vajdasági magyarok helyzetét is számos sajátosság jellemzi, amelyek megkülönböztetik a többi határon túli magyar közösségtől. Egyrészt sajátos történelmi előnyünk, hogy ez a magyar közösség évtizedekig egy kifejezetten multiethnikus, összetett jugoszláv államban élt, olyan államban, amelyben az autonómia, a többnyelvűség, az etnikai egyensúlyok rendszere alkotmányos és politikai elvként jelent meg, ahol relatív gazdasági jólétben, fejlett állami és jogi intézményrendszer szavatolta a közösségként való megmaradást és boldogulást. Másrészt éppen ennek a relatív szabadságnak, jólétnek és támogatásnak köszönhetően talán a vajdasági magyarok azonosultak leginkább azzal az állammal és annak eszméivel, amelyben élni kényszerültek. Ugyancsak vajdasági magyar specifikum, hogy a véres délszláv testvérháború miatt épp ezt a határon túli magyar közösséget érte a legtöbb atrocitás, a legnagyobb demográfiai veszteség, szenvedte el a legsúlyosabb gazdasági hanyatlást és kisemmizettséget.

A vajdasági magyarok politikai önszerveződése már 1990-ben megkezdődött a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének – VMDK – a megalakulásával, amely hamar össznépi nemzeti mozgalom jellegűt öltött a mintegy húszeszes tagságnak köszönhetően, és az 1990-es évek elején a többpárti választásokon maga mögött tudta a szavazó magyarok széles körű, 65-75 százalékos támogatását. A politikai szervezet a vajdasági magyarok közösségi jogaiért, önazonosságának megőrzéséért, szülőföldön való boldogulásáért küzdött, és már 1992-ben világosan megfogalmazta autonómiaköveteléseit is.

Noha a nemzetpolitikai célok tekintetében a VMDK-ban széles körű volt az egység, hamar hasadásnak indult az egységes magyar politikai szervezet. A belső töréseknek számos személyi és értékrendbeli-ideológiai vonatkozása is tetten érhető, de a legmarkánsabb törésvonal a célok megvalósításának mikéntjében jelent meg. Az egyik oldalra kerültek a kis lépések politikáját követő VMDK-s reálpolitikusok, önkormányzati vezetők, akik a magyar emberek napi gondjait próbálták orvosolni, a túlélés technikáin dolgoztak, naponta kényszerültek párbeszédre és esetenként kompromisszumokra is az akkori szerb hatalommal. A másik oldalra került a párt akkori elnöke Ágoston András és legközelebbi munkatársai, Vékás János, Csorba Béla, Sepsey Csaba, akik a harsányabb nemzeti retorikát képviselték, és elleneztek a szerb hatalommal való bárminemű együttműködést. A két tábor között a szakadék egyre mélyült, a VMDK-n belüli platformosodás a VMDK szűkebb pártvezetésében az „engedetlennel” való politikai leszámoláshoz vezetett. A formális pártszakadásra 1995-ben került sor, amikor pártként megalakult a Vajdasági Magyar Szövetség, amelybe átigazolt a VMDK megalapítását kezdeményező „alapító atyák” többsége, a VMDK-s önkormányzati vezetőkkel és képviselőkkel egyetemben. A két magyar párt 1996-ban átesett a „nagy választási megmérettetés”-en, melynek során a maradék VMDK súlyos politikai vereséget szenvedett a VMSZ-szel szemben. Azóta a vajdasági magyar politikai pluralizmus már nagykorúvá vált. A két párt tovább osztódott, de három dolog változatlan maradt. Először is, az alapvető nemzetpolitikai célok vonatkozásában a magyar párok között nincsenek markáns különbségek, azaz minden magyar párt a közösség szülőföldi boldogulásáért küzd, és támogatja a magyar autonómia különböző formáit. Másodsor, a pártok közti különbség továbbra is leginkább a nemzetpolitikai célok elérésének mikéntjében mutatkozik meg: míg a VMSZ a lépésről lépésre való haladás híve, azt vallja, hogy a nemzetpolitikai célokat a mindenkorai hatalommal való párbeszédre és a bizalom kiépítésén keresztül valósíthatjuk meg, addig a kis magyar pártok általában a „kemény és következetes” szimbolikus politizálás hívei. Harmadsor, míg a VMSZ egészen 2014 őszéig folyamatosan növelni tudta támogatottságát a vajdasági magyarság körében, addig magyar politikai ellenfelei folyamatosan veszítik el támogatottságukat a magyar választótestületen belül.

Autonómatörekvéseink és a Magyar Nemzeti Tanács

Noha a nemzetiségi-kisebbségi autonómiának nincs egységesen elfogadott definíciója, és működő formái között is markáns különbségek vannak, mértékadó tudományos munkák alapján nemzetiségi autonómia alatt egy olyan közjog által szabályozott hatalommegosztást értünk, amely lehetővé teszi, hogy egy nemzeti kisebbség saját választott képviselőin keresztül maga döntsön vagy hatékonyan részt vegyen a döntéshozatalban a közösségét közvetlenül érintő kérdésekben, azaz közhatalom birtokában szabályozzon és igazgasson olyan kérdésekben, amelyek közvetlenül érintik az adott nemzetiség önazonosságát, annak megőrzését és fejlesztését. A nemzetiségi autonómia, önkormányzat, önigazgatás különböző formái hatékony közjogi eszközként sokban hozzájárulhatnak egy kisebbségben élő nemzeti közösség valós egyenrangúságának megteremtéséhez, valamint ezen közösségek önazonosságának hosszú távú megőrzéséhez és fejlesztéséhez. Noha az autonómia nem csodaszer, amely megoldhatja a határon túli magyar közösségek minden problémáját, azt bátran állíthatjuk, hogy az autonómia nemzetpolitikai céljaink megvalósításának nehezen helyettesíthető eszköze.

A Kárpát-medencében élő népesebb magyar közösségek közül a vajdasági magyarság politikai képviselői fogalmazták meg elsőként az autonómiaelképzelésüket és -követelésüket. Már 1990-ben az akkor még egységes magyar érdekvédelmi szervezet, a VMDK világosan kinyilvánította területi és nem területi autonómia követelését. A vajdasági magyarok politikai képviselői azonban nemcsak az autonómia követelésében jártak élen, hanem az autonómia gyakorlati megvalósításának terén is. A VMSZ kormányzati szerepvállalásának köszönhetően már a 2002-ben elfogadott jugoszláv kisebbségvédelmi törvény elismerte a nemzeti kisebbségek kollektív jogait, és lehetővé tette, hogy a nemzeti kisebbségek, köztük a magyarok megválasszák országos önkormányzataikat, a nemzeti tanácsokat. 2002 szeptemberében Szerbiában elsőként a magyar közösség választotta meg a Magyar Nemzeti Tanácsot. A törvényben szavatolt jog 2003-ban Szerbia és Montenegró alkotmányában is helyet kapott, majd 2006-ban ez a jog az önállósult Szerbia alaptörvényébe is bekerült.

Hosszú politikai érdekérvényesítés és küzdelem után 2009-ben megszületett a nemzeti tanácsokról szóló

szerbiai törvény, amely már részletesen szabályozta a nemzeti tanácsok státusát, hatásköreit az alkotmányban nevesített négy területen – oktatás, kultúra, tájékoztatás és nyelvhasználat –, a nemzeti tanácsok demokratikus megválasztásának szabályait, valamint a költségvetési pénzelésüket.¹ A nemzeti tanácsokról szóló törvény 139 szakaszból áll, melyek tíz fejezetbe vannak sorolva: I. Alaprendelkezések (1–6. szakasz); II. Státuskérdések (7–9. szakasz); III. A nemzeti tanácsok hatáskörei (10–24. szakasz); IV. A nemzeti tanácsok viszonya a köztársasági, tartományi és önkormányzati hatóságokkal (25–26. szakasz); V. Nemzetközi és regionális együttműködés (27–28. szakasz); VI. A nemzeti tanácsok megválasztása (29–111. szakasz); VII. A nemzeti tanácsok tevékenységének a finanszírozása (112–119. szakasz); VIII. Felügyelet (120–122. szakasz); IX. Büntető rendelkezések (123–128. szakasz); X. Átmeneti és záró rendelkezések (129–139. szakasz). Az autonómia szempontjából a legfontosabbak a nemzeti tanácsok hatásköreire és megválasztására vonatkozó rendelkezések. Az autonómia talán legfontosabb elemét a hatáskörök képezik, azaz azok a közhatalmi jogosítványok, amelyek közvetlenül érintik a nemzeti kisebbségeket, és amelyeket részben vagy egészében az állam az autonómiatestületre ruház át. A nemzeti tanácsokról szóló törvény részletesen, tizenöt vaskos szakaszban szabályozza a nemzeti tanácsok különböző hatásköreit a négy, önazonosságot érintő területen. A nemzeti tanács döntéshozó, javaslattevő, egyetértési vagy véleményezési jogokkal rendelkezik gyakorlatilag minden olyan végrehajtási és igazgatási közfeladat esetében, amelyek közvetlenül érintik a nemzeti kisebbségek oktatását, kultúráját, tájékoztatását és hivatalos nyelvhasználatát. Ezen közhatalmi jogosítványok leginkább a nemzetiség önazonosságát érintő végrehajtási jogszabályok meghozatalában és igazgatási döntésekben való részvételre jogosítják a nemzeti tanácsot. Noha a ritka kivételektől eltekintve a törvény nem önálló döntéshozatalt biztosít, hanem a részvételt szavatolja a döntések meghozatalában, hogy a közösséget érintő kérdésekben ne lehessen

a nemzeti közösségek helyett és feje felett dönteni. A hatáskörökön keresztül a Magyar Nemzeti Tanács közjogi kapcsolatba kerül, részt vesz azon közintézmények igazgatásában, amelyeknek szerepük van a magyar közösség önazonosságának a megőrzéséhez. Sőt mi több, a törvény azt is lehetővé teszi, hogy a Magyar Nemzeti Tanács a magyarság számára legjelentősebb állami, tartományi, önkormányzati alapítású intézmények alapítói jogát is átvegye részben vagy egészében.

Ezek a rendelkezések megnyitják a lehetőséget az előtt, hogy a meglevő fejlett magyar oktatási, tájékoztatási és kulturális intézményrendszer a Magyar Nemzeti Tanács igazgatása alá kerüljön, ami egyúttal a nem területi – kulturális – autonómia megvalósulását eredményezné. Az autonómia fontos elemét képezi az a törvényes lehetőség is, hogy a Magyar Nemzeti Tanács a költségvetési támogatás segítségével olyan önálló adminisztratív kapacitásokat fejlesszen ki, amelyeknek a segítségével közösségépítő programokat, fejlesztéseket valósíthat meg.

A törvény részletesen, mintegy nyolcvan szakaszban szabályozza a nemzeti tanács megválasztását. Ezeknek az értelmében a nemzeti tanácsok tagjait az adott nemzeti közösség szavazópolgárait tartalmazó külön választói névjegyzék alapján választják meg titkos, közvetlen, demokratikus, szabad választáson. A névjegyzéket az illetékes minisztérium vezeti. A közvetlen, külön névjegyzék alapján lebonyolított demokratikus választások egyetlen törvényes feltétele, hogy az adott nemzeti kisebbséghez tartozó szavazópolgárok vélelmezett többsége önkéntesen feliratkozzon a névjegyzékre. Ez 2010 júniusában a délvidéki magyarság esetében legkevesebb 117 320 – szavazójoggal rendelkező – magyar nemzetiségű szerb állampolgárt jelentett.

2010 júniusában a Magyar Nemzeti Tanács első közvetlen választására úgy került sor, hogy a magyar választói névjegyzéken mintegy 138 ezer választópolgár neve szerepelt, közülük 75 ezren részt is vettek a voksoláson. Itt emlékeztetünk arra, hogy a választásokon öt lista indult a Magyar Nemzeti Tanács 35 képviselői helyéért. A VMSZ köré tömörülő Magyar Összefogás megszerezte a szavazatok 77 százalékát, és 28 mandátumhoz jutott, a Demokrata Párt listája, a Humentis lista 4 mandátumot hozott, a Vajdasági Szociáldemokrata Liga magyar tagságát tömörítő Magyar Liga, a Magyar Remény Mozgalom és a Kézfogás

¹ *Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina*, Službeni glasnik Republike Srbije broj 72/2009, 55/2014. (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól, Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 72/2009 és 55/2014 szám. A törvény nem hivatalos magyar nyelvű fordítása hozzáférhető és letölthető a következő honlapról: www.mnt.org.rs/175-Torvenyek-es-egyeb-jogi-dokumentumok-magyar-nyelven).

a Magyarorságot pedig egy-egy mandátumot szerzett a 35 tagú testületben.

2014. október 26-án került sor az MNT tagjainak második közvetlen megválasztására. Ekkor 136 ezer magyar választópolgár szerepelt a külön magyar választói névjegyzéken. Jelentősen alacsonyabb választási részvétel mellett – kb. 40 százalék – a választásokon ugyancsak a VMSZ köré tömörülő Magyar Összefogás győzött jóval 80 százalék feletti eredménnyel, ami 31 mandátumot biztosított az MNT-ben. A maradék négy mandátumból a VMDK kettőt, a Magyar Liga- és a Másiként a Magyarországonként-lista egy-egy mandátumot szerzett.

Az MNT alkotmányos és törvényes kereteinek, valamint a 2010–2014-ig terjedő tevékenységének a megítélése nem egyöntetű a magyar közösségen belül. Mindazonáltal ma már csak kevesen vitatják el azt, hogy a vajdasági magyarok az autonómia úttörői lettek a Kárpát-medencében, valamint azt is elfogadják, hogy a Magyar Nemzeti Tanács a nem területi alapú autonómia egy megvalósulási formája. Amennyiben farkasvakság nélkül, a tények iránti minimális tisztelettel közelítünk a kérdéshez, nehéz elvitatni, hogy az autonómiának ez a közjogba ágyazott hajtása nemzetpolitikai szempontból is jelentős esélyt jelent a délvidéki magyar közösség számára. Esélyt és eszközt nemzetpolitikai céljaink megvalósításának az útján, de felelősséget is, roppant felelősséget.

2010-től az MNT-nek olyan programok és intézkedések hordozójává kellett válnia, amelyek érdemben segíthették a magyar közösség szülőföldön való boldogulását és gyarapodását, valamint kultúránk, nyelvünk és magyar identitásunk erősödését. Ennek eléréséhez a 2010–2014-es időszakban az MNT a stratégiai tervezés és fejlesztés eszközához folyamodott.

A stratégiai tervek és programok sikerét nagyban meghatározza az a politikai erőtér, amelyben a nemzetpolitika szereplői tevékenykednek, működnek és együttműködnek. Az MNT stratégiai fejlesztési elképzeléseinek az adott valódi gyakorlati jelentőséget és súlyt, hogy azokat folyamatosan egyeztetette a meghatározó politikai döntéshozókkal annak érdekében, hogy azokhoz hozzá tudjuk rendelni a szükséges anyagi támogatást. Ennek a stratégiai együttműködésnek az alapjai a 2010. augusztusában megtartott szabadkai megbeszélésen lettek kialakítva, ahol az MNT vezetői Orbán Viktor magyar miniszterelnökkel és Pásztor Istvánal, a VMSZ elnökével körvonalozták azokat a

kiemelkedő stratégiai fejlesztési programokat, amelyekhez markáns magyarországi támogatást kért az MNT. Ez a szabadkai megállapodás teremtette meg a feltételeit annak, hogy a MNT elkészítse és később végrehajtsa stratégiai fejlesztési terveit az önazonosságunkat érintő legfontosabb területeken.

Stratégiai tervezés és fejlesztés

Tömören és leegyszerűsítve: a stratégiai tervezés a hatékony és sikeres politikai cselekvés- kormányzás egyik alappillére, olyan szakpolitikai eszköz, amelynek segítségével formálható a társadalmi valóság, érvényesíthető a közérdek, általánosan elfogadott értékekhez, célokhoz kerülhetünk közelebb. Igaz ugyan, hogy a stratégiai tervezés csupán „egyik alappillére” mind ezeknek, de nélkülözhetetlen alappillére. A stratégiai tervezés voltaképpen a gazdasági életből átvett, az óriás cégcsoportok fejlesztésében meghonosodott menedzsment módszertanát alkalmazza a közszférában. Természetesen a stratégiai tervezés mellett a sikeres kormányzáshoz elengedhetetlenül szükséges a megfelelő igazgatási kapacitás, jelesül a szakmailag felkészült, jól szervezett, felszerelt, megfizetett és potens hivatalnoki apparátus. Mindez érvényes a nemzetpolitikára is, sőt érvényes a közhatalom minden szintjére, az országot vezető kormánytól kezdve a helyi önkormányzatokon keresztül a magyar országos önkormányzatunkig, a Magyar Nemzeti Tanácsig.

Minden fejlesztési stratégia alapvetően négy részből áll:

- a kiválasztott területen uralkodó helyzet tárgyilagos, alapos, tényszerű feltárásából, ismertetéséből és feltérképezéséből;
- a vízióból, azaz azoknak a stratégiai céloknak a megfogalmazásából, amelyeket a stratégia ambicionál, jelesül a stratégiával elérendő kívánatos változás, jövőbeni állapot leírása;
- a stratégiai célok megvalósítását eredményező konkrét beavatkozás, azaz a programok-intézkedések meghatározása;
- a végrehajtási mechanizmus kidolgozása: a határidők pontosítása, a felelősök nevesítése, az ellenőrző szervek, mechanizmusok definiálása.

Első olvasatra a stratégiai tervezés nem nagy ördögösség. Léteznek elsajátítható formák, szerkezetek, minták, ezeket szabályosan megtöltve kész is

a stratégia! Csakhogy ez korántsem ilyen egyszerű, hiszen a fejlődéshez és fejlesztéshez nem pusztán „stratégiára” van szükség, hanem használható, alkalmazható, működőképes, végrehajtható stratégiára van szükség! Olyan dokumentumra, amely pontos és alapos helyzetfelmérésen nyugszik, amelynek „víziója” egyszerre van beszélő viszonyban a megörökölt állapotokkal, a valósággal, ugyanakkor lényegre törő és ambiciózus. Olyan tervdokumentumra van szükség, amelyben a vízió megvalósítását szolgáló programok és intézkedések ok-okozati összefüggésben vannak a stratégiai célokkal. Végezetül olyan dokumentumra van szükség, amely jól méri fel a stratégiát elfogadó szervezet kapacitásait, lehetőségeit, és amely tisztában van a környezeti hatásokkal és folyamatokkal. Egy szó, mint száz, a stratégiai tervezés minden, csak nem egyszerű és rutinjellegű feladat.

A stratégiák lehetővé teszik, hogy az adott területen mindenki vagy majdnem mindenki a közösen meghatározott irányba és módon tolja előre azt a bizonyos „közös nemzeti szekerünket”, hogy országos önkormányzat közösen cselekedjen az egyetlen magyar parlamenti pártunkkal, anyaországunk intézményeivel, a vajdasági magyar intézményrendszerrel, civilszervezeteinkkel, művelődési egyesületeinkkel. Egyszóval olyan szinergia jöjjön létre, amelynek segítségével távolinak és elérhetetlennek ítélt célokhoz kerülhetünk közelebb.

A 2010–2014-es időszak a Magyar Nemzeti Tanács esetében a középtávú fejlesztési stratégiák kidolgozásának és elfogadásának jegyében telt el. A négyéves ciklusban összesen nyolc középtávú fejlesztési stratégiát fogadott el a Magyar Nemzeti Tanács, melyek a következők:

- *oktatásfejlesztési stratégia 2010–2016*, az MNT a stratégiát IV. rendes ülésén, 2010. október 18-án, egyhangú döntéssel fogadta el;
- *vajdasági magyar kulturális stratégia 2012–2018*, az MNT a stratégiát XVI. rendes ülésén, 2011. november 22-én, egyhangú döntéssel fogadta el;
- *vajdasági magyar médiastratégia 2011–2016*, az MNT a stratégiát XVI. rendes ülésén, 2011. november 22-én, többségi döntéssel fogadta el;
- *a Magyar Nemzeti Tanács hivatalos nyelvhasználati stratégiája 2012–2017* – ennek a stratégiának furcsa a neve: azzal, hogy benne van az MNT, olyan, mintha a többi nem MNT-stratégia lenne; illetve azzal, hogy benne van a hivatalos, vagy pedig helytelen a megfogalmazás, helyesen: hivatalos

nyelvhasználatra vonatkozó stratégiája –, az MNT a stratégiát XVII. rendes ülésén, 2011. december 29-én, egyhangú döntéssel fogadta el;

- *vajdasági magyar civil stratégia 2012–2018*, az MNT a stratégiát XXI. rendes ülésén, 2012. május 14-én, egyhangú döntéssel fogadta el;
- *felnttökképzési stratégia 2012–2017*, az MNT a stratégiát XXVIII. rendes ülésén, 2012. december 27-én, egyhangú döntéssel fogadta el;
- *a Magyar Nemzeti Tanács népesedési akcióterve 2013–2017* – lásd fent a megjegyzést a nyelvhasználatival kapcsolatban –, az MNT a stratégiát XXXV. rendes ülésén, 2013. július 24-én, egyhangú döntéssel fogadta el;
- *a Magyar Nemzeti Tanács tudományügyi stratégiája 2014–2020* – ugyanaz –, az MNT a stratégiát XL. rendes ülésén, 2014. február 27-én, egyhangú döntéssel fogadta el.

Az MNT stratégiai rohammunkában készültek, biztosan lehetett volna alaposabb, nyelvileg és szerkezetileg kiforrottabb fejlesztési dokumentumokat előállítani, de a vajdasági magyar közösség országos önkormányzata a rendelkezésre álló időben ennyire volt képes, és itt a hangsúly a „rendelkezésre álló” időn van. A stratégiák elfogadása óta eltelt időszak már a teljesítmény mérésére is alkalmas. Bizony, ez képezi a stratégiai tervezés legnagyobb kockázatát, hiszen a célokkal összevetve az eredményeket, a tevékenységet mérni és értékelni is lehet. Így többek között az oktatásfejlesztési stratégia gyakorlati megvalósításán már több mint négy éve dolgozik az MNT végrehajtó szerve.

Az eredményeket, meggyőződésem, nem kell szégyellni. Az oktatásfejlesztési stratégiában megfogalmazott programok végrehajtásának, szakpolitikai erőfeszítéseinknek köszönhetően az elmúlt évek során jelentősen növekedett azoknak az első osztályba iratkozó tanulóknak a száma és aránya, akik a magyar és nem pedig a szerb nyelvű oktatást választották a Vajdaságban. A legfrissebb PISA-felmérések is visszaigazolták a magyar nyelvű közoktatás minőségi fejlődését. Ugyancsak fontos eredmény, hogy sikerült növelni azoknak a diákoknak a számát és arányát, akik az általános iskola után a szülőföldjükön magyar középiskolai tagozaton tanulnak tovább, nyolcvan százalékuk ma az érettségit nyújtó szakközépiskolákba vagy gimnáziumokba iratkozik be. Évtizedeken keresztül komoly hátrányok adódtak abból, hogy a magyar diákok a szerb diákokhoz képest aránytalanul nagy arányban

iratkoztak be hároméves szakmunkásképzőkbe, ahonnan kilépve gyakorlatilag nem lehetett továbbtanulni. A felsőoktatási ösztöndíjprogramok segítségével száz és száz olyan hallgatónak tette lehetővé az MNT a sikeres továbbtanulást, akik enélkül nem tanulhattak volna tovább, vagy ezt Magyarországon tették volna meg.² Ez azért kiemelkedően fontos, mert a vajdasági magyarság jelentősen alulképzett az itt élő szerbekhez viszonyítva, ami eddig is sokban meghatározta közösségünk gazdasági, osztársadalmi erejét és helyzetét, peremre szorultságát. Egyszóval, néhány év alatt sikerült megerősíteni a tanulás, a képzettség és az anyanyelvű oktatás presztízsét közösségünkön belül.

A stratégiai tervek megvalósításával nem csupán az oktatás, a képzettség területén sikerült dokumentálható fejlődést felmutatni, évtizedes negatív tendenciákat megfordítani. A kultúra, a hivatalos nyelvhasználat, az anyanyelvű tájékoztatás területén és a magyar civil szférában is olyan programok valósultak meg, amelyek egyértelműen megerősítették a közösségünket, elősegítették a szülőföldön való boldogulás lehetőségét, a magyarság jogainak az érvényesítését.

Merre tovább, hogyan tovább?

Minden eredmény viszonylagos, a fent vázoltak is azok. Mindazonáltal az nehezen vitatható el, hogy az alapvető nemzetpolitikai célok megvalósításának terén a Délvidéken ne történt volna sok pozitív előrelépés és változás. A pozitív eredményeket azonban beárnyékolják bizonyos strukturális problémák, olyan évtizedes gondok, amelyeknek a megoldása, orvoslása nélkül alapvető nemzetpolitikai céljaink elérése teljességgel lehetetlen.

Az első és mindenképpen legégetőbb probléma a vajdasági magyarok kifejezetten kedvezőtlen demográfiai helyzete, korfája. Kárpát-medencei szinten fogy a magyar nemzetiségű népesség, évtizedek óta fogy. Folyamatos fogyásunknak számos oka van,

ezek térségenként eltérő mértékben járulnak hozzá a magyarság elöregedéséhez és fogyásához. Az alacsony születésszám, az elvándorlás és az asszimiláció a magyarság fogyásának három kórokozója. Sajnos a kérdés körül kialakult bizonyos szándékos vagy tudatlanságból eredő ködösítés. Emiatt nemzeti érdek, hogy kimondjuk: elsősorban azért fogy a magyar a Kárpát-medencében, mert kevés magyar gyerek születik, mert a magyar családok nem vállalnak gyereket, vagy csak kevés gyermeket vállalnak. A többi „kórokozó” csak tovább ront a helyzetünkön, de az igazi problémát valójában nem ezek jelentik. A fenti megállapítás különösen igaz a vajdasági magyarság esetében. Az 1981-es, az 1991-es, a 2002-es és a 2011-es szerbiai népszámlálások adatai azt bizonyítják, hogy tízévenként 40-50 ezerrel kevesebb magyar él Szerbiában, és hogy a demográfiai veszteség közel kétharmadáért az alacsony születésszám a felelős. Meggyőződésem, hogy az előállt helyzetért, a demográfia területén tapasztalható tétlenségért egyéni és kollektív felelősség terheli a rendszerváltás utáni magyar kormányzatokat, de a határon túli magyar politikai szervezeteket és politikai vezetőket is. A problémától való elfordulás, a tények elkenőzése, felületes és puhány kezelése a szakadék szélére sodorta a magyarságot, és egyes térségekben talán már visszafordíthatatlan helyzetet teremtett. A gyermekvállalási kedv serkentése, az elvándorlás megfékezése komoly szakpolitikai kihívás, és nem mindig sikeres még komoly költségvetési ráfordítások mellett sem. Ez azonban nem ok a tétlenségre, elhallgatásra, amely a kérdést övezi.

Cselekedni lehet, sőt kell is. Most nem azon kellene lamentálni, hogy milyenek az esélyek arra, hogy a jelenlegi tendenciákon változtassunk. Amikor tüzet kell oltani, akkor nem szervezünk vitadélutánokat arról, hogy vajon a tűzoltással mekkora része őrizhető meg az égő háznak. A Magyar Nemzeti Tanács demográfiai stratégiája az első olyan szervezett Kárpát-medencei próbálkozás – Magyarország határain kívül –, amely hadat üzen ennek a közösség létére törő kórnak.

A másik súlyos probléma a magyarság peremre szorultsága társadalmi helyzetének tekintetében. A vajdasági magyarok mai gazdasági, munkaerőpiaci, oktatási peremre szorultsága elsősorban az elmúlt közel száz évben történt jogfosztások egyenes következménye, de egyes kiváltó okok még régebbre nyúlnak vissza az időben. Ma a peremre szorultság elsődleges oka közösségünk alulképzettségében keresendő. Amíg a

² Sokéves tapasztalat, hogy a Magyarországon továbbtanuló fiatalok döntő többsége a diplomázás után nem tér vissza szülőföldjére, ezek a diplomások elvesznek a közösség számára. Ennek a jelenségnek számos oka van, de leginkább arra vezethető vissza, hogy a Magyarországon tanulók nem vagy igen gyengén sajátítják el a szerb nyelvet, amely gyakran fontos feltétele a szerbiai munkavállalásnak. A hazatérést az is nehezíti, hogy Szerbiában igen nagy a munkanélküliség, felsőfokú képzettséggel is nehéz munkát vállalni.

magyar emberek között arányaiban kevesebb lesz a diplomás, a magasan képzett szakember, addig a hivatalokban, a munkaerőpiacon, a gazdaságban általában véve is alulreprezentáltak leszünk, napszamosok maradunk ezeréves szülőföldünkön. Pontosan ezt ismerte fel az MNT, amikor az oktatásfejlesztést, a magyarok képzettségi szintjének növelését helyezte a fejlesztések gyújtópontjába. Jelenleg az MNT több mint ezer ösztöndíjast támogat a szerbiai egyetemeken és főiskolákon, akik nemcsak kiemelt havi ösztöndíjban részesülnek, de egy olyan karrierépítő és -követő rendszer részévé váltak, amely összeköti őket a jövőbeni munkaadóikkal, és szervesen kapcsolja őket össze a vajdasági magyar közösséggel.

A harmadik súlyos és megoldatlan probléma már lélektani jellegű. Anélkül, hogy túlbecsülnénk a pszichológia jelentőségét nemzetpolitikai céljaink megvalósításában, ki kell mondani, hogy a közösségünk gyarapodása, boldogulása a szülőföldön nehezen megvalósítható cél, amennyiben nem hagyunk fel a szülőföld folyamatos lesajnálásával, önmagunk

lebecsülésével, lehetőségeink önkéntes és folyamatos felégetésével. Sajátos magyar versengés az, amelyben a versenyzők abban vetélkednek, hogy ki tudja a saját közösségének, szülővárosának, -falujának helyzetét sötétebb színekkel lefesteni, ki tudja többször és hangsúlyosabban elmondani, hogy a szülőföldön minden rossz, minden pusztul, hogy mindenhol jobb, tartalmasabb az élet, mint otthon. Ebben, sajnos, sajátos partnerség alakult ki közíró, politikus, internetes blogger között. Mit is akarunk mi? Egymást erősíteni, felfedezni a közösséget megtartó erőt és hitet adó pozitív szikrákat, vagy megmételtyezni, megfojtani azok hitét is, akik még éreznek magunkban erőt, energiát, reményt a közösség építéséhez, a szülőföld megtartásához? Nem ártana eldönteni, hogy mi az, ami rajtunk múlik, és mi az, ami másokon? Hadat kellene végre üzeni a magyar kishitűségnek, széthúzásnak és panaszskultúrának. Ha ezt megteesszük, ha felállítjuk a helyes diagnózisokat, akkor van esélyünk eredményesen cselekedni. Sok mindenre jogunk van, de nincs jogunk lebecsülni önmagunkat és lemondani jövőnkéről.

Irodalom

- A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest
- BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (2011) (szerk.): *Minority Hungarian Communities in Twentieth Century*, Budapest
- BRUNNER, Georg (1995): *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest
- BRUNNER, Georg–KÜPPER, Herbert (2002): *European Options of Autonomy – A Typology of Autonomy Models of Minority Self Governance in Gál, Kinga szerk., Minority Governance in Europe, LGI/ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues, ECMI–OSI*, Budapest
- CSUKA János (1995): *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest
- DÉVAVÁRI Zoltán (2014): *Új partok felé – Kisebbségi kiütkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*. Zenta
- GALÁNTAI József (1989): *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920*. Budapest
- GYÓRI SZABÓ Róbert (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest
- HORNYÁK Árpád (2004): *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék
- HORNYIK Miklós (1985): *A Délbácska története (1920–1929)*. Újvidék
- JANJETOVIĆ, Zoran (2002): *Deca careva, pastorčad Kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd
- JOVANOVIĆ, Miodrag (2009): *Kolektivna prava i pozitivna diskriminacija u ustavnopravnom sistemu republike Srbije*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – *Službeni Glasnik*, Beograd
- KORHECZ Tamás: *A nemzeti kisebbségek politikai szerveződése Szerbiában és annak sikeressége a 2012. évi általános választások eredményeinek az ismeretében*, *Létünk* 2012/4., 47–56. o.
- KORHECZ Tamás (2010): *Otthoneremtőben a szülőföldön – Jogi és politikai esszék*, *Forum*, Újvidék
- KORHECZ Tamas: *National minority councils in Serbia*. In Tove H. Malloy–Alexander Osipov–Balázs Vizi (szerk.): *Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies and Risks*, Oxford University Press, Oxford, 2015, 69–91. o.
- KRIŽANIĆ, Tatijana–Lončar, Jelena (2012): *Evaulacija rada pet nacionalnih saveta u Srbiji*. Centar za regionalizam, Novi Sad
- Magyar Nemzeti Tanács (2014): *A Magyar Nemzeti Tanács négy éve – 2010. június 30 – 2014. június 30*. Szabadka
- MESAROŠ, Šandor (1981): *Položaj mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad
- MESAROŠ, Šandor (1989): *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Novi Sad
- MYNTTI, Kristian (2001): *A Commentary to the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life*. Institute for Human Rights, Abo Akademi University, Turku/Abo
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest
- VINAVER, Vuk (1976): *Jugoslavija i Mađarska 1933–1941*. Beograd

PÉTI MÁRTON – SZABÓ BALÁZS

A Kárpát-medence külhoni magyarságának társadalmi, gazdasági és geopolitikai pozíciói

A vizsgálat tárgyköre és motivációi

A Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2015-ben indított egy kutatást a külhoni magyarság gazdasági pozíciói meghatározásának céljából. Hogy miért is érdekes a külhoni magyarsággal gazdasági szempontból is foglalkozni? Duray Miklós nyomán a nemzetstratégiát 1990 óta vezérlő doktrína a szülőföldön magyarként való megmaradás. E törekvésnek pedig számos gazdasági vonatkozása van, hiszen csak akkor lehet egy térségben megmaradni, ha ott lehet boldogulni és gyarapodni. Mindez Közép-Európában rendszerint akkor teljesül, ha az adott térség gazdaságilag fejlődik. Azt is látni kell ugyanakkor, hogy egy-egy külhoni térség fejlődése bizony nem minden esetben jelenti azt, hogy magyarsága is megmarad. A nemzetstratégiai szempontokat integráló fejlesztéspolitikának ezért sajátos megközelítéseket kell alkalmaznia, az általa szorgalmazott fejlődésnek a megmaradást kell szolgálnia.

Napjainkra már tudományosan jól feltárt tématerületnek számít a környező országok és azok magyarok által lakott nagyrégióinak gazdasági struktúrája. Az NSKI kutatása egy kapcsolódó témakörrel, kifejezetten a magyarság gazdasági pozícióival foglalkozik, de ez a szűkebb terület már jóval kevésbé megkutatott. Az NSKI kutatásai alkalmazott jellegűek, és döntés-előkészítést szolgálnak, az intézet gazdasági kutatásainak elsődleges funkciója pedig a külhoni támogatáspolitikai beavatkozások előkészítése. E beavatkozások megfelelő célzása szempontjából lényeges, hogy kifejezetten a magyarság gazdasági helyzetéről legyenek hiteles és aktuális információk. A kutatás előfeltevése szerint azért is szükséges közvetlenül a határon túli magyarság gazdasági helyzetét megvizsgálni, mert a magyarok által is lakott nagytérségek gazdasági helyzetéből nem következik a külhoni magyarság gazdasági pozíciója.

E gyakorlatorientált kutatómunka a fejlesztéspolitikai tervezés helyzetértékelési módszerét követte, feltárta az érintett térségek belső térszerkezetét, pozicionálta

azokat a többségi nemzethez és Magyarországhoz, azonosítva a térségfejlesztési potenciálokat. A primer vizsgálati eredmények mellett felkutatott és beépített minden elérhető releváns kutatási eredményt. Teljes körű vizsgálat azonban sajnos nem lehetséges még, köszönhetően annak, hogy e témakörök adatellátottsága és feltárása erősen hiányos.

A külhoni magyarság gazdasági pozícióinak kutatását ezért a jövőben is folytatni kell, és e témakör vélhetően még hosszú időre feladatot ad. Már csak módszertani okokból kifolyólag is így van ez, hiszen nehézkes és időigényes e témában releváns adatokhoz jutni. A magyarság gazdasági vizsgálatakor egyrészt a valóban többségében magyarok által lakott térségek gazdaságát kellene felderíteni. A szomszédos országok szeszélyesen futó közigazgatási határai miatt a többségében magyarok által lakott térségeket szinte csak települési szinten lehet kijelölni. Települési szintű adatokat azonban nehézkes beszerezni, és sajnos nem ez a szint a makrogazdasági vizsgálatok legmegfelelőbb terepe. Az országonként eltérő statisztikai rendszerek sem könnyítik meg a kutatásokat.

Másrészt a gazdaságkutatásokban is relevánsak lehetnek a demográfiai adatok, amelyek a népszámlálásoknak köszönhetően már kedvezőbbben rendelkezésre állnak, és a területi gazdasági adatokkal szemben kifejezetten a magyarságot reprezentálják. Sajnos azonban makrogazdasági vizsgálatokat nem lehet csak a népszámlálásokra alapozni, amelyeknek adatait egyébként is csak tízéves időközönként és országonként megint csak eltérő módszertannal gyűjtik.

Módszertani nehézségek miatt az NSKI most ismertett kutatómunkája is rákényszerült arra, hogy a magyarok által többségében lakott térségeket bennfoglaló nagyobb térségkategóriák adatait is bevonjuk a vizsgálatba, tekintve, hogy csak ezekben a terület-egységekben voltak elérhető adatok. A módszertani tapasztalatok alapján megfontolandó egy, a külhoni magyarság társadalmi-gazdasági helyzetéről tudósító

adatokat szolgáltatni képes adatgyűjtő rendszer felállítására. E rendszer működésében a statisztikai adatok mellett fontos szerepet kellene hogy kapjanak a rendszeres primer adatfelvételek is.

Ugyanakkor nem lehet és nem is kell várni a jövőben remélhetőleg még részletesebben és aktuálisabban kirajzolódó kutatási eredmények megjelenéséig. Addig is tenni kell valamit a külhoni magyarságért, támogatáspolitikai eszközökkel is. A szülőföldön való megmaradás érdekében Magyarország külhoni magyarság felé irányuló támogatáspolitikáját folyamatosan fejleszteni és működtetni kell.

Megmaradás a területen

Érdekes megállapításra juthatunk, ha összevetjük a külhoni magyarság településterületének változását a kisebbségi lét beágyazódása – 1930 – és az ezredforduló között. A szórványtelepülések – értve itt a több magyar többségű településsel nem határos magyar többségű településeket – száma nagyon lecsökkent, 75 százalékkal; miközben a tömbök – értve itt a többségében magyarok által lakott egymással szomszédos települések által kirajzolt térségeket – csökkenése ettől jóval elmarad, kb. 15 százalékkal, különösen igaz ez a nagyobb, húsz település feletti tömbök esetében (KOC SIS–TÁTRAI 2012 adatközlése alapján).

Persze ez utóbbi csökkenés a kis méret ellenére érzékeny veszteségeket takarhat, egyes nagyvárosok – például Losonc, Kolozsvár, Nagyvárada, Marosvásárhely stb. – magyar többségének elvesztését. Mindazonáltal látni kell azt is, hogy a külhoni tömbmagyarság számánál kevésbé csökkent a település területe.

Mindezek miatt érdemes megfontolni a külhoni magyar támogatáspolitikáét differenciált kezelést a szórvány- és a tömbközösségekben. Szintén mérlegelés tárgya lehet, hogy a tömbmagyar közösségekben a külhoni támogatáspolitikáét területi stratégiai alapú, akár programozott szervezése.

Átfogó gazdasági helyzetkép

A kutatás eredményeként megállapítható, hogy nagyon jelentős eltérések vannak az egyes külhoni nemzetrészek között – az egyes környező országok magyarsága között – a gazdasági fejlettség tekintetében. A két végletet az

egy-egy magyarországi fejlettségi mutatókat is meghaladó felvidéki – a Felvidék nyugati részén – és a mélyen magyarországi átlag alatti értékekkel rendelkező kárpátaljai magyar többségű térségek képviselik. Az egyes nemzetrészekben belül is jelentős eltéréseket lehet megfigyelni a járási adatokat vizsgálva, ahogy arra majd röviden kitérünk később, a nemzetrészenkénti vizsgálatoknál.

A fentebb bemutatott eltérések mellett azonban közös vonásokat is fel lehet fedezni a Kárpát-medencei magyar lakta térségek esetében. Ezek a közös vonások egyes makromutatókban is kimutathatók, értékükben és tendenciájukban egyaránt.

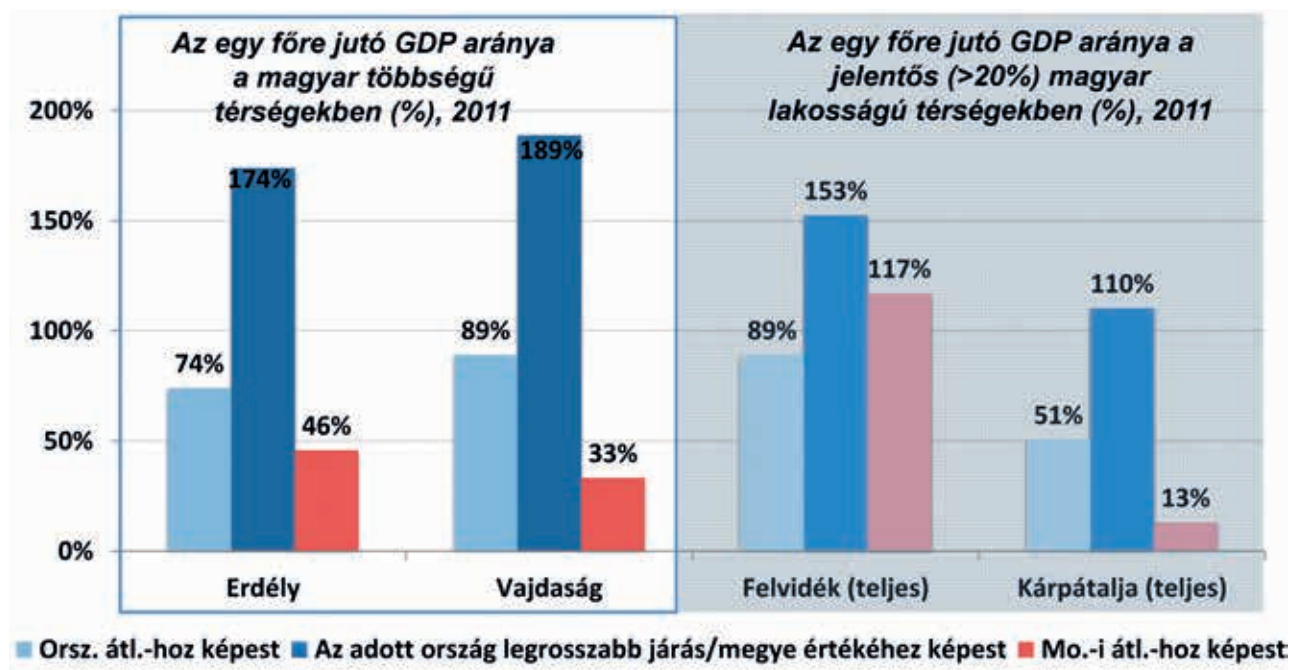
Elmondható ezen indikátorok alapján, hogy a külhoni magyar nemzetrészek fejlettségben nem érik el az országos átlagokat, viszont nem tartoznak a legelmaradottabb térségek közé sem, Kárpátaljától és a Felvidék keleti részétől eltekintve. Megfigyelhető volt továbbá az elmúlt évtizedben a Magyarországhoz való felzárkózás, amely a vizsgált időszak sajátos makrogazdasági viszonyainak köszönhető, ugyanis ekkor Magyarország nem volt a legdinamikusabban fejlődő közép-európai államok között. Az anyaországhoz való közelítés ugyanakkor az adott országon belül nem volt elég a felzárkózáshoz, az adott ország átlagértékei e magyar lakta térségeknél dinamikusabban javultak.

Ukrajna esetében pedig hangsúlyozni kell, hogy az elmúlt két évben nagy törés állt be az ország gazdasági fejlődésében az ukrán válság következtében, ami adatokkal egyelőre még nem reprezentálható.

Gazdasági teljesítmény

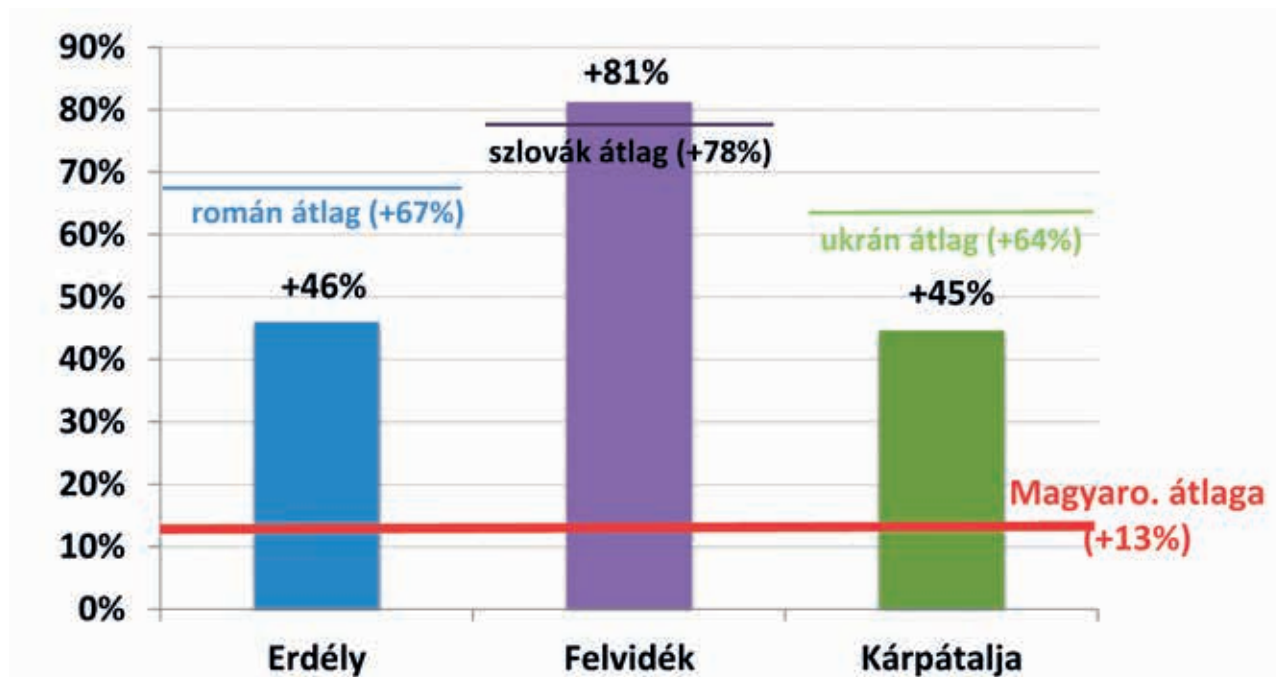
A gazdasági teljesítményt összességében reprezentáló GDP-mutatókat sajnos csak NUTS3 – megyei – szinten lehet értelmezni, ez a magas területi szint azonban Kovászna és Hargita megye kivételével nem a magyarok által többségében lakott (>50%), hanem területi egységeket reprezentál, csak jelentős számban magyar lakosságúakat.

A 2011-es egy főre jutó GDP-adatok azt mutatják, hogy a vizsgált nemzetrészek közül Kárpátalja magyarok lakta térségei vannak a legrosszabb helyzetben az anyaország és a saját országon belüli térségek viszonylatában egyaránt (1. ábra). A jelentős magyar lakosságú kárpátaljai térségek a magyarországi GDP-nek csak 13 százalékát termelik meg, de az országos

1. ábra

Az egy főre jutó GDP aránya a magyar többségű (Erdély, Vajdaság – utóbbi relatív többséget jelöl) és a jelentős magyar lakosságú (Felvidék, Kárpátalja) térségekben
(Eurostat, Szerb Statisztikai Hivatal, Ukrán Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés)
(A Vajdaság adatai relatív magyar többségű térségeket takarnak.)

2. ábra

Az egy főre jutó GDP változása 2005 és 2011 között a jelentős (>20%) magyar lakosságú térségekben (%)
(Eurostat, Ukrán Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés)

értéknek is csak az 51 százalékát produkálják. Az országon belüli periferikus helyzetet jól szemlélteti, hogy a legrosszabb mutatójú térség is mindössze 10 százalékkal teljesített a kárpátaljai jelentős magyar lakosságú térségek alatt. Az ellenpontot a Felvidék jelentős magyar lakosságú térségei képviselik, itt a magyarországi átlagot 17 százalékkal meghaladja az egy főre eső GDP, és az országos átlagtól is csak 11 százalékkal az elmaradás. A gazdaságilag fejletlen, kelet-felvidéki magyarok által lakott térségeket nem reprezentálják ezek az adatok, csak két relatíve fejlett nyugat-szlovákiai megyében éri el a magyar lakosság a 20 százalékos értéket. Erdély és a Vajdaság esetében az adatok lehetőséget adtak a magyar többségű térségek vizsgálatára is, Vajdaság esetében a többség csak relatív magyar többséget jelent. A két térség elég hasonló képet fest, a magyarországi átlagtól nagyon jelentős a lemaradás, de országos viszonylatban nem tartoznak a perifériák közé, a legrosszabb térségeknek közel a duplája itt az egy főre eső GDP értéke.

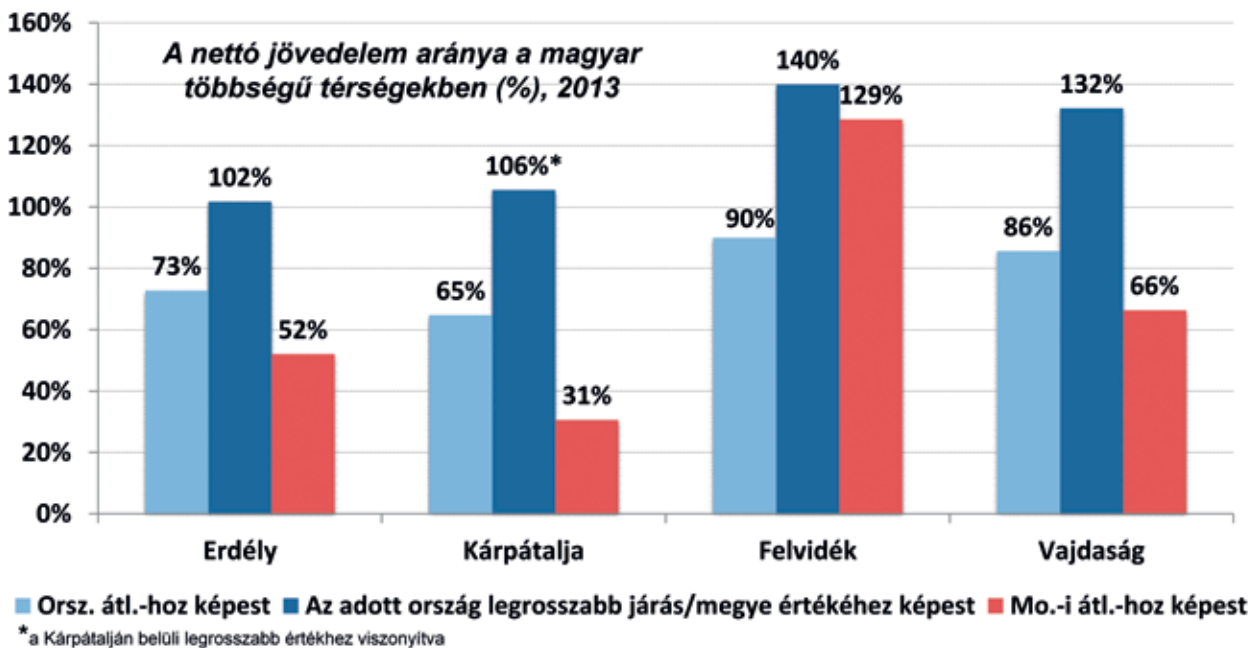
Az elmúlt egy évtizedben Erdély és Kárpátalja jelentős magyar lakosságú térségeiben közel 50 százalékkal, a Felvidéken pedig több mint 80 százalékkal nőtt az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték, a GDP. Ez szignifikánsan meghaladja a Magyarországon

mért 13 százalékos növekedést, viszont a Felvidék kivételével jelentősen elmarad az országos trendektől (2. ábra).

Jövedelmek

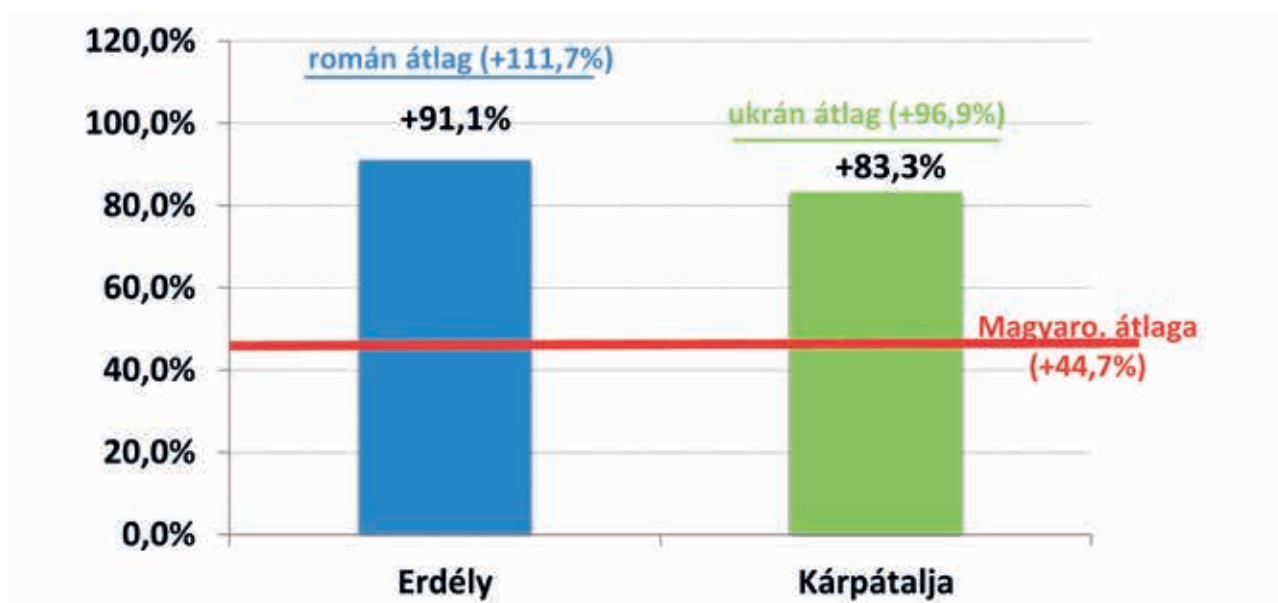
A jövedelemi adatok már járásszinten is rendelkezésre állnak, így több, valóban olyan területegységet reprezentálhatnak, amelyeket többségében és nem csak jelentős mértékben laknak magyarok.

A jövedelmek a GDP-hez hasonló mintázatot mutatnak. 2013-ban ezekben az erdélyi térségekben az országos szint 73 százaléka volt az egy főre eső átlagos havi jövedelem mértéke (3. ábra). Kárpátalja magyar többségű térségeinek értéke a kárpátaljai átlag 65 százaléka. Ennél valamivel kedvezőbb a helyzet a Vajdaságban és a Felvidéken, ahol „csak” 14, illetve 10 százalékkal maradnak el a bérek az országostól. A Felvidék esetében itt megint szükséges kiemelni, hogy az egyébként becsült adatok (lásd RÉTI 2014 alapján) csak a két valóban magyar többségű járásra, a Dunaszerdahelyire és a Komáromira vonatkoznak, a fejletlenebb közép- és kelet-szlovákiai, magyarok által lakott térségek adatait nem tükrözik.

3. ábra

A nettó jövedelem aránya a magyar többségű térségekben (%), 2013
(Eurostat, Szerb Statisztikai Hivatal, Ukrán Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés, a Felvidék esetében becsült adat Réti 2014 alapján: a legalább 20 főt foglalkoztató vállalkozások járási szintű béradatai alapján)

4. ábra

A nettó jövedelem változása 2005 és 2013 között a magyar többségű térségekben (%)

(Román Statisztikai Hivatal, Ukrán Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés)

A GDP-hez nagyon hasonló tendenciák figyelhetők meg a jövedelmek esetében (4. ábra), bár megfelelő idősoros adatok csak két nemzetrészen elérhetők. Az erdélyi és a kárpátaljai jövedelmek 2005 és 2013 között majdnem megduplázódtak, miközben Magyarországon csak közel 45 százalékos a növekedés, idősorok nem voltak elérhetők. Magyarországhoz tehát ebben az esetben is rohamosan zárkóznak fel a külhoni nemzetrészek, azonban jól látható az ábrán, hogy mindkét térség esetében az adott ország átlagánál alacsonyabb volt a növekedés üteme. Erdély, Kárpátalja és Vajdaság esetében azonban még így is nagy a lemaradás a magyarországi átlagjövedelemhez képest.

Munkanélküliség

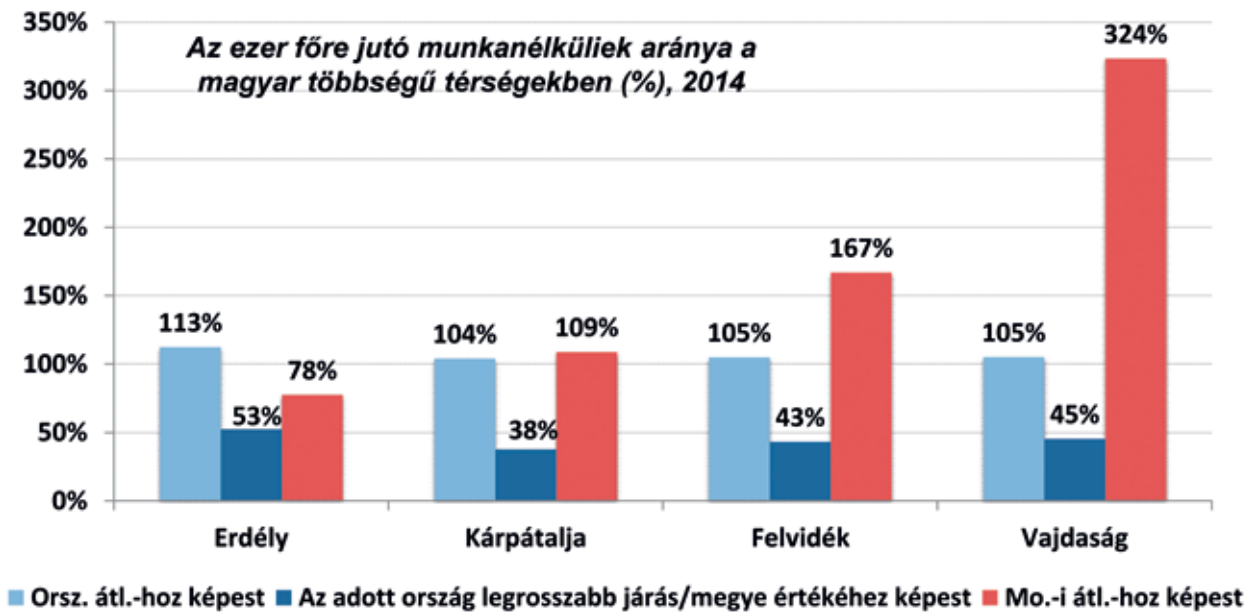
A munkanélküliségi értékek jól reprezentálják a magyarok által többségében lakott térségeket, mert alacsony területi szinten, járásokban is elérhető ez a mutató.

A munkanélküliségi adatok is némileg hasonlóak a többi makrogazdasági mutató esetében már megfigyelhető mintákhoz, de a munkanélküliségi helyzet viszonylag kedvezőnek mondható. A munkanélküliség minden nemzetrészen az országos átlag körül mozog, és Magyarországhoz viszonyítva is csak a Vajdaságban mutatnak kedvezőtlen állapotot az adatok. Ez is erősíti azt a fenti megállapítást, hogy nem ezek a térségek az ország igazi perifériái, ugyanakkor

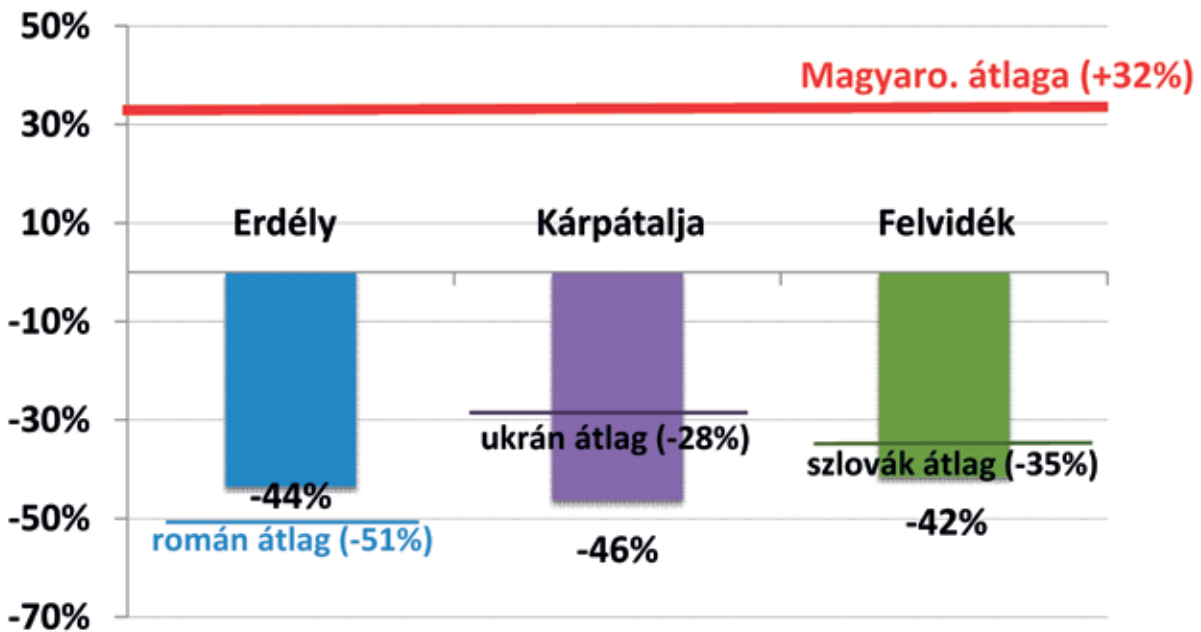
tudni kell, hogy Kelet- és Közép-Szlovákia déli részének rendkívül kedvezőtlen munkanélküliségű mutatókkal rendelkező és jelentős magyar lakosságú – de nem magyar többségű – járásainak adatait nem reprezentálják ezek az adatok.

A 2014-es munkanélküliségi adatokat vizsgálva a legszembetűnőbb az, hogy Magyarországhoz viszonyítva milyen kiugróan magas az ezer főre jutó munkanélküliek száma a Vajdaság magyar többségű térségeiben (5. ábra). A diagramról leolvasható azonban az is, hogy ez egy országos szintű probléma, hiszen az országos átlagnál csak minimálisan magasabb itt a munkanélküliség. Az anyaországhoz képest még a Felvidéken magas a munkanélküliség, azonban Szerbiához hasonlóan ez ebben az országos sajátosság. Kárpátalja esetében a magyarországi és az ukránai értékhez hasonló a kárpátaljai munkanélküliségi helyzet. Erdély magyar többségű megyéiben viszont az országos átlagnál valamivel rosszabb mutató magyarországi viszonylatban nagyon kedvező értéket takar.

Hosszú távon vizsgálva mindenhol csökken a munkanélküliség (lásd 6. ábra), ellentétben a csaknem másfél évtizedes időtávon adódó magyarországi trendekkel, bár az utóbbi időben itt is javuló tendenciák figyelhetők meg. A GDP és a jövedelmek terén tapasztaltaktól eltérően a munkanélküliség alakulásában már markánsabban kimutatható egyfajta felzárkózás az adott ország értékeihez. A három vizsgált nemzetrészen közül – a Vajdaságra nem álltak rendelkezésre ilyen hosszú

5. ábra
Az ezer főre jutó munkanélküliek aránya a magyar többségű térségekben (%), 2014
(Eurostat, Szerb Statisztikai Hivatal, Ukrán Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés)

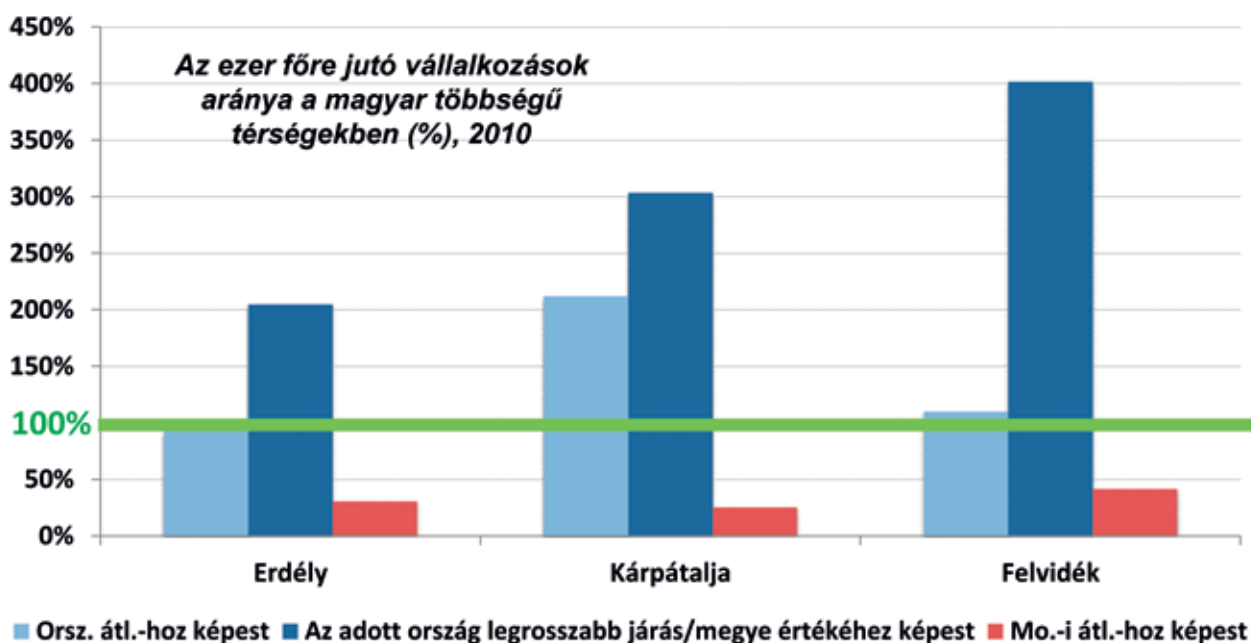

6. ábra
Az ezer főre jutó munkanélküliek számának változása 2001 és 2014 között a magyar többségű térségekben (%)
(Eurostat, Ukrán Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés)

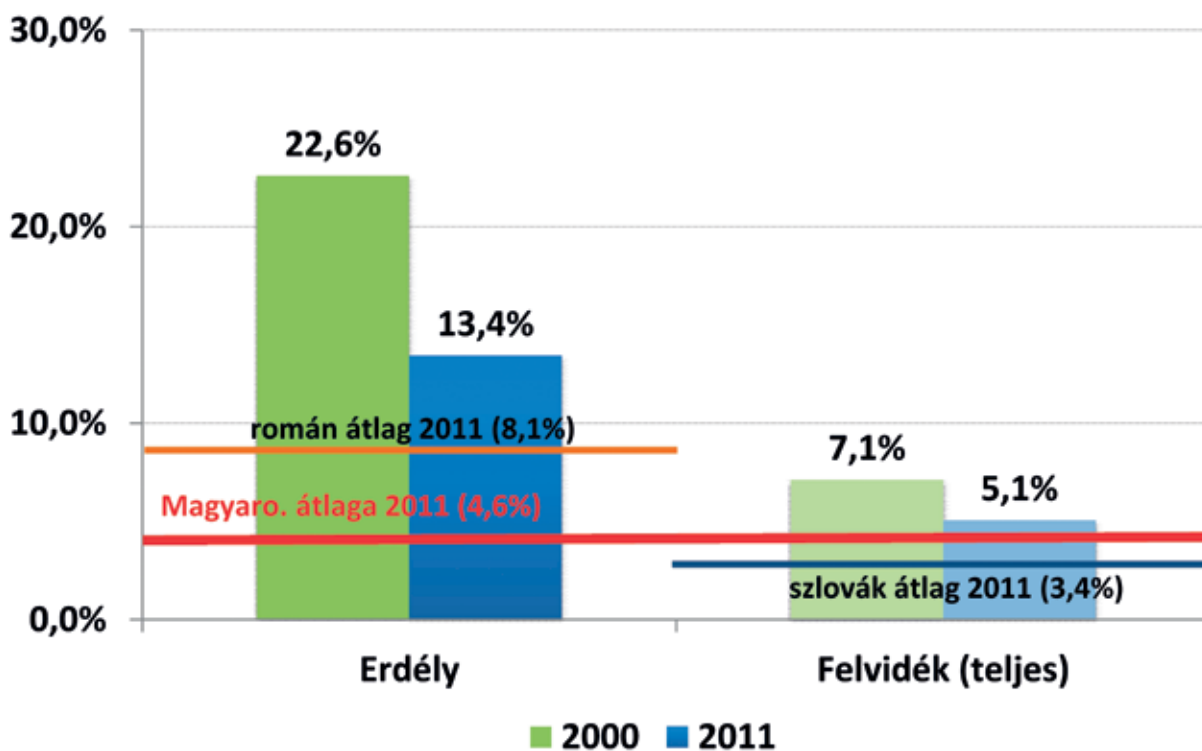
távú adatok – Kárpátalján és a Felvidéken is az országosnál nagyobb mértékben csökkent a munkanélküliek száma, míg az erdélyi magyarok által többségében lakott térségeket is csak egy kicsivel jellemzik rosszabb trendek, mint egész Romániát.

Vállalkozási aktivitás

A munkanélküliség mellett a vállalkozási aktivitás tekintetében teljesítenek jól a határon túli, többségében magyarok lakta nemzetrészek, hiszen az ezer főre

7. ábra
 Az ezer főre jutó vállalkozások aránya a magyar többségű térségekben (%), 2010
 (Román Statisztikai Hivatal, Ukrán Statisztikai Hivatal,
 Szlovák Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés)

8. ábra
 Az agrárágazat részesedése a bruttó hozzáadott értékből (%)
 (Eurostat, saját szerkesztés)

jutó vállalkozások száma minden magyar többségű térség esetében eléri, illetve meghaladja az adott ország átlagát (7. ábra). Érdemes külön is kiemelni Kárpátalját, ahol az országos átlagot kétszeresen meghaladja a vállalkozások fajlagos száma (Ukrán Statisztikai Hivatal, 2010).

A gazdaság ágazati szerkezete

A gazdasági szerkezet vizsgálatához szükséges adatok csak NUTS3 szinten elérhetők, és így sajnos nem csak kifejezetten többségében magyarok által lakott térségeket reprezentálnak. Ezen túl tovább szűkítette a vizsgálat spektrumát az is, hogy csak Szlovákia és Románia esetében álltak rendelkezésre ágazati bontásban adatok. Ez Erdély esetén a magyar többségű megyéket, míg Felvidék esetén a két jelentős magyar lakosságú megyét jelenti. A településszerkezeti és földrajzi adottságokból kiindulva a másik két nemzetrészben is feltételezhetően jelentős szerepet tölt be az agrárágazat.

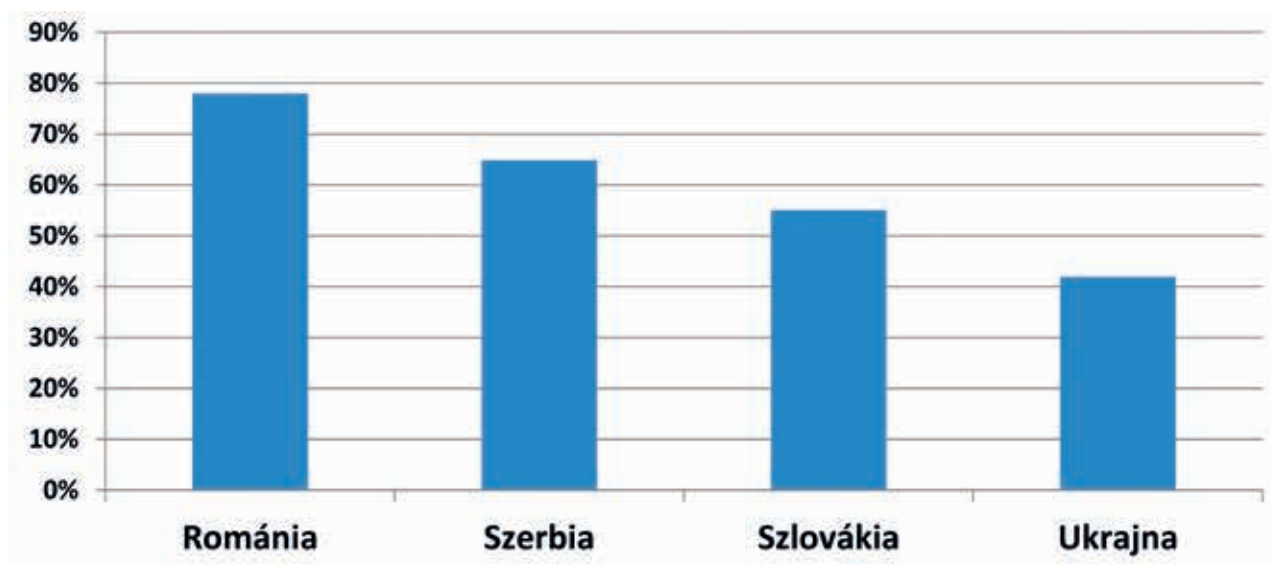
Az imént tárgyalt makromutatókhoz hasonlóan szintén vidékies térségi karaktert jelöl, hogy e térségekben még mindig az adott ország átlagát meghaladó az agrárágazat szerepe. Az európai trendek azonban itt is érvényesülnek, tehát az agrárium gazdaságban

betöltött súlya folyamatosan csökken (8. ábra), ahogyan a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma is fogyatkozó tendenciát mutat.

A külhoni magyar térségek humánerőforrása

A humánerőforrásra utaló adatok reprezentativitása a gazdasági mutatóknál kedvezőbb, mert ezek az adatok kifejezetten a külhoni magyar népekre vonatkozóan is rendelkezésre állnak, köszönhetően a népszámlálásoknak. Ez esetben tehát nem szükséges a magyarok által többségében lakott területegységek adatai után kutatni annak érdekében, hogy megfelelően reprezentatív kimutatásokat tehessünk a kisebbségi magyarságra vonatkozóan.

A külhoni magyarság képzettsége elmarad a magyarországi és az adott ország többségi társadalmának körében mért szinttől (9. ábra). A magyar kisebbségen belül minden nemzetrész esetében alacsonyabb volt a felsőfokú képzettséggel rendelkezők aránya, a többségi társadalomhoz viszonyítva. Az elmaradás Románia esetén volt a legkisebb mértékű, de ez is több mint 20 százalékos eltérést jelent. A legrosszabb képzettségi helyzetet Ukrajnában mutatják az adatok, itt közel 60 százalékkal alacsonyabb volt a felsőfokú végzettséggel

9. ábra
A felsőfokú végzettségűek magyar kisebbségen belüli arányának elmaradása a többségi társadalom arányaitól (%), 2001
(Forrás: Csete–Papp Z.–Setényi [2010] alapján saját szerkesztés)

rendelkező magyarok aránya az ukrán lakossághoz képest. A másik két nemzet rész esetében se festenek sokkal jobb képet az adatok, hiszen Szlovákiában 45, Szerbiában pedig 35 százalék ez az arány.

A külhoni magyarság által többségében lakott térségek mint vidékies térségek

A külhoni magyar térségek gazdasági pozíciójának közös vonásai az alábbiakban foglalhatók össze:

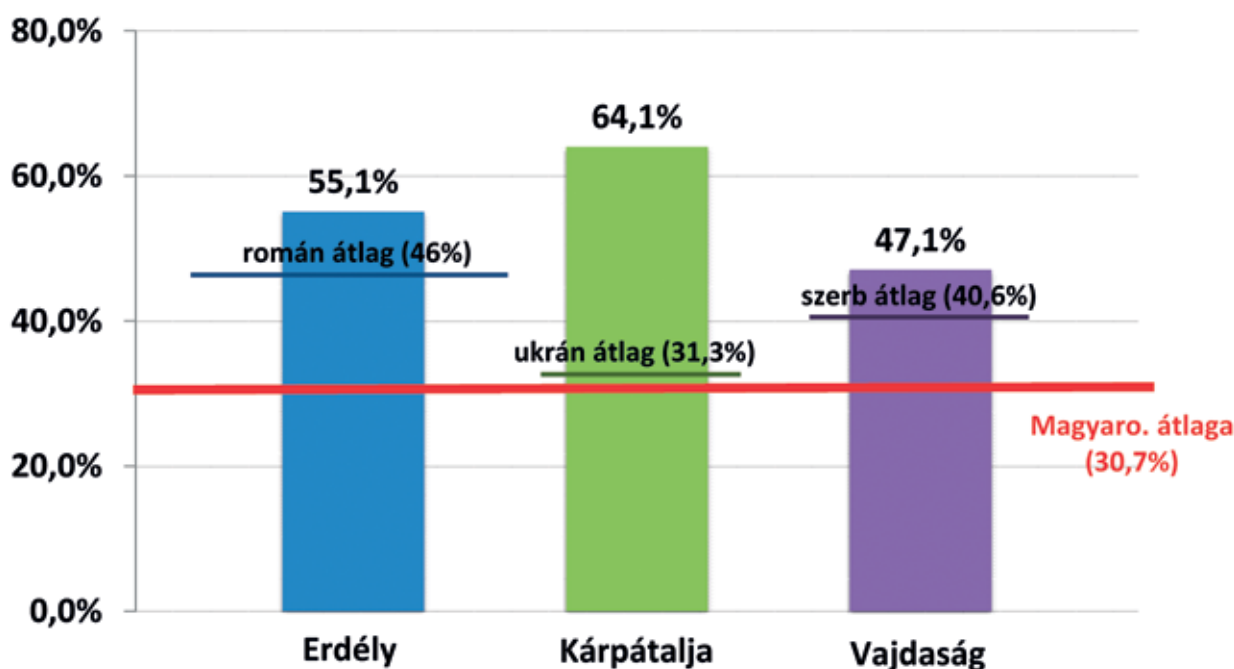
- Fejlettségük többnyire elmarad az adott ország átlagától, de általában nem jellemzi őket szélsőséges fejletlenség.
- Fejlődnek, de nem a fejlődés fő színterei. Fontos, hogy van egyfajta felzárkózás Magyarországhoz, de az a vizsgált időszak sajátos nagytérségi makro-gazdasági helyzetének köszönhető, Magyarország fejlődése ugyanis nem volt kiemelkedő.
- Agrárágazatuk jelentős.
- Népségük képzetlenebb az adott ország átlagánál.

A fentiek arra mutatnak, hogy napjaink többségében magyarok által lakott külhoni térségei alapvetően

a kelet-közép-európai vidékies térségek típusos jegyeit mutatják (Sütő 2011), annak minden pozitív és negatív jellemzőjével együtt.

Az előbbieken túl ennek alátámasztására még meg lehetne említeni az itt most nem hivatkozott, de néhány térség esetében statisztikai adatokkal is illusztrálható alacsony foglalkoztatási szintet és a gyenge kutatás-fejlesztési és innovációs aktivitást, illetve egyes tanulmányok megállapításait a befektetések alacsony szintjéről, amely némely térségben szintén tapasztalható. Gyakran jellemzi továbbá e térségeket a rossz infrastrukturális ellátottság és a gyenge elérhetőség. A közlekedési kapcsolatok minden szinten – belső, anyaországi és nemzetközi – fejlesztésre szorulnak, bár az anyaország elérhetősége az elmúlt évtizedben jelentősen javult a környező uniós és csatlakozásra váró tagállamok irányába, különösen a schengeni zónába tartozó Szlovákia esetében.

A vidékies jelleg tetten érhető a térségek településszerkezetében is. A 10. ábrán látható, hogy Erdély, Kárpátalja és a Vajdaság esetében is meghaladja a vidéki népesség aránya a nemzeti és a magyarországi átlagot is. Különösen nagy az eltérés Kárpátalja esetében, itt a magyar többségű térségekben a vidéki népesség az országos szintnek több mint kétszerese.

10. ábra

A vidéki népesség aránya a magyar többségű térségekben (%), 2011

(Román Statisztikai Hivatal, Ukrán Statisztikai Hivatal,
Szerb Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés)

Az összmagyar hálózatok az EU transznacionális programjainak példáján

A külhoni és az anyaországi magyarság közötti hálózatok fontos gazdasági erőforrást és nagytérségi növekedési potenciált is jelenthetnek. A külhoni magyarság különösen jól profitálhat a többségi nemzet gazdasági szereplői és piacai felé való közvetítésben, hídszerepeinek kiaknázása révén. Erre a logikára épül részben több anyaországi és külhoni fejlesztési elképzelés is, például Wekerle-terv, Mikó Imre-terv.

Hogy mennyire is működnek jelenleg ezek az összmagyar hálózatok, azt jól illusztrálja az anyaországi és a külhoni magyarság részvétele az EU 2007–13-as transznacionális és interregionális programokban. Egy erre vonatkozó vizsgálatot folytatott le az NSKI 2015-ben. Tulajdonképpen minden külhoni magyar közösség számára lehetőség nyílt részt venni ezekben a programokban, igaz, az EU-tagállamokban kedvezőbb feltételekkel. Az anyaországi szervezetek nemzetközi összehasonlításban is kimagasló aktivitást mutattak. Ugyanakkor a külhoni magyar szervezetek aktivitása messze elmaradt a többségi nemzetek szervezeteitől, még a magyar népesség számarányától is. Tanulságos, hogy az anyaországi szervezetek szinte kizárólag a szomszédos országok többségi nemzeteinek szervezetei közül választottak maguknak együttműködő partnereket. Összességében az anyaországi és a külhoni magyar együttműködést felmutató projektekre csak néhány jó példát lehetett azonosítani.

A jelenlegi helyzet szerint a külhoni magyarságnak önmagára kell találnia, hogy a közvetítő gazdasági hídszerepét hatékonyan betölthesse. Az anyaországi magyarságnak pedig újra fel kell fedeznie a külhoni magyarságot. Az NSKI az időszak uniós határ menti programjai közül a magyar–szlovák programot is megvizsgálta, és ott is csak a projektek kis hányadában lehetett magyar–magyar együttműködéseket azonosítani. A tapasztalatok arra is utalnak, hogy talán érdemes elgondolkozni a külhoni és az anyaországi szervezetek gazdasági és uniós forrásszerzési célú együttműködéseinek bátorításán, egy ezt szolgáló külhoni magyar támogatáspolitikai irányzat kialakításán. Mindez arra is utal, hogy tisztán uniós forrásokkal nem biztosítható a nemzeti integráció és a külhoni támogatáspolitikai erőforrásigénye.

Az egyes nemzetrészek sajátosságai

Az előzőekben bemutattuk, hogy a külhoni nemzetrészeket milyen közös gazdasági folyamatok jellemzik, a következőkben pedig röviden felvázoljuk az egyes nemzetrészek legfontosabb gazdasági és demográfiai mutatóit, egyedi karakterjegeit.

Erdély

A többségében magyarok által nagy arányban lakott erdélyi térségek – két partiumi és négy erdélyi megye – településszerkezete vidékies jellegre utal. E terekben a valódi térségszervező városi központok közül Székelyföld kivételével már alig akad magyar többségű – néhány kisváros a Partiumban. E térségek Románián belül átlagos fejlettségi pozíciót foglalnak el, nem tekinthetők súlyosan hátrányos helyzetű térségnek országos viszonylatban.

A Románia közepén fekvő Székelyföld az egyetlen anyaországhoz mérhető nagyságú magyarlakta tömb, saját térségi gazdasági rendszerrel, amely – legalábbis a két magyar többségű megye esetében – statisztikailag is könnyen tanulmányozható. Egyes tanulmányok azt mutatják, hogy a Székelyföld uniós forrásszerző képessége is kedvező – legalábbis egyes témakörökben –, amit a most induló hétéves fejlesztési ciklusban is jól lehet majd kamatoztatni. Más magyarok által lakott térségre nem áll rendelkezésre ilyen adat. A Székelyföldön egyes földalapú kifizetések kimagaslóan romániai összehasonlításban, a hegyvidéki területek nagy aránya miatt (CSATA, 2013).

A Székelyföldön Marosvásárhelyhez és Brassóhoz közeli településeken agglomerációs folyamatok figyelhetők meg, amelyek ugyan az érintett települések fejlődésével járnak, de egyúttal a magyarság arányának visszaszorulásához is vezetnek. Hasonló tendenciák tapasztalhatók a Nagyvárad, Arad, Szatmárnémeti és Kolozsvár körüli még magyar többségű falvakban is.

Más településeken pedig a magyar cigányság integrációja ölt nemzetstratégiai jelleget, leginkább Székelyföldön, Szatmár és Szilágy megyében. Egrészt mert e népesség körében kedvezőtlen identitásváltás volt tapasztalható a kétezres években (a magyar önmeghatározás elhagyása, Kiss, 2012), másrészt a helyzet sajnos magában hordozza annak lehetőségét, hogy az együttélést etnikai konfliktusok árnyékolhatják

be. Az elmaradó integráció által kiváltott kedvezőtlen szegregációs folyamatok a magyar nyelvű iskolák látogatását is kedvezőtlenül befolyásolhatják.

Itt található a legképzettebb külföldi népesség, bár a képzettségi szint még így is elmarad a többségi nemzet értékétől. A fiatalabb, a nyolcvanas években született generációktól kezdődően ez a különbség már nem tapasztalható (VERES, 2013).

A demográfiai folyamatokat vizsgálva megállapítható, hogy a magyarság aránya nem csökken jelentősen, köszönhetően annak, hogy az asszimiláció csak a szórványban jelentős tényezője a fogyásnak, és hogy a magyar kisebbség körében a kétezres években a többségi nemzettel alacsonyabb mértékű volt az elvándorlás. A népesség korösszetétele ugyanakkor kedvezőtlen a kilencvenes évek Magyarországra irányuló nagyarányú áttelepülései miatt (KAPITÁNY, 2015).

Felvidék

A Felvidék esetében a legfontosabb megállapítás a korábban is említett észak–déli és nyugat–keleti fejlettségi lejtő, amelynek köszönhetően magyarok lakta területek vannak az ország legszegényebb és a fejlettebb, illetve átlagos fejlettségű térségi között egyaránt. A két magyar többségű járás – Felvidék legnyugatibb részén – relatíve kedvező helyzetben van, köztük dinamikus fejlődési centrumok is találhatóak. Egyes vizsgálatok a többségében magyarok által lakott térségek kedvezőtlen uniós forrásszerző képességére utalnak (ŐRY, 2014). A Felvidék nyugati részének Szlovákiában egyedülálló adottságú agrár-gazdasága azonban kedvezően részesül a földalapú uniós agrártámogatásokból.

A Pozsonyhoz és Kassához közeli térségekben itt is az Erdélyben tapasztalható hasonló agglomerációs folyamatok jellemzőek, amelyek ugyan az érintett települések dinamikus fejlődésével járnak, de egyúttal a magyarság arányának visszaszorulásához is vezetnek.

A keleti magyarlakta térségekben nagyon magas a munkanélküliség. E térségekben a roma lakosság aránya is magas, és integrációs problémák is jelentkeznek. A roma népesség helyzete itt is az Erdély esetében már említett kockázatokat hordozza, így a romák integrálása nemzetstratégiai jelentőségű.

A felvidéki magyarság igen jelentős elmaradásban van a többségi nemzettől a képzettség terén.

E nemzetrészben nincs és nem is volt jelentős magyarországi áttelepülés, viszont az asszimiláció tömbben és szórványban egyaránt jelentős tényezője a magyarság fogyásának (KAPITÁNY, 2015).

Vajdaság

A Vajdaság az országon belül a legtöbb mutató tekintetében átlag feletti helyzetben van, azonban nemzetközi összehasonlításban ez nem jelent erős pozíciót, hiszen Szerbia a nagytérség elmaradott országai közé tartozik: a munkanélküliség a magyarországi érték háromszorosa, a foglalkoztatottság a magyarországi érték fele (*Szerb Statisztikai Hivatal, 2014*). Érdekesség továbbá az országos viszonylatban meglepően erős turisztikai teljesítmény.

Jelentős belső területi különbségek vannak e nemzetrészben: a városok kedvezőbb helyzetben vannak a leszakadó falusi térségekkel szemben.

Az itteni magyarság gazdaság- és közösség-szervezése szempontjából fontos kérdés, hogy a térségközpont, Szabadka meg tudja-e tartani hosszabb távon is legalább relatív magyar többségét.

A magyarság fogyása a Vajdaságban nagyrészt a természetes fogyás következtében jelentkezik, amely elsősorban a népesség kedvezőtlen korösszetételének eredménye, a rossz korösszetétel pedig a kilencvenes évek Magyarországra irányuló áttelepüléseire vezethető vissza (KAPITÁNY, 2015).

Kárpátalja

Kárpátalja Ukrajnán belül periferikus pozícióban van, amit súlyosbított, hogy Ukrajna fejlettsége is messze elmaradt az európai átlagtól. Ráadásul az utóbbi két évben mély politikai és gazdasági válságba is került az ország, aminek hatását a statisztikákkal még nem is lehet megragadni.

Már az eddig elérhető statisztikai adatok is igen negatív helyzetet mutatnak: a jövedelmek jelentősen elmaradnak az országos átlagtól, a magyarországi átlagnak pedig alig több mint harmadát érik csak el (*Ukrán Statisztikai Hivatal, 2013*). Az utóbbi időben meredeken emelkedik a pár éve még magyarországi összehasonlításban sem túl magas munkanélküliség.

Ugyanakkor kedvező, hogy a vállalkozási aktivitás itt magasban meghaladja az ukrainai átlagot.

A képzetek és értelmiségiek aránya itt a legkedvezőtlenebb a többi külföldi nemzetrésszel összehasonlítva.

Ahogy a Vajdaságban Szabadka, itt is a térségközpont Beregszász relatív magyar többségének hosszú távon való megtartása fontos kérdés a magyar kisebbség gazdaság- és társadalomszervezési lehetőségeinek szempontjából.

A kárpátaljai magyarság számáról nincsenek biztos adatok, tekintve, hogy a 2011-es népszámlálás Ukrajnában elmaradt. Becslések szerint 2000 óta mintegy tízezer fővel, 140 ezer fő körüli értékre csökkent a magyarság száma (MOLNÁR és MOLNÁR D. in: Kapitány, 2015). A csökkenés fontos oka az anyaországba történő kivándorlás. Az áttelepülés és elmenekülés vélhetően jelentősen felgyorsult, mióta az ukrán válság katonai konfliktussá vált, a kilencvenes évek balkáni háborúi során a vajdasági magyarság körében tapasztalható tendenciák jelentkeztek a térségben.

A megmaradás fejlesztéspolitikai, gazdasági és geopolitikai stratégiái

A külföldi magyar támogatáspolitikával kapcsolatos leggyakrabban hangoztatott kérdés, hogy vajon sokat vagy keveset költünk-e erre a célra. E tekintetben a sok, illetve a kevés egy relatív kategória, nem is lehet rá egyértelmű választ adni, hiszen például Románia határon túli és moldovai támogatásai messze elmaradnak a magyar külföldi támogatásoktól, viszont Szerbia koszovói támogatásai jóval meghaladják a magyar összegeket, különösen, ha a határon túli népesség arányaiban vizsgáljuk a kérdést. Az viszont tény, hogy az utóbbi években minden eddigénél magasabb értéket ért el a külföldi magyarság költségvetési támogatásának összege, jelenleg mintegy 40 milliárd forintnyi központi költségvetési forrás azonosítható közvetlen vagy közvetett külföldi támogatásként (KOVÁCS, 2015).

Másrészt ennél fontosabb kérdés, hogy mire és hogyan kerülnek felhasználásra ezek a források. Ebben az esetben is érdemes összehasonlításokat tenni a környező országokkal, ezekből látszik, hogy Románia és Szerbia hasonló támogatáspolitikáinak tárgyköre gazdagabb, mint a jelenlegi magyar külföldi támogatáspolitikáé, amely alapvetően kulturális és oktatási dimenziókkal bír. Egyes támogatási tárgykörök

Magyarországon jelenleg alárendeltek vagy hiányoznak, mint a gazdaságfejlesztés és az infrastruktúrafejlesztés. A szerb és román példák tükrében szintén érdemes megfontolni, hogy Magyarország külföldi támogatáspolitikai forrásai területi fejlesztési stratégiák és térségre szabott elképzelések mentén jussanak el a külföldi tömbmagyar térségekbe.

Egyes súlyosan leszakadó térségektől eltekintve – Kárpátalja és a Felvidék középső és keleti része – *nem a felzárkózási fókuszú fejlesztési stratégiák kialakítása indokolt*. A vizsgálatok rámutattak, hogy a vidékies térségekben tudott többségben maradni a magyarság. A tapasztalatok szerint a dinamikus fejlődő településeken és térségekben – amelyek napjainkban a nagyvárosok agglomerációiban találhatóak, pár évtizedes távlatokra visszatekintve pedig az iparosítás helyszínei voltak – nem tud többségben maradni a külföldi magyarság.

Az egyes térségek kitörési pontjai mentén kialakított vidékfejlesztési jellegű stratégiák szolgálhatják azt, hogy a térségek fejlődése a magyar karakterük megtartása mellett valósulhasson meg. Ennek megfelelően a jövő külföldi magyar területi alapú támogatásaiban a vidékfejlesztés eszközrendszerét érdemes előtérbe helyezni, így célszerű erősíteni e térségek népességmegtartó szerepét. A fejlődő, de magyarságukban fogyatkozó térségi pályák alapján pedig látni kell, hogy a *megmaradást elsősorban a belső erőforrásokra támaszkodó organikus fejlődés* hordozhatja, az alábbiak szerint:

- A külföldi tömbmagyar térségekben meg lehet valósítani térségi stratégiákon alapuló, területi megközelítésű külföldi támogatáspolitikát.
- A gazdasági diverzifikáció a vidékfejlesztés jegyében természetesen ebben az esetben is indokolt. Ez ugyanakkor nem kell hogy azt jelentse, hogy el kellene fordulni az agrárágazattól. Az EU-tagállamokban elsősorban azokat a vidékfejlesztési témaköröket célszerű támogatni a külföldi magyarság körében, amelyekre az uniós földalapú támogatásai nem kínálnak megoldást.
- Erősíteni kell e térségek autonóm gazdasági rendszereit: a térségen belüli kapcsolatokat a vállalkozások között, a térségi fogyasztás és termelés egymásra találását, a térségi termékek előállítását és fogyasztását.
- Ki kell alakítani, illetve tovább kell fejleszteni a külföldi vidékies tömbök többségében magyarok által lakott funkcionális városi központjait. A tradicionális térségi központok sok esetben már

nem magyar többségűek, így nem várható el tőlük, hogy a magyarság kulturális, társadalmi és gazdasági életének szervező helyszínei legyenek.

- Ösztönözni kell e térségekben az értelmiség helyben tartását, visszahívását vagy akár az anyaországból való áttelepülését.

A fentiekén túlmenően érdemes *nagyterégi területi összefüggéseiben is megvizsgálni a külhoni tömbmagyarság fejlesztéspolitikai aspektusait*. Egyrészt mert a külhoni magyarság gazdasági támogatása számos tekintetben az anyaország számára is gazdasági lehetőségeket rejt. Másrészt mivel a magyar állampolgárság megjelenésével is új helyzet állt elő, amelyben még inkább megfontolásra érdemes a külhoni magyarság magyar nyelvű közszolgáltatásokkal való ellátásának biztosítása.

A *határ menti magyar tömbök* helyzeti előnyének kihasználása megfontolásra érdemes a külhoni támogatáspolitikai alakításakor. A magyar nemzeti költségvetésből finanszírozott beavatkozások annál is inkább fontosak lehetnek, mert az unió határ menti programjai – mögöttes motivációik miatt és a 2007–2013-as tapasztalatok alapján – nem lehetnek, illetve nem tudnak kiemelkedő erőforrásaivá válni a határ menti magyar nemzeti integrációs elképzelések megvalósításának, ebben leginkább csak az infrastrukturális fejlesztéseik képeznek kivételt.

A határ menti térségek magyar nyelvű közszolgáltatásokkal való kiszolgálása jórészt az anyaországból is biztosítható lenne, erre mutató spontán kibontakozó folyamatok már jelenleg is megfigyelhetők. Össze lehetne kapcsolni az egészségügyi és oktatási alap- és középfokú ellátást, a közlekedési és infokommunikációs

rendszereket. E térségekben célzott fejlesztésekkel a gazdasági rendszerek – piacok, vállalkozói hálózatok, munkaerőpiac – szintén kapcsolhatók a szomszédos anyaországi struktúrákhoz, ha a térségek magyar gazdasági szereplői akadálymentesen igénybe tudják venni az anyaországban elérhető gazdasági/üzleti szolgáltatásokat és infrastruktúrákat.

A határhoz közel fekvő egészségügyi és oktatási ellátórendszer felsőfokú központjait – például Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Győr, Miskolc és maga Budapest – szintén rendszerszerűen fel lehetne készíteni a határhoz közel fekvő tömbmagyar külhoni térségek kiszolgálására.

Mérete, földrajzi adottságai alapján elsősorban a *Székelyföld* az a külhoni, többségében magyarok által lakott térség, ahol a *vidékfejlesztésen túlmutató komplex gazdaságfejlesztéseknek is jelentős terepe van*, például K+F+I-fejlesztések; határozott gazdasági diverzifikáció az ipar és a szolgáltatások irányában. Ebben az anyaországtól távol fekvő térségben indokolt lehet néhány magyar nyelvű felsőfokú ellátóközpont ki-, illetve továbbfejlesztése is – kórház, egyetem.

Megfontolható még a magyar kisebbség gazdasági életét szervezni képes többrétű gazdasági és közszolgáltatási centrumok megerősítése a Felvidék nyugati részén, *Dunaszerdahely* és *Komárom* központtal, valamint a Vajdaságban is, *Szabadka* központtal. E határhoz közeli helyszíneken működő centrumok elősegíthetik az anyaországi gazdasági szereplők szomszédos országokban való befektetéseit és ottani exportpiacokra való kijutását is, ahogy a külhoni magyar gazdasági szereplők anyaországi piacra jutását is.

Irodalom

CSATA Andrea (2013): *Study of rural development durability funded by the European Union in Harghita county, Romania*. Előadás, Pécs, 2013. június 27–28. (http://www.rkk.hu/rkk/conference/2013/dti70/presentations/csata_a.pdf)

KISS Tamás–BARNA Gergő (2012): Népszámlálás 2011 – Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. In: *Műhelytanulmányok a romániai magyar kisebbségekről*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012 (http://www.ispmn.gov.ro/uploads/ISPMNN_WP_43-19-04%20BT.pdf)

KAPITÁNY Balázs (2015): Külhoni magyar közösségek. In: *Demográfiai Portré 2015*, KSH Népszégtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015 (<http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/issue/view/532>)

KOCSIS Károly–TÁTRAI Patrik (szerk) (2012): *A Kárpát-Pannon térség változó etnikai arculata / Changing Ethnic*

Patterns of the Carpatho-Pannonian Area. MTA CSFK Földrajztudományi Intézet / HAS RCAES Geographical Institute, Budapest, 2012

KOVÁCS Árpád (2015): *Nemzetegyesítési törekvések érvényesülése a költségvetésben*. „A Kárpát-haza jövője” konferencia, Kecskemét, 2015. 05. 08 (prezentáció)

ÖRY Péter (2014): *Hogyan teljesítettek a magyarok által lakott járások?* Öry Péter blogja, lekerve: 2015. november 3. (http://orypeter.blog.hu/2014/04/01/hogyan_teljesitettek_a_magyarok_altal_lakott_jarasok)

SÜTŐ Attila (szerk.) (2011): *Helyünk és jövőnk Európában – ESPON-eredmények magyar szemmel*. BM–VÁTI, Budapest, 106–109. o.

VERES Valér (2013): Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában. *Erdélyi Társadalom* 2013/2., 23–54. o.

NAGY EGON

A romániai magyarlakta megyék általános gazdasági helyzete

Bevezető gondolatok

Egy adott területen belül a nemzetiségekre lebontott gazdasági adatfelvételek rendkívül bonyolult, költséges és módszertanilag is sok esetben pontatlanságot magukban hordozó feladatok. Ezért tanulmányunkban olyan összképet szeretnénk adni a területi gazdasági „egészségességről”, mely a romániai magyarlakta vagy magyarok által sűrűbben lakott területek gazdasági státusának vizsgálatával, nagyfokú általánosítással következtetni enged arra, milyen területi-gazdasági környezetben él és próbál boldogulni a romániai magyarság, és ebből levezethetően milyen esélyei vannak az anyagi gyarapodásra. Ehhez a generálisan értelmezett fejlettség területi mutatóit tudjuk számbavételezni, valamint a gazdasági szereplők egyes teljesítmény-paramétereit. Mindezek a magyarlakta vagy többségében magyarlakta területek esetében a magyar vállalkozói kör, tőketulajdonosok és munkavállalók gazdasági mozgásterét helytel-közzel jól körülhatárolhatják.

A fentebb vázolt gondolatmenetet követve tanulmányunk kettős nézetben vizsgálná a fejlettség/elmaradottság területi dimenzióit. Egy nagyobb területi áttekintésben, Románia egészében szemlélve a magyar kisebbség településterületeinek gazdasági dinamikáját az összkép megrajzolása végett, majd finomabb területi metszetben a határ mentén, zömmel magyarlakta területek gazdasági helyzetelemzésével világítanánk rá a részletesebb területi léptékű gazdasági folyamatokra.

Összességében megállapítható, hogy a tömbmagyarság által lakott Székelyföld sajnálatos módon az impériumváltást követően is megörökölte azt a történelmileg hátrányos helyzetű, fejlettségben relatív elmaradott helyzetét, mely már a történelmi Magyarország évszázadaiban is jellemző volt. Annyi változott a 20. században, hogy Romániába betagozva immár pozíciójából adódóan belső és nem külső perifériaként funkcionál. Az itteni gazdaság, a vállalkozói szféra a megöröklött közlekedéscsatornák elszigeteltség és a krónikus tőkehiány mellett meg kellett szenvedje a különböző politikai színezetű román hatalmi elitnek sokszor ellenséges, sorvasztó és a nemzeti identitás

megtörése érdekében a régió gazdaságát ellehetetlenítő próbálkozásait, amivel a centrumtól való nagyobb függőségbe és kiszolgáltatottságba igyekezett helyezni a székely népközösséget. A romániai magyar gazdasági elit még két alapvető fontosságú fejlődési faktort is nélkülöz – a megfelelő kapcsolati háló hiányát és, némiképp az előbbiből levezethetően, a stratégiai piaci információk hiányát, amelyek nélkülözhetetlenek az érdekérvényesítéshez és a jó gazdasági döntések meghozatalához. Mindezek ellenére a Székelyföld és különösképp Erdély egyéb magyarlakta régióira nem jellemző a kirívó szegénység, és Románia egészében nem tartoznak a leginkább hátrányos helyzetű területek közé.

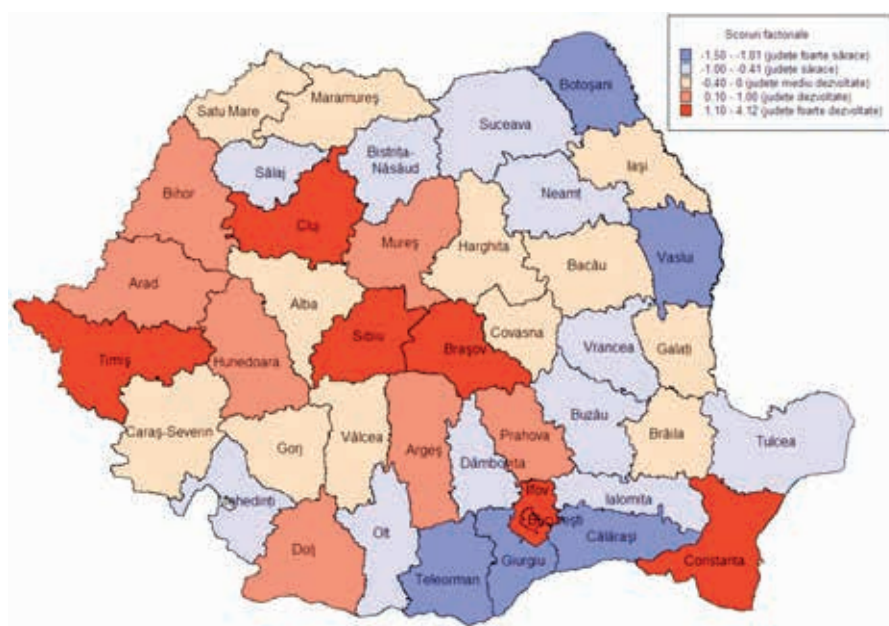
Országos összkép

Románia egészét vizsgálva a magyarlakta megyék gazdasági pozícionáltsága korántsem olyan kedvező, mint ahogy a szélesebb magyar közvélemény tudni véli. Az ország fő gazdasági tengelye, legdinamikusabb fejlődési erővonala a Bukarest–Ploiești–Brassó–Nagyszében–Déva–Temesvár-vonal mentén húzódik. Ennek meghosszabbítása a Bukarest–Konstanca-tengely, minthogy az ország külkereskedelmének fontos kapuja a kikötőváros, emellett a Fekete-tenger legjelentősebb kikötője – évente több mint 60 millió tonna forgalommal –, és a magyar agrárkivitel szempontjából is fontos tranzithely. Mint látható, a hagyományosan magyar többségű Székelyföld nem része e fejlődési tengelynek, bár földrajzilag közel helyezkedik el hozzá. Ezzel összefüggésben elmondható, hogy a Brassó melletti Vidombákon készülő új nemzetközi reptér, a marosvásárhelyi nemzetközi reptérrel egyetemben, komoly fejlődési impulzust hozhat a Székelyföld számára is a jövőben, a hivatás- és szabadidő-turizmus felfuttatása révén. Ezek a fejlődési kisugárzások a legközelebbi szomszéd impulzusainak elve szerint mindenképp jótékony hatással lehetnek az erdélyi magyarok gazdasági boldogulására is.

Az általános „gazdasági egészségességet” vizsgáló tanulmányok is azt húzzák alá, hogy a két székelyföldi

megye jó esetben is a fejlettségi középmezőnyben foglal helyet, egyedül Maros megyének jobb a pozíciói országosan. A határ menti magyarság esetében pedig Bihar megye fejlettségi állapota kedvezőbb, míg Szatmár megye helyezése szintén csak a középmezőnyre elegendő (1. ábra).

A fentebbi megállapítást húzzák alá a fejlettséggel összefüggésben a jövedelemtermelő erő és a tőkeképződést meghatározó egydimenziós mutatók is, mint a területi fajlagos GDP-adatok és a keresetek megoszlása (2., 3. ábra). A szegénység területi diffúziójának tekintetében a székelyföldi és partiumi magyarlakta megyék

1. ábra

A fejlettség területi diffúziója a faktoranalízis szférájának megoszlása szerint

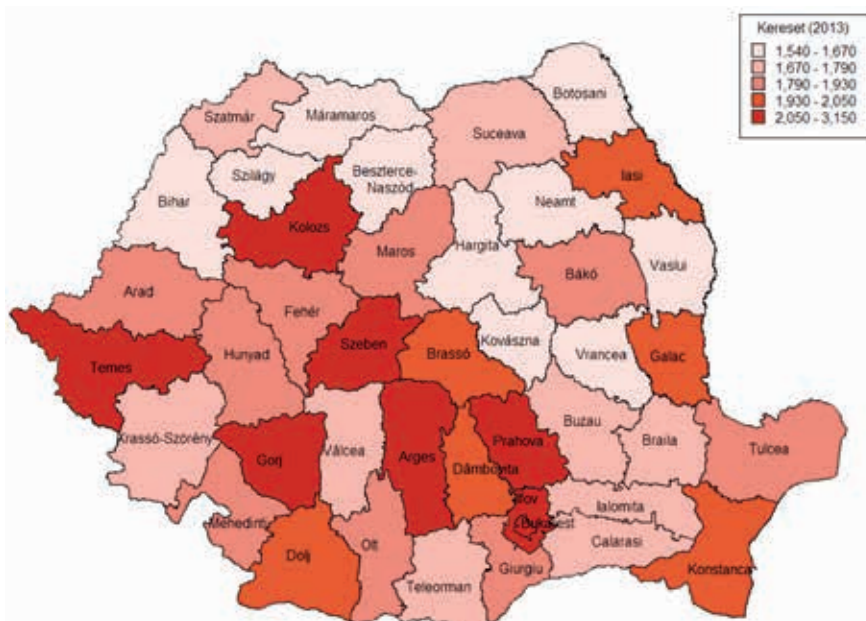
(© KURKÓ Ibolya, 2009)

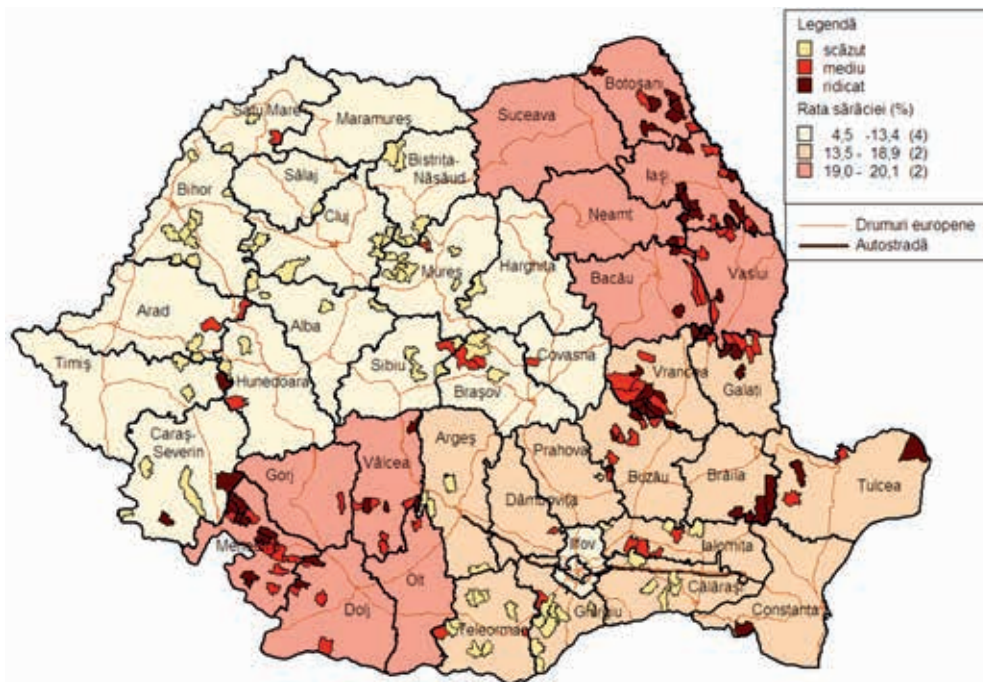
2. ábra

A GDP/fő területi megoszlása

(© KURKÓ Ibolya, 2012)

3. ábra
A keresetek területi megoszlása
 (© KURKÓ Ibolya, 2009)

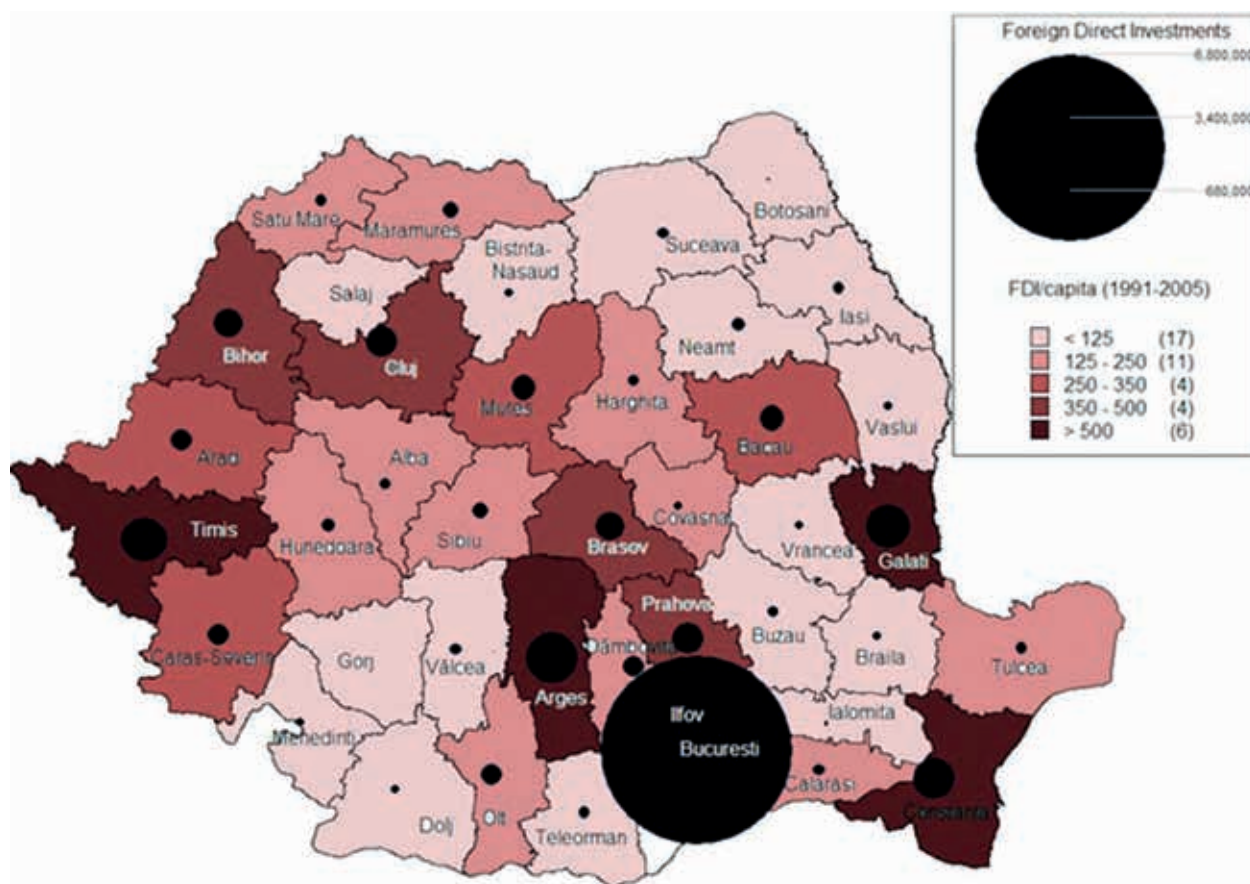

4. ábra
A falusi szegénység aránya
 (© KURKÓ Ibolya, 2009)

nem ugranak ki hátrányos helyzetüként, egyedül a Maros megyei Mezőség mutat rosszabb állapotokat, azonban az szörványvidéknek minősül (4. ábra).

A közvetlen külföldi tőkebefektetések esetében az a tézis érvényesül, hogy azok döntően az ipari

kultúrájú területek felé irányulnak, tehát a fentebb vázolt fejlődési tengely növekedési pólusai szívják föl az ilyen irányú beruházásokat (5. ábra). A Székelyföld és a partiumi peremvidék az agrár-gazdasági hagyományai, valamint viszonylagos

5. ábra
A közvetlen külföldi befektetések mértéke
(© KURKÓ Ibolya, 2009)

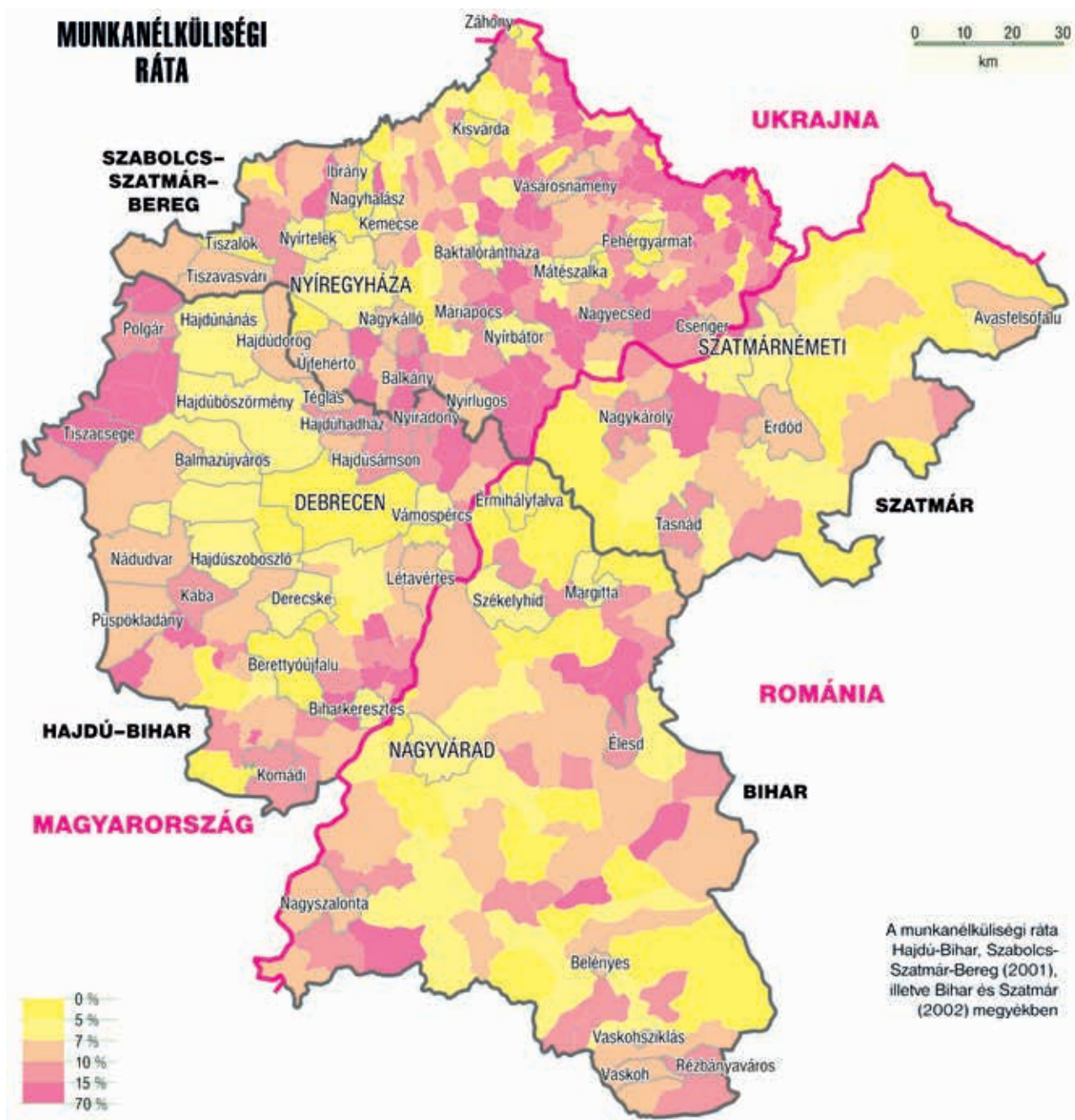
közlekedéscsatornák elszigeteltsége miatt csak korlátozottan vehetett részt a feltörekvő piacok újraiparosítási folyamatában a rendszerváltást követően, ezzel összefüggésben pedig kevesebb működő tőke áramlott ezekbe a régiókba. Sajnos a kilencvenes évek kedvező induló pozícióit is elvesztettük, pedig akkoriban, példának okáért, Székelyföld meghatározó regionális központja, Székelyudvarhely évekig vezette a romániai országos statisztikákat az egy főre jutó működőtőke-befektetések terén.

A területi középszint fejlettségi helyzete

A nagyobb léptékű területi elemzést a szomszédos határ menti két romániai megye, Szatmár és Bihar szintjén végeztük, ahol jelentősebb számú magyar

anyanyelvű kisebbség van jelen, elsősorban Bihar megye észak-északnyugati részén, illetve Szatmár megye déli községeiben. Innen próbálunk törvényszerűsíthető következtetéseket levonni az üzleti környezet, a vállalkozási feltételek tekintetében, korábbi, az ezredfordulós állapotokat vizsgáló felméréseink alapján (NAGY 2006).

Rögtön a munkanélküliség elemzésével kezdjük, amely az egyik leghitelesebb válságjelző indikátor (6. ábra). A Nagyváradtól Szatmárnémetiig tartó sávban elmondható, hogy vegyes képpel találkozhatunk, nehezen regionalizálható, nem egyveretű térszerkezettel állunk szemben. Összességében jó vagy közepes munkaerőpiaci helyzetről számolhatunk be, Szatmár és Bihar megye határán kiugróan jó értékekkel. A magyarországi szomszédos megyékhez képest már az ezredfordulón jobb átlagokat produkáltak az északnyugat-erdélyi megyék, jelezve, hogy itt Magyarország leghátrányosabb helyzetű

6. ábra

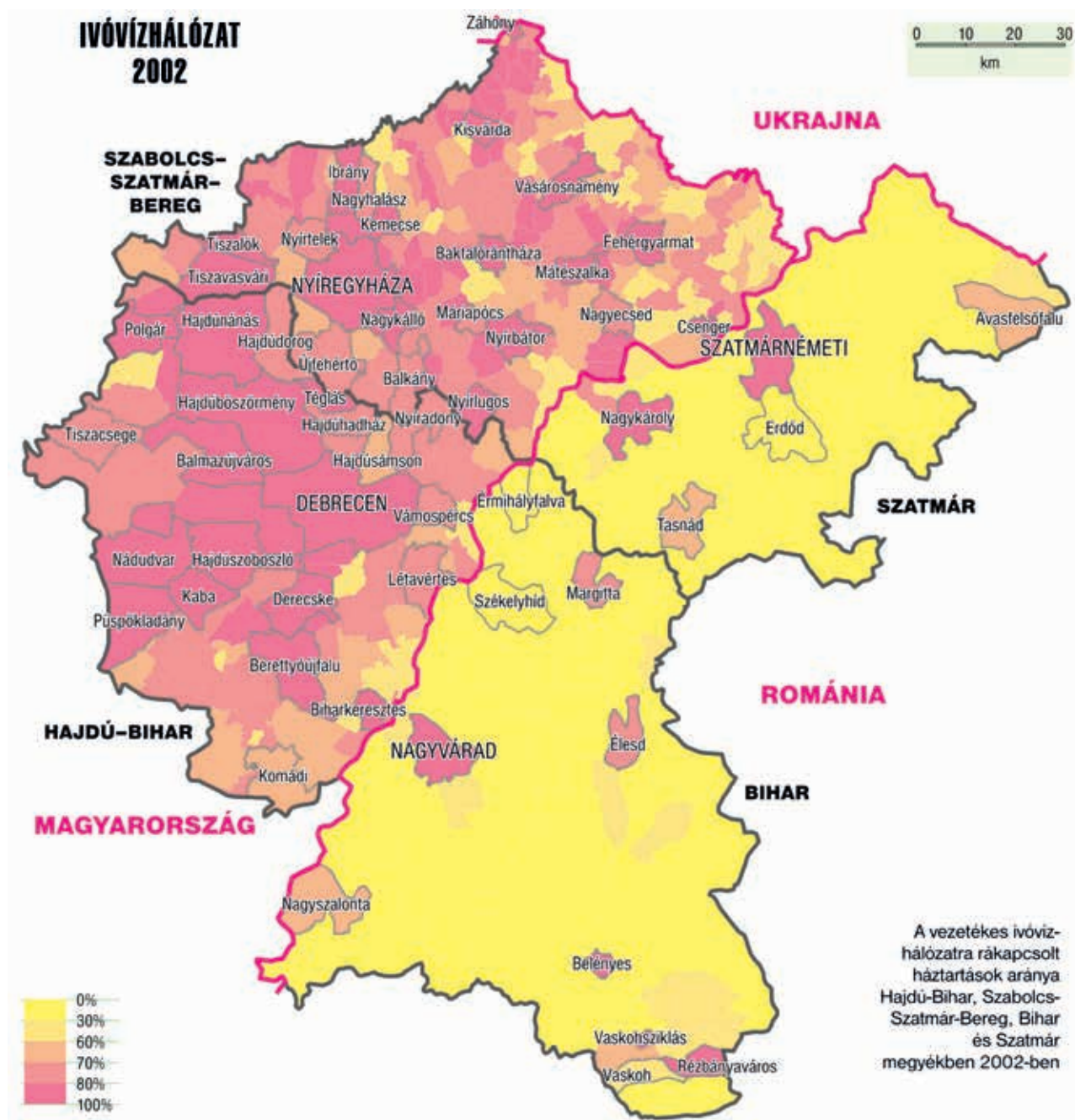
A munkanélküliségi ráta (%) a szomszédos magyarországi (2001) és romániai (2002) megyékben a közös határ mentén.

Forrás: a két ország nemzeti statisztikai hivatalai

területei érintkeznek Románia viszonylagosan jó dinamikát mutató megyéivel. Az ekkortájt Nyugat-Európa felé felerősödő romániai elvándorlás mesterségesen javította a foglalkoztatási helyzetet, ezért a Partiumban nem endogén tényezők generálják a kedvezőbb állapotot. Ugyanakkor a két ország foglalkoztatottsági helyzete közti összehasonlítást megnehezíti az a tény, hogy míg Magyarországon az

önfoglalkoztató-önellátó őstermelőket munkanélküliként tartják számon, addig ez a csoport Romániában foglalkoztatotti besorolású.

A közüzemi infrastruktúra állapotfelméréseivel folytatjuk, amely nemcsak a lakosság életminőségét befolyásolja, hanem a modern vállalkozások számára is életbevágóan fontos az ezekhez való minél könnyebb hozzáférés.

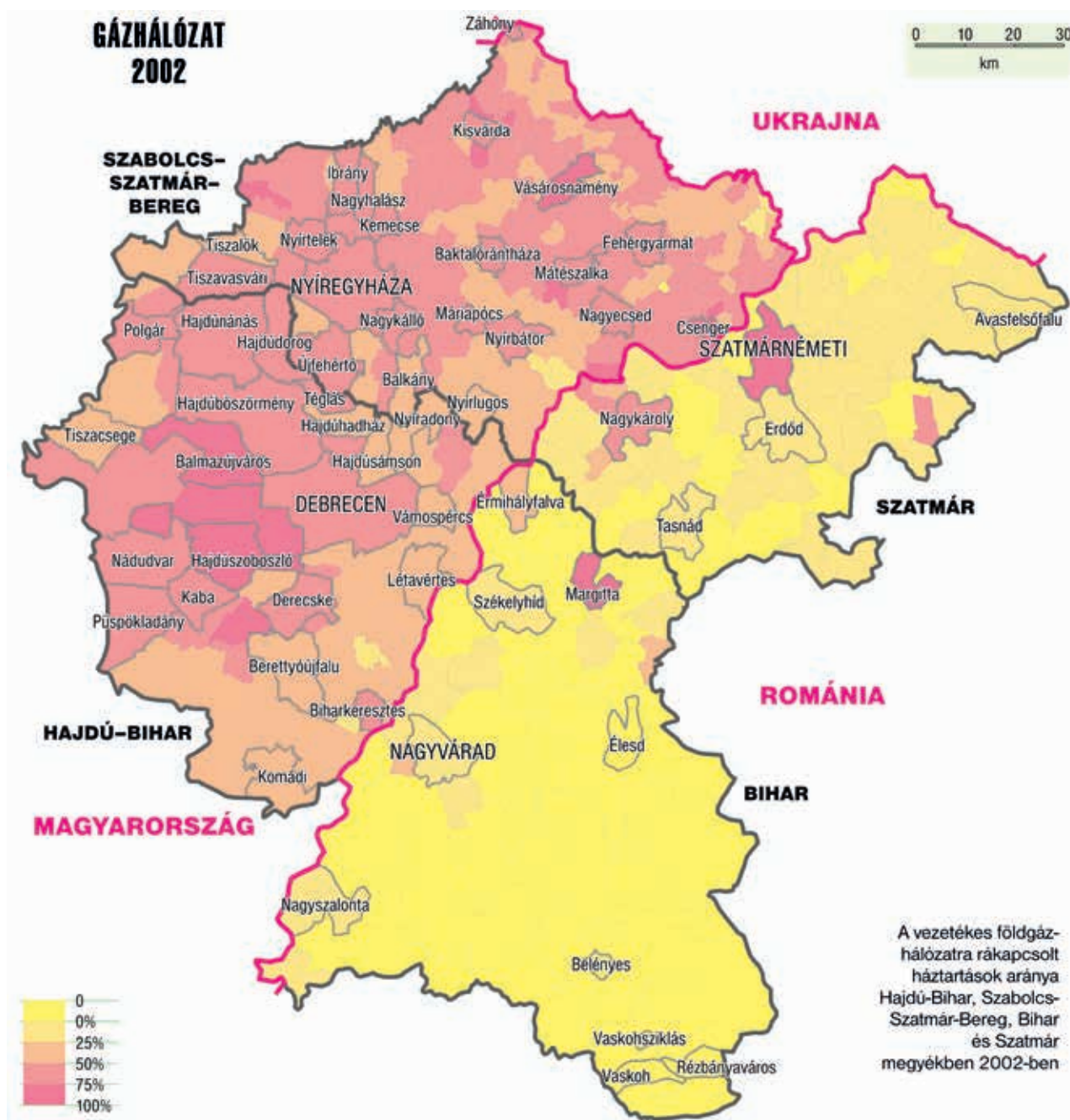
7. ábra

A vezetékes ivóvízzel ellátott háztartások aránya a szomszédos magyarországi és romániai megyékben a közös határ mentén.

Forrás: a két ország nemzeti statisztikai hivatalai

A közműellátottság vizsgálatokor rögtön szembeötlő a magyar oldal sokkal kedvezőbb helyzete az ezredforduló éveiben. A román uniós tagság és az első fejlesztési ciklus infrastruktúrára szánt beruházási pénzei ugyan javítottak a partiumi megyék helyzetén, azonban a lemaradás a magyarországi szomszédos megyékhez képest még mindig számottevő. A román

oldalon ugyanakkor kitűnik az éles kontraszt a településkategóriák között a városok javára, ami értelemszerűen az urbanus közegben élő magyarok esetében is egy jóval kedvezőbb életminőséget biztosít. Talán csak a csatornahálózat tekintetében kisebb a különbség a határ két oldalán, ami újfent aláhúzza a magyarországi tágra nyílt közműöllő krónikus jellegét (7., 8., 9. ábra).

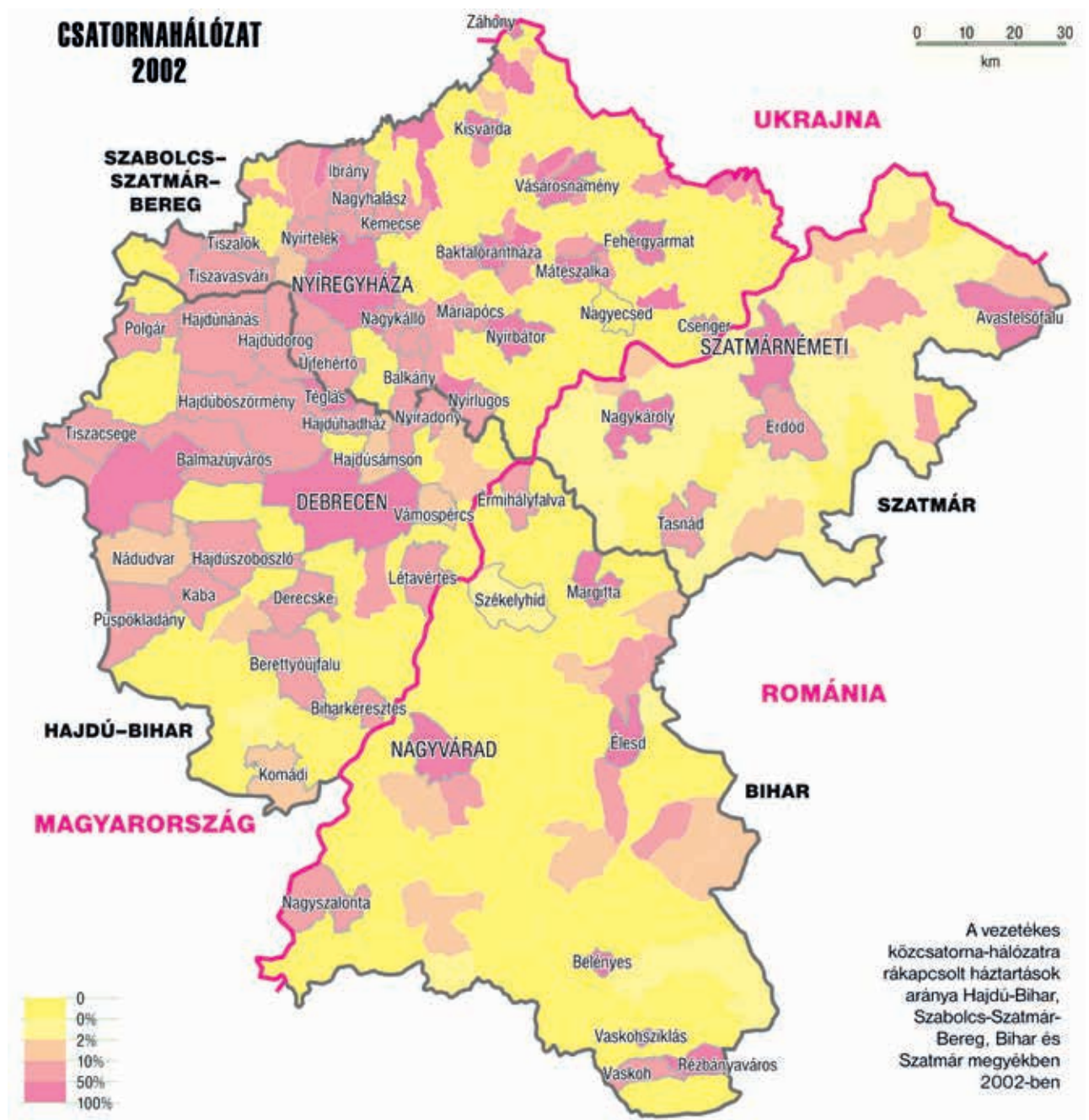

8. ábra
A vezetékes gázzal ellátott háztartások aránya
a szomszédos magyarországi és romániai megyékben a közös határ mentén.
 Forrás: a két ország nemzeti statisztikai hivatalai

A vállalkozások teljesítménymutatói közül a nettó profitot vizsgáltuk, amely egyrészt urbánus közegben mutat kedvezőbb értékeket, míg a magyar többségű határsávban elhelyezkedő községekben közepes értékekkel, átlagos gazdasági dinamizmussal találkozhatunk (10. ábra).

Az összevont mutatókból olyan dimenziókat próbáltunk létrehozni, amely Nemes Nagy József szavaival élve a „gazdasági egészségesség” szintjét képes kifejezni (NEMES NAGY 1995).

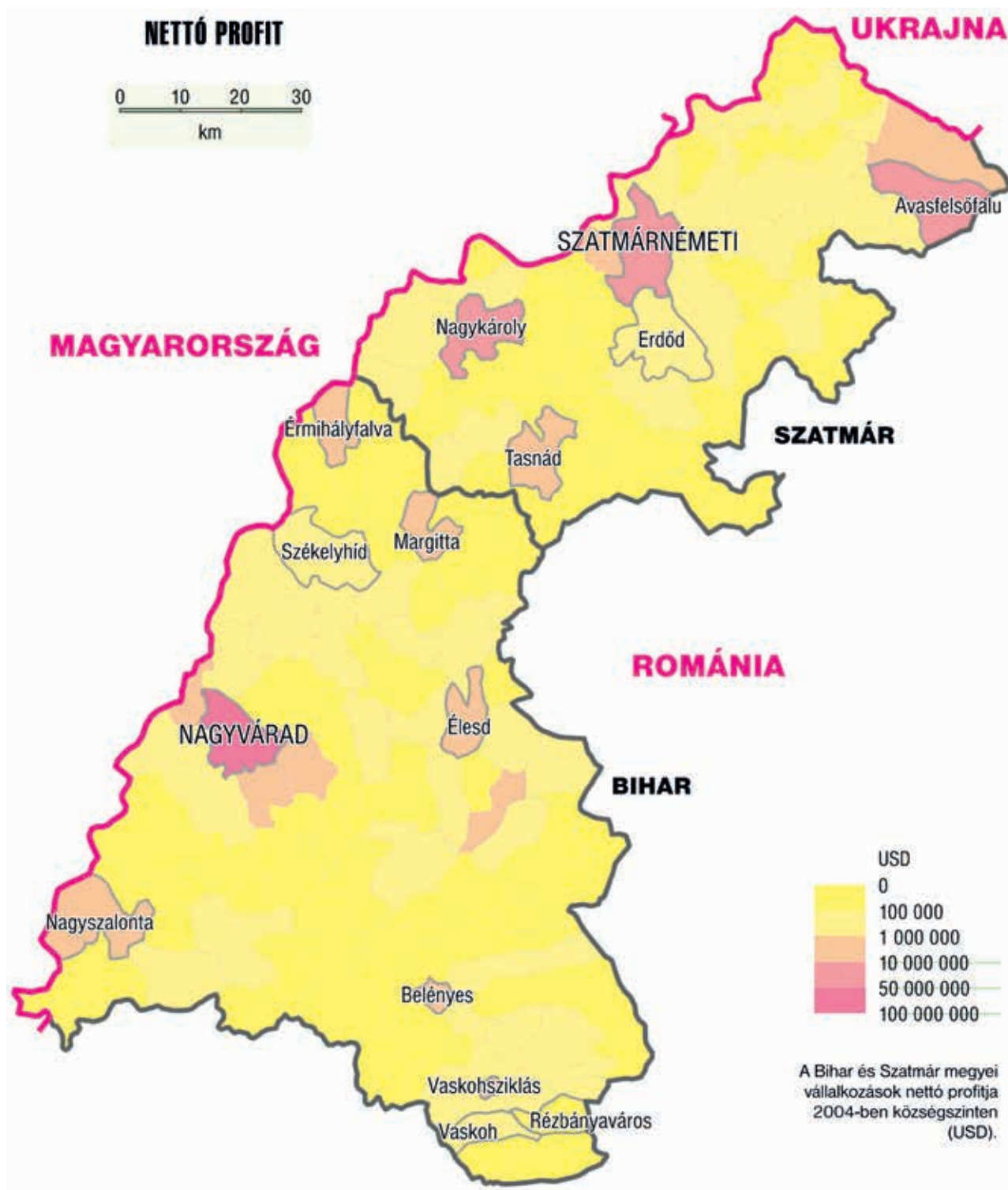
A romániai szakirodalomban eddig az országos és megyei bontású elemzések kerültek előtérbe. Voineagu a gazdasági szereplők, elsősorban a kis- és

9. ábra
A szennyvízcsatornával ellátott háztartások aránya
a szomszédos magyarországi és romániai megyékben a közös határ mentén.
 Forrás: a két ország nemzeti statisztikai hivatalai

középvállalkozások teljesítménye alapján vázolta a térszubsztottságát, szubsztregionális területi-közigazgatási szinten azonban nem végzett elemzéseket (VOINEAGU et al. 2002). Ezekből a számításokból az általunk is vizsgált két partiumi megye legtöbb esetben az országos átlag feletti gazdasági teljesítményt megjelenítő dimenziókba

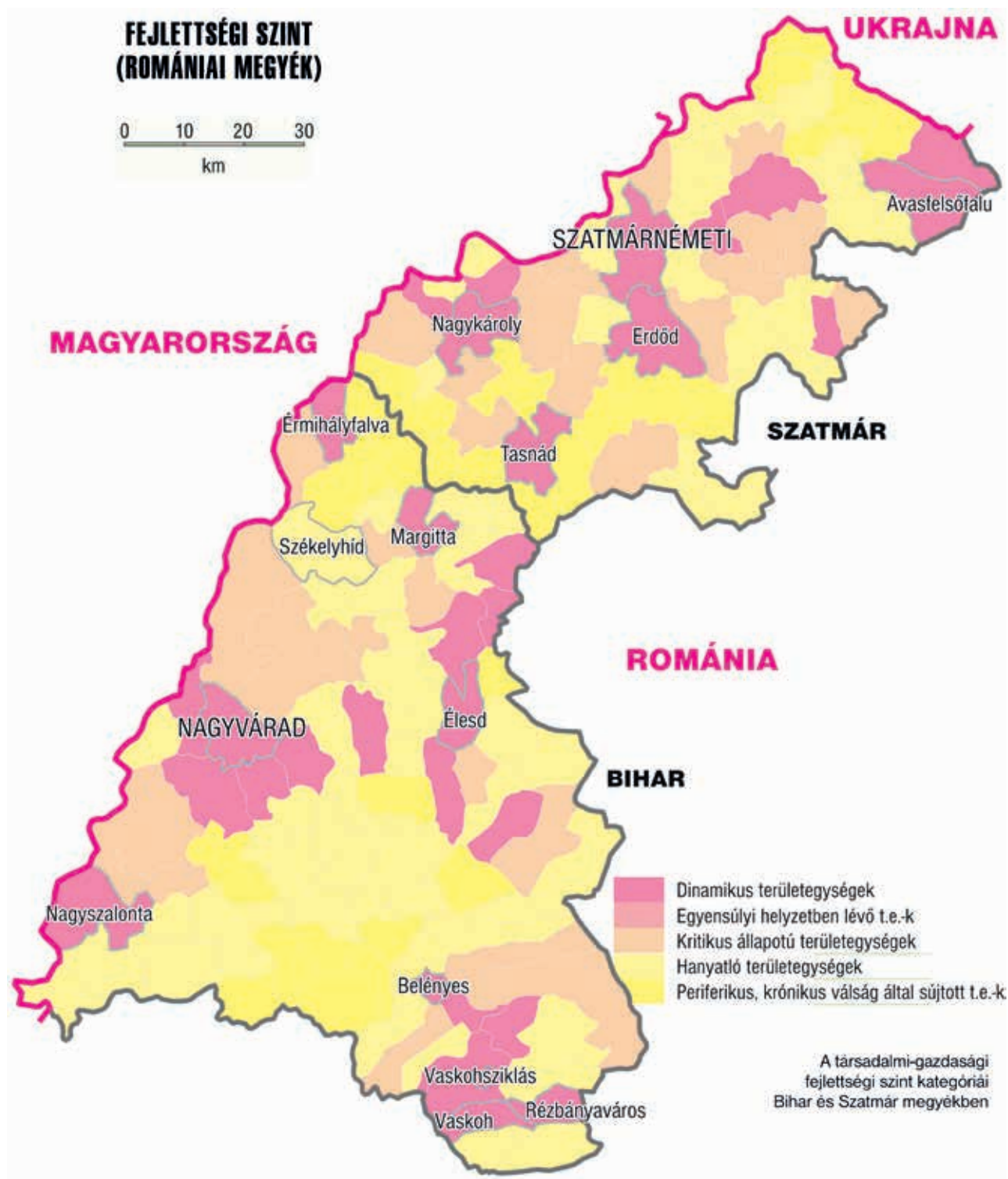
volt besorolható. Kurkó Ibolya térelemzési munkáiban szintén általában megyei szintű vizsgálatokat végzett, és ezekben is az említett két megye közül Bihar az élbolyba, Szatmár a közepesen fejlettek közé volt besorolható a különböző megjelenített dimenziók mentén: általános fejlettség, foglalkoztatottság, infrastrukturális ellátottság,

10. ábra
A vállalkozások nettó profitjának alakulása (USD, 2004).
 Forrás: a két ország nemzeti adóhatóságai

demográfiai viszonyok (KURKÓ 2010). Ugyancsak a határtérség elszigeteltségéből adódó zsákutcás fejlődést és ebből következően a szomszédos megyeközpontok közötti

agglomerációs térségek korlátozott kifejlődési lehetőségét tárgyalják munkáikban Péntes János és Molnár Ernő, jobbára egydimenziós jelleggel (PÉNTES–MOLNÁR 2007).

11. ábra
A fejlettség területi diffúziója a faktoranalízis szkörjainak megoszlása szerint
(2002, a szerző számításai)

Saját vizsgálataink eredményei azt mutatják, hogy a partiumi határ menti magyarok települések közül azok vannak kedvezőbb helyzetben, melyek városi

települések vagy városok holdudvarában helyezkednek el a települések funkciótöbbletéből és jobb infrastrukturális-gazdasági ellátottságából kifolyólag.

Összefoglalás

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy a romániai, erdélyi magyarság komoly erőfeszítéseket tesz gazdasági pozíciói erősítésének és a mindennapi egzisztenciális előremenetelének tekintetében. Területi bontásban a magyarok által jelentősebb mértékben lakott megyék a középmezőnyben helyezkednek el a romániai fejlettségi ranglistán, de aggodalomra ad okot, hogy lecsúszóban vannak, versenyképességüket könnyen ronthatják. Ennek elkerülése érdekében a dicséretes szakképzés-támogatás mellett célszerű lenne az informatikai képzés előmozdítása és az informatikai startup cégek nagyobb támogatása, melyeket erdélyi magyar vállalkozók indíthatnak. Ezek, magyarországi cégekkel is kooperálva, komoly hozzáadott értékeket és szinergiákat tudnának produkálni, növekvő piaci kereslet mellett. Nem utolsósorban az informatikai vállalkozások nagyobb önállóságot mutatnak, mivel döntően a nemzetközi piacra termelnek. Viszonylag kisebb a befektetési igényük, és ezáltal kevésbé kiszolgáltatottak a romániai belső piacnak, hitelfelvételi lehetőségeknek, illetve gazdasági szabályozásnak. Lényegében hatékonyabban generálnának így fönnttartható gazdasági

Irodalom

- KURKÓ Irén (2010): *Disparități geodemografice și economice din România în perioada de tranziție*, Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 442. o.
- NAGY Egon (2006): The Cross-Border Co-operation on the Hungarian-Romanian Border Region. In: Surd, V. (szerk.): *Rural Space and Local Development*. Kolozsvár, 327–340. o.
- NAGY Egon (2007): Határ menti együttműködés a Kárpátok Eurórégió román és magyar megyéiben. In: Bodó B. (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Marineasa Könyvkiadó, Temesvár, 331–355. o.
- NEMES NAGY József (1995): A „gazdasági egészség” földrajzi képe Magyarországon. *Földrajztanítás* 3–4. sz., Budapest, 4–11. o.

eredményeket, mert tőkeintenzív befektetések helyett technológiaintenzív befektetésekre helyeződne át a hangsúly. A romániai magyar informatikai vállalkozók is kihasználhatnák ugyanakkor az informatikai cégeket segítő, rendkívül kedvező romániai adózási feltételeket, melyek a cégalapítások, vállalkozási inkubátorok számára rendkívül fontosak.

A román nemzetiségűek munkaerőpiaci versenyképességét a romániai magyar munkavállalóval szemben nagyban növelik könnyebb idegennyelv-tanulási készségeik, különösen az újlatin nyelvű uniós tagországok felé irányuló gazdasági kapcsolatokban. Ezt elmélyítette a román anyanyelvű munkavállalók nagyobb területi mobilitása ezekbe az országokba, akik hazatérve új szervezetalapítási és munkaszervezési ismereteket honosítottak meg otthon. Ezt a tanulási folyamatot lehetne meggyorsítani a magyarság esetében is célzott idegennyelv-képzési támogatásokkal. Ezek a jövőorientált humánbefektetések mindenképp előmozdíthatnák az erdélyi magyarság belső gazdasági önállóságát és ezáltal az anyaország üzleti körei felé történő kapcsolatépítési képességeiket is, az anyaországi cégekkel történő közös fellépést harmadik piacokon.

- NEMES NAGY József (2005): Regionális elemzési módszerek. *Regionális Tudományi Tanulmányok* 11. sz., ELTE, Budapest, 284. o.
- PÉNZES János–MOLNÁR Ernő (2007): Analysis of the Economical Potential in Bihor and Hajdú-Bihar Counties. Delanty G., Pantea D., Teperics K. (szerk.) *Europe from Exclusive Borders to Inclusive Frontiers*, *EuroTimes*, vol 4, Oradea–Debrecen, 25–37. o.
- Voineagu V.–Furtună F.–Voineagu M.–Ștefănescu C. (2002): *Analiza factorială a fenomenelor social-economice în profil regional*. Bukarest, 288. o.

NEMZETI INTEGRÁCIÓS ÉS KÜLPOLITIKAI MOZGÁSTEREK MÚLTJA ÉS JELENE

OROSZ LÁSZLÓ

Magyar nemzeti integrációs törekvések a 20. században és azután:
a trianoni trauma feloldásának lehetséges újtjai

A modern kori magyar nemzetpolitika és nemzetstratégia a trianoni tragédiával vette kezdetét. Oly korban éltek ők, akkori elődeink, amikor minden téren új fejezetet kellett nyitniuk. Le kellett számolniuk a dualizmus korának nemzetpolitikai talpkövével adó „politikai magyar nemzet” kategóriájával,¹ és le

¹ A magyarországi nemzetiségek középkori eredetű hungarustudata, mely a közösen lakott állam iránti patrióta érzületük alapját adta, a nacionalizmus eszmerendszerének megjelenésével és a nemzeti ébredés folyamatával párhuzamosan szenvedett jövátelhetlen törést. Az eseményekre reagáló magyar politikai gondolkodás egy újfajta kohéziós erő kialakításának szándékával – a korabeli francia államnemzet-koncepció és a letűnő hungarustudat használható elemeinek összeházasításával – alkotta meg az etnikai kereteken felülemelkedő „politikai magyar nemzet” fogalmát. Az 1868. évi XLIV. tc. (az ún. „nemzetiségi törvény”) kimondta, hogy „Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”. A törvény a nemzetiségeket a magyar nemzet nem magyar nyelvet beszélő tagjainak tekintve, a kollektív nemzeti jogok megtagadását széleskörűen értelmezett egyéni szabadságjogok nyújtásával ellensúlyozta, s mindezekért cserébe a szeparatista törekvések mellőzését és állampatrióta magatartást várt el. A témához lásd Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár, 1944 (reprint: Optimum, Budapest, 1989).

a hamarosan már 30 millió magyart prognosztizáló ábrándos illúziókkal is,² mert immáron a határainkon kívülre került nemzetársaink pusztá megmaradásának – megmentésének – mikéntjén kellett elgondolkodni.³ Az azóta eltelt 95 év az olykor egymásnak is ellentmondó nemzetpolitikai stratégiák látványos dialektikáját mutatja. A kérdéskör számos szegmens felől megközelíthető, e helyütt kizárólag a hivatalos kormánypolitika oldaláról vesszük szemügyre.

A két világháború közötti időszak nemzetstratégiai mozgásterét alapvetően meghatározta a Magyarországot karanténba kényszerítő „kisantant”

² A századforduló magyar sajtójában tág teret nyert dicső és nagyszerű jövőkép propagálásában fontos szerepet kapott Rákosi Jenő, Beksics Gusztáv vagy épp Hoitsy Pál, s hatásukra ezek „a délibábos illúziók gyorsan terjedtek, nagy népszerűsége tettek szert, s százezrek tisztánlátását homályosították el”. Vö. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2002, 84. o.

³ Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. In: *Magyar Szemle* 1927/1., 50–57. o.; Bodonyi Ilona: *Idők szorításában. A magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1933 között*. Kairosz, Budapest, 2002.

létrejötté.⁴ A történeti Magyarország szétveréséből profitáló utódállamok szövetsége az új status quo védelmezésére jött létre, így hát alapvetően ellenérdekelt volt a magyarság traumájának újragondolását szorgalmazó bármilyen elmozdulásban. Változás és a békediktátum számunkra kedvező revíziója tehát csakis velük szemben és megfelelő önerő híján csakis nagyhatalmi támogatással volt elérhető. Mivel azonban a nagyhatalmi támogatás ekkor még egyértelműen hiányzott, a beszűkült mozgásterű kormányzat a cselekvési stratégiák hármass alternatívája előtt állt:

– Az első út volt a kényszerű kivárás és az egyoldalú, kockázatos akciók kerülése mindaddig, amíg Budapest számára kedvező fordulatot vesz a nagyhatalmak magatartása. E vonulat híve volt az államrezonban és a jól ismert 19. századi koordinátákban gondolkodó régi diplomáciai elit.

– Egy második út volt a kivárással szembemenő, sőt aktív és kezdeményező külpolitika, akár még nagyhatalmi háttér nélkül is. E magatartást képviselte a már a trianoni sokk után diplomáciai szolgálatba lépő új politikai elitnek a megalkuvást és alkalmazkodást elutasító része s természetesen a kormányzati realitások által nem kötött „fajvédő” ellenzék hangos tömege. Végül a harmadik út – az előző két stratégia elemeinek fúziójával – a nagyhatalmi támogatás elnyeréséért dolgozott, ugyanakkor árgus szemekkel figyelte az önálló cselekvés lehetőségeit az ellenséges nemzetközi légkörben. Ezt maga Bethlen István miniszterelnök képviselte, aki a türelmes építkezés és a „kis lépések – kis eredmények” útját járta.⁵

⁴ A kisantant kapcsán lásd Ádám Magda alapvető munkáit: *A kisantant 1920–1938*. Kossuth, Budapest, 1981; valamint *A kisantant és Európa 1920–1929*. Akadémiai, Budapest, 1989; illetve tömörebb összefoglalásban Gulyás László: *A kisantant története*. In: *Rubicon* 2011/2., 68–77. o.

⁵ A kor külpolitikai törekvései, cselekvési stratégiái, illetve mozgásterre kapcsán lásd Ránki György: *Mozgáster és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919–1945)*. In: Lackó Miklós (szerk.): *A két világháború közötti Magyarországról*. Kossuth, Budapest, 1984, 11–46. o.; Zeidler Miklós: *Mozgáster a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris, Budapest, 2002, 162–205. o.; Pritz Pál: *A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936)*. In: *Századok* 1990/5–6., 654–657. o.; Romsics Ignác: *Bethlen István külpolitikája 1921–1931*. In: *Századok* 1990/5–6., 577–615. o.; Gulyás László: *A Horthy-korszak külpolitikája* 1. (2012), 2. (2013), Attraktor, Máriabesnyő.

Abban azonban mindhárom stratégia követői egyetértettek, és ez tükrözta a teljes magyar társadalom konszenzusos álláspontját baloldaltól jobboldalig, hogy nem mondhatunk le elszakított nemzetársainkról, és hogy Trianon teljes – vagy legalább részleges – revíziója jelenti a nemzetpolitikában a legkisebb közös többszöröst.⁶

A harmincas évek végétől, a megváltozott nemzetközi konstellációban – bárcsak ne lett volna szükség ehhez egy újabb világháborúra – négy alkalommal is sor került a trianoni diktátum korrekciójára. Nyilván nem vállalkozhatunk itt e szűkös időkeretben arra, hogy a felvidéki, a kárpátaljai, az erdélyi és a délvidéki revízió amúgy is közismert statisztikai adatait részletesen elemezzük;⁷ annál fontosabb azonban nemzetpolitikai tekintetben annak rögzítése, hogy a majd 80 ezer négyzet-kilométernyi visszacsatolt területen 50-50 százalékban éltek magyarok és nem magyarok. Ezzel hazánk újra soknemzetiségű állammá vált, annak minden következményével együtt;⁸ ugyanakkor mintegy félmilliónyi magyar továbbra is a határainkon kívül maradt, kitéve az ottani többségi nemzetek kényekedvének. Jóllehet nem vitatható, hogy sebeinknek e tiszavirág-életű orvoslása egy a trianoninál messze igazságosabb etnikai határt húzott a magyarság számára, ám ugyanakkor az sem vitatható, hogy a népek önrendelkezési jogát most sem érvényesítették,

⁶ Bárdi Nándor: *A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938*. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A közös haza konfliktusai. A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2014, 61–137. o.

⁷ Részletesebben lásd Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris, Budapest, 2002; Simon Attila (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás? Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, Balassagyarmat, 2010; Mihályfi Balázs: *Egy elfelejtett „kis háború” 1939-ben*. In: *Magyar Hírlap* 2012. április 27.; L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002; A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, 2004; Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest, 1989.

⁸ E következmények részint a hön áhított területi revízióknak a hitleri Németország általi jóváhagyását megvásárló politikai természetű engedményekkel álltak összefüggésben, részint pedig a megnövekedett számú nemzetiségek kezelésének nehézségeivel. Lásd minderről Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai, Budapest, 1967.

népszavazások helyett oktrojált döntések születtek, és a nem magyar népek ugyanúgy élték ezt meg, mint mi Trianont. A kölcsönösen elfogadható s így tartós konfliktuskezelés helyett most is az ököljog győzedelmeskedett; térségünk örök rákfenéje, az érdekvényesítés egymás testén át vezető útja. Hiszen az itt együtt élő népek természetes nemzeti törekvéseik révén nyilvánvalóan mindig is keresztezték egymás útját. „Ez is a Duna-völgyi népek történelmi sorsa: az egy időben fellángoló, önállósodásra törekvő mozgalmak zavarólag hatottak egymásra. A nemzetiségek által annyira keverten lakott Duna-völgyi területen az egyik nép csak úgy vehette volna kezébe önnön sorsának irányítását, ha akarva-akaratlanul is, de beleegázol a másik nemzetiség érzelmeibe és törekvéseibe. S ha az egyik már elérte célját, hallani sem akart arról, hogy a másik is esetleg ugyanolyan jogosan igényli azt, amit korábban ő maga követelt.”⁹

A második világháborút követően a magyarság egészében való gondolkodás doktrínája hosszú időre lekerült a napirendről. A *vae victis* nyers alkalmazásának következtében az országgyarapodások azonnal semmissé váltak, az 1947-es párizsi békeszerződés¹⁰ pedig magyarságpolitikailag még a trianoninál is tragikusabb volt: ne a közismert tényre, a pozsonyi hídfő települései révén elszenvedett további területi veszteségre gondoljunk csak, sokkal súlyosabb veszteség volt, hogy most, szemben 1919–20-szal, még a kisebbségvédelmi klauzulákat sem függesztették oda, vagyis szomszédaink szabad kezet kaptak a magyarsággal kapcsolatos retorziókra. Ráadásul 1920-szal összehasonlítva – amikor „csak” külső ellenszéllel kellett megküzdenünk, de belsőleg egység uralkodott a nemzetpolitikai prioritásokat illetően – most, 1947 után, a nemzeti érdekképviselő saját belső igénye is megszűnt, pontosabban a kormányzat részéről feladásra került és üldözendővé vált. A szocialista internacionalizmus nem tűrte meg.

Nos, igazából épp ez tette begyógyíthatatlanná a trianoni sebet. Még csak arra sem nyílt mód, hogy kibeszéljük s ily módon emésszük meg a fájdalmat: a problémát a szőnyeg alá söpörték, a probléma tehát

nem létezik.¹¹ A határon túli magyarok fájdalmát pedig csak tetézte a róluk való megfeleledkezés fájdalma. Itthon generációk nőttek fel a Trianonról való hallgatás és az öncenzúra légkörében, vagy épp a probléma olyan interpretációját tanulva az iskolában, miszerint szükségszerűen azt kapta a „népnyúzó régi rendszer”, amit megérdemelt. Az így igazolást nyert döntés megkérdőjelezhetetlen tabuvá vált a politikai közgondolkodásban: ezt szajkózta a propaganda, a sajtó, a tankönyvek.¹² A saját nemzet irányában tanúsított inter- és antinacionalista magatartás jól illeszkedett a többi hazai nemzeti kisebbség kezelésének épp aktuális stratégiájához, azaz kezdetben a magyarországi nemzetiségpolitikát 1968-ig uraló nézethez – az „automatizmus” elve, mely szerint a szocializmus építésének folyamatában a nemzetiségi problémák idővel tulajdonképpen maguktól megoldódnak –, majd pedig az ezt felváltó, a baráti szocialista országok egymás közti kapcsolataiban a nemzeti kisebbségek „hídszerpét” hirdető s ezért a nyilvánvaló sérelmeket sem firtató teóriához. E szervilis problémakezelés látványos bizonyítéka volt 1988 augusztusában Grósz Károly aradi találkozása Ceaușescuval, és ennek során a magyar fél nyilvánvaló megalázása.¹³ Épp e negyvenévesi álságos és impotens magatartás készítette elő a trianoni trauma elemi erejű kirobbanását a rendszerváltáskor. Márpedig az új közegben az 1945 előtti és az 1945 utáni problémakezelés hirdetői egyaránt jelen voltak.

A rendszerváltás után Trianon következményeinek kezelése és a magyar nemzetrészek újraintegrálása megkerülhetetlen sorskérdéssé s ily módon egyik alkotóelemévé vált a függetlenségét visszanyerő Magyarország háromosztatú külpolitikai prioritásrendszerének:

- az első pillér az euroatlanti integráció;

⁹ Vö. Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth, Budapest, 1986, 13. o.

¹⁰ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2006.

¹¹ Vö. Vizi László Tamás: A sérelmi politikától a nemzetegyesítésig. A trianoni tehertétel kezelésének kormányzati törekvései a rendszerváltás utáni Magyarországon. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2014, 53–73., 58. o.

¹² Ormos Mária: Elhallgatások nélkül (Trianon, 1920–1990). In: *Magyar Nemzet* 53/129. (1990. június 4.), 8. o.

¹³ A találkozó lebonyolításáról plasztikus képet fest visszaemlékezésében a korabeli bukaresti magyar nagykövet. Lásd Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Osiris, Budapest, 1998. Hasonló szellemiség jellemezte Kádár János és Ceaușescu egy évtizeddel korábbi, 1977. júniusi (debreceni és nagyvárad) megbeszéléseit is.

- a második pillér a szomszédosági kapcsolatok normalizálása;
- a harmadik pillér a határon túli magyarok ügyének felkarolása volt.¹⁴

Az első két tényező tulajdonképp elvárásaként jelent meg a megújult Magyarország irányában, a harmadik tényező azonban bizalmatlanságot váltott ki, egyfelől szomszédaink részéről – ez nem is volt meglepő –, másfelől azonban sajnos az új demokratikus politikai pártok között is nem várt indulatokat gerjesztett. Míg az MDF az elszakított nemzetrészek iránti *erkölcsi és politikai felelősségünket* hangoztatta, addig az SZDSZ a nemzeti érdekeket a *szűk állami keretek oldaláról* nézte, és inkább a nyugatosodásban vélte megtalálni. Márpedig mindez azt jelentette, hogy a magyar nemzetpolitika nem csupán a Trianon óta megszo- kott és állandósult külső ellenszélnek volt kitéve, de ezzel párhuzamosan azok az áldatlan belső árkok is elmélyültek – ahelyett, hogy eltűntek volna –, amelyek a határon kívülre szakadt nemzetársakhoz való viszonyulás kérdésében fejtettek ki megosztó hatást az anyaországi társadalomban. Hamar világossá vált, hogy a két világháború közötti korszak nemzetpolitikát illető ösztársadalmi konszenzusának újjáélesztése hiú ábránd. Sokkal mélyebb nyomokat hagyott ugyanis a fejekben a mostanra globalizmusként és kozmopolizmusként tovább élő negyvenévnnyi internacionalizmus, amely az immár demokratikussá vált politikai környezetben az amúgy is meglévő nemzetpolitikai törésvonalakat valóságos szakadékká mélyítette, s a közbeszédben végletes leegyszerűsítéssel „nemzeti” és „nemzetietlen” stigmával ruházta fel az egyes politikai erőket.

1990 májusában, Antall József kormányra kerülésével és a 15 millió magyar szolgálatára vonatkozó jól ismert kijelentésével újra a nagypolitika síkjára emelkedett a nemzetpolitika. Mind gyakrabban

hangoztatták az új típusú magyarságpolitika bekö- szöntését, a határokon túlnyúló egységes magyar kultúrnemzet elvének képviselését, a magyar kisebbsé- gek számára a kisebbségvédelem európai normáinak kiharcolását s azt, hogy szomszédoságpolitikánkat ezentúl az fogja meghatározni, hogyan bánnak a környező államok a magyarjaikkal.¹⁵ E kétségkívül harciasabb retorika ettől kezdve a mindenkori jobb- oldali kormányokat jellemezte, míg a balliberális formációk nem vállaltak fel konfrontációt, ehelyett simulékony és mindenképp konfliktuskerülő maga- tartást tanúsítva kívánták bizonyítani európaiságukat. Az Antall-korszak nemzetpolitikai intézkedéseit szem- ügyre véve megemlítened még:

- a Határon Túli Magyarok Hivatalának felállítása;¹⁶
- a Duna Televízió elindítása;¹⁷
- az első ún. alapszerzödések megkötése Ukrajnával, Szlovéniával, Horvátországgal;¹⁸
- a hazai nemzeti kisebbségek jogait garantáló, 1993. évi LXXVII. törvény elfogadása.¹⁹

¹⁵ Jeszenszky Géza: Antall József, a külpolitikus. In: *Valóság* 46/12. (2003), 57–75. o.; illetve uő.: Antall József, a nemzetpolitikus. In: *Valóság* 48/1. (2005), 79–94. o.

¹⁶ Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). In: *Magyar Kisebbség* 6/3. (2003). (<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=16&cikk=m000315.html>)

¹⁷ A televízió 1992 karácsonyán kezdte meg sugárzását az összma- gyarság számára. Tölgyesi Ágnes 2000–2004 között hatrészes filmsorozatot készített a műholdas csatorna történetéről.

¹⁸ Ezek olykor jobboldali kritikákat is kiváltottak, merthogy a célországokbeli magyarság jogainak biztosításáért cserébe a határok sérthetlenségét is kimondták. Részletesebben lásd Jeszenszky Géza: Magyarország kétoldalú szerzödései a szomszédos országokkal és a kisebbségi kérdés. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Ars boni et aequi: Tanulmányok az ezredvég nem- zetközi rendszeréről* Bokorné Szegő Hanna 75. születésnapjára. BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest, 2000, 450–469. o.

¹⁹ A törvény a szomszéd országok számára is mintaértékű gyakorlat megvalósítására törekedett, amennyiben példamutató előzé- kenységet gyakorolt a hazai kisebbségek irányában, azok egyéni és közösségi jogait egyaránt garantálva. Megjegyzést érdemel mindazonáltal, hogy az eredeti szövegtervezet a parlamenti vita szakaszában több lényeges ponton is felhígt, így nem sikerült maradéktalan elégedettséget kiváltania. A törvényke- zés kapcsán lásd Baka András: Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról. In: *Regio* 1990. december, 59–66. o.; Bodáné Pálok Júlia: A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. In: *Acta Humana* 12–13. (1993), 26–45. o.

¹⁴ Vizi (2014), 59–60. o. Lásd továbbá Pataki Gábor Zsolt: A magyar külpolitika a rendszerváltás után. In: Gazdag Ferenc (szerk.): *Ki őrszi az őrzöket? Joó Rudolf emlékére*. Chartapress, Budapest, 2002, 133–152. o.; Dunay Pál: Az átmenet magyar külpolitikája. In: Gazdag Ferenc–Kiss. J. László (szerk.): *Magyar külpolitika a 20. században. Tanulmányok*. Zrínyi, Budapest, 2004, 221–240. o.; valamint Vizi László Tamás: Kihívások és alternatívák a rendszer- váltás magyar külpolitikája előtt. In: *Változó világ. Társadalmi és gazdasági útkeresés*. MTA VEAB–Budapesti Gazdasági Főiskola–Széchenyi István Egyetem–Pannon Egyetem, Veszprém, 2012, 103–113. o.

A Horn-kormány időszakában a nemzetpolitika átértelmeződött, illetve alárendelődött egyéb prioritásoknak. Igen jellemző, hogy a kormányprogram még a használatát is kerülte a „nemzetpolitika” kifejezésnek, maga Horn pedig, nyilvánvalóan reflektálva Antall kijelentésére, tíz és fél millió magyar miniszterelnökének nevezte magát parlamenti bemutatkozó beszédében. A külhoni magyarság érdekeinek védelme ezt követően persze kötelezően hangoztatott, mindazonáltal jól láthatóan messze nem elsődleges prioritású tényezővé vált. Szomszédságpolitikánkat sem befolyásolták már a környező államoknak az ottani magyarokkal szembeni jogsértései, hisz a nyugati normáknak való álszent megfelelés felülírta a külhoni magyarok sérelmeit, amelyeket számos esetben inkább szemhunyással nyugtáztunk. A két legnagyobb magyar tömbnek otthont adó szomszédunkkal már a Horn-kormány kötött alapszerződést: Szlovákiával 1995-ben, Romániával 1996-ban. Mindkettőből hiányzott a kollektív jogok és az autonómiaigények taglása, annál inkább körülbástyázták viszont a határok sérthetetlenségét.²⁰ Nyilvánvalóvá lett ugyanakkor a külhoni magyarság intézményeinek fokozatos kiszorulása a rájuk vonatkozó államközi egyeztetésekből és a stratégiai tervezésekből.²¹

1998-tól az első Orbán-ciklus ismét az összmagyarságban való gondolkodás kormányzati prioritássá emelkedését s a kérdésben egyértelmű, határozott üzenetek kommunikálását hozta. Nyíltan elhangzott, hogy a kormány köteles támogatni a külhoni magyarság törekvéseit még akkor is, ha azok a közösségi autonómia követelésével állnak elő.²² Ezzel túllépett mindkét előző cikluson! A nemzetpolitika intézményesülésének újabb elemeként 1999-ben létrejött a Magyar Állandó Értekezlet – Máért –,²³

amely az anyaállam és a külhoni magyarság stratégiai érdekegyeztető fóruma lett. A kormány anyagi támogatásával felállt az erdélyi magyarság értelmiségi elitjének kinevelését célzó Sapia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (2000).²⁴ S megszületett a 2001. évi LXII. törvény, az ún. státustörvény vagy kedvezménytörvény,²⁵ amely a magyar nemzeti azonosságtudat megerősítését, a magyar nemzethez tartozás kifejezését célozta, például az ún. magyarigazolvány bevezetésével. Mindez közjogilag ugyan nem, de szimbolikusan mégis a Kárpát-medencei nemzetegyesítést demonstrálta, valamint egy új típusú nemzetpolitikát. Tegyük rögtön hozzá: a törvény hamarosan a belpolitikai viták keresztüzébe került,²⁶ aminek szomorú konklúziójaként állapítható meg, hogy a magyarországi közvélemény felkészületlen volt még minderre; világosan bizonyítja ezt a 23 millió románál riogatós sikere, melynek nem kevés része volt a Fidesz 2002-es választási vereségében.

Az ezt követő dupla baloldali ciklusban a nemzetpolitika ismét alárendelődött az integrációs politika és a „jó szomszédság” primátusának. A státustörvény érdemi részét – a lényegét – hamarosan kiüresítették azzal, hogy a békesség érdekében hozzáigazították azt a szomszéd államok által megfogalmazott

ad hoc jellegű „magyar–magyar csúcspontok” a Szlovákiával és Romániával kötött alapszerződések tervezeteinek véleményezése céljából; e találkozók azonban hamar elhaltak. A Máért alapvető törekvése, a határon túli magyarok státusának rendezése az első Orbán-kormány alatt sikeresen teljesült. Másik kiemelt fontosságú igényük (a kettős állampolgárság kiharcolása) azonban az új, baloldali ciklus idején végzetes és jövőtehetetlen törést okozott a szervezet és a kormány viszonyában. A Máért nevezett időszakának kapcsán lásd Kántor Zoltán: A IX. Magyar Állandó Értekezlet: előzmények és következmények. (MKI-tanulmányok, T-2010/22.) Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2010.

²⁰ Kiss J. László: A kádárizmustól az EU-tagságig. A magyar külpolitika metamorfózisa. In: Gazdag Ferenc–Kiss J. László (szerk.): *Magyar külpolitika a 20. században. Tanulmányok*. Zrínyi, Budapest, 2004, 45–78., 63. o.; Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram, Pozsony, 2004, 141–143. o.; továbbá Jeszenszky (2000).

²¹ Vizi (2014), 63. o.

²² Győri Szabó Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Helikon, Budapest, 2011, 372. o.

²³ Az állandó érdekegyeztetés intézménye 1999 februárjában született meg, miután már a Horn-kormányzat is összehívott

²⁴ Működéséhez lásd Ravasz Katalin–Hauer Melinda (szerk.): *Sapia Erdélyi Magyar Tudományegyetem. Az első tíz év*. Scientia, Kolozsvár, 2010.

²⁵ A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény 2002. január 1-jén lépett hatályba, miután az 1999 ősze óta folyó szakbizottsági egyeztetésekbe a Máért által megfogalmazott ajánlásokat is beépítették, majd az Országgyűlés 94 százalékos támogatottsággal (az SZDSZ ellenszavazataival) elfogadta a törvénytervezetet.

²⁶ Mindezt részletesen dokumentálja Kántor Zoltán (szerk.): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.

igényekhez.²⁷ Egyebek mellett elvész a kizárólag magyarigazolványosok számára biztosított kedvezmény a munkavállalásban, vízumelbírálásban stb. A legmegrendítőbb ütest azonban akkor kapta a nemzetpolitika, amikor a látható visszatáncolásnak elejét venni akaró Magyarok Világszövetsége – MVSZ – kicsikarta a 2004. december 5-i népszavazást a magyar állampolgárság megadásának ügyében. Az elkésztető végeredményt ismerjük, ahogyan a mindezt előkészítő propagandaháborút is. Nem véletlenül tartják oly sokan a rendszerváltást követő tartós árokpolitika erkölcsi mélypontjának a népszavazást. Szomorú, hogy mindez épp az összmagyarság szimbolikus jelentőségű nemzetpolitikai ügyének kapcsán következett be. Az üggyel párhuzamosan szakítás történt a kormány és a Máért között is. A balliberális magyar kormányzat egyre fokozódó bizalmatlansággal figyelte a magyar–magyar kapcsolatok fórumának törekvéseit, amikor pedig utóbbi a kormány határozott jelzései ellenére is ragaszkodott a kettős állampolgárság kérdésében kialakított elképzeléséhez – sőt felszólította a kormányzatot a decemberre tervezett népszavazással kapcsolatos negatív kampányának befejezésére –, az válaszképpen gyakorlatilag jégre tette a szervezetet: a 2004 novemberében tartott utolsó ülés heves szóváltásait követően nem hívták többé össze a fórumot.²⁸

Mindez világosan mutatja, hogy a magyar politikai paletta nem minden szegmense számára tekinthető világos és egyértelmű, a hideg racionalizmuson túlmutató, lelki-érzelmi eredetű kötelességnek a leszakított magyar nemzetrészek felkarolása, a felelősség és a terhek, olykor konfliktusok felvállalása a magyar „kultúrnemzet” egészének érdekében. Illetve nem feltétlenül evidens, hogy mindezen sorskérdések megélése része legyen szemükben a modern s az európaisággal összeegyeztethető magyar nemzettudatnak. Ehelyett többek, nem is titkolva a balliberális politikai irányvonal szellemi holdudvarához tartozásukat, „avitt, lejárt szavatosságú kacatnak” tekintik a kultúrnemzet kategóriáját, s nemegyszer bántó – néha talán tudatosan

²⁷ Vizi (2014), 66–67. o.

²⁸ A Máért tevékenységének befagyasztását követően a határon túli magyarság szervezetei 2005-ben létrehozták a Határon Túli Magyar Szervezetek Fórumát, egyfajta „kis Máért”-ot. (2010 novemberében az ismét hatalomra került jobboldali kormány – hat év után – felújította a Máért tevékenységét.)

megbotránkoztatni vágyó – értetlenséget mutatnak a Trianonnal összefüggő nemzeti sorskérdések iránt. Bauer Tamás kíméletlen őszinteséggel önti szavakba e nézetet: „Egységes magyar nemzet [...] kilencven évvel a történelmi állam felbomlása után nincs. [...] a nyelv, a kultúra, a távolabbi történelemre vonatkozó tudat és érzésvilág közös, ugyanakkor a mindennapi élet élményvilága, szaktudásanyaga, az elmúlt évtizedekre vonatkozó történelmi tudásanyag már más, mint ahogy más, mert más államhoz kapcsolódik a gazdasági és szociális érdekek szövevénye. [...] Aki politikusként 2011-ben »egységes magyar nemzetben« gondolkodik, az azzal a múltbeli politikával azonosul, amely hasonlóképpen gondolkodott, vagyis a revíziós politikával, amelynek jegyében Magyarország belépett a második világháborúba. [...] Hogy a magyar jobboldal semmit sem tanult az elmúlt száz évből, azt tudjuk, egyre világosabban látjuk. Baloldaliaknak és liberálisoknak azonban nem kellene elfogadniuk ezt a történelemfelfogást, nem kellene trianoni tragédiáról beszélniük.”²⁹

Az ún. „fülfelforradalmat” követő újabb Orbán-korszak a nemzetpolitikai válság mélységének megfelelő erélyvel látott hozzá a 2004-es népszavazás lelki károkozásának felszámolásához. Rögtön májusban megszavazták a magyar állampolgárságról szóló, 1993. évi LV. törvény módosítását, s egy egyszerűsített honosítási eljárás bevezetésével lehetőséget adtak a magyar állampolgárság megszerzésére. Ily módon erőből verték keresztül a 2004-es törekvéseket, vagyis a külföldi példákkal is alátámasztott „kettős állampolgárságot”. Még májusban, a trianoni diktátum 90 éves évfordulójára készülve június 4-ét a nemzeti összetartozás emléknapjává nyilvánította az Országgyűlés, továbbá megszavazta a „Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről” címet viselő, 2010. évi XLV. törvényt, mely a lelki indíttatású, negatív, sérelmi politizálás helyére egy pozitív és konstruktív nemzetpolitikai stratégiát hirdetett: a „határokon átívelő nemzeti önépítés” programját. Deklarálta, hogy nem tekinti megoldásnak a Trianonnal előidézett problémákra a területi revíziók kérdésének lebegtetését, s mivel nem a szomszédos

²⁹ Idézi Ujváry Gábor: Az „osztatlanul kapott örökség”. A „Mi a magyar”-vitákról. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2014, 39–52., 43–44. o.

népek ellen irányul a magyar nemzetegyesítés, így hát velük együttműködésben kívánjuk önnön nemzeti traumánkat orvosolni.³⁰

Nemrégiben egy a trianoni évforduló kapcsán szervezett konferencián szerepeltem a hódmezővásárhelyi „Emlékpont”-ban. Ugyanitt Kalmár Ferenc úr, a Magyarország szomszédspolitikájának fejlesztéséért felelős miniszteri biztos is előadást tartott. Elmesélte a közelmúltban, 2012-ben Maurizio Vezzali úrral, a dél-tiroli autonóm tartomány parlamenti elnökével való

találkozását, s felidézte partnerének egyik szellemes megjegyzését, amely szerint a háború után olasz és német „egymás ellen” volt, az autonómia megszerzését követően „egymás mellett” lettek, ma pedig már „egymással” vannak, és arra a kegyelmi állapotra várnak, amikor „egymásért” lehetnek.

Bizonyosan nagyon sok problémánk megoldódna, ha mi, magyarok is „egymásért lehetnénk”: magyar–magyar viszonylatban is és a szomszédos nemzetekkel is.

Irodalom

- A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó
- Ács Zoltán (1986): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth, Budapest, 13. o.
- ÁDÁM Magda (1981): *A kisantant 1920–1938*. Kossuth, Budapest
- ÁDÁM Magda (1989): *A kisantant és Európa 1920–1929*. Akadémiai, Budapest
- BAKA András (1990): Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról. In: *Regio* 1990. december, 59–66. o.
- BÁRDI Nándor (2004): *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram, Pozsony, 141–143. o.
- BÁRDI Nándor (2014): A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A közös haza konfliktusai. A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 61–137. o.
- BODÁNE Pálóc Júlia (1993): A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. In: *Acta Humana* 12–13. (1993), 26–45. o.
- BODONYI Ilona (2002): *Idők szorításában. A magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1933 között*. Kairosz, Budapest
- DUNAY Pál (2004): Az átmenet magyar külpolitikája. In: Gazdag Ferenc–Kiss J. László (szerk.): *Magyar külpolitika a 20. században. Tanulmányok*. Zrínyi, Budapest, 221–240. o.
- GULYÁS László (2011): A kisantant története. In: *Rubicon* 2011/2, 68–77. o.
- GULYÁS László (2012–2013): *A Horthy-korszak külpolitikája* 1. (2012), 2. (2013), Attraktor, Máriabesnyő
- GYÖRI Szabó Róbert (2011): *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Helikon, Budapest, 372. o.
- JANCÓS Benedek (1927): A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. In: *Magyar Szemle* 1927/1., 50–57. o.
- JESZENSZKY Géza (2000): Magyarország kétoldalú szerződése a szomszédos országokkal és a kisebbségi kérdés. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Ars boni et aequi: Tanulmányok az ezredvég nemzetközi rendszeréről Bokorné Szegő Hanna 75. születésnapjára*. BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest, 450–469. o.
- JESZENSZKY Géza (2003): Antall József, a külpolitikus. In: *Valóság* 46/12., 57–75. o.
- JESZENSZKY Géza (2005): Antall József, a nemzetpolitikus. In: *Valóság* 48/1., 79–94. o.
- KÁNTOR Zoltán (szerk.) (2002): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- KÁNTOR Zoltán (2010): A IX. Magyar Állandó Értekezlet: előzmények és következmények. (MKI-tanulmányok, T-2010/22.) Magyar Külügyi Intézet, Budapest
- KISS J. László (2004): A kádárizmustól az EU-tagságig. A magyar külpolitika metamorfózisa. In: Gazdag Ferenc–Kiss J. László (szerk.): *Magyar külpolitika a 20. században. Tanulmányok*. Zrínyi, Budapest, 45–78., 63. o.
- L. BALOGH Béni (2002): *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print, Csíkszereda
- MÁK Ferenc (2003): Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). In: *Magyar Kisebbség* 6/3. (<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapi d=16&cikk=m000315.html>)
- MIHÁLYFI Balázs (2012): Egy elfelejtett „kis háború” 1939-ben. In: *Magyar Hírlap* 2012. április 27.
- MIKÓ Imre (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár (Reprint: Optimum, Budapest, 1989)
- ORMOS Mária (1990): Elhallgatások nélkül (Trianon, 1920–1990). In: *Magyar Nemzet* 53/129. (1990. június 4.), 8. o.
- PATAKI Gábor Zsolt (2002): A magyar külpolitika a rendszerváltás után. In: Gazdag Ferenc (szerk.): *Ki őrzi az őrzőket? Joó Rudolf emlékére*. Chartapress, Budapest, 133–152. o.

³⁰ Vizi (2014), 68–70. o. Ugyanezen szellem hatja át Magyarország 2011 tavaszán elfogadott új Alaptörvényét, illetve az ennek preambulumaiként beiktatott Nemzeti hitvallást is, amelyben a részekre szakadt magyar nemzet szellemi és lelki egységének megőrzéséről szól, mellőzve bármiféle fenyegető, félremagyarázásra lehetőséget adó felhangot, ugyanakkor – a szülőföldön való boldogulás érdekében – a határon túli magyar közösségek esetleges önkormányzati igényeinek támogatását is a mindenkor magyar kormányok feladatává teszi.

- PRITZ Pál (1990): A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936). In: *Századok* 1990/5–6., 654–657. o.
- RAVASZ Katalin–HAUER Melinda (szerk.) (2010): *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem. Az első tíz év.* Scientia, Kolozsvár
- RÁNKI György (1984): Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919–1945). In: Lackó Miklós (szerk.): *A két világháború közötti Magyarországról.* Kossuth, Budapest, 11–46. o.
- Romsics Ignác (1990): Bethlen István külpolitikája 1921–1931. In: *Századok* 1990/5–6., 577–615. o.
- ROMSICS Ignác (2002): *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Budapest, 84. o.
- ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Osiris, Budapest
- RÓNAI András (1989): *Térképezett történelem.* Magvető, Budapest
- SALLAI Gergely (2010): *Az első bécsi döntés.* Osiris, Budapest, 2002; Simon Attila (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás? Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez.* Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, Balassagyarmat
- TILKOVSKY Loránt (1967): *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941).* Akadémiai, Budapest
- UJVÁRY Gábor (2014): Az „osztatlanul kapott örökség”. A „Mi a magyar”-vitákról. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében.* Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 39–52., 43–44. o.
- VIZI László Tamás (2012): Kihívások és alternatívák a rendszerváltás magyar külpolitikája előtt. In: *Változó világ. Társadalmi és gazdasági útkeresés.* MTA VEAB–Budapesti Gazdasági Főiskola–Széchenyi István Egyetem–Pannon Egyetem, Veszprém, 103–113. o.
- VIZI László Tamás (2014): A sérelmi politikától a nemzetegyesítésig. A trianoni tehertétel kezelésének kormányzati törekvései a rendszerváltás utáni Magyarországon. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében.* Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 53–73., 58. o.
- ZEIDLER Miklós (2002): Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Osiris, Budapest, 162–205. o.

VAJDA BARNABÁS

A külpolitikai nemzetstratégiák lehetőségei és korlátai – a hidegháború alatt és utána

Az Együtt gondolkodás a nemzetstratégiáról és a nemzetpolitikáról című veszprémi konferencián elhangzott korreferátum írott-továbbgondolt változat

Mindig van nemzetközi kontextus

Bármilyen nemzetstratégia kidolgozásakor alaptézisként kell kezelni, hogy egy adott nemzet, amelynek *alapvető érdekeit* a nemzetstratégia meg kívánja fogalmazni, nem független a körülötte lévő nemzetközi kontextustól. Minden nemzetstratégiának van nemzetközi kontextusa, például bilaterális kapcsolatai és/vagy csoportérdekei. Az lehet kérdés, hogy a nemzetstratégiáról gondolkodók milyennek ítélik a nemzetközi kontextust. Az is lehet kérdés, hogy a stratégiáknak szükséges és/vagy érdemes-e figyelembe venniük az uralkodó nemzetközi környezetet, s ha igen, akkor milyen mértékben és hogyan célszerű ezt megtenniük. Az azonban nem kétséges, hogy *nemzetközi kontextus mindig van*. Ez érvényes a mindenkor magyar nemzetstratégiákra is, amelyeknek mindig volt, van és lesz bilaterális, multilaterális és komplex nemzetközi kontextusuk.

A nemzetközi kapcsolatokban vannak ismert és leírt cselekvési eszközök és cselekvési minták, (paradigmák), amelyek történetileg ismertek, és amelyek a saját korukon túl is létezhetnek és hathatnak. A legnyilvánvalóbbak talán a „klasszikus” diplomácia eszközei, amelynek a politikai fogásai közül egyesek progresszív viszonyokat fejeznek ki (például tárgyalásra, békés megoldásra való törekvés), míg más kapcsolatok azon alapulnak, hogy az érintett felek nem egyenlő erővel rendelkeznek, azaz *az egyik fél erősebb a másiknál*. Utóbbiak közé sorolhatjuk a ravaszságtól sem mentes alkudozást, a nyílt vagy burkolt nyomásgyakorlást, az erőfelmutatást, a megfélemlítést, zsarolást stb.

A nemzetközi politika eszközei ilyen-olyan formában gyakorlatilag az ókori államok óta léteznek. A 19. és a 20. században, azaz a századfordulón és a két háború között újabb szempontok és módszerek bukkantak

fel és kerültek alkalmazásra a nemzetközi politikai kapcsolatokban, mint például a korábban már létező regionális szövetségek után a földrésnyi, esetleg világméretű nagy szövetségek létrehozatala és fenntartása. Mindezeknek a régi és közelmúltbeli nemzetközi diplomáciai kapcsolatoknak az elemzése (beleértve a hidegháború jellegzetes nemzetközi kontextusait és cselekvési mintáit is) azért lehet hasznos, mert az államok gyakorlatilag a mai napig ebből a külpolitikai módszertani repertoárból merítenek. Történeti elemzésünk eredményeként azt nem nagyon tudhatjuk meg, hogy az új és újabb nemzetközi kapcsolataik és/vagy konfliktusaik során az államok mit fognak lépni. Azt viszont lehetséges elemezni, hogy a lépéseknek milyen tárháza áll a rendelkezésükre, mint ahogy az is racionálisan végiggondolható, hogy *egy állam érdekének követése* (mint stratégiai alapelv) milyen lépésekre szokta sarkallni az érintetteket.

Érdekek és értékek a külpolitikában a hidegháború alatt

A hidegháború kori nemzetközi kapcsolatok összefüggésében fontos kérdésként szokott felmerülni, főleg az USA és a Szovjetunió kölcsönös kapcsolataira vonatkoztatva, hogy ez a két ország érdek- vagy értékalapú külpolitikát folytatott-e a hidegháború alatt. Ennek az elméleti jellegű kérdésnek legalább két fontos folyománya van. Az a kérdés, hogy a két hidegháborús szuperhatalom minek a mentén – önző saját *érdekeik* vagy magasabb civilizációs *értékek* mentén – bonyolították-e saját külpolitikájukat, erősen befolyásolja a hidegháború mint történeti folyamat európai értelmezését. Konkrétan azt a tudati percepciót, hogy miért az USA-t tartjuk a hidegháború győztesének, illetve miért a Szovjetuniót annak vesztesének. Az az értelmezés, amely szerint az USA a morális felelősség, a Szovjetunió viszont az erkölcstelen erő megtettesítője lett volna a hidegháborús világban, az nem egy objektív körülmény, hanem egy (részben propagandával,

részben oktatási eszközökkel) kialakított ítélet, amely nyilvánvalóan arra az immár évszázados, *tudatosan alakított imázsra* támaszkodik, amely az USA-t, illetve annak alkotmányos rendjét egy egyedi, különleges és mások számára is követendő entitásnak fogja fel.

Természetesen nem arról van szó, hogy az USA nagyon sok tekintetben ne lett volna a hidegháború alatt egy minőségileg magasabb rendű ellenfele a Szovjetunióknak. Ellenkezőleg. Azon a véleményen vagyok, hogy a Szovjetunió kommunista jellegű diktatórikus rendszere a legtöbb tekintetben egy alacsonyabb rendű és embertelen rezsim volt, amely a hidegháború egyetlen pillanatában sem volt, egyszerűen nem lehetett a demokratikus világok *méltó* ellenfele (kivéve a fegyverkezést, azon belül is a nukleáris fegyverkezést). Ugyanakkor fontosnak tartom, hogy ez az USA erkölcsi nagyságát, már-már felsőbbrendűségét hangsúlyozó tézis (amelyet elsősorban amerikai neokonzervatív, vagyis konzervatív és liberális elemeket is magában foglaló történelmi körök alakítottak ki és vittek a köztudatba), igen erősen meghatározza azt a módot, ahogy ma Európában a nemzetközi kapcsolatokat általában értelmezzük. Arról van szó, hogy ha a hidegháború megítélését ráhelyezzük az érdek- vagy értékalapúság tengelyére, akkor a látásunkra igen torzító módon rátelepedik az, hogy a nemzetközi kapcsolatokat erkölcsi szempontokból kezdjük látni, miközben naiv módon szinte egyáltalán nem veszünk figyelembe olyan szempontokat, mint *nyers erő, nyers érdek és nyers hatalom*. De hát miért is tennénk máshogy? A nemzetközi kapcsolatok döntően értékalapú (azaz békés) megközelítése a nagyon régóta csak békét, nyugalmat, rendet és biztonságot ismerő Európában oly kézenfekvőnek tűnik.

Nemzeti alapú külpolitikák

Ha félretesszük az értékalapú külpolitikát illető megfontolásokat egyfelől, és ha a nemzeti szempontú külpolitikai stratégiákra tekintünk másfelől, akkor azt mondhatjuk, hogy *a nacionalizmus mint a partikuláris érdekek egyik fajtája* teljesen természetes módon a hidegháború alatt is része volt mind az amerikai, mind a szovjet külpolitikának. Ezt ez idáig főleg az USA-ról szoktunk hallani (a „szabad és demokratikus világ védelmezője”), noha az egyre bővülő szakirodalom (például Békés Csaba és Kalmár Melinda) már azt is kielemezte, milyen helyzetekben és hogyan érhetők

tetten az orosz-szovjet *nemzeti-birodalmi* cselekvés tényezői és jellemzői.

Az országok felett álló, nagy régiók, illetve kontinensnyi területek kapcsán a szakirodalom ismeri az amerikaiak által *szított nacionalizmust* mint a politikailag célszerű partikularitások egyik fajtáját – amelyet a Nyugat időről időre igyekezett felkorbácsolni mind a Szovjetunióban, mind Kelet-Európában. Arról nem is beszélve, hogy senkinek nem jut eszébe ma megkérdőjelezni akár az afrikai vagy az ázsiai dekolonizációs hajtóerőként funkcionáló nacionalizmusokat Ghánától a palesztinokon át Vietnamig. Mindez nemcsak hogy megerősíti a nemzeti alapú külpolitikák létezésének létjogosultságát, hanem arra is rámutat, hogy a hidegháború alatt Európában a nagyhatalmi érdekek tökéletesen képesek voltak háttérbe szorítani a vonzáskörzetükbe tartozó kisebb, erőtlenebb államok nemzeti érdekeit. Bizonyos értelemben tulajdonképpen ez, mármint a nacionalista torzsalkodások kordában tartása volt a dolguk mind Nyugaton, mind Keleten.

Hogy a nemzetközi viszonyokban mindig vannak, mert *lenniük kell* meghatározott, kijelölt vezérszempontoknak, arra már az egyes történelmi korszakok megnevezése is utal. Mint például a 17–19. században a „dinasztikus külpolitika” idején, amelyben az uralkodói dinasztia érdeke volt az elsőrendű, vagy a 19–20. században a „nagyhatalmi politizálás” esetében, ahol a nagyhatalmak érdekei voltak a dominánsak. Ez a régebbi korokban tapasztalt törvényszerűség vezet minket ahhoz a kétkedéshez, hogy vajon milyen érdekalapjai vagy értékalapjai lehetnek a jelenlegi Európai Uniónak a modern kori hatalmi politika körülményei között.

Itt elsősorban arra gondolunk, hogy a klasszikus reálpolitika, amely máig meghatározza a legtöbb ország külpolitikai döntéseit, alapvetően a nemzeti érdekek következetes érvényesítésére szolgált és szolgál. Mind az egykori Metternich kancellár, mind a *nemzetbiztonsági* tanácsadó Henry Kissinger, mind Helmut Kohl NSZK-kancellár esetében érvényes (hogy három nagy stratégaszemélyiség példáját vegyük), hogy ők sokszor hangsúlyozták s még többször alkalmazták és érvényre is juttatták saját nemzeti érdekeiket. Bár az újabb felbukkanó hatalmi filozófiák, mint például a nemzeti kategóriákban gondolkodó Joseph Nye-féle „hard power–soft power” kettősség valóban remekül passzol olyan nemzetközi helyzetekre, amikor a diplomáciai viszonyok erőmentes viszonyait vizsgáljuk (például a közéletet), mégis azt kell mondanunk, hogy

a reálpolitika történeti szempontjainak ismeretében kétségbe kell vonnunk, meg kell kérdőjeleznünk, *hogyan általában vannak-e, lehetnek-e nem nemzeti alapú külpolitikák*. Példának okáért beszélhetünk-e az első világháború kapcsán „közös antantérdekről”, vagy a közös érdekek az egyes győztes nemzetállamok érdekeinek összege volt? Vagy 1949 után létrejött-e olyan, hogy „közös euroatlanti érdek”? És Maastricht után létezik-e „közös európai uniós” érdek? Esetleg mindezekben a helyzetekben csakis egyes nemzeteknek voltak és vannak érdekei, amelyekért a domináns nemzetek (valamilyen típusú erejüknél fogva) hajlandók és képesek megküzdeni, egyúttal képesek arra is, hogy saját (önző) érdekeiket mint „közös ügyet” tematizálják és fogadtassák el a többiekkel? Másként fogalmazva: a nemzetek feletti érdekekkel kapcsolatos eddigi próbálkozások nem voltak-e jó esetben naivitás miatt kudarcba fulladt nemes érdekek (lásd például Népszövetség) vagy rosszabb esetben közös érdeknek maszkírozott, felsőbb érdeknek beállított ügyek, amelyek azonban a valóságban legelsősorban és leginkább a domináns szervező (nagy)hatalom egyéni érdekét szolgálták?

A nemzetközi kapcsolatok leegyszerűsödése a hidegháború alatt

A hidegháború több szempontból új korszakot jelentett a nemzetközi diplomácia korábbi viszonyaihoz képest. Hogy csak egyet, talán a legfőbbet említsük: a nukleáris fegyverek léte, illetve a nukleáris katasztrófa univerzális réme megváltoztatta a nemzetközi kapcsolatokat, a problémamegoldásokat és az elkövethető (politikai, katonai) baklövések következményeinek a *dimenzióját*. A 19. század végi nemzetközi kapcsolatokhoz képest (amikor is erősen nemzetiérdek-alapú és folyamatosan változó érdekszövetségek bonyolódtak) a hidegháború nemzetközi kapcsolatai végtelenül leegyszerűsödtek. Ez azt jelenti, hogy a tömbösödés viszonyai között a hidegháború igen stabil, már-már kontinensnyi méretekben hibernált, rögzült, a két szuperhatalom által szándékosan és önös érdekek végett mereven rögzített nemzetközi viszonyai között elkényelmesedtek, sok európai ország számára *elkorcsosultak a nemzetközi diplomácia eszközei*. Legalábbis abban az értelemben, hogy a hidegháború szuper- és nagyhatalmi viszonyai között nem vagy csak nagyon korlátozottan lehetett

alkalmazni a nemzetközi kapcsolatok korábbról ismert változatos eszközeit.

Úgy vélem, ebben a kontextusban külön érdekes, milyen mértékben beszélhetünk az egykori keleti blokk országainak nemzeti önállóságáról a kommunizmus alatt. A kelet-európai államok önálló külpolitizálása, annak fennállása és mértéke történettudományi viták tárgya. Mennyire volt rá igény, mennyire volt rá lehetőség például Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia, Magyarország esetében. A nemzetstratégiák szempontjából azt tartjuk figyelemre méltónak, hogy a nyugati (főleg amerikai) külpolitikai stratégiák nagyon is értették a helyi nacionalizmusokban rejlő propagandatartalom politikai jelentőségét. Ennek bizonyítékait láthatjuk a fellazítási vagy a „repedések”-stratégia majd minden megnyilvánulásában; láthatjuk a Baltikummal kapcsolatos makacs el nem ismerési stratégiában; és láthatjuk olyan egészen partikuláris példákban is, mint a szlovákiai magyarok esete 1968-ban a Szabad Európa Rádióban. Ez utóbbival kapcsolatban a forrásokból ugyanis jól látszik, hogy nem maga a politikai folyamat tartalma és nem is az 1968-as eseményeknek a szlovákiai magyarok szempontjából vett jelentősége volt az érdekes. A szlovákiai magyarok 1968-as ügyei az USA által fenntartott SZER mediális ingerküszöbét csak és kizárólag azokban a kivételes pillanatokban érték el, ha és amikor a szlovákiai magyarok Csehszlovákia esetleges destabilizálódásának szempontjából merültek fel.

Amiként a klasszikus 19. századi „erőegyensúly” sem „közös” érdekeket szolgált, hanem csak a legbefolyásosabbakét, ugyanúgy a hidegháború ún. kollektív biztonsági rendszerei (NATO, Varsói Szerződés, helsinki folyamat) sem azért jöttek létre, mert önmagukban objektíve jók voltak, hanem azért, mert a legbefolyásosabbaknak ez volt az érdekük, és mert általa ideig-óráig képesek voltak féken tartani a partikuláris érdekeket Nyugaton és Keleten egyaránt. Jó példa a sokat dicsért détenté, amelyet épp a váratlanságok kiküszöbölésére és a „nagyok” szempontjából előnyös stabilitás megteremtésére találtak ki.

Számos nyugat- és kelet-európai állam a saját nemzeti külpolitikai szempontjait kénytelen volt több évtizedig rejtgetni – a nyugatiak az USA, a keletiek a Szovjetunió tartós külpolitikai dominanciája, parancsuralma miatt. Ez a tétel érvényes úgy, hogy egyes államoknak esélyük sem volt különutas diplomáciára (NDK), mások próbálkoztak vele, de csak óvatosan (Magyarország), míg egyesek tényleg külön úton jártak (Jugoszlávia,

Románia). A tétel érvényes úgy is, ahogy a kommunista Csehszlovákia csinálta: az ország vezetése az általa kontrollált *belföldi politikai-mediális propaganda* révén nagyon igyekezett azt mutatni, mintha az országnak tényleg volna önálló külpolitikai aktivitása. Holott a csehszlovák pártrendszer rendkívüli hűséget felmutatva a kommunista rendszer utolsó pillanatáig közös cipőben lépegetett a szovjet külpolitikával.

Az 1945 után az amerikaiak és a Szovjetunió által dominált időszak abban is párhuzamosságot mutat, hogy az erők mind Nyugaton, mind Keleten megtanították, hozzászoktatták az erőtlenebb államokat, hogy „mindig van egy irányító (nagy)hatalom”. Épp a hidegháborúra vonatkozó történelmi elemzések mutatták ki, hogy a hidegháború alatt végső soron minden érdek a két szuperhatalom vezetőjének (USA és Szovjetunió) asztalán landolt. Még ha túlzás is azt mondani, hogy minden nemzetközi esemény az ő hasznukat szolgálta volna, az azért minimumként elmondható, hogy bármely (rajtuk kívüli nemzeti külpolitikai vonatkozású) eseménynek a kor negyvenöt éve alatt minimálisan az ő nemzeti-nagyhatalmi koncepciójukhoz kellett viszonyulnia, ahhoz képest kapott értelmet. A két hidegháborús szuperhatalom saját érdekeinek a követése (mint paradigma) annyira ismert, hogy közös, illetve parallel fogalmak alakultak a kifejezésükre: *amerikanizálás és szovjetizálás*. Az állandó kikényszerített idomulások bipoláris viszonyai végső soron mind egy irányba mutattak, mégpedig annak felismeréséhez, hogy *mindig másnak vagyunk kiszolgáltatva*. E kényelmes diplomáciai semmittevésből egy sor opportunizmus következett, amelynek léggömb azután is megmaradt, hogy a bipoláris világ megszűnt.

Külpolitikák a poszthidegháborús világban

A poszthidegháborús helyzet – amikor újra felbukkant a nemzeti érdek mint szempont, és amikor országok sora kezdhetett újra használni a nemzetközi diplomáciai eszközök színes palettáját – sokkal jobban hasonlít a 19. század viszonyaira, mint az 1989-et közvetlenül megelőző korszakra. Ennek a helyzetnek az a „technikai” következménye, hogy a mai aktív európai diplomatagenerációk egyedül a két hidegháborús szuperhatalom által leszűkített és degradált diplomáciai viszonyokat élték meg tapasztalatként; az ennél sokkal gazdagabb és szerteágazóbb 19. századi klasszikus diplomáciai

eszközökről és bonyolult viszonyrendszerekről legfeljebb könyvekből lehet fogalmuk. Másként kifejezve: a mai európai diplomácia alapelvei még mindig a „nagy akarat” és a „kicsi kiszolgáltatottsága” között oszcilláló és automatizmusnak tekintett hidegháborús paradigmán alapulnak, és a külpolitika végrehajtói szinte el sem tudják képzelni, hogy a nemzetközi kapcsolatokat (ahogy általában a politikai életet is) Európában korábban a sokkal bonyolultabb és szövevényesebb megoldáskereső helyzetek jellemezték. Egyáltalán nem véletlen, hogy a hidegháború legnagyobb stratégái szinte mindig 18–19. századi gondolkodókra támaszkodtak, amikor a saját koruk döntő kérdéseire kerestek és találtak stratégiai magyarázatokat. Ahogy például Henry Kissinger Carl von Clausewitzre az atomháború és a külpolitika kapcsán, vagy Alexis de Tocqueville-re a geostratégiai szempontú nagyhatalmi külpolitikai irányok kapcsán.

A 20. század utolsó harmada óta egyre jobban a mediális térbe tolódik a politikai közélet, és ebben az egyre virtualizálódóbb közegben a *nemzetközi tehetlenséget* sikeresen lehet erős mediális deklarációkkal maszkírozni. Ez a tendencia nemhogy a hidegháború óta tart, de a túltechnikizált világban folyamatosan erősödik, szinte átláthatatlan ködöt fújva a külpolitikai valóság és az éppen adott „ügynek” tömegtámogatást megnyerni akaró médiapropaganda között. Jelen világunkban jól látjuk, hogy a technicizált viszonyok között minden érintett számára – a titkos, csak kevesek által ismert cselekvés után – a második számú legfontosabb lépés a mediális dobverés. A mediális térből senki sem hiányozhat. Enélkül ma nem lehet külpolitikai befolyásolást sem elérni. A „diplomáciai kommunikáció”, a „mediális vagy trollháború” vagy a „külpolitikai propaganda” (akárminek nevezzük) az elemző helyzetét csak nehezíti, ám a választókat egyenesen dezorientálja és ellehetetleníti, pontosan, mivel ez a célja. És itt újra a hidegháború klasszikus arzenáljánál vagyunk: a mediális és pszichológiai hadviselést (*dezinformáció*) ugyanis a két szuperhatalom fejlesztette tökélyre. Olyan sokan eltanulták tőlük, hogy mindenki ma is ezekből a fogásokból él, ezeket csiszolgatja, tökéletesíti.

Van-e, lehet-e EU-s külpolitika?

Úgy vélem, nincs külpolitika érdekek nélkül. Mivel azonban a „nemzet” mint fogalom problematikusnak van beállítva, ezért az EU kontextusában kitalált vagy

mondvacsínált érdekeket látunk. A diplomáciailag dörzsöltebb vagy erősebb országok saját nemzeti kocsijuk elé fogják a húzáshoz szokottakat. Az úti cél az ő konkrét nemzeti vágyuk vagy/és elvárásuk, a „lovak” szemén pedig a képzelt politikai korrektség a szemellenző.

Európa kocsijával illik vele tartani. Pedig milyen régóta tudjuk, hogy a *nemzeti önzőség* mindenkor jelen volt és maradt a külpolitikában. John Quincy Adams külügyminiszter 1821-ben kijelentette, hogy az „USA mindenkinek szabadságot és függetlenséget kíván, de csak önmagát védi, és csak magáért harcol”. Ha a mai helyzetet vesszük, akkor is rá kell mutatnunk, hogy például Nagy-Britannia és Franciaország díszpéldái a nemzeti önzésnek és az elitklubtagságnak, amely az ENSZ biztonsági tanácsbeli tagságukból fakad. Fontos tény, hogy (a második világháború utáni nagyhatalmi rendezés eredményeként) az ENSZ Biztonsági Tanácsának két, EU-beli, állandó tagja, Nagy-Britannia és Franciaország jól megfigyelhetően a saját nemzetbiztonsági érdekeiket követik a BT-ben; ráadásul az EU-n belül csak ez a két ország rendelkezik nukleáris fegyverekkel. Ez azt jelenti, hogy mind Nagy-Britannia, mind Franciaország rendszerint nem az EU közös érdekeit, hanem egyértelműen a *saját hatalmi érdekeiket* követik az ENSZ BT-ben.

Nemzetközi kontextus mindig van, és fontos, hogy az időről időre *változhat* is. Újabb tanulság, hogy a jelenünk sokkal jobban hasonlít a 19. század végének nemzetközi dinamikájához, mint ahhoz a „mozdulatlansághoz”, amelyet a mi generációnk korábban megtapasztalt (nemzetközi kapcsolatok szempontjából mindenképpen) statikusnak mondható kései hidegháborúhoz képest. Pedig igaz: 1945 előtt a nemzetközi kontextus sokkal könnyebben változott, mint utána; a versailles-i rendszer például alig bírta ki húsz évet, míg viszont a bipoláris rend „jege” legalább negyven évre befagyasztotta Európában a status quót. A hidegháború hibernálta, de legalábbis minimumra szorította a kapcsolatok dinamikáját, legalábbis a két nagyhatalom befolyási szféráin túli, az ő tudtukon kívüli dinamikáét. Az 1950-es évek sikertelen nemzetközi diplomáciai kezdeményezései után igazából egyetlen nagy mérföldkő, a Helsinki keretek (1975) emelkednek ki az egész korszakban, majd utána a nyolcvanas években a csúcstalálkozók sorozata, bár ez utóbbiak ismételen csak a két fő aktor huzavonái voltak.

Ami 1989 után tapasztalható ezen a téren, az dinamikáját tekintve élesen különbözik a hidegháborútól: a mai diplomáciai közélet sokkal dinamikusabb. A jelenlegi európai diplomáciáknak időbe tellett, amíg hozzászokott, hogy az érdekcsoportok, a tömbök és a táborok immár hirtelen módon változhatnak, a viszonyok gyorsan feszültté válhatnak, majd gyorsan akár javulhatnak is. Korábban, a hidegháború tömbdiplomáciájában az efféle gyors helyzetváltozások szinte teljesen ismeretlenek voltak.

A mai diplomáciai közélet dinamikája nemcsak az aktorok jóval nagyobb számával függ össze szorosán (Kína, Törökország, Brazília stb.), hanem azzal is, hogy a mai résztvevők a hidegháború ideje alattinál sokkal tudatosabban törekcsenek a szándékaik, céljaik érvényesítésére. Az erő, hatalom és befolyás részben függvénye az ország méretének is, de nem kizárólagosan. Kína nagyhatalmi befolyása nem egyszerűen a méretéből fakad, illetve fordítva: Hollandia, Svájc vagy éppen Észak-Korea lehet a példája, hogyan rendelkezhetnek egyes országok, meghatározott feltételek mellett, igen komoly érdekérvényesítő képességgel, noha kis méretűek, és alacsony lélekszámmal bírnak.

Mindez végső soron jól körbe is határolja, hogy az országoknak milyen diplomáciára érdemes törekedniük az olyan gyorsabban változó világban, mint amilyen a poszthidegháborús Európa. Csupán egy példa a változásra. Mivel az EU-n belül a gazdasági nemzetállamok nélkül nincs értelme az egyes államokra célzott gazdasági szankcióknak (hisz a globális piacra mért csapás tovagyűrűzik mindenkihez), ezért a gazdasági befolyást manapság más utakon kell bebiztosítani, mégpedig rejtett előzetes érdekérvényesítéssel, azaz lobbival (lásd Amerika-Európa szabadkereskedelmi tárgyalásai).

Az államoknak tehát állandóan résen kell lenniük, és nagyfokú rugalmasságot kell tanúsítaniuk. Ugyanakkor a stratégiai céljaikat is pontosabban kell látniuk, hogy az állam külpolitikája ne egy ide-oda tántorgó bárka, hanem a vihar közepette is bátran előrehaladó fregatt képét mutassa. Az ilyen külpolitika persze újfajta politikusi céltudatosságot és előrelátási képességet is igényel.

A jelenlegi európai diplomáciai helyzet a hidegháborús örökség szerves folytatása azzal, hogy a bipoláris világrend megszűntével az európai projekt keretében az EU mindkét égtájának, Nyugatnak és Keletnek természetes, hogy az EU-ban csak *politikailag deklarált külpolitikai célok* vannak, viszont nincsenek valódi, tétellel bíró nemzeti érdekek – az utóbbira sok

ország az EU keretében nem is törekszik. A nem létező önálló külpolitikákat legalább két tényezővel lehet elfedni. Az egyik a mediális nagyotmondás, amelyet a belföldi választók felé irányítanak a politikai PR-esek. A másik az értelmetlen túlbonyolítotttság, amelyből a mai európai diplomáciában nincs hiány. Az öltönyösnyakkendő európai bürokratadiplomácia élethűen képes imitálni a valódi diplomácia *látszatát és érzetét*, amelyet azonban nem lehet másnak, mint operettkülpolitikának tekinteni, hiszen az esetek túlnyomó többségében e mögött a bürokrata jellegű külügyi diplomácia mögött nincsenek sem valódi tételek, sem valódi érdekek. Az ún. EU-szintű kül- és biztonságpolitika, amely egy fiktív politikai entitás érdekeit akarja sugallni bármiféle (szellemi, civilizációs és katonai) erő nélküli, ámde a reálpolitika hard power szabályai szerint játszó nemzetközi politikában, vesztésre van ítélve, bármit is állít magáról szavakban. Hiszen végül is hány hadosztálya van Európának?

Összefoglalva: milyen lehetőségei és korlátai vannak tehát a magyar nemzetstratégiának? Azt gondolom,

Irodalom

- BÉKÉS Csaba (2010): East Central Europe 1953–1956. [Volume I, Chapter 16] In: Leffler, Melvyn–Westad, Odd Anne (eds.): *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge University Press
- BÉKÉS Csaba (2012): *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában 1953–1991*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest. Kézirat
- BOTTONI, Stefano (2015): *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest
- BRZEZINSKI, Zbigniew (1999): *A nagy sakktabla*. Európa Kiadó, Budapest
- BUONNANO, Laurie–NUGENT, Neill (2013): *Policies and Policy processes of the European Union*. Palgrave–Macmillan, London
- FISCHER Ferenc (2005): *A kétpólusú világ 1945–1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- GADDIS, John Lewis (2001): *Most már tudjuk*. Európa, Budapest
- GADDIS, John Lewis (2006): *Studená vojna*. Slovart, Bratislava
- HORVÁTH Jenő (szerk.) (2005): *Világpolitikai lexikon 1945–2005*. Osiris Kézikönyvek, Budapest
- HURST, Steven (2005): *Cold War US Foreign Policy. Key Perspectives*. Edinburgh University Press
- JUDT, Tony (2007): *Povojnová Európa. História po roku 1945*. Slovart
- KALMÁR Melinda (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer. 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest

hogyan az a jó külpolitikai nemzetstratégia, amely reálpolitikai és nemzeti alapú. Mégpedig abban az értelemben, hogy a jó nemzetstratégia a reálpolitika eszközeit bölcsen alkalmazva és a nemzeti érdekeket szem előtt tartva jelöli ki a saját mozgásterét a nemzetközi kontextusokban. A nemzetállami külpolitikát az egyes állam biztonságára való törekvés kell hogy motiválja, különösen, ha körülötte (nemzetközi értelemben) tehetetlen struktúrák sorakoznak. Mert a reálpolitika szempontjából csakis a maximális befolyásra való törekvés számít; ez az axióma itt volt, itt van és itt lesz velünk.

* * *

A tanulmány *A politikai és mediális propaganda formái Közép-Európában, Cseh-Szlovákiában és Magyarországon (1938–1968) – Formy politicko-mediálnej propagandy v strednej Európe, Česko-Slovensku a Maďarsku (1938–1968)* című VEGA-projekt keretében készült. (VEGA 1/0158/14)

- KISS J. László (szerk.) (2005): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- MAGYARICS Tamás (2008): *Az Amerikai Egyesült Államok története 1914–1991*. Kossuth Kiadó
- MEZEI Géza (2001): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése*. Új Mandátum Könyvkiadó, h. n.
- MINGST, Karen A. (2012): *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Napvilág Kiadó, h. n.
- NÉMETH István (2004): *Európa 1945–2000. A megosztástól az egyiségig*. Aula Kiadó
- NÉMETH István (szerk.) (2006): *20. századi egyetemes történet*. 1. és 2. kötet. Osiris Kiadó, Budapest
- RÉVÉSZ Béla: *Documents on the dictatorship and the Cold War in the Hungarian archives*. *Acta Juridica et Politica*, LXVII/17, Szeged, 2005
- SESTANOVICH, Stephen (2014): *Maximalist. America in the World from Truman to Obama*. Vintage Books, New York
- VAJDA Barnabás (2015): *Hidegháború és európai integráció – Régi és új értelmezések a 20. század második felének történelmi értelmezéséhez*. *Monographiae Comaromienses* 16. SJE Tanárképző Kar, Komárom
- McWILLIAMS, Wayne C.–Piotrowski, Harry (2014): *The World since 1945. A history of international relations*. 8th edition. Lynne Rienner Publisher Inc.

NEMZETSTRATÉGIAI DILEMMÁK ÉS TANULSÁGOK A KÖZELMÚLTBÓL

M. KISS SÁNDOR

Magyar ellenzéki kapcsolatok a Kárpát-medencében
1956–1989 között és a magyar–magyar kapcsolatok
a Határon Túli magyarok Hivatalának kialakulásáig.
Adalékok egy témához

Témám időhatárai adottak – 1956–1989 –, mégis fogadják el, hogy egy folyamatról beszéljek. Az időszak önmagában is értelmezhető, de a múlt valós vagy vélt tapasztalatai (hagyományai) értelmezése nélkül fontos összefüggések maradhatnak homályban.

Lehet az elkövetett hibákat, tévedéseket, sőt bűnöket kimutatni, és ítéletet alkotni, hiszen a valahai történésekre van szakmai alapokra épülő rálátásunk, még ha a különböző, vagy egymástól eltérő felfogások között jelentős eltérések is vannak.

Lehetséges azonban egy másik megközelítési mód is. Megvizsgálni azt is, hogy az adott időszak döntéshozója vagy tevékeny részese milyen valós vagy vélt információk, fogalomrendszer birtokában volt akkor, s ezek alapján milyen döntéseket hozott, milyen következtetésekre jutott. Vagyis érdemes a pillanatnyi tudásszerkezetre is figyelni. Ezt nevezhetjük pillanatnyi tudásnak is, melynek rekonstruálása szintén történeti feladat.

Miről is van tehát szó? Az időszemléletről vagy csupán visszatekintünk a történelmi folyamatra, s a már megszerzett tudásunk birtokában mondunk ítéletet, illetve véleményt. Megtehetjük azonban azt is, hogy

„kortársként” vizsgáljuk a folyamatot, annak a tudásnak a birtokában, ami akkor állt a kor embere rendelkezésére a tudati és a hamistudati elemekkel együtt, s ebből a pozícióból alkotunk véleményt. Úgy vélem, a két módszer együttes használata közelebb vihet bennünket múltunk mélyebb megértéséhez, hibáival, s eredményeivel „hagyatékával” együtt.

Közhelyszámba menő igazság, hogy szerencsés az a nemzet, amely az alternatíva és a hamis alternatíva között választhat, mert ha a hamisat választja, akkor még visszatérhet a helyes útra. Más a helyzet akkor, ha a hamis és a hamisabb alternatíva között kell választani, mert a hamis választása jobb, mint a hamisabbé, de a hiba vagy a vétek elkövetése akkor is megtörténik. Önmagában véve persze ez is közhely, de olyan közhely, amely befolyásolta a magyar történelem menetét, s ezért egy elemzésből, mint szempontot kihagyni nem lehet. A magyarság története tele volt ilyen buktatókkal, s a döntés, mint tudjuk, nem mindig volt helyes. Ezek a döntések nyomot hagytak, mind az „anyanemzet”, mind az esetenként létrejött elszakított „kisebbségek” történetében. Következményei, napjainkban is velünk élnek.

Nekem is meggyőződésem – néhány kollégámmal egyetértésben –, hogy mind a magyar, mind az egyetemes történelemben a XIX. század elejétől-közepétől szinte a mai napig a fogalmi tartalmak – esetenként – radikális változásának az idejét éljük. S ez természetes is. Az új- és legújabbkor világszerte a nemzetté válás kora. Eltekintve most a világtörténelem folyamatainak alakulásától, gondoljunk csupán arra, hogy 1848–49-től a magyar történetben, a mai napig hány rendszerváltoztatás (?) / rendszerváltozás (?) / rendszerváltás (?) történt? ¹

Okkal vetődik fel a kérdés: az egymást tagadó, esetleg csak módosító politikai rendszerek önmaguk létét képesek-e ugyanazon fogalomtartalmakkal igazolni? Az identitás, azonosulás mint fogalomtartalmak hasonló értelmezése, alapvető feltétele a társadalmi egység, de legalább a „békés egymás mellett élés” kialakulásának.²

[Kapott témám időkerete: 1956–1989. Harminchárom év. Az első kérdés lehet az is, hogy miért 1989 az időhatár és miért nem 1990? Mi történt 1989-ben vagy éppen 1990-ben? Gondoljunk csak arra, hogy milyen vitákat vált ki már önmagában az is, hogy mikor kezdődött – illetve fejeződött be (?) – a rendszerváltás (?) / rendszerváltozás (?) / rendszerváltoztatás? S ha egyáltalán elkezdődött vagy éppen befejeződött, akkor mi kezdődött el? Rendszerváltás – rendszerváltozás – rendszerváltoztatás? Három – látszólag – objektív tartamú fogalom. Lehet, hogy a fogalmak objektívek, csupán a tartalmuk szubjektív? Tudjuk a választ?]

Javasolom, hogy – legalább időlegesen – tekintsünk el egy banális összefüggés taglalásától, már pedig attól, hogy lehet-e (és perspektivikusan: érdemes-e?) politikából történetet fabrikálni, illetve politikát csinálni talán csak történelmi tapasztalatokra támaszkodva

¹ M. Kiss Sándor: Rendszerváltás (?), rendszerváltozás (?), rendszerváltoztatás (?). Antológia Kiadó 2016. Kézirat. In: Ünnepi tanulmányok Bíró Zoltán tiszteletére.

² Jelezni kívánjuk, hogy általános igényről van szó. Egy kiragadott példa: „A történelemből, akár a közelmúlt történelméből tudhatjuk, hogy lehetséges megoldani, még hozzá nagyon is kielégítő módon, az effajta rettentően elmérgesedett helyzeteket. Igaz, hogy az áttöréshez szüksége van olyan karizmatikus figurákra, mint például Konrad Adenauer és Charles de Gaulle. De még ők sem törhettek volna át, ha előbb a szellem emberei el nem végzik a fogalmak alapos megtisztítását.” Tekintet 1989/2. Szávai János: A román tárgy megtisztítása. 120. o.

érdemes. Nagyon úgy tűnik, hogy a történelmi valósághoz való közelítés egyik – de nem egyetlen – lehetősége, ha azt vizsgáljuk: célravezető-e egy nemzet történetét értékek mentén vizsgálni, illetve értelmezni? Vagy a „mozgató” elv a napi politikai értelemben vett praktikum, amely mégiscsak meghatározza mindenkori teendőink lényegét? Másként feltéve a kérdést: lehetséges-e, hogy a politikai praktikum csupán elfedi a másnak nem tetsző politikai lényegét, s esetenként az értékek érvényesülését szolgálja? Végső soron tehát mégiscsak a tudomány és a politika viszonyáról van szó, azzal a megszorítással, hogy eldöntendő: a történelem a politika szolgálóleánya vagy sem, illetve egy másik összefüggésként: igaz-e az, hogy a kultúra, amelynek része a kisebbségi politika, a politika előszobája?³

Magam úgy gondolom – nem vitatva más megközelítések hasznosságát –, hogy három olyan alapérték van, amely meghatározza egy állam, más összefüggésben egy társadalom, illetve egy nemzet történetének alakulását. (A nemzet természetesen túlnőhet az állam keretein, ha nemzetrészeket választanak le a nemzetről, s így a nemzet részei más államban nemzetiségi helyzetbe kerülhetnek. Ennek ellenkező esete, ha az állam, az alkotó nemzet mellett, határai mögött tudhatja a nemzeti részből az új helyzetben nemzetiséggé válókat, s ez a többnemzetiségű állam már nem egyezik a nemzetállam fogalmával.⁴ Lásd: a román-magyar, a szlovák-magyar, illetve a szerb-magyar viszonyok alakulását. Más a helyzet az USA esetében, ahol az egységet a bevándorló nemzetiségek alkották. Ez az egyik oka annak, hogy az Egyesült Államok ma sem „érti” Köztes-Európa „trianoni gyökerzetű”, máig ható kisebbségi politikáját.)

A viszonyulás alapja az állam által kialakított rendszer, amely adott értékeken, illetve értékek értelmezésén alapul. [Rendszer: egynemű vagy összetartozó dolgoknak, jelenségeknek bizonyos törvényszerűségeket mutató rendezett egésze, amelyet az ideológia fog össze. Ideológia: eszméknek, fogalmaknak a társadalmi tudat formáiban, a politikában, az erkölcsben, a

³ A „kisebbségi politika” átsorolása a kultúrpolitikába már önmagában is a „praktikum” jelenlétét feltételezi.

⁴ Legújabban: Kiss Gy. Csaba. Budapest – Zágráb: oda – vissza Nap Kiadó 2015. Például: A Jellasics szobor 62. – 65. o.

tudományban, a művészetben, a vallásban kifejeződő rendszere.] Ezek az értékek, legalábbis szerintem

1. a nemzet függetlensége (ezen belül az egyén szabadsága);
2. a tulajdonhoz való viszony;
3. a hit tartalma és ennek értelmezése.

A három érték egymáshoz való viszonya, harmonizációja határozza meg a politika lényegét. Ez az a keret tehát, amelyen belül témámat értelmezni kívánom.⁵

A magyar állam létrejöttétől egyesek szerint a Mohácsi vészig, de inkább 1541-ig a nemzeti függetlenség magától értetődő, természetes adottság volt.⁶ Az ország három részre szakadásától 1867-ig a magyar társadalmat a szabadsághiány állapota jellemezte, amely egyértelmű bizonyítéka a különböző típusú szabadságküzdelmek sora.⁷ Bár más típusú megmozdulások is voltak, elsődlegesen a szabadsághiány leküzdése volt a nemzetet összekötő kohéziós motívum. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy más tartalmú (pl. vallási vagy a tulajdonviszonyokat érintő)

megmozdulások ne lettek volna, de esetenként ez is a szabadsághiányos állapottal hozható összefüggésbe.

Az 1541–1867 közötti időszak kétségkívül legjelentősebb megmozdulása az 1848–49-es forradalom és szabadságharc volt. (Érdemes odafigyelni arra, hogy a magyar történelemben először jelenik meg a minősítésben a forradalom és szabadságharc fogalma egymást feltételezve, ami azt is jelenti, hogy a helyi hatalmi elit a szabadság fogalmát együtt kezelte a tulajdonviszonyok korrekciójával. Lásd előzményként a reformkort.)

Fontos azonban különleges figyelemmel azzal is foglalkoznunk, hogy mi volt – a nemzeti függetlenség szempontjából – március 15. kitűzött és meghirdetett célja. Joggal vetődik fel a kérdés: mi volt a „pillanynyi” elképzelése a Kossuth Lajos, Széchenyi István, Batthyányi Lajos neve fémjelzte sokszínű „forradalmi centrumnak?” A „finomabb” történelmi elemzéstől eltekintve, különböző okok következtében a cél a korlátozott (!) függetlenség elérése volt.

A cél tehát összetett volt: korlátozott függetlenség a Birodalmon belül, s emellett gyökeres változások a magyar társadalomban. A forradalmat követő, s az azzal összefonódó szabadságharc vállalása magyar részről kényszerű következmény volt, amelyet az osztrák birodalom vezetésének a hibás kríziskezelése generált. 1849. április 14. – a korlátlan függetlenség megvalósítását meghirdető új politika – tehát a kialakult helyzetből következő szükségszerű, kényszerű és társadalmi bázist megosztó döntés volt.

E történelmi sorban az 1867-es Kiegyezésnek (kiegyenlítődésként) különös jelentősége van. A Kiegyezés ebben az értelmezésben azt jelenti, hogy részben megszűnt az 1541-től fennálló szabadsághiányos állapot, amelyet a korlátozott szabadság állapota váltott fel.

Mi volt ennek az „új” felállásnak a lényege? Az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója a magyarság apostoli királya is volt. (A Monarchián belül a Magyar Királysághoz tartozott a trianoni döntés utáni Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia /Szerb–Horvát királyság/ egy része. Csehország Ausztria tartozéka volt.) Többszempontú állam, sajátos hierarchiába rendezve. A hierarchia csúcsán a császár állt – vagyis osztrák érdek és a tét a Monarchia hatalmi státuszának megőrzése a térségben, amely viszont feltételezte a „tagállamok” hasznos hozzájárulását a közöshöz. Ez volt az osztrák–magyar, illetve a horvát–magyar kiegyezés lényege.

Miről is volt tehát valójában szó? Az osztrák császár és tanácsadói köre rájött arra, hogy a birodalom

⁵ A vázlatos történelmi áttekintésnek nyilvánvalóan nem az a célja, hogy feltárja a magyar történelem alakulását befolyásoló tényezők bonyolult összefüggésrendszerét. Csupán azt kívánom jelezni, hogy bűvőpatakszerűen, illetve napi szinten milyen tényezők és gondolatok befolyásolták a közgondolkodás alakulását. Valójában tehát a történelmi valóság és a nemzeti emlékezet viszonyáról van szó.

⁶ Legújabbban az „államtalanítás” jegyében az is vita tárgya például, hogy Szent István idején létezett-e magyar állam? Másként fogalmazva: egyáltalán államalapító volt-e Szent István vagy ez a „cím” a magyar történelem folyamán először Mátyás királyt illeti?

⁷ Napjainkban egy eddig is meglévő, de most újraéledő vita tanúi vagyunk. Bocskay István küzdelme nem volt szabadságharc, Bethlen Gábor vagy éppen II. Rákóczi Ferenc a kiegyezéses békére, s nem a nemzet egyesítésére törekedett? A fogalmak tisztázására van szükség. A magyar szabadságharcos hagyományokat az „új szemlélet” jegyében visszavezetni csak a „tudszocos” Mód Aladár felfogásához enyhe túlzás. A korszak realitása valóban meghatározhatja a célkitűzés tartalmát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a törekvés perspektívája korlátozott legyen, még akkor sem, ha a korszak jelesei nem a nemzetiség válás után eluralkodó fogalomrendszerben gondolkodtak. A lényeg nem a fogalom ismerete, hanem a célkitűzés volt. Bethlen, Bocskay és mások éppúgy nem gondolkodtak a mai értelemben vett szabadságfogalomban, mint ahogy a deáki értelemben vett kiegyezésben sem. Az egyik tábor hívei tehát a szabadság–kiegyezés fogalom pár használatában gondolkodnak, a másik tábor a korlátozott, illetve az abszolút függetlenség fogalom pár használatát helyezi előtérbe. Mód Aladár nélkül is.

hatalmi helyzetének megszilárdítása érdekében egy jól működő „globalizált” állapotot kell létrehozni. (Korlátozott globalizáció kontra nemzetállami törekvések. Nem ismerős az ellentét? Csak változó, más történeti körülmények között. Korunk nyugat-európai globalizációs törekvéseinek egyik alapfeltétele történelmi előzményként a nemzetállami lét megerősödése, amely egyik feltétele a saját kisebbségek beolvastási (asszimilációs) kísérlete volt. Lásd: az írek, a baszkok vagy később az erdélyi/felvidéki/délvidéki magyarok helyzete, más megközelítésből: törekvése.)

Mi történt a birodalmon belüli Magyar Királyságban? A Deák Ferenc vezette magyar elit – ellentétben Kossuth emigrációban megfogalmazott törekvéseivel – a gazdasági, de a nemzeti fejlődés ideája érdekében, ha csak provizórikusan is, beleegyezett a korlátolt függetlenség státuszának elfogadásába!

[2014 nyarán Franciaországban láttam egy kiállítást az első világháború történetéről. A résztvevő felek névsorában hazám nevét nem találtam. Vajon miért? A trianoni döntés célja a nyugatiak szempontjából vajon elsődlegesen a Magyar Királyság megcsonkítása volt, vagy egyrészt az Osztrák Császárság kikapcsolása a gazdasági életből, piacszerzési szempontból, másrészt – ahogy különben Gombos Gyula⁸ is többször célzott

⁸ Gombos Gyula: „Nemzetiségeink ekkor már nem érték be kisebb-nagyobb engedményekkel, teljes önkormányzatot kívántak, végső fokon érzelmeikben már független állammal rendelkező nemzetét akarták válni. Tehát szuverén néppé. E törekvések elvi és erkölcsi támogatást kaptak a nyugat-európai közgondolkodástól, az ott véglegesen kialakult nemzetfogalomtól. Mi e nemzetfogalmat a nemzetiségi kérdésben fogadtuk el legkevésbé. (...) Deák bölcs nyugalma és pallérozott közjogi gondolkodása igen alkalmas volt a Béccsel való egyezkedésre. De mit tudott itt, a nemzetiségek e korszerű igényével szembeállítani, amely egészen más természetű volt, mint a Habsburgok uralmi törekvése) (...) Hiába fogalmazta meg saját kezűleg nemzetiségi törvényeinket, ő is csak középkorunkat hívta segítségül, a Szentkorona tanból kiinduló formulát dolgozta ki. E szerint az ország határain belül csak egy politikai nemzet van „az oszthatatlan, egységes magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenrangú tagja”. E megfogalmazás szabatos, érdemileg azonban nem tett mást – s ebben korszerű volt – mint az akkor érvényben lévő polgári jogokat biztosította az ország valamennyi lakójának. De a nemzetiségi kérdésnek nem ez volt a lényege, így csak ezt megkerülte. Hogy ez mennyire kínált gyakorlati megoldást, mérhető azon, hogy a szomszédos országok kormányai ma ugyanezt a formulát alkalmazzák a magyar kisebbségeikre – s ezt mi elfogadhatatlannak tartjuk, joggal. Érthető tehát, hogy a deáki „politikai nemzet” és a nemzetiségi igények közt az ellentét áthidalhatatlannak bizonyult.” Gombos Gyula: Távolból is itthon. Kolozsvár 1996. Trikolór 16.-17. o.

rá – a modern értelemben vett nemzetfogalomnak szolgáltatott saját értékrendszerüknek megfelelően igazságot? Tudomásul kell vennünk azt az egyszerű (!) tényt: a „nagyvilág” számára Trianon jelentősége nem abban rejlik – ha egyáltalán rejlik –, hogy „megcsonkították” a „történelmi” Magyarországot⁹, hanem esetleg abban, hogy színmagyar területeket csatoltak el hazánktól, s ahol a lakosság már keveredett az évszázadok folyamán, nem írtak ki népszavazást. Vagyis az alapvető „történelmi bűnt” Nyugat azzal követte el, hogy saját, a nemzeti önrendelkezésről vallott nézeteit is megtagadta gazdasági megfontolásokból. S ezt ők is tudták - tudják!]

Könnyen belátható számunkra is: ha a magyar nemzet jogát elismerjük a független államalkotásra, akkor az államhoz tartozó kisebbség küzdelmének jogát is el kell ismerni az önálló nemzeti lét megteremtésének érdekében, ha csak az „anyaállam” nem képes megfelelő ajánlatot tenni a határon belül maradás érdekében. Addig a feszültség – élezett vagy tompább formában – állandó tényező marad az érintett államok egymás közötti politikájában. Ezt kell felismerni az ismételten fellobbanó krízis kezelése érdekében, s nem többet!

Az Osztrák–Magyar Monarchia háborús veresége és az azt követő békék megkötése között sajátos folyamatok indultak meg az „ex-lex” állapotba került Magyarországon. A Monarchiából kiszakadt Magyar Királyság – a térség érintett államaihoz hasonlóan – előbb független köztársaság, majd népköztársaság lett.¹⁰

Az Osztrák–Magyar Monarchia „önálló” története fél évszázadot ölelt fel. Kétségtől igaz, hogy ebben a fél évszázados „korlátozott függetlenségi” állapotban Magyarországon megindult a kapitalizálódás, amely

⁹ Gondoljunk a különböző nemzetközi fórumokon folyó vitákra, a kisebbségek – köztük a magyar – tárgykörében, vagy akár az újra és újra felmerülő autonómia tárgyú vitákra.

¹⁰ A témát övező szakmai vita ismertetésétől – más feladat következtében – most eltekintek. A szűkebb témát tekintve lásd: M. Kiss Sándor – Raffay Ernő – Salamon Konrád: Magyarország sorstragédiái a 20. században. Éghajlat Könyvkiadó 2014. Illetve: Európai testvérháború 1914-1918 Budapest 2014. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány M. Kiss Sándor: A magyar elit krízishelyzetekben. 217. 253. o. Illetve: „Bulgária – Magyarország” (Politika, történelem, kultúra XIX – XXI. Század.) Gutenberg Kiadó Szófia. 330. o. Benne: „A magyar elit az első világháború előtt, alatt és után 39-52. o.

jelentős gazdasági fellendülést is jelentett. Tény az is, hogy a magyarországi műszaki és humán elitnek módja nyílt „bekapcsolódni” az európai vérkeringésbe. Ez többek között azt is jelentette, hogy a hagyományos „helyi” értékek mellett, mind politikai, mind kulturális értelemben véve új eszmék jelentek meg a magyar közgondolkodásban. Az is tény, hogy a hagyományos agrárius elit mellett egyre nagyobb szerep jutott az izmosodó többnemzetiségű merkantil elitnek is. S nem elhanyagolható tényező az sem, hogy az állam fejlődése magával vonta az új típusú hivatalnokréteg megjelenését is. Gombos szerint, a Kiegyezés utáni magyar államban az új modern középosztálynak fontos szerep jutott, s ezt a funkciót a hagyományos értelemben vett középosztály – Gombos a közép-nemességre utalt – nem volt hajlandó ellátni. *„Ezt az űrt töltötték be a „bevándorlók” az államapparátus és a gazdasági élet területén, élükön a dualista Magyarországon szocializálódott elitjükkel”.* Gombos szerint a „bevándorlók” pár évtized alatt asszimilálódtak, és már csak a kapitalizmusban betöltött szerepük következtében is a magyar társadalom szerves és igen befolyásos részét képezték. Érvéle szerint *„azonban ez az asszimiláció nem volt elég mély, s ennek következményeként identitászavarhoz vezetett”.*¹¹ Gombos szerint tehát Károlyi, s az „utóállamok”

¹¹ A problémacsokor egyik gyökerénél tartunk. A XX. század első fele térségünkben a kései nemzetté válás időszaka. Az újonnan létrejött államok – ide érthetjük Magyarországot is – saját asszimilációs problémáikkal voltak elfoglalva a nemzeti függetlenség megőrzése jegyében. A „kettős kötődés”, a „kettős állampolgárság” ebben az időszakban ismeretlen fogalmak. Trianon árnyéka megosztotta Európát, s a győztes antantnak e felmerülő kérdésekre nem volt érvényes válasza. (Balogh Edgár, „az utolsó esszenciális leninista” többször kifejtette e sorok írójának, hogy Szovjetország volt az egyetlen állam, amely a Párizs környéki békéket imperialista békének nyilvánította, s nem írta alá. Lenin volt az egyetlen, aki meghirdette a proletárinternacionalizmus tanát, alternatívát nyújtva a nemzetiségi kérdés megoldására. Ezt követte a „hitleri alternatíva” feltűnése az európai politikai életben. A Nyugatnak – azon kívül, hogy megkísérelte elodáznai a problémát egészen Münchenig – sem az egyik, sem a másik alternatívára nem volt érdemleges válasza. Európában a politikai menetrendet Hitler diktálta. A német diktátor döntötte el, hogy Köztes-Európában melyik államnak milyen szerepet szán. S a magára hagyott térség alkalmazkodni kényszerült, márcsak azért is, hogy időt nyerjen. Ez alól Magyarország sem volt kivétel, s Horthy ebben a szituációban még sikereket is tudott felmutatni, ami alternatívaként mutatkozott a társadalom számára is. (M. Kiss Sándor: I. m. 221. o., Gombos Gyula: A harmadik út Budapest 1990 Püski 110-115. o.)

vezetői súlyos örökségének része volt az asszimiláció–identitás probléma mellett a függetlenség és a szabadság fogalmának újraértelmezése, s a kapitalizmus térhódításával együtt járó szociális feszültségek kiéleződése is:

Tisza István emlékezetes bejelentése 1918. október 17-én valójában egy korszak lezárását jelentette. A történelem lomtárába került a kiegyezéshez vezető politika, s vele együtt az a hatalmi elit is, amely ezt a politikát kimunkálta. Egy olyan elit bukott el, amely a Kiegyezés és a háborús vereség között – a rendszeren belül – jól működött s felkészült volt a hatalomgyakorlás tekintetében is. Tény viszont az is, hogy sem a kialakult nemzetközi – s ezen belül a magyar – krízis megoldására működő válaszai nem voltak. Eszközök hiányában nem is lehettek. S ennek alapvető oka a korlátozott függetlenség állapota volt, amely elsődleges akadálya volt a később Kállay Miklós által is megfogalmazott, s ugyancsak sikertelen „nemzeti öncélúság” politikája elv érvényesülésének.

El kell fogadnunk – Károlyi politikájának különösebb elemzése nélkül –, hogy a gróf világpolitikai értelemben is zavaros helyzetben vette át a hatalmat. Ugyanakkor 1918 októberében Károlyi szélesebb körű társadalmi támogatottságra is számíthatott. Ebben közrejátszott közismert „antantbarát” politikai múltja, amelytől a társadalom kedvező békét remélt. A háborúból kiábrándult tömegek mellett még, ha időlegesen is, támogatói között tudhatta a kapitalizmust preferáló modernizáció elszánt híveit, a polgári liberálisokat, s a klasszikus – és nem a bolsevik típusú – baloldali eszmékkel kacérkodó polgári radikálisok mellett a szociáldemokrácia híveit is.

[Érdemes ráirányítani a figyelmet az úgynevezett „Ady jelenségre.” Ady köztudottan a Nyugatra tekintő modernizáció híve volt. Ezt a szemléletét azonban példásan „integrálta a magyar hagyományrendszerbe”, vagyis Ady tudatában a „haza és haladás” viszonya rendezett állapotban volt. Ady szemléletében a modern magyar állam úgy váltja le a maradiságot (s nem a maradisággal sokszor azonosítani kívánt konzervativizmust), hogy az állam önállóságát fel nem adva, önerőből szervezi meg a társadalmi igazságosságra épülő új magyar államot.]

Károlyi társadalmi tőkéje elfogyásában fontos szerepet játszott kormánya elhibázott kül- és katonapolitikája, valamint a nemzeti önrendelkezést hirdető Wilsoni

eszme¹² látványos bukása mellett egy új eszme, a szovjet kommunizmus-bolsevizmus megjelenése a magyar politikai életben¹³. Károlyi és a köré csoportosult új elit tehát a háborús állapotok közepette létrejött, területi épségében fenyegetett új ország gazdája lett. Gyakran éri a vád az „őszirózsás” új elitet, hogy hatalmuk mentése érdekében, szövetkezve a szabadkőművesekkel, némán túrték az ország szétदारabolását, s nem volt gondjuk a nemzeti egység megőrzésére. Áttekintve a történelmi Magyarország szétदारabolásának folyamatát, regisztrálhatjuk, hogy a később bekövetkezett területcsonkítások előjelei már ebben az időszakban is mutatkoztak. Ennek egyik – s legfontosabb – oka az antant „Európa”-politikája volt, másrészt a már Gombos Gyula által is jelzett új nyugat-európai nemzet koncepció, harmadrészt a Károlyi kormány elhibázott kül- és katonapolitikája. Azt állítani azonban, hogy a liberálisok hatalmuk megővése érdekében belenyugodtak volna az ország feldarabolásába, tévedés. A liberálisok álma – legalábbis addig, amíg erre lehetőség mutatkozott – egy területében egységes, liberális Magyarország megteremtése volt.¹⁴

Ha megvizsgáljuk az eseménytörténetet – a különböző nemzeti tanácsok létrejöttének a körülményeit s emellett az antant katonai döntéseit – világosan láthatjuk, hogy Károlynak külpolitikai téren alig volt mozgásteret. Sokkal súlyosabban esett a latba, hogy a kormány hagyta szétszéledni a hazatérő katonai erőket, s ezzel saját belső rendfenntartó képességét gyengítette. Az új, önkéntességen alapuló, hadsereg-szervezési elv pedig látványosan kudarcba fulladt. Azt sem mérte fel a kormány – vagy már tehetetlen volt –, hogy Kun Béláék 1918. november 17-i hazatéréseivel egy új erő jelent meg a politikai palettán.

Elvileg tehát az európai „tektonikus mozgások” hatására, illetve közepette 1918-ban Magyarország,

ha szorított és tisztázatlan körülmények között és veszélyeztetett helyzetben, de függetlenné vált. Lényegileg tehát visszaállt az 1541 előtti állapot. Mindemellett a kormány számára legfontosabb feladatként a függetlenség megőrzése, illetve az elszakadni látszó nemzetrészek védelme mutatkozott. Ezeket a feladatokat a kormány alig, vagy egyáltalán nem látta el. Ehelyett a veszélyeztetett helyzetű államban megindult a küzdelem a hatalomért. Magyarországon ekkor még jelen volt a politikai életben az éppen bukott, s így gyenge konzervativizmus, háttérben a katolikus egyházzal; a liberalizmus, amely sokszínű és osztott volt; a szociáldemokrácia, amelynek egy része kereste és meg is találta a kapcsolatokat a liberálisok radikális szárnyával. Új erőként jelentkezett az addig jelentéktelen kommunista eszmeáramlat, amelynek voltak kapcsolatai a baloldali szociáldemokráciával, valamint ennek szovjet változata, a bolsevizmus, amely szintén bejelentette igényét a hatalomra. A Károlyi-kormány törvényszerűnek minősíthető bukása után – amely egyben azt is jelentette, hogy a konzervativizmust követően a liberalizmus is megbukott – egy újabb elit került hatalomra, a kommunista-bolsevik eszmeáramlat képviselői, jelesül Kun Béla és társai.

Egyetemi előadásaim során nem egyszer feltettem a kérdést: mikor kezdődött el a világtörténelemben a XX. század? A magam válasza akkor is, ma is egyértelmű volt: 1917. november 7-én. Az oroszországi bolsevik hatalomátvétel – amelynek az 1919-es magyar Kommün csupán a függvényeként értelmezhető – egyik alapvető célja, túl az azonnali hatalomátvételen, az értéktartalmak radikális megváltoztatása volt. Ennek egyik első lépése a nemzeti tudat retrográddá minősítése, s helyette a proletárinternacionalizmus eszméjének a győzelemre juttatása. Kun Béla és társai számára a proletárinternacionalizmus eszméje egyértelműen felülírta a nemzeti egység gondolatát. Példaként elég említeni azt, hogy a támadásban és előnyös pozícióban lévő Vörös Hadsereg azonnal leállította támadó hadműveleteit, amikor az antant vezető politikusai meglebbentették a kommunisták előtt a hatalomban maradás lehetőségét. A hivatásos kommunista forradalmár számára a hatalom megszerzése eszköz volt a proletár internacionalizmus győzelme érdekében, amit a nemzeti egység és a vele összefonódott nemzeti függetlenség törekvései sem korlátozhattak. „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom” győzelmével tehát a világpolitika porondján a nemzetállam-felfogás

¹² Az úgynevezett „utódállamok” szerint – ellentétben a magyar felfogással –, az első világháborút követő békék a Wilsoni eszmék győzelmét hozták. Egy mai napig tartó „bújtatott köntösű” vita forrásvidékénél tartunk.

¹³ Elgondolkodtató ifj. Bertényi Iván véleménye, aki szerint Károlyi politikai nézetei fontos változásokon mentek át. Folyamatosan közelített a baloldalhoz, s ennek következményeként hajdani harcostársai is elpártoltak tőle.

¹⁴ Szóltunk már a fogalmi tartalmak átértékelésének a problémájáról. Íme, egy eklatáns példa: mit jelentett az adott korban a liberalizmus, mit jelent ma a közbeszédben, s mit a politikában?

ellenében megjelent a proletár világgözösség gondolatára épülő új állameszme.¹⁵

Hasonló folyamat figyelhető meg a tulajdonviszonyok alakulása tekintetében is. 1917. november 7-ig a világ gazdasága a magántulajdon szentségére épült. A „nincstelenség” számára a cél – beleértve a „Amerikába kitántorgott másfél millió emberünket is” – a birtokszerzés, vagy bővítés volt. A Károlyi-féle emlékezetes kápolnai „földosztás” is még ezen a rendszeren belül maradt. Nem kell hosszan ecsetelni, hogy mi a különbség a birtokviszonyok reformja, s az állam, mint egyetlen tulajdonos megjelenése között, „aki” az egyénnek visszaosztja az általa megállapított „hasznót”, s így egyetlen gazdává válik. A Tanácsköztársaság terrortól övezett kezdetleges államosítási és „tsz-politikája” már ezt a változást vetítette előre.

Hasonló változások kezdeti lépéseit látjuk megjelenni a hitélet tekintetében is. Mindszenty József írta emlékirataiban a következőket: „(..) előállt az a történelmi helyzet, amikor egy liberális értelmiségi csoport a béke és a radikális forradalom jelszavait hirdetve felboríthatta a rendet (..). Az állam és az intézmények keretei azonban felbomlottak, az ország népe védtelenül állt a történelmi viharban az ellenségeitől körülveve. Így következett be 1918 októberében a teljes összeomlás.”¹⁶

Megjelenik tehát a gondolat, amely szerint a liberalizmus okszerű következménye a felbomlás, majd a bolsevik diktatúra, amelynek ideológiai habarcsa a kommunizmus. „A kommunizmus nem egyszerű, hanem sokrétű jelenség, fontos tényezők benne az ideológia, valamint a párt és a tagok elvhűsége. Egyfajta vallást képvisel – negatív értelemben – merev dogmákkal és szigorú hierarchikus vezetéssel (..). A kommunisták tagadják Istent és a halhatatlan emberi lélek valóságát, az önmagától létező anyagnak nincs szüksége Teremtőre.”¹⁷

¹⁵ A burzsoá nemzet és az internacionalista közösség Lenin és Sztálin által kifejtett értelmezésről van szó. Lenin, majd később Sztálin is gyakorta hivatkozott az Ausztria–Magyarország törekvéseire és ezek lehetséges következményeire. (A globalizmus sajátos értelmezéséről van szó, amely a burzsoá–proletár ellentétre alapul. Későbbi története során a világ ennek számtalan variációját élte túl.)

¹⁶ Mindszenty József: Emlékirataim Budapest, 1989. Szent István Társulat 19-20. o. V. ö. Balogh Margit: Mindszenty József (1892 – 1975. I.-II. Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2015. idevágó megállapításai.

¹⁷ U.o. 129. o.

Túl a „jakobinus” előzményeken, Mindszenty bíboros jól látta, hogy a kommunizmus egyfajta vallás, ahol Róma szerepét Moszkva, a pápa szerepét a tervek szerint a kommunista párt első embere tölti be. Egy másik összefüggést tekintve, míg a vallás azt kívánja a hívőtől, hogy legyen a földön Isten szolgája, s majd a mennyekben eldől a sorsa, addig a párt a földre hozza a paradicsomot, amit a hívő még nem, de a leszármazottja már élvezhet. Az egyetlen cél a földi paradicsom megteremtése. A teljesítés mértékét és minőségét azonban a párt határozza meg – amelyik az utód érdekeinek kizárólagos képviselője –, s amennyiben az egyén nem úgy teljesíti a feladatát, ahogy azt a mindenható párt elvárja, az utód érdekében e Földön is büntethető.¹⁸

Kétségkívül 1917. november 7-ig is voltak vallásháborúk az emberiség történetében. Ennek az oka azonban egy paradoxon volt. Jól tudjuk – a tan szerint – az Úr saját képmására teremtette az embert. A paradoxon lényege: az ember viszont megkísérelte saját képmására megmintázni az Urat. Így a vita lényege az volt, hogy milyen az Isten!¹⁹ A bolsevizmus megjelenésétől – jakobinus előzményekkel – a kérdés a „Hit-Ráció” ellentéppárra módosult, ahol a „tudományt” a bolsevikok képviselték karöltve a baloldali liberálisokkal, akik viszont ekkor még a bolsevikok politikai ellenfelei voltak.²⁰

¹⁸ Szovjet–Oroszországban az 1914-ben működő 54 692 templom közül 1929-ben 39 000 volt nyitva. 1928 októberében kimondták, hogy „A haragszó sérti a városok és a vidék széles ateista tömegeinek a nyugalomhoz való jogát.” Az egyik törvénycikk kimondta, hogy „a tömegek vallási előítéleteinek (..) az állam gyengítésére irányuló mindenféle kihasználása legalább háromévi szabadságvesztéstől halálbüntetésig terjedő” büntetéssel sújtható. 1930 márciusában bezártak továbbá 6715 templomot. 1914-ben még 112 000 lelképásztor volt, 1928-ban kb. 70 000, 1936-ban 17 857 volt nyilvántartva. Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, Andrzej Paczkowski: A Kommunizmus fekete könyve Nagyvilág é.n alapján M. Kiss Sándor: A korai Kádár-korszak és a vallásszabadság történeti háttere. Előadás a Veszprémi Megyei Bíróságon 2002. június 19-én.

¹⁹ Gondoljunk bele: a törökök azért nevezték „gyaur kutyáknak” a keresztényeket, mert az ő „Isten-képük” eltért a keresztény Európától. A keresztény Európa azért nevezte a törököket hitetleneknek, mert Isten helyett ott a legfőbb lény Allah volt.

²⁰ Mai világunkban, e kérdésben sajátos helyzet alakult ki. A bolsevizmus bukásával az Istentagadás „joga” visszaszállt a felvilágosultakra, s mindezt most felülírja a „milyen Isten van” kérdése, amelynek politikai tartalma elvezet a demokrácia-értelmezésekig, s így sajátos politikai tartalommal rendelkezik.

1919. március 21., tehát a kommunisták hatalomra jutása mellett egyértelműen azt is jelentette, hogy a három alapértéket – függetlenség, tulajdon, hit – alapvető és összehangolt támadás érte. (A '19-es fordulat emellett megmaradt a társadalom emlékezetében, annak összes diktatórikus rendelkezéseivel és tapasztalataival együtt.)

A Tanácsköztársaság bukását követően széleskörű válság bontakozott ki Magyarországon. 1918 októberétől számítva 1919 augusztusával bezáróan folyamatos külföldi nyomás közepette megbukott, illetve bázis nélkül maradt a dualizmus újraéledésének a lehetősége mellett a felemásra sikeredett polgári átalakulási kísérlet, s természetesen megbukott a bolsevizmus is.

A tárgyalt időszakban tehát „leszerepelt” mind a jobboldali, mind a baloldali, illetve a középre húzódó elit is. Teljes lett a hatalmi vákuum, üres volt a hatalmi tér, tetőzött az értékválság, s ebből következően a különböző eliteknek világosan meghatározott magyarság-politikája sem volt. Ugyanakkor az is világos volt az európai politikai elgondolások tükrében, hogy az új Magyarországon mindenfajta baloldali újakezds lehetősége ellehetetlenült. Csak olyan új elit kerülhet hatalomra, amely mereven elzárkózik a baloldali eszméktől, adottnak veszi a Monarchia – legalábbis – időleges megszűnését, tiszteletben tartja a magántulajdont, tagadja az ateizmust, s ha kényszer hatására is, de elfogadja a folyamatban lévő határrendezési elveket, amely egy merőben új kisebbségi politika kialakítását feltételezi.²¹

A trianoni döntés után Magyarország – miközben a békekonferencia súlyos csapást mért az új államra – ismét független állam lett. Az évszázados tradíció, a küzdelem a független állam megteremtésért, a fogalom klasszikus értelmében véve időszerűtlenné vált. Új problémaként jelentkezett viszont az elcsatolt területeken élő magyarokkal kapcsolatos politika kialakításának a kérdése. Ezt a törekvést nevezzük revízióknak.

A kérdés – túl azon, hogy az új hatalom a revízió milyen formáját preferálta – az volt: mi legyen ennek

²¹ Súlyos veszteséget jelentett a leendő magyar kisebbségek kialakulása tekintetében a „kötelező állampolgári eskü”, amely nemcsak a „helyi középrétegek” meggyengülését jelentette, hanem az anyaországon belül is feszültségeket jelentett. (Lásd például: Zilahy Lajos: A földönfutó város.) Ismét a később egyre inkább elmérgesedő „asszimilációs-identitás” kérdés egyik szociális típusú forrásvidékénél tartunk. Az új középosztály szerkezetének kialakulásáról volt szó.

a törekvésnek a valódi tartalma? „A mártír-képzetet természetesen Trianon támasztotta fel. Ez, mint önáltató szenvelgés mentesített attól, hogy magunkat is hibáztassuk érte, s ezzel lehetővé tette, hogy a békediktátumért öngazoltan kizárólag másokat okoljunk: a háború győzteseit és szomszédainkat. Ebből lett a revizionizmus. Bármilyen jogos lett volna egyébként a revízió igénye, ezzel az erkölcsi háttérrel csak szomszédainkat bősztítő lármává válhatott.”²² Gombos Gyulának, bármennyire is sarkosnak tűnik a véleménye, igaza volt. (Tegyük azonnal hozzá: a terület és az azon élő etnikum kérdése szinte elválaszthatatlan egymástól. Az igazi kérdés mégis az volt – felfogva Gombos gondolatának a lényegét –, hogy mi az elsődleges háttértartalom: területkorrekció, vagy nemzetegyesítés, átnyúlva az államhatárokon?)²³

A Horthy-rendszer viszonylag gyorsan konszolidálódott. A felszínen a kétkamarás parlamenti rendszer mellett a Bethlen–Peyer, illetve a Bethlen–Nagyatádi paktumok eredményeként (?) / következményeként (?) / létrejött a demokrácia, illetve a diktatúra elemeiből kialakított, felülről irányított, szigorúan ellenőrzött féldemokrácia, illetve féldiktatúra. Mindemellett a rendszer valós hatalmi tényezői az időközben megszerveződött titkos társaságok voltak, vagyis a Kiegyezést követően kialakult agrárius, illetve merkantil elit képviselői mellett az új hivatalnoki és a kulturális területen tevékenykedő értelmiségi elit.

A Horthy-rendszer negyedszázados történetét vizsgálva megállapítható: ebből a huszonöt évből közel két évtized „békés körülmények” között telt el,

²² Gombos Gyula: Távoból is itthon. I. m. 20. o.

²³ Egy újabb fogalom, amely tartama tisztázásra, illetve a fogalom megtisztítására szorul. A revízió fogalma a köztudatban összemósódott a területrevízió fogalmával, amely együtt jár a határok megváltoztatásával, amely egy lokális vagy szélsőséges esetben világháborúhoz is vezethet. Ez a felfogás a történelem alakulásának a fényében jogos. Miért kifogásolható példának okáért a nemzetállam fogalmának a revíziója, amely elvezethet a nemzetiségi kérdés újraértelmezéséhez is? Hiába hirdeti egy állam magáról azt, hogy nemzetállam, ha nem az! Ha viszont egy önmagát nemzetállamnak hirdető államról „kiderül”, hogy több nemzetiségű állam, akkor a nemzetiség helyzetében változás következhet be, amely az autonómia kérdéséhez vezethet. S ez egy újabb probléma gyökere. Mi a cél? A formális autonómia – lásd: Maros-Magyar Autonóm tartomány vagy (...)? Még tovább: kisebbségi jogok kérdése. Kollektív jog vagy egyéni jog? A huszadik század történetének egyik nagy kérdése. A XXI. századé is?

fél évtized pedig növekvő külső nyomás közepette. Tudjuk, hová és mibe torkollott ez a negyedszázados politika – zsidótörvények, német megszállás, holokauszt, totális háborús vereség –, s a vége egy újabb megszállás. A történelmi értékelés végeredménye nem lehet kétséges. A Horthy rendszer gyakorlati politikája csődöt mondott. Másként fogalmazva: az állam politikája megbukott. (Más kérdés – de ennek vizsgálata most nem feladatunk –, hogy milyen politikát kellett volna folytatni az államnak, legalább a veszteségek minimalizálása érdekében?) Újabb kérdés, hogy mennyire terheli a társadalmat felelősség az állam politikájáért (lásd: utolsó csatlós – fasiszta nemzet, állam – társadalom)?

A korszak értelmezése az úgynevezett népi–urbánus vita megkerülésével szinte lehetetlen. Egyrészt, valóban – ahogy ezt Salamon Konrád többször kifejtette – modernizációs felfogások közötti különbözőségekről van szó. A népi–urbánus vita, a szó legszorosabb értelmében véve vita volt, amely mindkét oldalról tekintve a szélsőséges megfogalmazásokat sem nélkülözte. Folyt a vita „békeidőben” – 1920–1938 – és a második világháború idején is. Utóbbi során folyt a vita a világháború kitörésétől a német megszállásig, majd a nyilasok hatalom átvételéig. Aktív és passzív életstratégiák ütköztek egymással. Ellenállás vagy túlélés? Sorjáztathatnánk a kérdéseket: félreértések és a fogalmak zavarossága; fokozódó félelem s erre a válasz: bizalom a hatalom kiugrási politikájának a sikerében, s mellette a társadalom bénultsága; felelősök és bűnbakok keresése. Ha teljes körű választ a kérdésekre adni nem is tudunk, néhány jelenségre viszont érdemes ráirányítani a figyelmet, jelezve azt is, hogy anyaországiakat, kisebbségeket, s az emigrációt is érintő, foglalkoztató kérdésekről van szó.²⁴

²⁴ Akár Szabó Dezső, akár Németh László, vagy Veres Péter, illetve Gombos Gyula és mások felfogását vizsgáljuk – amelyek egyes vonatkozásokban szintén eltérnek egymástól –, az világos kiderül, hogy az asszimiláció–identifikáció kérdése esetükben, nemcsak és nem kizárólag a zsidóságra vonatkozik. Érintette ez a kérdés, a svábságot, illetve a szlávást is. Szokás a népi–urbánus vitát zsidó–nem zsidó vitára redukálni. Ez történetileg így a maga teljesebb összefüggéseiben kérdéseket hagy maga után. A hagyományos, kuruc–labanc, illetve a „két pogány közt egy hazáért” felfogásáról van szó, Béládi Miklós kifejezését használva: a védekező nemzettudatról, s annak értelmezéséről. A felfokozott védekező félelem – amelynek volt támadó éle – viszont nem azonosítható az uszító gyűlölködéssel. Nem vitatható, hogy a függetlenségét alig „visszakapó” állam és

Mint ahogy ez általánosságban is igaz: az újabb rendszerváltás az állam új struktúrájának a kialakulását is jelenti. Szűkebb témánkat tekintve – legalább vázlatosan – érdemes megvizsgálni, miként alakult ki a hatalmi struktúra, s ezzel párhuzamosan milyen eszmeáramlatok határozták meg a társadalom életét. Vagyis ezek együttesen miként viszonyultak az állami és társadalmi életet meghatározó alapértékekhez, melyeken belül a magyar kisebbségi politika a különböző felfogások mentén, de jelentős helyet foglalt el.

társadalom tudatában még élénken élt a függőségi állapot emléke. Itt kell hangsúlyoznunk a „történelmi idő” szerepét. Magyarországon a már jelzett okok következtében a nemzeti kultúra védelmében megindult egy „idegen-ellenes” politika, amely a társadalmi életben is jelentkezett. Ennek volt politikai és gazdasági vetülete is.

„1920-ban, mint a „fehér” hadsereg parancsnoka (már, mint Horthy Miklós. M. K. S.) szembeszállt a magyar kommunista kormánnyal, amelyben az asszimilált zsidók kulcsszerepet játszottak. Ez a „fehér” hadsereg azután a terror uralmát alakította ki, zsidók százait gyilkolta le pusztán azért, mert zsidók voltak. (...) A magyar antiszemitizmusnak mindig volt szociológiai gyökere. Ez, ahogy August Bebel mondta: „a bolondok szocializmusa.” (...) A magyar külkereskedelmet teljes egészében a zsidóság irányította. A magyar művészek, amennyiben ismertek voltak nyugaton csaknem mind zsidók voltak. Sőt sok tudós az 1919-et követő zsidóellenes szigorítások alatt azért hagyta el Magyarországot, mert zsidók voltak. Mindebből az következik, hogy külföldön a zsidóknak köszönhetően alakult ki Magyarországról pozitív kép.” Páncélosok az életért „Koszorús Ferenc a holokauszt hőse.” Szerkesztette Hantó Zsuzsa és Székér Nóra Kiadja a Koszorús Ferenc emlékbizottság. Tsvi Erez: Magyarország – hat nap 1944 júliusában. 101. o. (A héberül megjelent tanulmány átdolgozott angol nyelvű változatának fordítása, megjelent In. Yalkai Morechet 1975/20. 144-168. o./ Tsvi Erez jelzett tanulmányában idézi Horthy Miklós 1940-ben írt levelének egy részletét. Ebben: „Számomra tarthatatlan volt, hogy minden gyár, bank, nagybirtok, üzlet, színház, sajtó és minden gazdasági kezdeményezés zsidó kézben volt.” S ehhez a hozzáfűzött jelzet szövege: „Tagadhatatlan, hogy a zsidók szerepe ezekben a tevékenységekben meghatározó, míg a magyaroké a diszkriminációs törvények idején negligálható volt.” A hatalomnak volt egy ellenség képe, amely egyrészt politikai töltetű – 1919 –, másrészt – felelősség áthárítás a gazdasági problémákért – szociális töltetű volt. Ezek a motívumok a társadalmi felfogásban is tettenérhetők, mégis azt kell látnunk, hogy „kulturharc” folyt, amelynek volt gazdasági és filozófiai, nota bene társadalompolitikai töltete is. Ezért értek egyet Salamon Konráddal, aki modernizációs felfogások közötti vitáról beszél. Azt feltételezni azonban – éppen 1956 tükrében –, hogy ha a szellem legjobbjai mind népi, mind urbánus szempontból előre látják, hogy mi történik majd 1944. március 19. után, ugyanezt a politikát folytatják, tévedés. Egy folyamat végét visszavetíteni egy folyamat elejére történelmietlen felfogás. Más – és nagyon is fontos kérdés – a kései szemlélőnek, mint ahogy azt később, példának okáért Németh László és Hatvany Lajos is tette – a tanulság levonása, ami kötelesség is.

A napi politikai életben a hatalmat közvetlenül gyakorló elitel szemben az ellenzéki típusú három típusú jött létre. Az ellenzéki áramlatokon belül megkülönböztethetjük a hatalmon és rendszeren belüli, a hatalmon kívüli, de rendszeren belüli illetve a hatalmon és rendszeren kívüli ellenzéket.²⁵

A hatalmat közvetlenül gyakorló elit kisebbségi politikájáról Gombos Gyula fogalmazta meg a maga igencsak kemény véleményét. „*A két forradalom melléfogásai, különösen a véres második, hasonló öngigazolást szültek: indokolták a háború előtti társadalmi szerkezet teljes restaurálását. S az álfelsőbbség kifejezésére, de a gondolkodás újabb torzulásaként, gyártódtak le ily zavaros fogalmak, mint »keresztény nemzeti« »keresztény kultúra« »keresztény faj« s hasonlók. Valóság tartalmuk ezeknek sem volt, nem is jelentettek mást, csupán azt, hogy nem zsidó. Elképesztő, hogy nemzeti tudatunk az első világháborút, s mindent, ami belőle származott így reagálta le. Csupa szólam és semmi gondolkodás. Semmi kijózanodás, mely a katasztrófa mélyebb okait felismerte volna, s érdemleges válaszokat tudott volna adni örökölt vagy már új helyzetben támadt problémáinkra. Még elképesztőbb, hogy az évszázadok óta idejétmúlt felfogás, amely szerint a nemesség a nemzet átlényegülve bár, de tovább élt. A középosztály zöme és felette a nagybirtokos arisztokrácia nemcsak lenézte a társadalmunk többségét képező parasztságot és munkásságot, de nem is tartotta igazán a nemzet részének. A nemzet fogalmát változtatlanul kisajátította magának.*”²⁶

²⁵ A hatalmon és rendszeren belüli ellenzéknek kormányváltó szerepe is lehetett (lásd: Gömbös Gyula). A hatalmon kívüli, de rendszeren belüli ellenzékét nevezzük a rendszer legális ellenzékének, míg a hatalmon és rendszeren kívüli ellenzék volt az illegális ellenzék. Külön probléma, hogy a hatalmon és rendszeren kívüli szélsőjobboldali ellenzék külföldi nyomásra miként változik először rendszeren belüli, de hatalmon kívüli ellenzékké, majd lesz rendszerváltó politikai erő.

²⁶ Gombos Gyula: i.m. Tegyük ehhez hozzá: sokan vallják, hogy a területrevízió a Horthy-állam politikájának a sikere volt. E sorok írója azon a véleményen van, hogy a visszacsatolások nem a rendszer politikájának a sikerét bizonyítják, inkább a különböző nagyhatalmak alkuinak a következményei. A „hasznosság” és a manipulált primitívizmus pregnáns megnyilvánulása az antiszemitizmus továbbélésének „ápolásáról” az az interjú részlet, amit Benke Valéria – 1958–61 között művelődésügyi miniszter – adott Simon Jánosnak: „*Tudja, mit jelent a népiesek–urbánusok címszó? De lefordítsam magának úgy, ahogy Veres Péter lefordította (!) Rákosi Mátyásnak? (...) »ide figyeljete! Hát nem tudjátok, hogy az a zsidók és keresztények szembenállása...» Úgyhogy, ha mi azt mondjuk, hogy urbánus,*

Sajátosan alakult a hatalmon kívüli, de rendszeren belüli ellenzék egymáshoz fűződő politikai viszonya. A rendszerben elfoglalt helyéből következően a legális ellenzéknek politikai értelemben véve rendszerlegitimáló funkciója is volt, amely már csak azért is érthető, mert a hatalom és ellenzéke az alapértékek elvi elfogadásában – nemzeti függetlenség, magántulajdonra épülő gazdasági élet, a hit szabad gyakorlása – egyetértett. Nem beszélve arról, hogy hatalom és legális ellenzéke valamiféle együttműködése nélkül nincs semmilyen típusú „demokrácia”.

Kérdés viszont éppen az volt: milyen biztosítéka lehet egy mélyebb egységnek, hogy a vallott értékek alapján létrejött demokráciaképek azonosak-e hatalom és ellenzéke szempontjából, vagy sem.²⁷

mondták sokan, így a nem tudom, a Csurka-féle körből, tehát akkor, azt kell fordítani. Jó, rendben van, de ez a primitív és erre a húrra játszott ellentét.

Simon János: A 30-as években jelent meg ez először nyomtatásban - ez a probléma így.

Benke Valéria: Igen, igen, de én azért inkább azt hiszem, hogy a főszaadulás után radikalizálódott ide, hogy zsidók és keresztények” In.: Puccs vagy összeomlás. Szerkesztette: Simon János Lakitelek 2014. Antológia 39-40. o.

²⁷ A Horthy-rendszer ellen visszatérő s nem megalapozatlan vád az antiszemitizmus. Kétségtől igaz, hogy a Horthy-rendszer történetében és politikájában az antiszemitizmus vissza-visszatérő jelenség volt. Kérdés azonban, hogy túl a politikán mikor, miben és hogyan jelentkezett ez az antiszemitizmus a társadalom életében? S miből táplálkozott, illetve az egyes társadalmi rétegek ehhez hogyan viszonyultak, s mit értettek meg belőle?

„Ami a zsidókérdést illeti, világeletemben antiszemita voltam. Soha nem volt kapcsolatam a zsidókkal.” – idézi Tsvi Erez Horthy egy 1940-es nyilatkozatát. Páncélosokkal az életért 101. o. Majd hozzáteszi „ez az állítás nem fedi a valóságot. Nem volt államtitok Magyarországon, hogy a Horthy-család mindig barátkozott jó néhány zsidó ipari és üzleti mágnással. Igaz, hogy ezek közül többen áttértek a kereszténységre, de mindenki, aki számított Budapesten, tudta, hogy Horthy hajóhídján mindig ott volt egy nem kitért zsidó.” U.o.

E kérdésben is a központi fogalom pár: az asszimiláció–identifikáció, illetve az, hogy miként megy át a „jovialitás” brutális állampolitikába. A fogalomzavar, illetve a fogalmak egymásra csúsztatásának a vizsgálata a későbbi történetek tükrében megkerülhetetlen.

Németh László például, még 1943-ban is azt gondolta, ellenzéki társai zömével együtt, hogy a háború végét jobb kondícióban éri meg az ország, mint 1918-at. Vagyis Németh László sem számolt 1943-ban a bekövetkező terrort, brutalitásokkal, miközben elég súlyos jövőképet vázolt fel, osztotta azt a nézetet, hogy Magyarország „a béke szigete.” Az író a „zsidókérdésben” azért bírálta a hatalmat, mert hibás döntéseivel megakadályozta a zsidóság békés felszívódását a társadalomba, s a zsidóságot

kényszerű ellenzéki állapotba kényszerítette. Németh László „antiszemitizmusának” egyik „legpregnansabb bizonyítéka” a kétségtelenül hibás gondolatmenetű „Kisebbségben” című esszéje volt. A tévedéseket nem kell védeni, akár Németh László, akár Zsolt Béla, akár Fejtő Ferenc, vagy éppen Hatvany Lajos követte el őket. Arra mégis érdemes figyelni a figyelmet, hogy Németh gondolatmenetét követve addig jutunk el, hogy a szerző magát is a híg magyarok közé sorolhatja. Ez a szerző tévedését nem menti, mint ahogy másét sem, de Némethet és más „népieket” Hitler helyett a holokauszt bekövetkeztéért okolni, mégis súlyarány eltolódás. Ahhoz 1944. március 19. kellett, mint ahogy ezt több történész, köztük olyan jelentős személy is, mint Kosáry professzor is kifejtette.

Németh László: „Kétségtelen, hogy a zsidókérdést is a világtörténelem hozta vissza ránk minden eddiginél súlyosabb alakban. (...) Ha a helyzet az marad, ami 1937-ben volt: Magyarországon harminc év múlva nincs zsidókérdés: a zsidóság ellian felfelé, a gyermektelen jólét retortáin. Azóta minden őket reaktiválta. Elsősorban a zsidótörvények, amelyek nem engedték meg, hogy zsidók legyenek a zsidók, az „őskeresztény” középosztályból kellett zsidókat bérelniök. Elmagyarosodott, fél- és negyed zsidókat szorítottak a megbélyegzéssel közéjük. A nemzeti ellenállás lapjait csak az ő pénzükön lehetett megszervezni. Volt legitimisták, fajvédők, klerikálisok szorultak át az ő fennhatóságuk alá. S most itt van egy béke, amelynek ők lesznek a sűgői, s ők lehetnek a kinevezett megváltói is. A zsidókérdésben én sohasem általánosítottam, kritikáim és írásaim ezt eléggé bizonyítják. Az azonban egészen természetes, hogy ők az önkritikátlan, bosszúszomjas zsidóságnak a szemérmes kultúratisztelővel szemben éppen ebben a négy-öt évben rendkívül meg kellett erősödni, s nagyon rossz füle van annak, aki nem hallja, hogy Shylocknak éppen a szív kell.” Részlet Németh László szárszói beszédéből, 1943. augusztus.

„Én mindig szívesen olvasom Illyés Gyula verseit és szépíráseit, amelyekben gyakran érzem a nagy mesterek nevelő hatását. De annak az Illyés Gyulának, aki Gömbös Gyula és Imrédy Béla kultúracsatlósa volt, még akkor sincs erkölcsi joga a „Szabad Szóban” közzétett válasza fölháborodásához, ha valódi perfídiával kerül szembe, s nem esetleges tévedéseiben is jó szándékú és feltétlenül demokratikus célú kritikával. Annak az Illyés Gyulának, aki erkölcsi és anyagi haszonélvezője volt nem is a „kultúrscibészég”, hanem a kultúraellenes banditizmus tízéves rendszerének, még akkor sem lenne joga ezzel a furorral tiltakoznia, ha ezúttal történetesen igaza lenne, mert elmulasztott tiltakozni országrontó és tömegmészárló hazugságok ellen. Remélem, hogy a vádjaimért, most már Illyés Gyula engem állít a bíróság elé. Mindenképpen szívesen találkoznék vele abban a törvényszéki teremben, amelyben 1932-ben Sallai és Fürst mártírhálála ellen való közös tiltakozásunkért együtt ültünk a vádlottak padján – hogy alig két év múlva a szabadságért meggyilkolt mártírok szellemét Illyés Gyula Gömbös Gyula asztalánál elárulja.” (Zsolt Béla: Válasz és vita Haladás 1946. aug. 22.)

„Mindenekelőtt azt ismerhetjük fel, ami mind a két mozgalomban, a »népiesek« és a »Szabad Szó« csatározásában az egészségtelen szellemi viszonyok produktuma volt. Ez áll elsősorban arra, hogy sem az egyik, sem a másik tábor nem tudta megvonni élesen a határvonalat személyes ellenszenvéi és elvi ellentétei közt. Mi túlságosan könnyelműen szimatoltunk »fasizmust« és a baloldali elvek elárulását olyan művekben s oly nyilatkozatokban, amelyek csupán akarva vagy nem akarva zavarosak voltak. A »népi«-t egyszerűen »völkischből« származtatnunk, holott azzal, ha néha-néha párhuzamba hozható is, de nem volt teljesen azonosítható (...)” (Fejtő Ferenc: Pont egy vizsály után. Közli: Nagy Sz. Péter.

I. m. 461–468. a cikk 1947-ben a Szocializmus számára íródott, de a lap akkor nem közölte. Megjelent: Élet és irodalom 1989. április 21.)

Erdei Ferenc a Tanácsköztársaságról: „E polgári forradalmi kísérlet után ismét inkább a külső események hatására, mintsem a belső fejlettsége, érettsége folytán a proletárforradalom kísérlete következett. A munkásság jelentékeny része ezekben az időkben szociáldemokrata szervezetekben tartott együtt, és ezen a vonalon ki is vette a részét a polgári forradalomból. A proletárdiktatúra felé nem is ez a szervezett munkásság vitte az alakulást, hanem a külső hatások és az ezek mentén felülkerekedett konjunktúra munkásság. Jellemző, hogy a forradalom 43 népbiztosából 11 volt olyan, aki a régi munkásmozgalmi iskolán keresztül jutott föl eddig a szerepig. Az is figyelemreméltó, hogy e forradalom vezetőgárdájának a túlnyomó része zsidó volt.”

A marxizmussal kacérkodó Erdei a társadalom szervesen fejlődési útját vázolja fel jutott el oda, hogy a Tanácsköztársasággért részben a zsidók is felelősek voltak egyetemben a hozzájuk csapódó konjunktúra munkásvezetőkkel.

1981-ben készítettem Balogh Edgárral, a jeles gondolkodóval egy terjedelmes interjút [(...) hivatást számított ki magának történelmi helyzetéből (...)]. Megjelent: Életünk. 1981 8/10. szám Látóhatás 1981. 11. szám illetve: Variációk egy fogalom értelmezésére Művelődéskutató Intézet 1982 187. – 251. o.], amelyben A magyar társadalomban feltételezetten meglévő úgynevezett „joviális” antiszemitizmus gyökereiről kérdeztem őt. Részlet a válaszból: „Először is nem nevezném antiszemitizmusnak azt a magatartást, amelyben egy kis joviális lenézés, gunyorosság, egy kis alábecsülés van. Mert egy ilyen típusú alábecsülés a különböző rétegek egymás közötti viszonyában valóban volt. Valaki túlságosan dzsentroid módon lépett fel, hát akkor gúnyolódtak fölötte a polgárok. Ha valaki »száraz« polgár volt, a nemesi réteg bélyegezte meg.” Majd később: Kassák Lajossal történő beszélgetést idézte fel Balogh Edgár (1937). (...) egyszer Kassák megszólal, kérdezvén, hogy mi mindnyájan keresztények vagyunk? Csodálkoztunk, egymásra néztünk, erre még nem is gondoltunk. Tényleg mindannyian keresztények voltunk, de mi van ezen kérdezni való?

– Hát maguk között nincs zsidó fiú?

Később lett, de akkor éppen nem volt. A kisebbségi életben külön mentünk, ők is, mi is, nekünk is meg van a magunk gondja-, magyarázkodunk.

Kassák rám bök az ujjával: Magának mi a véleménye a zsidókérdésről? Na, itt árultam el magam. Kérem én már gyerekkoromban is úgy nevelkedtem, hogy a zsidó is ember

– Ahá – csapott le Kassák- maga akkor antiszemita

Mondom: miért?

– Mert, ha valaki így fogalmazza meg, hogy a zsidó is ember, ebben az a föltételezés is benne van, hogy esetleg nem ember.”

Később Balogh Edgár még hozzátette: „Hát persze ezek a magyar úri családok, hogy úgy mondjam a zsidóban, de nemcsak a zsidóban, a kereskedőben, a polgárban, ha az keresztény is volt, akkor is alsóbbrendűt láttak. Ugyanakkor a humánium alapján álló jóindulat, jóakarát, a jovialitás is meg volt.” Balogh Edgár „az esszenciális” leninista, elutasítva Kassák vádjait a „joviális lenézés” osztálytartalommal s nem faji előítéletekkel töltötte meg. Tsvi Erez: „Mégis, egy valóságos információáradat ellenére – a menekültek ezrei nem túloztak – a két országos iroda, a neológok és az ortodoxok köztisztvisletben álló vezetői meg voltak győződve: ... ez nálunk lehetetlen!”

Úgy hitték, hogy a perifériákon, a védhetetlen végeken, Kamenyec Podolszokban vagy Újvidéken kioltott életek, a Don-kanyarhoz

vezető keserves úton, valamint a folyó mentén és a visszavonulás során elveszejtett munkaszolgálatosok keserű sorsa, vagy valami ehhez hasonló istennyila nem sújthat le az „anyaországban” és a hozzá visszacsatolt területeken élő, az államhoz és a magyar néphez mindig, még az idegen uralom alatt is hűséges zsidóságra. Magyarország kormányzója ezt nem fogja megengedni...! Kállay miniszterelnök politikai bölcsessége az egész országgal egyetemben át fog vezetni bennünket a németek Scylláján és a magyar bérenceik, a Berlinnel együtt csaholó Charybdisén... Egyetlen vezető sem gondolt arra, hogy beállhat egy „deus ex machina” helyzet, amely megbéníthatja a két magyar államférfi által szorgalmazott, szinte kizárólag a nyugati szövetségesek kegyeit kiérdemelni kívánó, óvatos antiszemita politikát. Sem Horthy, sem Kállay nem merészték visszavonni a korábbi évek zsidóellenes törvénykezését, amely a későbbi fejlemények tükrében kis túlzással akár mérsékeltnek is minősíthető. (Több százezer magyar állampolgár „csak” megélhetési forrását veszítette el a zsidótörvények következtében.) Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Nemzeti Tankönyvkiadó. Szerkesztette M. Kiss Sándor. Tsvi Erez: A magyar zsidó ellenállás három síkja. 306–307. o.

Tsvi Erez elemzése e részének a középpontjába a vezető zsidó szervezetek és a Horthy-apparátus közötti viszony állt. „Illik megemlíteni, hogy két ízben is felmerült a zsidó munkaszolgálatos századok felfegyverzésének terve:

a) 1944. március 19-re virradó hajnalon Kállay utasítására Keresztes –Fischer belügyminiszter megtudakolta erről Stern elnök véleményét. A válasz negatív volt, az elnök – nem kevés joggal – tartott a németek reakciójától. Már maga a javaslat is eleve halva született: a Magyar Kir. Honvédség helyett a zsidó lapátos hadsereg védelmezte volna az ország függetlenségét nyolc német hadosztállyal szemben.

b) Egy sokkal inkább kiélezett helyzetben, 1944 októberének második hetében a terv konkrétabbnak tűnt. Ám Lázár testőrtábornok az átállás fegyveres biztosítására összegyűjtött géppisztolyai a munkaszolgálatosok helyett nyilas pribékeik ölébe hullottak.”

Nem feladata a dolgozatnak most a szerző állításainak tényszerű vizsgálata. Csupán azt akartuk jelezni: nem elhanyagolható kutatási téma, hogy milyen volt a magyar társadalom egészének mentális állapota és gondolkodásmódja 1944 márciusában, illetve októberében s ebből mi maradt meg a társadalmi emlékezetben, illetve a későbbiekben az új hatalom miként „értelmezte újra” a múltat.

Vissza-visszatérő téma ugyanis, hogy alig-alig volt magyar ellenállás, ami szerintem nem igaz, e témakörben monográfiát, s jó néhány tanulmányt is írtam, amit ismertnek veszek – legalábbis a témát szintén kutató történészek táborában –, és felmerült az is, hogy a magyar társadalom némán tűrte zsidó honfitársai deportálását.

Az a tény nem vitatható, hogy széleskörű nemzeti ellenállás Magyarországon nem volt, de ellenállás volt, s az ebben történő részvétel, az egyén döntésének következménye volt. Ennek az ellenállásnak voltak zsidó és nem zsidó részesei. Voltak, akik más életstratégiát választottak. Ez is egyéni döntés volt. Továbbá voltak – s ez természetes is –, akik a döntő lépés megtételét a hatalomtól várták, amelyhez lehetett volna csatlakozni, vagy továbbra is maradt volna a túlélés stratégiája. A sikeres kiugrás elmaradt.

Az anti-náci ellenállásnak viszont már a háború idején is volt számtalan más formája, attól függően, hogy a Hitlerrel szembenálló hadviselő felek – például az angolok – mit kívántak

a magyar társadalom azon részétől, amely egy ilyen együttműködésre készleges volt. (Az angolok – jelesen a Churchill által létrehozott SOE – nem a Horthy-rendszer megdöntését kívánta elérni, hanem a német hadipotenciál gyengítését. Az első ilyen, Magyarországon megalakult csoport a győri Nádas Ernő-féle csoport volt. Résztevői kivétel nélkül magyar zsidók voltak. Nádas a csoport lebukása után kivégezték társai súlyos börtönbüntetést szenvedtek. Tegyük hozzá, ebben az évben végezték ki Schönherz Zoltánt is. Nádas Ernő és társai azóta sem váltak a magyar ellenállás hőiseivé, sem a tudományban, sem a köztudalomban. Miért? (Shönherz legalább saját eszmetársai, megbecsülték).

1942 márciusában-áprilisában jött létre a Magyar Történelmi Emlékbizottság. Tagjai között tudhatta Bálint Györgyöt, Cserépfalvi Imrét és Kovács Imrét is. A magyar történetírás néhány mérvadónak tekinthető személyisége lefogásukat úgy tartja számon, mint a Horthy-rendszer eljárását a nemzeti függetlenségi erők ellen. Nem igaz. Kovácsék – aki ismeri a dokumentációt, pontosan tudhatja – az angol titkosszolgálattal való feltételezett kapcsolattartás miatt fogták el, s nem azért mert szerepet vittek a Történelmi Emlékbizottságban.

Kovács Imre, Cserépfalvi és Bálinttal egyetemben, Illyés Gyula és barátai közbenjárására szabadultak. A manipuláció itt is tetten érhető. Nem kézenfekvő bizonyíték az, hogy zsidó és nem zsidó Illyés közbenjárására a „köztudottan fasisztabarát” Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök szabadon enged. Ez nem illett a „képbe”.

Nem a Horthy-rendszer tisztára mosásáról van itt szó – e sorok írójától ez igencsak messze áll –, hanem arról, hogy legyünk hűek a tényekhez, s vádaskodás helyett a történeti igazságot kutassuk, annak összes, s néha kényelmetlen összefüggéseivel együtt. (Kovács, Cserépfalvi és Bálint esetében a vélt kémkedés nem bizonyosodott be, ezért Illyés közbenjárására Szombathelyi elrendelte szabadon bocsátásukat.)

Utoljára a témáról: Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc a Holocaust hőse” Szerkesztette Hantó Zsuzsa és Szekér Nóra Koszorús Ferenc Emlékbizottság 2015. M. Kiss Sándor: Az ellenállás formái Magyarországon a második világháború kitérésétől a nyilas hatalomátvételig.

„Pár évvel ezelőtt finn és magyar történészek közös konferencián elemezték országaiknak hasonló és eltérő vonásait a második világháború idején. Mind Magyarország, mind Finnország ugyanis egy-egy nagyobb, soknemzetiségű birodalomból kilépve vált független állammá az első világháború után, és mindkettő Németország oldalán lépett be, ha nem is egészen azonos indokból a második világháborúba. Mindkettő élén olyan vezető állt, ki előző karrierjét a korábbi birodalmak katonai elitjének tagjaként futotta be: Mannerheim tábornagy a cári hadsereg tábornoki vezérkarában, Horthy Miklós az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetében, amelynek utolsó admirálsa volt. 1943-tól mindketten kezdtek bizalmas környezetükkel a veszésre álló háborúból való kihátrálást előkészíteni, egymás lépéseit is figyelve. E manővert 1944-ben Finnországnak sikerült végrehajtania, Magyarországnak viszont nem.

Az eltérés talán legfőbb, de nem egyetlen oka nyilván a két ország különböző stratégiai helyzetében fedezhető fel. Minél közelebb került a front Németországhoz, annál fontosabbá vált Magyarország a hadviselők számára, mint védelmi előtér, illetve mint közvetlen támadási útvonal. Finnország pedig mellékhadszíntérré változott. Így a finn vezetésnek könnyebb volt elérnie, hogy a német erők komolyabb harcok nélkül kihátráljanak, miközben az előrenyomuló

Feltételezzük tehát a legális ellenzék egyre kényseredettebb hatalom-legitimáló szerepét, a németek egyre növekvő befolyásának visszaszorításáért, a nemzeti függetlenség védelme érdekében. Érdeemes azonban azt is vizsgálni, hogy miként viszonyultak egymáshoz az ellenzék különböző vonulatai, illetve miként viszonyultak az egyes ellenzéki vonulatok az általános együttműködés mellett konkrét kérdésekben a hatalomhoz.

A Horthy-rendszer legális ellenzékének szellemiségét tekintve három vonulatát különböztethetünk meg. Létezett – már az Osztrák–Magyar Monarchiában is – a polgári-liberális, illetve radikális ellenzék; a szociáldemokrácia; s Szabó Dezső megjelenésétől számítva a népi ellenzék. Az állam függetlensége adott volt, tehát nem volt szabadsághiányos állapot, az egyén szabadsága értelmezésében viszont már jelentős különbségek mutatkoztak, s ez a probléma is kettős vetületben mutatkozott. Egyre világosabbá vált, hogy az egyén szabadsága – a rendszer által meghatározott törvényes jogainak biztosítása mellett – anyagi helyzetének a függvénye. Míg a népiek a nemzettudat kérdéséhez is kapcsolódó érdeklődésének a homlokterébe a parasztság, mint nemzetfenntartó erő sorsának alakulása volt, addig a szociáldemokraták, előtérbe helyezve a munkás-ság ügyét, e problémakörben már nem voltak ilyen

érzékenyek. A népiek a sajátos magyar fejlődés hívei – harmadik út, harmadik oldal – a szociáldemokraták, illetve a polgári liberálisok és radikálisok részben a kapitalista, s ezzel ellentétben részben a szocialista fejlődés hívei voltak.²⁸

Állampolitika–nemzetpolitika. A Horthy-rendszer működésének leglényegesebb kérdéséről van szó. Az egyén számára ahhoz hogy nézeteit érvényesíteni tudja, a hasznos tevékenység három szférája áll rendelkezésére. Jelesen a szervezeti, a mozgalmi és a szellemi szféra. A szervezeti szféra küzdelmeinek a színtere a pártpolitikai élet, beleértve ebbe a parlamenti csatározásokat.

A kormány és a kormányközeli erők mellett a politikai életben, többek között a választási törvényeknek is köszönhetően, viszonylagos erővel a szociáldemokraták illetve esetenként a kisgazdák voltak jelen, ez utóbbiak különböző formációban s különböző kötöttségi rendszereken belül. Lényegesen élénkebb és színesebb volt a Horthy-rendszer szellemi- és társadalompolitikai élete. A politikai életben közvetlenül résztvevő formulációk tevékenységét olyan erők, olyan titkos társaságok befolyásolták, mint a kormányt támogató Etelközi Szövetség, a polgári liberális-radikális szellemiséget képviselő Szabadkőművesség, a szociáldemokraták politikáját befolyásoló szakszervezetek, s a népiekhez közelálló politikai erők nézeteit befolyásoló Magyar Testvéri

szovjet sereget tőlük a finn csapatok választották el. A magyar vezetés hiába szeretne volna e példát követni. A hadviselő felek ezt nem tették lehetővé. (...) De 1944-ben a német megszállás és az azt követő embertelen akciók nyomán az üldözöttek, főleg a zsidó magyarok mentésére is mind szélesebb körben kiterjedt, a súlyos nehézségek ellenére. A tömeges tragédiát ez sem akadályozhatta meg, de megmentette sokak életét, és talán igazolja azt a feltételezést, hogy az európai humánus, az erkölcs folytonossága akkor sem szakadt meg hazánkban teljesen. Magyarországon és Európa e zónájában volt antiszemitizmus a korábbi korokban is, bár Magyarország a liberalizmus korában inkább befogadó országnak volt tekinthető. Ismerjük a diszkrimináló intézkedéseket a két háború között, amelyek a harmincas évektől nagyjából részben külső nyomásra születtek, de amelyeknek voltak hazai támogatói is. A munkaszolgálatosok megalázó gyötrelmei a háború alatti történelmünk gyászos fejezetét képezik. Ezt mind figyelembe véve is az a meggyőződésünk, és nem aaptalanul, hogy 1944 márciusa, a német megszállás, tehát külső katonai beavatkozás nélkül erre az akcióra a holocaust nagy tragédiájára Magyarországon soha, semmi formában nem kerülhetett volna sor, ez nem volt benne a hazai társadalmi és politikai erőviszonyok saját alakulásának a lehetőségei között." Kosáry Domokos: Utószó. In: Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Szerkesztette: M. Kiss Sándor. 317–319. o.

²⁸ Németh László Szárszói beszédének egyik leggyakrabban idézett része a szocializmus kritikája: „Képzelnék el egy szocialista államot, ahol a szabad parasztságot kolhozokba terelték, a kisparoságnak nagy közös műhelyekben kell dolgoznia, az értelmiség a legszorosabb felügyelet alatt áll, s ebben az államban az ellenőrzöttek magyarok, az ellenőrzők, pedig busmanok vagy tibetiek. Ugyebár ez a szocialista állam aligha lesz jobb a legsötétebb jobbgátságnál, még ha formailag tiszteletben tartja is a szocializmus alapelveit?”

Kevésbé idézett rész: „Egy rendszer önmagában nem válthat meg egy népet, minden attól függ: kik, milyen módon, milyen ösztönökkel alkalmazzák. A tőkésrend, melynek Nyugat magas civilizációját, a polgári jólétet köszönheti, a magyar népet, láttuk, még mélyebbre taszította bennszülött sorsába. Azt sem kell bővebben magyarázni, hogy az angolszász jellegű kapitalizmusnak a bevezetése vagy visszahozása a magyarság részesedését a nemzeti vagyonban szinte órák alatt megcsappantaná.”

Fejtő, Zsolt, Ignó, Hatvany, hogy csak a legjelentősebb gondolkodókat soroljam, számtalanszor bírálták a népieket – főként Németh Lászlót – zavaros gondolataikért. Nem témája a dolgozatnak, de a vita megértése érdekében érdemes lenne – Agárdi Péter könyve mellett is – alaposan megvizsgálni Fejtő szellemi útjának változásait is.

Közösség.²⁹ (A titkos szervezetek hálózata átlépte a határokat. Az elcsatolt területeken élő magyarság éppúgy kapcsolatot talált a neki megfelelő szervezethez, mint az anyaországi. A kapcsolattartásnak tehát ez is egy lehetséges formája volt.)

A Horthy-rendszer ideológiai és társadalompolitikai szempontból legjelentősebb ellenfelei a népi írók s a körjük szerveződő népi mozgalom tagjai voltak. Legjelentősebb személyiségei – Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter – azonban azt is tudták, hogy eszközök nélkül a napi politika ütőképes személyiségei nem lehetnek. Feladatuk és küldetésük egyértelmű volt: erkölcsi tartást adni a társadalomnak. „Abban mindnyájan megegyezünk – mondta Veres Péter 1942-ben Lillafüreden az úgynevezett író-katona konferencián –, hogy ma a magyarság legnagyobb kérdése, megmaradni. Ezért a megmaradásért szolgálatot kell vállalnunk. És minékünk, íróknak, ez a szolgálat nemcsak egy hirtelen jött elhatározás dolga, hanem életünk értelme is. Az író egyéni élete a közösség életéből nyer értelmet, benne bontakozhatik ki. A megmaradásért való szolgálat azonban csak elv, s mint elv nem ér semmit a tényleges munka nélkül (...) itt a példa világos arra, mi is a mi szerepünk. Nem a múltó politikai szempontok szolgálata – ez az újságíró dolga – hanem az, hogy hatoljunk be műveinkkel, az emberi valónkkal a közösség mélyébe, le a legmélyébe, húzódjunk bele – ha muszáj – ősi ösztöneikbe, és itt erősítsük a magyarságot. Ha ez sikerül, s mi emberileg is méltóak vagyunk erre a feladatra, akkor ez a nép kibír mindent, bármit hozzon is rá a történelem. A mi feladatunk tehát független a vereségtől és a győzelemtől, a mi feladatunk örök feladat. Ez a feladat akkor is elvégezhető, ha egy ablaktalan Európa borul ránk.”³⁰

²⁹ Lásd a témához: Szekér Nóra: a Magyar Testvéri Közösség Története. Budapest. 2010.

³⁰ Nem véletlen, hogy Révai József, felismerve a népi eszmeiség lényegét, már 1938-ban ezt írta: „A népies mozgalmat annak kell venni, ami: nem egyszerű politikai mozgalomnak a szó minden napi értelmében, hanem nagyigényű szellemi áramlatnak, amely a magyar problémák megoldására átfogó programot akar adni, amelynek sajátos világnézete van a társadalomról, a történelemről, a haladásról megvan a maga fölfogása.” Béládi Miklós írta népi mozgalomról: „A harmadik oldal – úgy ahogy ezt Szabó Dezső magyarságvédelme és Németh László minőségszocializmusa értelmezte – reális történelmi alternatívát képviselt. A progresszió elemeivel, amelyben alkotóelemként jelen volt a védekező nacionalizmus számos motívuma is. A munkásmozgalmi baloldal között helyezkedett el, ha baloldalnak nem is számított, demokratikusnak igen, még azzal is, úgy is, hogy ezt a demokratizmust terhelte a

Illyés Gyula is a társadalom legfontosabb törekvésére hívta fel a figyelmet. „Aki túl sokat vár a külső erőktől, az a maga képességét gyöngélli. Meg kell találnunk helyünket nagyon is Európában, de a magunk erejéből, amiben az is benne foglaltatik, hogy olyan helyünk lesz, amilyen erőnk.”³¹

Németh László is a szellemi szférában elvégzendő munka fontosságára irányította olvasói figyelmét. „A következő évben, maga a kormány indíttatott, suba alatt persze, a német Signal ellensúlyozására Zilahy Lajossal egy képes folyóiratot a Híd-at, amelynek főmunkatársa lettem: az egyetlen, aki minden számba beadta a maga penzumát. Egy társaság a magyar náci-nyilasok mozgalmát próbálta egyensúlyozni, az ifjúsági szervezetek német-ellenes csoportjainak író-előadó kellett egy jogi jegyzetek kiadásán felcseperedett kiadó,³² aki száznál több korszerű kiadványa közt tanulmányaim tíz kötetét is kiadta, konferenciát szervezett, amelyen meg kellett jelenem.”³³ Ebből a felfogásból fakad a népiek és a hatalom kisebbségi politikája közötti alapvető különbözőség is. A hatalom területben, a népiek elsődlegesen etnikumban – vagyis egységes nemzetben – gondolkodtak. Tegyük hozzá: a kelet-európai tejttestvériség jegyében.

Szóltam már a revízió fogalmának értelmezéséről. A hatalom törekvése egyértelmű volt: területi revízió vagy békés, vagy fegyveres eszközök igénybevételevel.³⁴ Az is egyértelmű – már a történelmi tradíciókat figyelve is –, hogy a népben /nemzetben/ gondolkodó ellenzéknek sem volt mindegy akár Erdély, akár a Felvidék, akár a Délvidék hovatartozásának a kérdése. A népiek számára azonban fontosabb volt az etnikai,

„magyarnak”, mint megkülönböztető kategóriának nyomatékos jelenléte. Az alapvető ellentét, a történelmi antagonizmus, nem a harmadik oldal és a baloldal között vonható meg, hanem a harmadik oldal és a jobboldal között, lett legyen ez utóbbi bármilyen színezetű és jellegű.” Irodalomtörténet 1979./4.

³¹ Illyés Gyula: Első állomás Magyar Csillag 1942. I. szám.

³² Püski Sándor

³³ Németh László: Magam helyett.

³⁴ Az első bécsi döntés közvetlen előzménye a müncheni konferencia volt. Bár a nyugati hatalmak fokozatosan a háttérbe húzódtak, azt aligha lehet elvitatni, hogy nélkülük az első bécsi döntésre nem kerülhetett volna sor az adott történelmi helyzetben. A második bécsi döntés táboron belüli döntés volt. A két döntés a társadalom számára is a rendszer politikájának egyértelmű sikere mellett azt is jelentette, hogy a magyar követelések jogosságát mindkét tábor elismeri. Jugoszláviával szemben kétségtőlkül agresszió történt.

mint a területi egység visszaállítása.³⁵ S egy másik probléma: a népiek az elszakított nemzetiségi sorba kerülő magyarságnak elsődlegesen kollektív, s csak másodsorban egyéni érvényesülési jogokat követeltek, ellentétben a polgári liberális, illetve radikális felfogással.

Hatalom és legális ellenzéke tehát abban megegyezett, hogy a nemzet szabadsága alapérték. Gyökeresen eltértek azonban a vélemények az ellenzéken belül is a „haladás” fogalmának értelmezésében, továbbá a szociális problémák kezelésében. Ahhoz azonban, hogy a probléma lényegét megközelítsük, értelmeznünk kell a szellemi, illetve a mozgalmi szféra legfontosabb ismérveit is. Beszéltünk arról, hogy a magyar szellemi és mozgalmi életben három irányzat volt pregnánsan jelen. A népi, a polgári (liberális-radikális) eszmeáramlat, illetve a szociáldemokrácia. A mozgalom – amely egy-egy csoportosulás körül jön létre – lényege, hogy problémákra keresi a választ. Vagyis egy mozgalom szellemisége nem kötelezően egységes, csupán hasonló.³⁶ Ignotus Pál, néhány kérdésben másként gondolkodott, mint Zsolt Béla vagy Fejtő Ferenc, s egészen más demokráciaképpel és ideológiai szemlélettel rendelkezett, mint Németh László vagy éppen Veres Péter. S mindezt „színezte” a köztük lévő személyi ellentét is.³⁷

³⁵ Lásd: Juhász György tanulmányai az autonómia kérdéséről, amely gondolkodás népi gyökerei egyértelműen kimutathatók.

³⁶ Nem lehet elvitatni, hogy Németh László éppúgy a népi mozgalom egyik legjelentősebb személyisége volt, mint pl. Erdei Ferenc, Veres Péter, Ortutay Gyula vagy éppen az erdélyi Nagy István, Balogh Edgár. A népiek modernizációs programjának a centrumában a parasztság ügye állt. Ez kötötte őket össze. Ugyanakkor a megoldást tekintve már jelentős különbségek is jelentek meg nézeteik között. Jelentősek voltak köztük az ideológiai különbségek is. Németh László például a marxizmust a polgárság kinőtt ruhájának tekintette, Veres Péter élete egy szakaszában a Szociáldemokrata Párt tagja volt, Erdei szemléletének a lényege a történelmi materializmus volt, míg Ortutay kérte a felvételét 1956(!) után a pártba. Amilyen osztott volt a „vezérkar” politikai szemlélete, olyan osztott volt a mozgalomé is.

³⁷ Fejtő Ferenc 1977-ben (!) a következőket nyilatkozta Huszár Tibor professzornak: „De a legtöbb népies számára a polgári demokrácia kérdése vagy csupán csak „zsidó-dolog” volt, vagy pedig már alapjában véve idejét múlt nyugati jelenség. Tulajdonképpen Németh László volt a főideológusuk. Márpedig Németh László számára akkoriban a modernitást vagy a fasizmus vagy a kommunizmus jelentette. A magyar nép jövőjét, a magyar kibontakozás útját nem a demokrácián keresztül vélte megtalálni, hanem így vagy úgy, de inkább a szélsőséges és forradalmi mozgalmak tapasztalatai figyelembevételével. Mindenesetre több rokonszenvet éreztünk

Az „utolsó békeévben”, 1938-ban a Horthy-rendszer érdekszabdalt politikai képet mutatott. Szemben állt egymással állam és társadalom, és a legális ellenzéki erők között is ellentétek feszültek. Egyre nagyobb teret nyert a politikai életben a hitleri birodalom által támogatott szélsőjobb. Mindemellett a modernizálódó állam által igényelt asszimilálódott, de identitásavarban szenvedő apparátus is egyre gyarapodott.³⁸ (Identifikálódni egy olyan államhoz, amely kivet önmagából, nem lehet. Másról van szó, tehát amikor Gombos a kérdésről a húszas-harmincas évek tekintetében értekezett, s másról 1938 után.)

Szokás a Horthy-rendszer elemzésekor különös súllyal hivatkozni a népi-urbánus ellentétre, amelynek egyes elemzések szerint, logikus következménye lett a magyarországi antiszemitizmus térhódítása. 1934-et írtunk, amikor Németh László közölte a Budapesti Hírlap 1934. június 17-i számában az „Egy különítményes vallomása” című cikkét.³⁹ A harmadik oldalról szólva Németh László a következőket írta: „Aki a magyar közvéleményt ismeri, tudja, hogy a lelkekben rég kialakult egy harmadik oldal, amely jobbra és balra egyforma undorral tekint, s a kettőt együtt akarja elsöpörni. Hatalma egyenlőre nincs ennek a harmadik oldalnak, de ha megindul a közhangulat színvallása, jobb és bal olyan pőrén maradnak előtte, hogy mindenki csodálkozni fog, hogy uralkodhatott ez a néhány csoró ember annyiakon. Illyés Gyula dunántúli mozgalma sosem vetett volna akkora visszhangot, ha nem ez a harmadik oldal talál benne, első ízben önmagára. Ez a mozgalom most sorsdöntő óráit éli. De azt éli a zsidóság is. A becsületes harc hadsora nyitva vannak a számára: választhat a bosszúszomjasok gyűlölete s a harcosok kinyújtott keze közt.”

S egy bekezdés Ignotus Pál tollából, amit az Esti Kurir közölt 1934. június 24-i számában: „Azt hiszem,

írásaiban a fasizmus, mint a nyugati demokráciák iránt.” Fejtő véleményéhez képest Révai József kimondottan Németh-szakértőnek számíthatott.

³⁸ Identitás, asszimiláció, „fajvédelem”. Auschwitz mindent fölülírt mind a magyar, mind a világtörténelemben. Látnunk kell azonban azt is, hogy az 1938-as magyar közgondolkodásban a „végső megoldás” réme még csak fel sem merült. Nem volt reális tényező. Szabó Dezső a Tanácsköztársaság politikai képe következtében akkor valóban a zsidóságot tartotta a magyar „faj” legádázabb ellenségének. A „zsidó veszedelem” azonban felváltotta a germán, majd később a szláv veszedelmet. Ennek a „fajvédelemnek” az indítéka a magyar történelmi múltban gyökerező félelem volt, s nem egy irányított zsidógyűlölet.

³⁹ Közli: Nagy Sz. Péter: A népi urbánus vita dokumentumai 1932–1947. 121–129. o.

vagy legalábbis remélem, hogy Németh László a magyar „harmadik oldal”-t legkevésbé a „harmadik birodalom” uralkodó „oldal”-ának mintájára képzelet el. Nincs okom kételkedni jóhiszeműségében, s ha ő az én meggyőződéses igyekezetemet, hogy a szellem „örök baloldala” s az aktuális politikai baloldal közé hidat verjek, azzal magyarázza, hogy „egyes lapok” álláspontját akarom a világ összes lángelméivel fényöveztetni, én mégsem vádolom őt azzal, hogy a maga „harmadik baloldal”-ának magatartását például annak a kormányfőhivatalosnak ízléséhez szabja, amely a cikkét nyilvánosság elé vitte.” E dolgozat írójának nem az a dolga, hogy évtizedek multával igazságot tegyen a valaha vitázó felek között, azt azonban talán mégis megkockáztathatjuk, hogy Németh, Illyés, Veres és társai talán mégsem voltak kurzuslovagok, illetve Ignó és társai mégsem hordozták zsebükben az igazság varázskövét.⁴⁰

Eltekintve a magyar legális ellenzékét megosztó személyi és társadalomszemléleti különbözőségektől, egyetérthetünk Salamon Konrád többször kifejtett véleményével, miszerint a népi–urbánus ellentét lényege a két modernizációs szemlélet közötti különbözőségeken rejlett. S ez nemcsak gátja volt az 1945 előtti együttműködésnek, de 1945 után is segítette a nem kommunista ellenzéki erők megosztását is. (Lásd: Szabó Lőrinc, „a kútmérgező”, Németh László, „a kultúra ellenes bandita”, Illyés Gyula sajtóbeli, illetve Püski Sándor vagy Féja Géza meghurcolását.)⁴¹

Van ennek a történetnek egy másik tanulsága is. Egyrészt valóban igaz, hogy a magyar állam az utóállamok vezetésével feszült politikai viszonyt „ápol”, de nem akadályozta, s nem is akadályozhatta az anyaország és az utóállamok magyar értelmiségi csoportjai közötti kapcsolattartást.

Kós Károly, Reményik Sándor, Áprily Lajos, Benedek Elek, Nyírő József, Bözödi György, Gaál Gaszton, Balogh Edgár, Tamási Áron, Fábry Zoltán, Gábor Andor, Balázs Béla, Mécs László, Szalatnay Rezső, Forbáth Imre, Sellyei József, Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán, Haraszi Sándor,

⁴⁰ Jeles képviselője ennek a szemléletnek többek között Zsolt Béla is. Anélkül, hogy kétségbe vonnánk elhivatottságát és elszánt igazságkeresését, mégis meg kell jegyeznünk, hogy sem 1945 előtt, sem 1945 után szemléletével közösséget vállalni igencsak nehéz.

⁴¹ Legyen világos az olvasó előtt: itt nem „szerecsenmosdatásról”, hanem a közös felelősségről van szó. Az is legyen világos az olvasó előtt, hogy a nemzet egészét érintő tragédiához nem a belső viták vezettek, hanem 1944. március 19., nem vitatava ebben a magyar állam felelősségét.

Herczeg János, Dudás Kálmán és még sorolhatnám, szoros kapcsolatban álltak a magyar társadalom különböző szellemi áramlataival. Jelen volt a magyar közgondolkodásban, a példának okáért a Kalangya, a Sarló, a Kassai Napló és Kassai Munkás, a Prágai Magyar Hírlap, a Mi lapunk, a Magyar Írás, a Vajdasági Írás, az Örtűz, a Szépmíves Céh, az Erdélyi Helikon és még sorolhatnám. Ítélje el és ítélje meg a Horthy-rendszert ki-ki ízlése és meggyőződése szerint, csak egyet ne vitasson: a kisebbségben élő magyarság és az anyaországi értelmiség között szorosabb volt a szellemi kapcsolat, mint a Rákosi-rendszerben, s szorosabb, mint amit a Kádár-rendszer túrni kívánt.

Parlamenti élet, hatalom és ellenzéke közötti viszonyok, szellemi áramlatok vitái, titkos társaságok érdekvénesítési kísérletei, zsidótörvények, az anyaország és a leszakított kisebbségek viszonya. A Horthy-rendszer valóban érdekszabdalt állam és társadalom volt. Ezek az ellentétek azonban a különböző érdekazonosságokat is figyelembe véve alkalmanként sajátos módon mutatkoztak.⁴² Ezekre a viszonyokra jó példa a Szegedi Egyetemi Ifjúság elnevezést viselő egyetemi ifjúsági szervezet története.⁴³

A SZEI ugyan 1940-ben alakult, de a történeti előzmények a rendszer hivatalos ifjúsági szervezetén, a TURUL-on belüli 1937-es válságához vezetnek vissza. A TURUL-ból kiszakadt ellenzékéből jött létre a Magyar Ifjúság Nagybizottsága, majd a Diákegység Mozgalom, amely a szegedi, a debreceni, a pécsi és a kolozsvári egyetemistákat fogta össze. A Diákegység tagjaiból szerveződött 1944. március 19. után a két legjelentősebb ifjúsági ellenzéki csoport, a györfystábkából szerveződött Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma, illetve a centrista szemléletű Szabad Élet Diákmozgalom. A két szervezet összefogásából jött létre az ifjúsági ellenállás csúcsszerve: a Magyar Diákok Szabadságfrontja, amely megszervezte a két német-ellenes fegyveres alakulatot a Görgey, illetve a Tánacsics zászlóaljat. A szervezet

⁴² A legjelentősebb – s tragikus következményekkel járó – ellentét, amely megosztotta a társadalmat, s amely befolyásolta a rendszer politikáját még egyszer hangsúlyozzuk, hogy az úgynevezett „zsidókérdés” volt. Lásd: Páncélosokkal az életért. Koszorus Ferenc a holokauszt hőse. Szerkesztette: Hantó Zsuzsa és Szekér Nóra Tsvi Erez: Magyarország – hat nap 1944 júliusában. (Fordította: Kárpáti Zoltán)

⁴³ M. Kiss Sándor: Variációk egy fogalom értelmezésére. Művelődéskutató Intézet 1982. illetve: M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: A magyar diákok szabadságfrontja 1983.

története tehát átöleli az egész Horthy- rendszer történetét, s emellett soraiban tudhatta azokat a fiatalokat is, akik a történelem szereplői maradtak 1945, majd 1956 után, sőt egyesek még részt vettek a rendszerváltozást előkészítő politikai küzdelmekben is.

(Ugyanebben az időben jött létre, illetve működött a SZEFE /Székely Egyetemista és Főiskolás Hallgatók Szövetsége/, a felvidéki FEFHE és a délvidéki DEFHE is.)⁴⁴

A Szent-Györgyi Albert rektorsága idején, 1940-ben létrejött SZEI története dióhéjban visszaadja azt a küzdelmet, amely a magyar társadalomban végbement.⁴⁵ A vita már a tanévnyitón ünnepségen elkezdődött. A tanévnyitón jelen volt Horthy Miklós, gr. Teleki Pál, Hóman Bálint miniszter, Keresztes-Fischer Lakos tábornok, Serédy Jusztián hercegprímás, özv. Klebersberg Kunóné, a

⁴⁴ *Nem feladatunk nyomon követni a Horthy-rendszer ifjúságpolitikájának alakulását. Csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a társadalomban lévő eszmeáramlatok közül a rendszerben mindegyiknek volt képviselője. (Ellentétben akár a Rákosi, akár a Kádár-rendszerrel.) Az a szervezeti rendszer, amely a Horthy-rendszer utolsó időszakában is működött, 1934-ben alakult ki. „Ekkor már Magyarországon két nagy csúcsszervezet létezett egymást mintegy kiegészítve. Az egyik a Magyar Nemzeti Diákszövetség (MNDSZ) a másik pedig a Magyar Egyetemi és Főiskolások Szövetsége (MEFHOSZ). Ezek közül az „ütőképesebb” az MNDSZ volt. Tagszervezetei közé tartozott a Turul Szövetség, a Hungária és az OMKFDSZ és az OMPDSZ (katolikusok és protestánsok), vagyis az összes számba vehető állami és egyházi egyetemi szervezet. A másik szervezet – a MEFHOSZ – tömörítette magába a különböző egyetemek karainak „diáksegítő”, vagyis szociális jellegű szervezeteit és a különböző területi szövetségeket. Vagyis a MEFHOSZ-ba tartoztak az egyes karok segítő szervezetei: pl. Kecskeméti Egyetemi Református Jogakadémia Hallgatóinak Segélyező és Önképző Egyesülete, a Magyaróvári m. kir. Gazdasági Akadémiai Hallgatók Országos Egylete, az Orvostanhallgatók Segítő és Önképző Egylete stb. – továbbá a SZEFE, DEFHE, és a FEFHE. Ez a három területi szövetség (...) a trianoni békeszerződés aláírása után alakult az „irredenta” jegyében, s elvileg az elcsatolt területek menekült egyetemi hallgatóinak diákszociális ügyei fölött vállalat gondot. Lényegileg ezek is elsősorban politikai szervezetek voltak. Jellemző azonban, hogy a (második) bécsi döntés után a SZEFE elvesztette politikai súlyát, s előtérbe került az újonnan alakult kolozsvári diákszervezet, míg a visszacsatolásokkal tovább nőtt a DEFHE és a FEFHE szerepe, mivel a Felvidékről és a Délvidékről sok, az anyaszervezet tagságánál demokratikusabban gondolkodó fiatal került az anyaországi ifjúsági szervezetek soraiba. (...) a Diákegység Mozgalom egyik bázisa éppen a visszacsatolt területekről érkező ifjúság volt.” M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: A magyar diákok Szabadságfrontja. 5-50. o. Tegyük ehhez hozzá, hogy a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége (KMDSZ), amelynek Jancsó Miklós is tagja volt, a Dalnoki Veress Lajos vezérezredes parancsnokolta kolozsvári hadtesttől kapott katonai kiképzést a tárgyalt időszakban.*

⁴⁵ Lásd Bővebben: M. Kiss Sándor: Variációk egy fogalom értelmezésére 1982. „... a népeket szellemi egységbe, kössük össze.” Szent-Györgyi Albert Szegeden 1940-41.

különböző egyetemek azévi rektorai stb. Horthy kormányzó és Hóman miniszter a „szegedi gondolat” győzelméről beszéltek, Szent-Györgyi professzor pedig az eljövendő munka lényegét értelmezte. Többek között kijelentette, hogy „(...) az egyetem szövetségese, munkatársa a világ minden már tudótestületének, tekintet nélkül nyelvekre, vagy országhatárookra (...). Az egyetemnek át kell hatva lennie az igazság szeretetétől, s falai között meg kell őriznie a teljes szellemi szabadság levegőjét, mely nélkül minden kultúra elsorvad.”⁴⁶

Szent-Györgyi Albert rektorsága alatt az egyetemen meggyengült a Turul, felerősödött a parasztpolitikus Kiss Sándor falukutatóinak a hangja, létrejött egy színjátszó csoport, amely Szegeden, Kolozsvárott, Sárospatakon és a fővárosban is nagy sikerrel mutatta be a Hamletet, s megszületett az egyetem önálló újságja, a Szegedi Híd, amely azonban csupán csak egy példányt ért meg.⁴⁷ A SZEI akcióit országos érdeklődés követte. Megszólalt a SZEI-t támogatva többek között Kassák Lajos, Németh László, Kós Károly, a neves kritikus Spactator, Pünkösti Árpád, dr. Németh Antal. Figyelemreméltó cikket közölt a SZEI-ről a kormánypárti „Pest”, amelyben a szerző megemlékezett az elődökről, a Szegedi Fialokról is, jelesen Baróti Dezsőről, Berczeli A. Károlyról, Buday Györgyről és Ortutay Gyuláról is. A Szegedi Híd szerkesztőségi cikkében néven nevezte azokat a gondolkodókat is, akiket példaképnek tekintet. Szerepelt a névsorban Ady Endre, Bartók Béla, Erdélyi József, Györffy István, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, Kodály Zoltán, Kós Károly, Móricz Zsigmond, Németh László, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Tamási Áron és Veres Péter.⁴⁸ Egyértelmű hitvallás – kitűnő névsor.

⁴⁶ Szent-Györgyi Albert: Egy biológus gondolatai. „Rektori székfoglaló Szegedi Tudományegyetemen 1940–41-ben. Gondolat Kiadó 1970.

⁴⁷ „(...) a Szegedi Híd szerkesztősége különböző lapoknak felajánlotta a cserepéldány-akció bevezetését. A kapott válaszok tanúsága szerint kedvezően reagált az ajánlatra többek között a Helikon, és Herczeg Ferenc lapja, az Új Idők is. A Szegedi Híd levelére válaszolt a Kelet Népe is, hivatkozva anyagi helyzetére „(...) lapunk csak egyéni áldozathozatal eredménye, a cserepéldány akció helyett azt kérte, hogy a SZEI fizessen elő a lapra. A SZEI a levél kézhezvétele után visszamenően megrendelte a Kelet Népet.” (Adalék a Németh László által 1943-ban Szárszón jelzett „támogatáspolitikára” M. Kiss Sándor: Im. 139. o. Hivatkozás Csongrádmegyei Levéltár SZEI Iratok X/60.

⁴⁸ Az újságban szerepelt Prohászka Ottokár is. A szerző – Kristó Nagy István – a főpapot nem akarta szerepeltetni a névsorban, végül is kompromisszum született. (E sorok írója látta az eredeti kéziratot, amelyben valóban nem szerepelt Prohászka neve.)

A SZEI működésének alapelvét, amelyhez lehetett csatlakozni is, Szent-Györgyi professzor világosan megfogalmazta egy 1941. február eleji beszédében, amelyet közölt a Magyar Nemzet is. „*Aki pedig faji vagy nemzeti gyűlöletet hirdet, az ellensége hazájának, mert ellene dolgozik a magyar történelmi hivatásnak, hogy az itt élő népeket szellemi egységbe kössük össze, és ebben az egységben tanítsuk, neveljük, hogy hasznos polgára legyen az emberiség jövőjének. A diákegységen kívül ez lebegett szemem előtt.*”⁴⁹

A SZEI törekvéseinek országos (!) támogatottsága, melyet a kormányzó erők is tudomásul vettek, egyértelműen cáfolja a „fasiszta nemzet” gyakran hangoztatott vádját, a szélsőjobb oldali fordulatot, stb. Más kérdés, hogy voltak nem jelentéktelen külső támogatást élvező szélsőjobboldali erők, amelyek ezt a szemléletet gyökeresen ki akarták irtani a magyar közéletből.⁵⁰ Az egy tanévig létező Szent-Györgyi féle SZEI a professzor rektorsága alatt egyáltalán nem gyengült, hanem erősödött. De csak addig. 1942 márciusának idusán már ezt írta a SZEI elnöke az államrendőrség szegedi főkapitányának: „*Jelentjük, hogy három napos magyarországi tartózkodása során (...) Szegedre érkezik Dr. Gustav Adolf Seel (...) a salsburgi SS főcsoportvezető kíséretével. (...) Tisztelettel kérjük a rend fenntartására karhatalmat kivezényelni Rendkívül fontos volna, ha lovas rendőröket is tudnának kivezényelni. Be kell bizonyítanunk a német*

⁴⁹ „Szent-Györgyi professzor a hibás és a helyes pedagógiáról.” Magyar Nemzet, 1941. február 28.

⁵⁰ Szöllösi Jenő nyilas képviselő parlamenti interpellációjában éles hangon támadta a professzort, aki azt is el tudta képzelni, hogy létezzen olyan ifjúsági szervezet, amelynek 6 %-a zsidó. Szöllösi kemény fellépést követelt, mert „(...) *el fog következni az, aminek körvonalai a szegedi egyetemen már mutatkoznak.*” Parlamenti Napló IX. kötet 167. ülés 1940 dec. 11. „Minden tiszteletünk a híres professzoré, a híres biológusé ugyan, mégsem tudjuk megérteni miért és hogyan egyezik az egyéniség szabadságával, a demokráciával, a Szent-Istváni hagyományokkal, a magyar szellemmel, ha egy szervezetbe kíván tömöríteni katolikusokat, reformátust, zsidót, németet, parasztot, urat, ifjút és professzort, holott megmondattott már ezer évvel ezelőtt: „Minden népet a maga szokásai és természete szerint kormányozz.” Nemzetőr. 1941. március 17. A március 15-i ünnepségekről így emlékezett meg a SZEI körlevele, amely felhívta a figyelmet a szélsőjobboldali támadásokra. „(...) a szegedi egyetem szabadkőműves rektora a zsidó tőkésnek ledér szórakozási rekvizitumainak, amerikai „zsidó-bár”-nak, kóktélparknak és tangóharmonika esteknek az egyetemre való bevezetésével véli szolgálni március szellemét.” SZEI iratok X/60.

ifjúság legfőbb vezetőjének, hogy rendezésben nem marad el a magyar a némettől. Szébb jövőt.”

A SZEI, mint nemzeti és liberális szervezet elbukott, de létrejött „utódszervezetként” a Magyar Ifjúság Nagybizottsága, majd a nemzetiek útja a Szabad Élet Diákmozgalom, a liberálisok és a baloldaliak útja a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalom létrehozásához vezetett. A nemzet szabadsága, a tulajdonviszonyok megreformálása, illetve a hit szabad gyakorlása mint cselekvést motiváló cél megmaradt. Igaz viszont az is, hogy a fogalmak csupán nagyvonalú tisztázása történt meg, amely későbbi és más konfliktusok kiújulásához vezetett.⁵¹

Közbeékelés

1980. március 31-én – tehát harmincöt évvel ezelőtt – egy újságírói kérdésre a következőket válaszoltam az ellenállás lehetőségeiről:

„*S mi (volt) a helyzet azokban az országokban, amelyek Németország szövetségesei voltak?*

– *Teljesen más. Mindaddig, amíg ezekben az országokban a németek fizikailag megszállóként jelen nem voltak, a fegyveres harc polgárháborúnak felelt volna meg. Az ellenállás minden esetben az idegen megszálló ellen vagy az általa létrehozott, nem pedig a saját kormány ellen irányul.*

– *Ezek szerint Magyarországon 1944. március 19-ig nem is lehetett szó ellenállásról?*

– *De igen, csak azt is meg kell vizsgálni, hogy mi volt az állam politikája, és hogyan viszonyult ehhez a progresszió, amelynek célja a háborúba való lépésig annak megakadályozása kellett, hogy legyen. Amikor ez nem sikerült, Magyarország hadviselő országgá vált, s a cél is módosult: az ellenállásnak ettől kezdve a kiugrásért kellett harcolnia.*

– *Ámde a háborús részvételről, a belépésről vagy a kiugrásról csak az állam dönthetett.*

– *Nyilvánvalóan ez a probléma. A háborúból csak az állam ugorhat ki, vagy a progresszió olyan csoportja, amelyet a szövetségesek hajlandók elfogadni az állam reprezentánsának, mint Franciaország esetében.”*

⁵¹ A Horthy-rendszer ifjúságpolitikai szervezeti rendszerének vázolásakor már szoltunk a visszatért területek nemzetiségéből a nemzet alkotójává vált erdélyi/délvidéki/felvidéki szervezetekről is. 1945 után a „fenyegetett demokrácia” idején a volt kisebbségi szervezetek tagsága feloldódott a magyar ifjúságpolitikában.

A magyar állam, illetve a magyar társadalom második világháború alatti szerepének megértése rendkívül fontos. Egyrészt a német megszállással ismét elveszett az állam függetlensége, másrészt 1938-tól folyamatosan csökkent, majd megszűnt a társadalom egy jelentős hányadának először az anyagi, majd a személyi függetlensége és biztonsága is. Harmadrészt ez a nemzedék, amely 1944. március 19-én elvesztette függetlenségét, a hatvanas-hetvenes években még ereje teljében volt, sőt kivette részét a rendszerváltás előkészítéséből, hurcolva magával a múlt terheit, a múlt tévedéseit, s a múlt megaláztatásait is. S mindaz, ami történt – emlékezzünk Kosáry professzor, de akár Tsvi Erez véleményére is – március 19. nélkül nem következhetett volna be.

1944. március 19. egy olyan folyamat betetőzése volt, amely az 1938-as első „zsidótörvénnyel” kezdődött. A német megszállás bekövetkeztével a magyar állam függetlensége megszűnt. A társadalom tagjai személyes biztonságukat veszítették, a zsidók, azért mert zsidók voltak, más állampolgárok meg azért, mert nem fogadták el az új állapotot. Fokozódott a vagyonbizonytalanság, s a vallási tartalom is átminősült az új hatalom elképzelésének megfelelően. Többször felvetődő kérdés, mit kellett volna ebben a helyzetben a kormánynak cselekednie? Ennek megválaszolása most nem feladatunk, azt azonban kimondhatjuk, hogy március 19. egy lépcső volt október 15. felé, s mindez más-más okokból teljes erkölcsi válsághoz vezetett.

„Csöbörből vödörbe, megszállásból megszállásba” – fogalmazott Kovács Imre a szovjet megszállást értelmezve. 1945 és 1956 között bekövetkezett mindaz, amire a kommunisták már 1919-ben is törekedtek. A nemzeti függetlenség eszméje politikai vétekké változott, helyét a proletárinternacionalizmus ideája váltotta fel. Moszkva jóváhagyása nélkül Magyarországon politikai döntés nem született. A magántulajdon szentsége megszűnt, helyét a visszaosztó állam foglalta el. (A tulajdont a volt tulajdonosnak fel kellett ajánlani, amit az állam az egyén érdekében elfogadott, ezzel is fokozva a megaláztatást.) A valásüldözés felekezeti különbözőségeken kívül teljes erőbedobással folyt. A cél egyértelmű és világos volt. Az internacionalizmus jegyében a különböző országokba kényszerített magyarok között a folyamatos kapcsolattartás lehetősége megszűnt. Hegedűs András volt magyar miniszterelnök közlése szerint

még a bilaterális hivatalos kapcsolatok szervezése is nehézségeket jelentett. Moszkva jobban szerette az „összetartásokat”, amelyek mellett csupán arról lehetett szó, hogy valamelyik ország párt vagy állami küldöttsége Moszkvába utazott „raportra”. A totális terror évtizedét élte az ország.

A téma megközelítésének módszertanáról szólva jeleztük, hogy eddig a „kettős idő” használatát preferáltuk.⁵² Ez a módszer az 1956–1989 közötti időszak vizsgálata során már nehezebben alkalmazható. Egyrészt a témát kutató szakemberek már nagyon sokat tudnak a korszakról, de nem eleget. Másrészt abba a történelembe, amelynek mi is alanyai, illetve tárgyai voltunk, „semleges” szemlélődőként nehezen helyezkedhetünk bele. Véleményünk tehát óhatatlanul több szubjektív elemet tartalmaz, mint ami szigorúan szakmai szempontból kívánatos lenne.⁵³

⁵² A nemzeti emlékezet kérdését feszegetjük. Létezik az örökölt emlékezet, ez a nemzedékek hagyományozott tapasztalata. Emellett van a megélt múlt, amely az egyén saját élményvilágát jelenti, átszűrve az „idő rostáján”. (Ahány ember, annyi '56 – mondta egyszer Göncz Árpád, s ebben igaza volt). S létezik az „oral history” egy speciális fajtája. Erről a műfajról írja Jankó Attila: „Ez a könyv az oral history speciális esete: alanya nem saját életét beszéli el, hanem azt, hogyan rekonstruálta a számára elérhető forrásokból a XX. századi történelem néhány fontos eseményét és azok hátterét” Majd Jankó Attila a lábjegyzetben a következő magyarázatot adja: „A szoros értelemben vett dokumentum jellegű források mellett rászorulunk sajtóbeli cikkek, brosúrák sorok közötti közléseinek olvasására, mögöttes tartalmának elemzésére. Ennek a korszaknak sajátos forrása a korabeli politikai pletyka. Az akkori eseményeket odafigyelőként megélt kortársnak kötelessége ezeket közölni az utókorral, hiszen ezeket a verbális közlésekkel szerzett információkat enélkül a sírba viszi. Vannak ezek között, valóban kiszivárogtatott, és nem szándékosan kiszivárogtatott háttér-információk. Ezek ritkák és csak nagyon bennfentes emberek juthattak ilyenek birtokába. Vannak afféle politikai folklór termékek: vágy és félelem szülte konfabulációk. Ezek is kordokumentációk, miként a politikai viccek, a grafikák.(...)” Jankó Attila: Szabó Miklós: „A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal” című munkája bevezetőjében: (JATE Press Szeged. 2013. 9. o.

⁵³ A kutató számára magától értetődő a korszak alapos ismerete, amelynek csupán része a korszak eseménytörténete. Első feladat tehát az eseménysor rögzítése, s ezt követheti az összefüggések széleskörű kutatása. A magyar-magyar, illetve a Kárpát-medencei ellenzéki kapcsolatok alakulásának a kronológiája máig nem készült még el. Épp ezért ebben a témakörben inkább adalék jellegű dolgozatok szülehetnek.

Egy másik összefüggés: ki mit hozott magával, akár tapasztalati, akár szűken vett szakmai alapon a múltból, s ez a tudás miként tükröződik vissza a jelen tudásban. (Eszmeáramlatok továbbélése illetve alakulása, stb.) Elöttem van szinte véletlenszerűen a polcra leemelt két gyűjteményes munka: „Tagjai vagyunk

Járhatóbb útnak tűnik e helyett felvillantani azokat a legfontosabb tapasztalatokat, amelyek leginkább hatottak az '56 után eszmélő új nemzedékre. Kétségbevonhatatlan tény, s ez jelenti elemzésünk kiindulási pontját, hogy 1956. mérföldkő volt a magyar történelemben. A forradalom és szabadságharc két hete bebizonyította, hogy az 1867-től működő eszmeáramlatok a tíz éves kényszerű hallgatás után továbbra is léteztek, illetve hatottak. Élt és hatott a népi eszmeáramlat, a polgári liberalizmus, illetve radikalizmus, a szociáldemokrácia, sőt a kommunista–bolsevik eszmeáramlat is.⁵⁴ Az is világos volt, hogy '56 ugyan sokszínű, de a sokszínűség mellett a különböző áramlatokat egységbe forrasztotta a nemzet szabadsága visszaszerzésének a vágya, azaz a szabadsághiányos állapot felszámolása, a tulajdon szentsége és a hit szabad gyakorlásának tisztelete.⁵⁵

egymásnak, „A Taruszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai”. Szépirodalmi Könyvkiadó. Európa Alapítvány. Eredetileg 1991. január 19-én készült öt példányban, kézirat gyanánt. A gyűjteményes kötetben 96 (!) szerző „vallott” saját történetfilozófiájáról. Vagy: „Polgárosodás és irodalom”. Kölcsey füzetek. Kiadja a Kölcsey Intézet. Szerkesztette: Alexa Károly. A kötet húsz szerző írását tartalmazza. Az említett, illetve a hasonló munkák tartalomelemzése nélkül aligha adhatjuk vissza a korszak szellemi életét, a ható eszmeáramlatok jelenlétét a napi életben.

⁵⁴ Kezdetben, 1956 novemberében–decemberében a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intéző Bizottsága ülésein viszonylag kevés ködösítéssel vitatkoztak arról, hogy mi is történt Magyarországon. Mi lenne a válságból kivezető megoldás? Kádárék már akkor rájöttek, hogy a külföldi pártok által is követelt megtorlást követően a rákosista módszereket változtatás nélkül nem gyakorolhatják tovább. Szükség lesz a kiegyezésre a különböző nem kommunista eszmeáramlatok reprezentánsaival. Magyarországon 1956–62 között körülbelül 26 000 ember ellen indítottak eljárásokat. Az iratok tanulmányozása során állíthatom, hogy a nyomozás vezetői is tudták: a sztálinizmussal szembenálló „nemzeti” kommunisták, népiek, polgári liberálisok, illetve radikálisok a maguk egymástól is eltérő demokráciaképével a forradalom és szabadságharc valóban aktív részesei voltak, de javarésztük tevékenysége nem képezhetette volna per tárgyát. Viszont a fennállt rendszer elszánt ellenségei voltak, esetleg más-más jövőképpel rendelkezve. (A köztük lévő ellentéteket Kádárék később ki is használták, de ezzel a témával nagyon óvatosan kell bánni.) '56 után már nem lehetett a társadalmat következmények nélkül egyszerűen „leváltani”, internálni, bebörtönözni, kivégezni.

⁵⁵ Kádárék gyakran hivatkoztak arra, hogy a parasztok nem akarták visszaadni a földet a volt birtokosoknak, s ez igaz is volt. Arról azonban nem szólt a „fáma”, hogy a TSZ-ek feloszlottak s a valahai gazdák a magántulajdonra épülő földosztás utáni állapotokat akarták visszaállítani. Az is igaz volt, hogy a munkások

Gyakran hivatkozunk arra is, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc idején egy olyan sajátos nemzeti egység jött létre, amely felülírt évtizedes ellentéteket. „A forradalomban a társadalom tagjai közelebb kerültek egymáshoz, mint korábban bármikor. Ez a titkos szolidaritás – az egybegyűrt nemzet – volt a forradalmi napokban s az azóta eltelt időknek tán a legnagyobb meglepetése.”

Nagy Imre sokkal messzebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízatása volt. Nem vesztette el a nemzet szeretetét „s ha meghalna, – kétségtelen, hogy a XX. Századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét. Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusnak) morális kiválósága révén”.⁵⁶ Másutt: „Az állambiztonsági jelentések szerzői is felfigyeltek arra, hogy a kulturális életben a legerősebb ellenzéki tényező a népi írók (ők „népieseknek” nevezték őket) tábora megerősödött. Érzékelték azt is, hogy különösen Németh László törekszik a népiek egységének a megszilárdítására, az urbánus írókkal való jó viszonyra. Ő segíti leginkább a fiatal írókat, függetlenül azok ízlésirányától.”⁵⁷

S egy „nagy kibékülés”: „A cikket (Emelkedő nemzet, M. K. S.), minthogy a mi telefonunk rossz volt, az alattunk lakó, azóta Palesztinába vándorolt orvos család telefonjába olvastam be, s az ő meglepetésükön láttam, hogy a számukra nagyon jókor jött, s a híremmel nem is egészen egyező szövegnek lettek akaratlan kihallgatói. De igen nagy örömet okozott a cikk az Irodalmi Újságnál is. Akkor már elkezdődtek Pesten az első ávoskergetések, hasonló híreket kaphattak vidékről is, s úgy voltak egy kicsit, mint a bűvészinas, nem fordul-e pogrom formájában ellenük végül, amit felidéztek. Az írásomat a lap élére tették, s amikor Tóbiás Áron, aki most a rádiónál intézősködött, friss cikkemet beolvasta, Hatvany Lajos csöngetett fel elsőül – aki közel harminc éve a fordított sárga foltot először varrta a mellemre.”⁵⁸

nem akarták visszaadni a gyárakat a volt tőkéséknek, de arról már egyre kevésbé esett szó, hogy a munkás az állam helyett tulajdonrészessé akart válni.

⁵⁶ Németh László: A magyar forradalom. Nap Kiadó 2011. Németh László és a magyar forradalom. Bevezető, írta Görömbei András. 12. o.

⁵⁷ U.o. 18. o.

⁵⁸ U.o. 44. o.

'56 azt is bebizonyította, hogy a hitet sem sikerült kiirtani, s a bolsevik hittelt helyettesíteni.⁵⁹ Magam – s most hivatkozom a Szabó Miklós-féle speciális „oral history”-ra – Eötvös kollégistaként szembesültem azzal, hogy '56 nagyon sok kollégista társam emlékezetében élénken élt. Baráti csoportok verődtek össze a kollégiumi szobákban, s akinek volt, az elmondta emlékeit, akár a harcokról, akár a megtorlásról. Az a kérdés, hogy valaki zsidó volt-e vagy sem, anyaországbeli magyar vagy sem, ebben a formában, fel sem merült.⁶⁰ Az erdélyi perekről viszont esett szó. (Az Erdélyben történekről diáktársunk, Kósa László

⁵⁹ '56-nak számtalan zsidó mártírja volt, a forradalmat és szabadságharcot antiszemitizmussal vádolni nem lehetett. Kádárék – s ezt dokumentumok bizonyítják – tehát nem egyes vallásokra irányították a tüzet, hanem a hitre. Ugyanakkor Kádár és társai hamar rádöbbenek arra is, hogy a Rákosi-féle harcmódot jogaiba visszaállítani nem lehet. A cél – a hit felszámolása – tehát nem változott, csupán a módszer.

⁶⁰ „A hatvanas évek végére egy, új tehetséges és több irányban tájékozódó nemzedék is színre lépett. Így a költészetben a „Hetek” (Ágh István, Bella István, Ratkó József, Buda Ferenc, Kiss Dénes, Serfőző Simon, Kalász László), majd az „Elérhetetlen Föld” antológia szerzői gárdája: Utassy József, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Kovács István, Rózsa Endre és mások.” Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannónia Kiadó 2000.

Gergely Jenő és Izsák Lajos a kollégiumi időben szobatársaim is voltak. Az adott időszakot együtt éltük meg. A szerzőpáros pontosan rögzíti a történeteket, miközben – s ez egy tankönyvbe már nem fér bele – mindannyian tudtuk, hogy Utassy József, Kiss Benedek és társai a kollégiumi szerzői esteken már a kötet megjelenése előtt is szerepeltek s hatásuk óriási volt. A költők „tematikája” átölte a második világháború utáni árvaságot, melyről beszélni sem volt addig szabad, a szabadság fogalmának átértelmezésétől, a paraszti nyomorig, a kisebbségi kérdésig, a rejtett '56-os emlékezetig. Érdemes megjegyezni, hogy a kötet megjelentetésében nagy szerepet vállalt magára elsősorban Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Czine Mihály és Kiss Ferenc, majd az ő hatásukra Király István és Darvas József is. Az „Elérhetetlen föld” megjelenése korai jelzése annak, hogy a hatalom milyen szinten és milyen mélységben volt kénytelen megalkudni ezzel a nagyon is korai, és sokáig egy második nyilvánosságot jelentő közérzülettel. Ebbe a sorba tartozik – s erről sem szabad megfeledkezni – az 1965-ben Asperján György és Bikácsy Gergely neve fémjelzte „Tiszta szívvel” folyóirat, amely szintén óriási hatást váltott ki ellenzéki hangvételével, s támogatói között tudhatta példának okáért Koczkás Sándort is. A „kettős jelenség” lényege: már a hatvanas évek elején sem lehetett a régi értelemben vett kultúrpolitikát csinálni, s e tematika része volt a kisebbségi magyarság helyzete is. Tegyük ehhez hozzá a szerző személyes emlékét is: 1966. október 23-a előtt néhány nappal a legendás T. G. vagyis Tóth Gábor, mint az Eötvös Kollégium diákbizottsági titkárát lehivatott az igazgatói irodába, s figyelmeztetett, hogy 23-án a B.M. kiszáll a Kollégiumba „'56-os emlékek begyűjtése céljából.” T. G. a forrását is megjelölte Balogh Sándor egyetemi tanár személyében, aki ugyancsak kisebbségi területről származott

– később professzor – beszélt). Szóhasználatunk viszont egyértelmű volt: mi és ők. Közrejátszott véleményünk formálásában két, a Kollégiumban speciális szemináriumot tartó tanár értékalapú szemlélete. Generációk nőttek fel a kezük alatt. Az egyiket Czine Mihálynak, a másikat Kiss Ferencnek hívták. (Mit tudott, illetve tudhatott egy akkori fiatal értelmiségi az őt körülvevő világról, ha egyáltalán érdekelte ez a világ. A Gergely–Izsák féle tankönyv pontosan fogalmazta meg a lényegét. Magam például az egyetemi felvételre készülve, majd Czine Mihály és Koczkás Sándor előadásainak és szemináriumainak hatására, előtte középiskolai tanárainak – Kristóf Imrének, Kemény Géának és Sarkadi Sándornak – köszönhetően már olvastam például Ottlik Gézát, Sarkadi Imrét, Kassák Lajost, Szabó Lőrincet, Vas Istvánt és Weöres Sándort. Később Cseres Tibort, Juhász Ferencet, majd Szakonyi Károlyt, Kertész Ákost, Simonffy András, az ugyancsak szobatársam Balázs Jóskát, az Új Írást, s a Kritikát is).

Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás történetét sokan és sokoldalúan közelítették meg eddig is. Most egy feltehetően s részben új szempontra hívnám fel a figyelmet. A megtorlás – az ítéletek súlyosságát tekintve, a forradalom „utcai harcossai mellett” – politikai tekintetben az úgynevezett „pártellenzék” érintette legjobban. Nagy Imre, Maléter Pál, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Márton András, Nagyéri Kálmán, Kopácsi Sándor, Fekete Sándor, Kardos László, Mérey Ferenc, Eörsi István, Krassó György és még sorolhatnánk a neveket, ítéletének „üzenete” világos volt: a párt nem tűri az önálló gondolkodásnak a csírát sem.⁶¹

A következő célcsoportot azok a polgári radikális-liberális gondolkodókat jelentették, akik a két háború között, illetve után is szorosabb-tágabb kapcsolatot tartottak a párttal, de '56-ban „cserbenhagyták a zászlót”: Déry Tibor és Hágy Gyula, vagy Földes Gábor története szinte iskolapéldája a párton belüli „alkudozásnak.”⁶²

el. Balogh professzor az általa tartott szemináriumokon többször szót ejtett a Trianon után elszakított magyarság sorsáról is.

⁶¹ Nagy Imre: „A magyar nép védelmében.” Vitairatok és beszédek 1955–1956. Magyar Füzetek Párizs 1984.

⁶² Ahogy az évtizedek teltek, úgy kapott esetenként más-más aspektust az írók „híres tiltakozási nyilatkozata” amelyet sokan írtak alá más-más felfogásból a „nyugati beavatkozások ellen” a magyar ügyben. Az aláírások hitelességének kérdése kutatás

Külön ügy volt a „népiek”-kel való bánásmód kérdése. Salamon Konrád, Papp István,⁶³ Tabajdi Gábor,⁶⁴ de elsődlegesen Béládi Miklós és Czine Mihály, Kiss Ferenc, N. Pál József vagy éppen Király István más-más aspektusból elemző munkáiból világosan kiderül, hogy a kezdeti időszakban a párt csak a teljes elszigetelődés mellett vállalhatta volna a népiekkel a totális konfrontációt. A népiekkel szembeni „enyhe bánásmód”, tehát „történelmi szükségszerűség” volt.

A Kádár-rendszerben a parlamenti politika továbbra is jelentéktelen maradt. Kádár világosan kifejtette, hogy a kommunista felfogás szerint a többpártrendszer bevezetése, még egy ál-többpártrendszeré sem „történelmi szükségszerűség.”⁶⁵ Ugyanakkor Kádár egy sajátos szervezeti struktúrát alakított ki, amelyek közül a legfontosabb szerep kezdetben,

tárgya, amely vagy hoz eredményt, vagy nem. Más kérdés az is, hogy az őrzők a börtönben lévő „urbánus írók” szemébe nevettek, no, amíg ti bent vagytok, addig ezek már alkudoznak. És megint más kérdés, ha egy „ablaktalan Európában” – hogy Veres Péter 1942-es szavait idézzem – mód nyílik emberek megmentésére, illetve a börtönajtók kinyitására, még akkor is, ha az adott ígéretet a hatalom szemérmetlenül megszegi: mi a teendő? M. Kiss Sándor: Csalogányvadászok. Három tételben a Tóth Ilona ügyről. 1956–1966–1989. Kádár Jánostól – Kádár Jánosig. Éghajlat Kiadó 2015. 106–120. o.

⁶³ „Németh László és a népi mozgalom nagy részét reprezentáló Petőfi Párt álláspontja a legkevésbé sem volt a valóságtól elrugaszkodott, sőt a forradalom menete őket igazolta. A munkástanácsok megalakítása, az öngazgatás eszméjének képviselése, a téveszkekből történő kilépés és a begyűjtés eltörlése voltak a forradalom, legfontosabb társadalmpolitikai követelése, a korábbi kapitalista gazdasági rendszer restaurációja nem fogalmazódott meg. Még a nagyobb pártok közül a leginkább konzervatívnak tekinthető Demokrata Néppárt is elfogadta a népiek által kínált harmadik utat, sőt még Mindszenty bíboros is »szociális érdekből korlátozott magántulajdonról« beszélt.” A magyar népi mozgalom története 1920–1990. Jaffa Kiadó 2012. 230. o. Lásd még Illyés, illetve Németh helyzetéről: U.o. 235. o.

⁶⁴ Tabajdi Gábor: Kiegyezés Kádárral. „Szövetségi politika” 1956 – 63. Jaffa 2013. 108–151. o.

⁶⁵ Fogalomértelmezés – fogalomtisztítás – gyalázkodás – rágalmazás. „A parlamentarizmust levitézlett képződménynek tartom. Európa politikai pusztulásának egyik okát látom benne. A mi pártjaink 45-48 közti szerepe különlegesen szegényes volt, október 23-a után már néhány nap alatt utálatos bűz csapott ki föltámadt tetemeikből. (...) Ha politikus barátainkban ott él a tevékenység láza, segítsék életre jönni a parasztszövetséget, a falusi paraszt-tanácsokat, ezeknek nem léte valóban súlyos hiány a forradalmi szervek frontján.” Németh László: A magyar forradalomról Levél Tamási Áronnak 1956. november 26-án. 148. o. Ez azért talán más szemlélet, mint Kádár Jánosé (M.K.S.).

mint társadalmi szervezetnek a különben súlytalan népfrontnak jutott. Emellett folyamatosan jöttek létre a különböző szakmai szervezetek – lásd MUOSZ⁶⁶ – és a különböző sportszövetségek stb. S létezett még a SZOT is.⁶⁷ Ezek a szervezetek önmagukban politikailag súlytalanok voltak, azzal azonban, hogy a magyar állam „elfoglalta a helyét” a világpolitikában, s a hálózat részeseivé lettek, sajátos súlyra tettek szert. Témánk szempontjából azonban mégis három szervezetre kell külön felhívni a figyelmet. Egyrészt a Magyarok Világszövetségére,⁶⁸ másrészt a Magyar Írók Szövetségére, harmadrészt az Anyanyelvi Konferenciára.

Szóltunk arról, hogy mind a Rákosi-rendszert, mind a kádári megtorlást át- és túlélték a különböző eszmeáramlatok. Szóltunk arról is, hogy a hasznos tevékenységnek három szférája van, a szervezeti, a mozgalmi és a szervezeti szféra. A kérdés, amit érdemes nyomon követni: jelen lehet-e az egypártrendszer keretei között az ellenzéki meggyőződésű szellemi szféra teljesítménye a politikában? Vagyis a szervezeti szférában? Másként fogalmazva, az a kérdés, amely döntően befolyásolta a Kádár-rendszer politikájának alakulását, illetve a Kádár-rendszer politikai lehetőségeinek a határát, a következő: működhet-e egy kommunista államban az egy párton belüli többpártrendszer? S ha igen, akkor hogyan?

Az 1956-os forradalom és szabadságharc levereése után sajátosan alakult a magyar nemzet sorsa. Létezett az anyaországon belüli magyar nemzet, amely a megtorlás idejét élte meg, illetve élte túl, a tradicionálisan meglévő elszakított területen élő magyarság, s a 200 000 főnyi nyugatra menekült

⁶⁶ Ebben a témakörben – a MUOSZ BM. érdekeltségei, nyugati kapcsolatainak az alakulása stb. Lásd: Borvendég Zsuzsa: „Újságírónak álcázva. Nemzeti Emlékezet Bizottsága 2015.

⁶⁷ Felettük létezett a belügyi elhárító – hírszerző szervezeti rendszer, amely behálózta az egész magyar társadalom életét. Lásd: Szőnyi Tamás: Titkos írás I.–II., Norán 2012.

⁶⁸ Lásd Bakos István munkái. Megjegyezzük, hogy az újjáalakított Világszövetség az értelmiségi köztudatban csak, mint „kémközpont” szerepelt, létrehozói elképzelése szerint. Nem vitatva ennek valóságát, azonnal tegyük hozzá, hogy a társadalom rögvest felülírta a hatalmi elképzeléseket, s a Világszövetség nyújtotta lehetőség a különböző országokban élő magyarság találkozási lehetőségévé vált.

magyarság.⁶⁹ Ez a nyugati emigráció a szovjetellenesség jegyében, a szabadsághiányos állapot megszüntetésért, képes volt együtt dolgozni, s jelentős szervezeteket létrehozni, sajtótermékeket előállítani. Külön meg kell emlékeznünk a magyar emigráció egyik legkiválóbb személyiségéről Borbándi Gyuláról.⁷⁰

A történelmi szakirodalomban gyakran értekeznek a szerzők a kádári konszolidációs folyamatról, a magyar külpolitika lehetőségeken belüli viszonylagos függetlenségéről.⁷¹ 1962-től valóban megszűnt Magyarországon a tömeges megtorlás. Helyét átvette az új politika: „*Aki nincs ellenünk, az velünk van.*” Kádár – ahogy Gyurkó László nevezte el – valóban a „kompromisszumok robotosa” volt. Ezekre a kompromisszumokra azonban ahhoz, hogy az ország részt vehessen a világpolitikában (szovjet oldalvizeken) szükség is volt. Kádárnak tehát két egymással összefüggő feladatot kellett megoldani. Egyrészt szót kellett értenie a határon belül meglévő ellenzéki erőkkel hatalma elfogadtatása érdekében, másrészt meg kellett teremtenie azt az intézményrendszert, amely

képes elhíttetni a világgal, hogy Magyarországon, legalábbis a nyugat számára elfogadható formális módon is helyreállt a rend.

A kádári hatalom a forradalmat és szabadságharcot követően kétségkívül bonyolult játszma kezdett, amelyben egyre nagyobb jelentőséget kapott a kultúrpolitika, élén Aczél Györggyel. Miközben 1956 novemberében-decemberében Kádár a nagy nyilvánosság előtt a „megbékélés” politikáját hirdette, a „mélyben” gőzerővel folyt a megtorlás „jogi” és jogon túli esz-köztárának kiépítése.⁷²

Sajátos helyzet alakult ki. Egyrészt – s erre Kádár is célzott – időlegesen, kettős hatalom alakult ki Magyarországon, míg létezett a Bali–Rácz Sándor neve fémjelezte Munkástanács, másrészt sokak számára már az is „világos” volt, hogy Kádár után csak „rosszabb” jöhet. Tegyük hozzá: 1956 novemberében-decemberében a nyílt megtorlások kezdetéig kilátástalan helyzetben Kádár egy szélsőbaloldali fordulattal szemben valóban valamiféle alternatívát jelentett, s egy ilyen fordulat meglebbentésének a lehetőségével a rendszer egészen Kádár bukásáig többször is élt. (Lásd: Marosán vagy éppen Biszku Béla „lázdása”).⁷³

A Kádár korszak legjellemzőbb tulajdonságai közé tartozott – s ez politikájának elfogadását, illetve fenntarthatóságát is jelentette –, hogy politikájának egyik alappillére a Szovjetunió bizalmának a biztosítása volt. Kádár és rendszere mereven ragaszkodott az internacionalizmus eszméjéhez, amelyet főként Aczél György munkásságának eredményeként „kifelé” párosítani tudott az egészséges nemzettudat látszólagos, s persze korlátolt támogatásának az eszméjével, illetve a „burzsoá, fasisztoid, irredenta, sovíniszta nacionalizmus” elutasításával. Kádár a belügyre támaszkodva nem zárkózott el attól sem, hogy szigorúan ellenőrzött körülmények között „engedélyezze” a magyar-magyar kapcsolatok

⁶⁹ A kivándorlás nem új keletű a magyarság történetében. A századvégi-század eleji magyarság néhány szerencsét próbáló vándor kivételével a nyomor elől, illetve vagyonszerzési célból emigrált. A két háború közötti emigráció politikai színezete inkább baloldali volt, akiket a Nyugat felszívott, de a politikai életben, ha egyáltalán, akkor inkább szovjet kötelékben „repültek”. A második világháborút követően a hazaelhagyás oka szintén politikai természetű volt, akik ugyan új hazájukban politizáltak, de a befogadó nemzetben belül kis kivételtől eltekintve politikai szerephez nem jutottak (lásd: Szalay Róbert kutatásai). Az 1956 utáni emigráció viszont demokratikus emigráció volt, kiábrándult kommunisták, szociáldemokraták, népiek és polgári liberálisok és radikálisok. Az '56-os emigráció politizálni akart és politizált is. Magas szintű lapokat adott ki – Új Látóhatár, Katolikus Szemle, Szivárvány, Irodalmi Újság. Jelentős könyvkiadással rendelkeztek, s olyan szervezetek jöttek létre, mint a hollandiai Mikes Kelemen Kör, a londoni Szepsi Csombor Kör, a német KMÉM, az amerikai Itt-Ott stb. A hatvanas évek közepétől – itt nem tárgyalandó, különböző okok miatt – már a magyar szellemi élet reprezentánsai is kijutottak Nyugatra, s ott régi barátok találkoztak, cseréltek eszmét, s ezek az eszmék beszivárogtak a magyar közéletbe, a magyar politikába is.

⁷⁰ E sorok írója 1983-ban jutott ki először nyugatra, a hollandiai Mikes Kelemen kör vendéglőadójaként, ezt követte a Szepsi Csombor kör 1985-ös, majd az Itt-Ott 1987-es és a KMÉM 1988-as meghívója. Elementáris élmény volt személyesen találkozni „nagy idők nagy tanúival”, hallgatni őket, s mód nyílt a közelmúlt egy másik olvasatú történetének a megismerésére is.

⁷¹ Legutoljára: Földes György: munkája a kádári külpolitikáról.

⁷² Lásd: Kahler Frigyes illetve Zinner Tibor idevágó tanulmányait illetve monográfiáit.

⁷³ A történelmi kutatások ma már világosan bizonyítják, hogy sem Hruscsovnak, sem Breznyevnek, sem Andropovnak, vagy Csernyenkónak ilyen szándékai nem voltak. De tudta azt pontosan valaki akkor (!), hogy a szovjetek szemében sem Rákosi, sem Gerő nem alternatívája Kádárnak? A „kettős történelmi időnek” ez a lényege. Ki mit tudott, akkor és most? Az akkor cselekvését nem a mostani tudás határozza meg.

felvételét, mind az elszakított területen élő, mind az '56-ban távozott magyarság vonatkozásában. Ezért született „újra” a Magyarok Világszövetsége illetve az Anyanyelvi Konferencia intézménye. (Igaz viszont az is, hogy a nyugati emigráció – különben joggal – gyanakodva fogadta a különböző intézmények létrejöttét. Sokan attól tartottak, ismét joggal, hogy nem mellékes cél az emigráció egységének a megosztása. A feszültségek az emigráción belül később oldódtak.)

Egyrészt tehát megállapíthatjuk, hogy a Kádár-rendszer megkísérelte intézményesíteni a magyar-magyar kapcsolatokat, másrészt megállapíthatjuk azt is, hogy ennek nem várt következményei lettek. Balogh Edgár és Fábry Zoltán nemzedéke mellé – akiknek magyarságtudatát és hazafiságát kétségbe vonni nem lehet, legalábbis e sorok írója szerint – lassan felnőtt egy új nemzedék, s ezeknek az értelmiségieknek éppen 56 következtében részben már más volt a nemzettudata, s a politikai felfogása, mint az elődöknek.

„A hatvanas évektől könnyebben lehetett külföldre utazni, így elérhetővé vált az emigráns irodalom, megalakult az Anyanyelvi Konferencia – létrehozásával az íróknak és nyelvészeknek – vannak érdemei, Illyés Gyula, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos és mások – és lassan hazajárhattak a »külföldre szakadt« és távozott magyarok. A közös könyvkiadási egyezmények keretében erdélyi (Sütő András, Kányádi Sándor, Székely János, Páskándy Géza, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Szócs Géza, Markó Béla stb.) vajdasági (Tolnai Ottó, Bányai László, Gion Nándor) és felvidéki (Dobos László, Fábry Zoltán, Tózsér Árpád, Gál Sándor, Duba Gyula, Grendel Lajos és mások) magyar írók könyvei jelenhettek meg és váltak hozzáférhetővé Magyarországon. Hazatalált a nyugati emigráció irodalma is. Határ Győző, Faludy György, Tollas Tibor és mások művei jelentek meg. Megvalósulni látszott, illetve megtörtént ekkor a határon kívüli magyar irodalom integrálása az egységes magyar irodalom értékrendjébe. Illyés Gyulával szólva az »ötágú síp« minden hangja megszólalhatott.”

A hetvenes évektől ismét feszültté kezdett válni a hatalom és az irodalom viszonya. A társadalom rendezetlen problémáit feszített írókat és műveiket hivatalos gyanakodás kezdte körülengeni, ritkábban tiltásra is sor került. Csurka István, Hernádi Gyula, Mészöly Miklós kapott rövidebb szilenciumot, de Örkény István, Karinthy Ferenc, Moldova György művei is viharokat váltottak

ki. Nem is szólva Csoóri Sándor esszéiről (Utazás félálomban 1974; Magyar Apokalipszis 1980), valamint a „nemzeti sorskérdéseket” boncolgató Illyés Gyuláról. Ezen írások azt követelték, joggal, hogy a politikai vezetés törődjék többet a nemzeti kérdésekkel, az erdélyi és felvidéki magyarság egyre romló helyzetével, a csökkenő hazai lélekszámmal. A hivatalos kultúrpolitika viszont egyre merevebbé vált, megpróbálta védeni a status quot – mind kevesebb sikerrel. Az új tehetségek már lényegében minden együttműködést elutasítottak, az egész rendszert bírálták és elvetették. Erről szóltak Spíró György, Kornis Mihály, Bereményi Géza, Nagy András drámái, Mészöly Miklós „pontos történetei”, amelyekben Isten hűlt helyét keresi a világban. (Saulus, Alakulások) Esterházy Péter paródiaregénye (Termelési regény), Konrád György regényei (A városalapító 1977-ből; és a Kertmulatság 1985-ből), Hajnóczy Péter, Dobai Péter, Temesi Ferenc, Vámos Miklós, Krasznahorkai László modern epikája, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Petri György korabeli lírája és Tandori Dezső műve (Vigyázz magadra, ne törődj velem). A hatalom néha elkeseredetten visszavágott, pl. Nagy Gáspár, NI (Nagy Imre) monogramrímes verse miatt bezúrták az Új Forrás egy számát; betiltották a Tiszatájt; leváltották a fiatal írók és művészek folyóiratának a Mozgó Világnak, a főszerkesztőjét, Kulin Ferencet; de ezek a szerencsétlen döntések csak továbbmélyítették a szakadékot, gyorsították a rendszer felbomlását.⁷⁴

Jelzésszerűen említem, hogy lassan megjelent a magyar kulturális palettán Sütő András, Kányádi Sándor, Dobos László, Grendel Lajos és Gion Nándor nemzedéke. Őket követte aztán az elemi erővel berobbanó Duray Miklós és Illés Elemér. Az említettek művei – mások írásai mellett – új dimenzióba helyezték a határon túli magyar kisebbségek helyzetét. Még pontosabban szólva: Illyés Gyula nyomán az érintettek is súllyal vetették fel immáron a megmaradás kérdését.

Létezett tehát egy államilag „gründolt” találkozási központ-rendszer – Anyanyelvi Konferencia, Magyarok Világszövetsége, Írószövetség – amely a hatalom eredeti akaratán és elképzelésein túl valóban lehetőséget adott a másként gondolkodó

⁷⁴ Gergely Jenő – Izsák Lajos. I. m. 440–441. o. (A hosszabb szöveget Izsák Lajos szíves engedélyével közöljük.)

határon inneni és határon túli magyar értelmiség kapcsolatfelvételére.⁷⁵

A rendszer által kialakított hivatalos hálózat mögött ugyan létrejött egy nyugati-keleti magyar-magyar kapcsolatrendszer. S voltak találkozási pontok, népiek, urbánusok, szocdemek, sőt a Nagy Imre emléket őrző nemzeti kommunisták között is Egyetértés jött létre a magyar kisebbségek, s a szabadságjogok ügyében. A szabadsághiányos állapot felszámolása közös cél volt. A kérdés csak az volt – s épp 56 tükrében, hogy meddig lehet elmenni a cél elérése érdekében. Egyértelmű volt, hogy a tulajdonviszonyokon változtatni kell, s egyik voltunk a népi–urbánus vita meghaladása ügyében is, ami egyben a hit szabad gyakorlásának az elismerését is jelentette. Illyés Gyula erkölcsi tartása, nézetei szintetizáló jellege, Németh László tisztessége, a minőség szocializmus elvének elfogadása a társadalom jelentős hányada részére nem volt kérdés. Csoóri Sándornak, Mészöly Miklósnak tábora volt. Az 56-osokat – Vásárhelyi Miklós, Kardos László, Józsa Péter, Rác Sándor – tisztelet övezte.

A kérdés – bár ezt akkor aligha tudta volna valaki világosan megfogalmazni – csupán az volt: eljut-e a társadalom üzenete a politikához.

Eljutott. Beszéltünk a Horthy – rendszer társadalmi – politikai szerkezetéről. Érdemes ennek tükrében a kádári rendszer lényegéről is szólni. Mint jeleztük, véleményünk szerint az 56-os forradalom és szabadságharc tanulságai következtében bölcsebben, a bolsevik

hatalmi ellittel szemben továbbra is létezett a népi, a polgári radikális és liberális, illetve a szociáldemokrata típusú ellenzék, ami a nyolcvanas évek elejétől már egyre kidolgozottabb programmal is rendelkezett. Ezek a vélemények nemcsak artikulálódtak, de eljutottak az értelmiségi gondolkodók széles rétegeihez.⁷⁶

Magyarországon a tárgyalt időszakban közel 1 millió párttag volt. Párttag, s nem kommunista. Az igazi kérdés az, hogy a közel 1 millió párttag közül hány százalék volt bolsevik típusú kommunista, hány százalék vallotta magát Nagy Imre nemzeti baloldalisága követőjének, hány százalék vallotta magát valójában szociáldemokratának, hány százalék rokonszenvezett a népi, s hány százalék a polgári eszmékkel?⁷⁷

Pártegység viszont nem jött létre, illetve fokozatosan megbomlott, a társadalom egysége részben már formálódott az alapvető elveket tekintve, s néhány vonatkozásban az idők folyamán tovább finomodott. Ezek a vélemények, ellentétek eljutottak a vezetéshez is, s ez már hatalmi kérdés volt. A szellemi életben megfogalmazódott eszmék közvetítői javarészt – helyzetüket kihasználva – párttagok voltak.

Történelmi kutatások bizonyítják, hogy hogyan formálódott a meglévő szellemi alapok mentén az egypártrendszeren belüli többpártrendszer. S megszülettek a vezérek is. Németh Miklós, Pozsgay Imre, Nyers Rezső és Aczél György.

A nyolcvanas elején-közepén járunk – a rendszerváltás előidején. Egyre világosabbá vált, hogy államnak és társadalomnak egymásra kell találni, új intézményrendszer szükséges. S egyre világosabbá váltak a találkozási pontok mellett a különböző szellemi áramlatok nézetei közötti törésvonalak. A hazán kívül – nyugaton és keleten – s a kisebbségek kérdésében is. Alakult és formálódott tehát egy minőségi rendszerváltásra alkalmas – különböző demokráciaképpel – rendelkező nemzedék. A többi a világpolitikai konstelláción múlt.

⁷⁵ Magam a Művelődéskutató Intézet tudományos főmunkatársaként a „drúzsbazás” (kulturális kapcsolatok ápolása a szocialista országok kultúrakutatói intézetei között) jegyében jutottam ki hosszabb-rövidebb időre Prágába, Pozsonyba, Varsóba, Moszkvába, Belgrádba és Szófiába. Pozsonyban ugyan találkoztam Dobos Lászlóval – Czine Mihály ajánlásával –, de nem mertem keresni Duray Miklóst, mivel már itthon – munkahelyen belül – figyelmeztettek a „veszélyekre”. A Pozsonyi Intézet munkatársai azonban nem „tettek lakatot a nyelvükre” Prágában, ugyancsak ottani kollégáktól tudhattam meg, hogy miként viszonyultak Dubcek bukásához, s a magyar részvételhez a megszállási akcióban. Varsóban sorra jártam ottani kollégák kalauzolásával a Solidarnosztly kultikus helyeit. A város szélén lévő „Solec” szállóban laktunk, s a portást kértük meg, hogy rendeljen taxit. Sajnálkozva ingatta meg a fejét, hogy ilyenkor lehetetlen. Amikor kijöttük Walesa nevét, a kocsi előállt, s a pilóta még „Lech” lakását is megmutatta. Moszkvában egy kolléga felvitt a Lenin hegyre, hogy megmutassa, hol álltak a székesegyházak, amelyet Sztálin leromboltatott. Más kollégáim ugyanilyen, vagy hasonló élményekről számoltak be. A gondolkodásban lassan beálló változás mindannyiunk közös kincse lett.

⁷⁶ Külön téma a könyvkiadás és a folyóirat-kiadás kérdése. A Rákosi-rendszer által preferált szocialista realizmus a Kádár-korban sem létezett. 56 után a közbeszédet ugyan megpróbálta meghatározni a párt, de sikertelenül. A hatalmi szűrőn egy-egy mű mindig átszüremkedett. Az Aczél-féle három „T” valóban működött, de a „T”-k tartama szükségszerűen változott. A „T”-k tartalmának változásai elemzése még várat magára. Világos volt az is, hogy főként a folyóiratok tekintetében a hatalom élt a betiltás eszközével. Betiltani azonban mindig, mindent nem lehetett. A kérdés a szocialista világ általános válsága idején vált akuttá.

⁷⁷ Egy ilyen típusú kutatás kiindulási pontja lehetne az 1990-es választások első fordulójának az eredménye.

BODÓ BARNA

Kisebbségi hídszerep – többségi nacionalizmus A magyar nemzetpolitika buktatói

Megtisztelő feladat önökkel, előadókkal és résztvevőkkel, illetve reménybeli olvasókkal együtt gondolkodni nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról. Idetartozóan vannak olyan kérdéskörök, amelyekkel foglalkoztam, egyesekkel – például a szórvány helyzetével – kiemelten is. Természetesen vannak a kérdéskomplexumnak olyan összetevői, amelyekkel valamennyien foglalkozunk, amennyiben érteni kívánjuk a máát, és előkészíteni szeretnénk a holnapot. És vannak olyan kimondottan szakmainak mondható kérdések, mint a magyar–magyar kapcsolatok a kommunizmusban, amely politikatörténeti szempontból igen sok szálra bontható, és egyetlen előadás keretében minden bizonynal átfoghatatlan.

A szervezők minden egyes téma taglalását-bemutatását kettős közelítésben látták szükségesnek, minek folytán nekem az a lekötelező feladat jutott, hogy M. Kiss Sándor történészprofesszor előadásához készítsek külhoni magyar szempontot megjelenítő korreferátumot. Megkaptam előadásának a téziseit, az egykori történések értelmezési keretét, és azokat a szellemi köröket és műhelyeket is megjelölte, amelyek egy ilyen elemzés kulcselemei lehetnek.

Ha egy felkérést elfogad az ember, igyekszik megfelelni az elvárásoknak. Mindjárt a kezdet kezdetén ki kell jelenítenem: nekem nem sikerült igazodnom M. Kiss Sándor kifejtett elemzési szempontjaihoz. Ahogy lenni szokott, az adatgyűjtés során a fellelt szövegek és megfogalmazódó felismerések egy, a kijelölttől némileg eltérő értelmezési keret lehetőségét mutatták meg. Ezért történt, hogy az elkészült szöveg csak utal a főelőadás szempontjaira.

A nemzetpolitikáról

A nemzetpolitika egy – ez esetben a magyar – nemzeti közösségre vonatkozó politika. A kisebbségpolitikánál többet jelent, célja a nemzeti közösség határmódosítás nélküli integrációja. Kétoldalú, nemcsak a külhoni nemzeti közösségek érdekeit szolgálja morálisan, politikai és anyagi eszközökkel, hanem az anyaállam

érdekei is megjelennek, a kulturális-szociális-gazdasági vonatkozások mellett például a biztonságpolitikát is beleértve. A nemzetpolitika kialakításának szükségességét és fontosságát erősíti az alapszerződések/kétoldalú szerződések megtapasztalt kisebbségpolitikai erőtlensége (Vizi 2006). A nemzetpolitika tehát a nemzetépítés kormányzati megjelenítése, az állam hosszú távú közösségi politikája.

Kérdés, mikortól beszélhetünk magyar vonatkozásban nemzetpolitikáról. Bárdi Nándor a budapesti kormányok magyarságpolitikájában az első világháborútól napjainkig több korszakot különít el – és fontos felfigyelni arra, hogy nem használja a nemzetpolitika kifejezést (BÁRDI 2004). A Bárdi-féle korszakolást nincs okom megkérdőjelezni, következzenek a korszakok: 1. a revíziós jövőkép meghatározta időszak a két világháború között: 1918–1938/40/41; 2. a második világháború alatti többségi nemzetiségpolitika: 1938/40/41–1944; 3. az eszkoztelenség kora: 1944–1948; 4. az internacionalista automatizmus és elhallgatás kora: 1948–1966/68; 5. a kettős kötődés és a kisebbségek hídszerepének kialakítása: 1968–1978/86; 6. a probléma kezelésének magyarországi intézményesítése: 1978–1989/92; 7. a határon túli magyar intézményrendszer kiépülése: 1989–1996; 8. a magyar–magyar viszony politikai intézményesítése és a kulturális nemzeti intézményrendszer integrálása: 1996 – Máért, 2001 – kedvezménytörvény utáni időszak. A 2013–14-es nemzetpolitikai előadásaiiban Bárdi¹ részben korrigálja korábbi korszakolását. E szerint: 5. a *lemondás* és elhallgatás korszaka; 7. a *kulturális nemzet* felfogásának intézményesülése; 8. a *külhoni magyarság* intézményesülése és az *autonómiaelvárások*: 1990–1996, illetve kiegészíti további két korszakkal: 9. a párhuzamos társadalomépítés támogatása, nemzeti integráció:

¹ Az előadás bemutatóját a szerző elküldte, köszönet érte. Szöveges formáról nincs tudomásom.

1996–2004; 10. a pártpolitikai tűszhelyzet kialakulása/a reintegrációs retorika csapdahelyzete.² Látni, egy évtized alatt jelentőset változott a helyzet, és jobban érzékelhetők bizonyos tendenciák. A magyar politikát illetően Bárdi felteszi a kérdést, hogy létezett-e önálló magyar külpolitika ebben az időszakban – válasza negatív –, és a következőket jegyzi meg: 1944–1947 között a béke előkészítése folyt, 1948–1956 között voltak pártközi viták, 1956–1963 között a Kádár-kormányknak ki kellett lépni az elszigeteltségből, kiemeli a sorból az 1977-es nagyváradi találkozót, illetve 1983–1987 között válaszolni kellett a romániai politikai fordulatra.

Figyelemre méltó, hogy Budapesten már 1987–88-ban kialakult a határon túli magyar közösségekkel való törődés politikai intézményi kerete, ezenkívül Bukarestben 1995-ben kezdetként egy bizottságot hoznak létre, majd 1998-ban létrejön a hivatal.³ Az intézmény késői megjelenése viszont megtévesztő: Bukarest mindig tudta, hogy a nemzeti érdeket miként kell képviselni külkapcsolataiban, miközben Budapestről ez sajnos nem mondható el. Ha a kommunista idők bukaresti és budapesti nemzetpolitikáját összehasonlítjuk, akkor magyar szempontból kudarcról kell szólni, a román fél pedig lépésről lépésre haladt a kisebbségektől mentes, „egységes” román állam megvalósítása felé.

A továbbiakban a nemzetpolitikával mint a külpolitika lényegi összetevőjével kapcsolatosan kívánok tévutas kérdésfelvetéseket elemezni. Ilyenek a nacionalizmus téves értelmezése, a tagolatlanul felfogott hídszerep, a történelmi igazság és a politikusi felelősség.

Nacionalizmus

Miközben minden kommunista párt fontosnak tekintette a nemzeti legitimitást, általánosan elfogadott állítás volt: a kommunisták nem nacionalisták, még nem is patrióták. Az persze logikai bukfencre, ideológiai zűrzavarra utal, hogy ugyanakkor a szocialista hazafiság nevében támogatták – elvben – a kisebbségi jogokat, és az elnyomott népek felszabadításáért szálltak síkra. A kommunista vádak erősebb változata volt a

„burzsoá nacionalizmus”, a „nacionalista elhajlás” (MEVIUS 2010). A „nemzeti kommunizmust” pedig fogalmi ellentmondásnak tekintették sokan. Alaposabban a kérdéssel Slobodan Milošević kapcsán foglalkoztak, korábban Nicolae Ceaușescu „bizarr kivételnek” számított különutas politikájával. Mevius dolgozatában több szerzőt idéz, miszerint a nacionalizmus a kommunista rezsimek bukásával tör felszínre a volt kommunista térségben. Ugyanakkor példákat is szerepeltet, hogy szinte mindenik kommunista vezető és rezsime élte a nemzeti legitimitáció eszközével.⁴ Mevius külön utal Magyarország és Románia kapcsolataira, Fülöp Mihály és Vincze Gábor kutatásaira, akik igazolták, hogy a kisebbségi kérdés okán a két ország közé a nyolcvanas években „vasfüggöny” ereszkedett.

Miközben a kommunizmus bukásával felszínre törő nacionalizmus tétele általánosan elfogadottnak mondható, a politika jelenségeinek a kutatói alig foglalkoztak a nacionalizmus és a kommunizmus viszonyával, illetve ha ilyen elemzések léteztek (KING 1973), akkor ezeknek a hatása elenyésző volt. A kommunizmus teoretikusai is foglalkoztak a kérdéssel, de mint Mevius megállapítja, figyelmen kívül hagyták az államnacionalizmus jelenségvilágát. A nacionalizmus jeles kutatója, Eric Hobsbawm előbb megállapítja, hogy a marxista mozgalmak és államok hajlamosak nemzetivé válni, készséggel elfogadnak állami-társadalmi kötöttséget, majd kijelenti az ismert „mítosz” jegyében, hogy a marxisták nem nacionalisták.⁵ Az 1980-as évek második felében, a kilencvenes évek elején sorra jelennek meg a kommunista rezsimek nacionalizmusát, elsősorban Ceaușescu politikáját taglaló,⁶ illetve a német–német kapcsolatokat elemző idevágó munkák. Mevius megállapítja, hogy a kommunista politika nacionalista aspektusa alig érzékelhető a maga teljességében, aminek oka a tematika fragmentáltsága.

Kádár János személyének ellentmondásossága ismert. Olyan kérdésekre nincs logikus válasz, hogy miközben a szomszédos kommunista vezetők mind vállaltak valamilyen nacionalizmust, Kádár következetesen a nemzeti

² A kettős állampolgárság rendezése (2010) is korszaknyitó eseménynek volna tekinthető, következményei sokrétűek.

³ Románul: Consiliul pentru Problemele Românilor de Pretutindeni, illetve Subsecretariatul/Departamentul pentru Relațiile cu Românii de Pretutindeni.

⁴ Kádár János például akkor, amikor „visszaszerezte” Szent István koronáját az USA-ból.

⁵ Idézi Mevius, i. m.

⁶ Verdery, K.: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, University of California Press, 1991.

érdekek feladása mellett döntött. Illetve döntött arról, hogy nem dönt – hezitált, aggályoskodott. Amiből csak feladás, visszalépés következhetett. A környező országok kommunistái igyekeztek saját népük felelősségét elbagatellizálni és bűnbakot keresni. Erre adott lehetőséget a budapesti álláspont, amikor az itteni politikai vezetés adta meg a hangot a magyarsággellenes kórusnak. Igyekeztek mindent a „fasiszta” magyarokra kenni, a budapesti vezetés a látszat szerint a nemzetközi kommunizmus eszméjében hitt, ezt választotta.

A csehszlovák vagy román kommunisták meg sem kísérelték saját népük sovínisztáinak megfékezését, sok esetben – titokban – helyeselték a magyarellenes uszítást, lásd Ion Lăncrăjan Erdély-könyvének esetét. Kialakult egy aszimmetrikus nemzetköziség, amikor a nacionalizmust tagadó, azt minden formájában elutasító magyar vezetésnek szembe kellett néznie azzal a váddal, hogy a nemzeti türelmetlenség magyar jellegzetesség. Budapest nemcsak asszisztált ehhez, de az alaphangot a Horthy-ellenes vádakkal itt adták meg. Ezért állíthaták a szomszédos országok vezetői, hogy fellépésük nem más, mint egészséges válasz a „magyar kilengésre”. Miközben Horthyt román történészek és politikusok sorozatosan Hitlerrel párban emlegették mint a fasizmus elrettentő példáit, a román kommunista vezetők „elfelejtették”, hogy Romániában a király 1938 februárjában kihirdette a diktatúrát, és bár harcot hirdetett a Vasgárda ellen, lényegében előkészítette a román fasiszta hatalomátvételt. A mozgalom akkori vezetője, Horia Sima mind többet és többet követelt. Reményeinek beteljesülését a második bécsi döntésnek köszönhette. Erdély északi felének visszacsatolása Magyarországhoz ugyanis Romániában nemcsak a kormány bukását, de katonai államcsínyt és a király lemondását idézte elő. Az új diktatúra „nemzeti-legionárius államnak” nevezte magát, egyetlen politikai szervezetként a Vasgárdát ismerte el, és Antonescu tábornok az új kormányban egy sor fontos miniszteri tárcát átengedett a légionáriusoknak. Történt ez 1940 novemberében. Ezenközben Budapesten Horthy országépítő és hongyarapító kormányzó védte az országot a német fasiszták ellen. Ismert tények: nem volt cenzúra, a vallásgyakorlás szabad volt, a közbiztonság példaértékű. 1944 októberében lemondatták, és jött helyébe a szélsőjobb Szálasi Ferenc. Tény, hogy a kommunisták támogatásával rendeztek „tudományos” vitát a Horthy-fasizmus állam- és jogbölcseletéről 1955-ben, Horthyt az ellenkultusz moszkvai támogatással

Budapesten „véreskezű gyilkosként” jeleníti meg. Miközben minden térségi ország a nemzeti érdek jegyében menti olykor mindmáig vitatott vezetőit – lásd Edvard Beneš esetét –, a magyar politika önmaga és az ország ellen a legnagyobb támadási felületet hozta létre. Tette ezt az internacionalizmus, a kommunizmus iránti elkötelezettséggel és annak érdekében.

Kádár politikai credója: Magyarország a szocializmus legitimációja érdekében nem élhet a függetlenségi hagyományokkal, a nemzeti szimbólumokkal: a nemzetesítéssel. Ez hibánál súlyosabb, ez a meghunyászkodás bűn.

Hídszerep

A külhoni, szomszédos országokban élő magyarság helyzete a hetvenes évektől kezdődően mindenütt romlott – bár nem azonos mértékben. A helyzet romlására jeles magyar értelmiségiek figyelmeztettek. Görömbei András fejti ki akadémiai székfoglaló beszédében, hogy a magyar történelem egyik jellegzetessége az, hogy Mohács óta az országot irányító politikai hatalom és a nemzet szellemiségét, lelkiségét kifejező irodalom csak egy-egy kivételes pillanatban találkozott, általában szemben állt egymással. Ez a feszültség telítette nemzeti sorskérdésekkel a magyar irodalmat. Ezzel magyarázható az is, hogy irodalmunk történetének korszakai többnyire a nemzet történelmi fordulatainak dátumaihoz is kötődnek. (GÖRÖMBEI 2002). „A nemzet-szűkítést a magyar irodalom soha nem fogadta el, de a hatvanas évek közepéig szinte semmit nem tudott ellene tenni. A hetvenes évek elejétől kezdve azonban – a diktatúra lágyulásával párhuzamosan, azt mintegy kikényszerítve is – irodalmunk a nemzettudat szerves részévé tette a sokféle szórt magyarság szellemi összetartozásának a vállalását és erősítését” – írja Görömbei. Példaként Illyés Gyulát idézi, aki úgy reagált minden közös fájdalomra, mintha ő volna a felelős. Korszakról korszakra megírta a maga és nemzete katartikus versét.

A *Magyar Nemzet* 1977-es karácsonyi számában jelent meg Illyés Gyula korszakos esszéje, a *Válasz Herdernek és Adynak*. Az írás hatalmas feltűnést, egyesekben riadalmat keltett, mert az erdélyi és általánosságban a kisebbségi sorsban élő magyarság sérelmeit az akkori magyar nyilvánosságban jóformán meg sem lehetett említeni. Illyés a magyarság trianoni feldarabolásának végzetes következményeit elemzi, a kisebbségi

helyzetbe taszított magyarok, mindenekelőtt az erdélyiek mostoha sorsát, jogfosztottságát mutatja be. A kisebbségi sorban élő magyarok iránt érzett felelősségtudatra és aggodalomra korábbi példa is felhozható: megjelent több nyugati lap számára adott nyilatkozatában és 1971-ben közreadott *Hajszálgyökerek* című publicisztikai gyűjteményének több darabjában is.

Mivel a kommunista párt vezetése igen gondosan ügyelt arra, hogy a magyarországi nyilvánosság fórumain ne jelenjék meg bíráló a szomszédos országok nemzetiségi politikájáról, Illyés dolgozata kemény politikai tett volt, hiszen Erdélyt illetően kimondta: „Hiteles adatok, ellenőrizhető panaszok szerint [...] millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvi egyeteme, illetve ha volt, azt megszüntették. De nincs ilyen főiskolája, s rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája, mert ami volt, azt is úgy szakosítják, hogy az oktatás az állam nyelvén folyik: azzal a következménnyel, hogy nemzeti kisebbségű ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat; tehát gépmunkás, gépkezelő sem lehet, csak napszámos. Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége magyar anyanyelvű...”

Illyés mellett megszólaltak mások is: Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Für Lajos.

A bemutatott helyzet szükségessé tette egyrészt a külhoni magyarokkal kapcsolatos politika, másrészt a magyarországi kisebbségpolitika újragondolását. A magyarországi kisebbségpolitikát a hatvanas évek elejéig meghatározó irányvonal feltételezte, hogy a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik. A hatvanas évekig érvényesnek tekintett automatizmuselmélet nem látványos nemzetiségellenes politika, hanem a magyar nacionalizmus sajátos magyar válfaja, amely a nemzetiségi politikában a ráhagyás, az oda nem figyelés, a „hadd menjen magától, úgyis megszűnik, asszimilálódik” álláspontot képviselte. Az MSZMP KB 1968-as nemzetiségpolitikai értékelése szerint a jelentkező „gondok” az elvek helytelen gyakorlati megvalósítása miatt jelentkeztek, illetve „téves elképzelések keletkeztek arról, hogy nincsenek is számottevő nemzetiségi igények, s hogy az asszimiláció előrehaladását egyértelműen pozitív jelenségnek lehet felfogni”.⁷

⁷ A *Bevezetés a magyarországi nemzetiségi közösségek társadalomtörténetébe* című anyag Az automatizmus jegyében című fejezete. Lásd: http://kisebbségtudomany.ektf.hu/tananyag/152_az_automatizmuselmélet_jegyben.html (2015. nov. 15.).

Várható volt, hogy az automatizmuselméletet hamarosan újabb irányzat váltja fel, és ez volt a nemzetiségi hídszerepének a tételezése. Kádár János jelentette ki a párt 1975-ös kongresszusán: „Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakossága, hidat alkossanak országaink között.” Ennek értelmében előzékenységet kellett tanúsítani a sokszor okkal bizalmatlan nemzetiségekkel szemben, s ezt inkább el kellett túlozni, mintsem elmulasztani. A nemzetiségi hídszerep megjelenik az 1976-os közművelődési törvényben is: „Az állam elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak hazánk és a környező országok kapcsolatainak elmélyítéséhez.” (9. §)

Természetesen a kölcsönösségelmélet nem hozta meg a várt eredményt, s ennek csak az egyik oka volt a szomszédos országok viszonyulása: pártvezetők rendre hangoztatták, hogy nem érdekeltek a viszonyosságban, mert országukban már megoldódott a nemzetiségi/kisebbségi kérdés. Ez nem volt igaz, de a híd egyik lába akkor is hiányzott. Egyszerű gondolatkísérlettel azonnal kimutatható lett volna, hogy a nemzetiségi hidak semmiképp nem alakíthatók ki, ugyanis azok a bizonyos „hídpillérek” teljesen eltérő képet mutattak. Vezetjük bármelyik Magyarországgal szomszédos országot, az ottani magyarság és a magyarországi vonatkozó kisebbség között nagyságrendi különbség létezett. Miként lehet kölcsönösségi alapú partnere a romániai 1,5-2 milliós magyarság a magyarországi 15-20 ezres románságnak? Beszéljünk kultúráról, oktatásról, médiáról vagy bármilyen közösségi kérdéssről, az igények egészen mások. Nincs olyan magyarországi kisebbség, amely jogosan követelne, illetve követelt volna a maga számára anyanyelvű felsőoktatást. A program megfogalmazói-sugalmazói semmit nem értettek a kisebbségi kérdéshez, mert azt nem feltételezem, hogy tudatosan tettek volna tévutas javaslatot. Ha az 1970-es évek elején budapesti politikai körökben azt sem tudták, hogy a hídszerepnek milyen demográfiai előfeltételei vannak, akkor ki kell jelenteni: folytatták a látszatpolitizálást, és az eredmények egyáltalán nem voltak fontosak.

Történelmi igazság és felelősség

Kádár János többszörösen, több alkalommal lemondott a határon túli magyarokról. Külhoni magyarként fontos volna tudnom: miért?

1956 novembere. „Az első moszkvai megbeszélésen Kádár nem vállalja a neki szánt szerepet, sőt kitart Nagy Imre és a forradalmi törekvések mellett. A második találkozón azonban már elfogadja az ajánlatot és ezzel a szovjet szcenáriót. Kádár János ezekben a napokban a lehető leggyűlöltebb ember volt Magyarországon, a társadalom túlnyomó része egyetértett a forradalom és szabadságharc célkitűzéseivel, ezért a kommunista politikus fellépése egyet jelentett számukra a forradalom elárulásával” – állítja Romsics Ignác egy 2015-ös tévéműsorban.

Kádár Jánosról élete végén nagyon sok ember gondolta azt: jó ember. Ez portálok bejegyzéseiből megállapítható. Továbbá: Moldova György könyve Kádárról üdvtörténet és olykor felmentő szöveg egy olyan emberről, aki szerinte „azt tette, amit tennie kellett”.

Kádár három évtized alatt képes volt teljes imázsátépítésre: a gyűlölt emberből a dolgát jól végző politikussá tudott előlépni. A magyar polgárok jelentős része pozitívan gondolkodott róla. Ami, valljuk be, nem kis teljesítmény. Az imázst fel kellett építeni, a fenntartásokat lebontani, a megfontolt vezető képét kialakítani. Aki képes erre, érti és érzi, miként működik a történelem.

Érteni szeretném a történelmet és a politikai vezetőt. Miért mondott le Kádár többszörösen rólunk, külhoni magyarokról? Miért hitte azt, hogy a külhoni magyarok feláldozásával nyerheti el/vissza honfitársainak tiszteletét, megbecsülését?

Megfontolt ember volt. Nem én teszem fel elsőként a kérdést: miért vállalkozott közemberként olyan lépésekre, amelyeket magánemberként aligha tett volna meg? Lengyel László írja Kádárról, hogy sokszor aljasul, bűnösen, máskor tisztességesen, erkölcsösen döntött. Válsághelyzetben inkább az előbbi módszer szerint járt el, nyugalmi időben érvényesült az utóbbi.

Nem kívánom folytatni, hiszen nem a személy izgat, hanem a politikus döntése. Mi kell ahhoz, hogy egy vezető lemondjon nemzetársairól?

Persze, rólunk nem csak Kádár mondott le. Utána sokan mások is. Mit épített Kádár? Az államot vagy a nemzetet?

Juan Linz fogalmazta meg, hogy „a nemzetépítés és az államépítés egymást átfedő, ám fogalmilag különböző folyamatok”. (LINZ 2004) Bár a két fogalmat gyakran összemossák, egyenértékűeknek tekintik, erről

szó sincs. Az államépítés az intézményi dimenzióra vonatkozik, míg a nemzetépítés a közösségen belüli szolidaritást erősíti. Más szerzők is különbséget tesznek a modern államok fejlődésében az államépítés és a nemzetépítés között. Az államépítés velejárója a „behatolás és integráció”, a nemzetépítés jellemzői a „lojalitás és elkötelezettség”. (Almond–Bingham–Strom–Dalton 2009)

Az ötvenes évek Magyarországon egyszerre kellett megbirkózni az államépítés és a nemzetépítés kihívásaival. Kádár nem vállalta mindkét feladatot – és az államépítést választotta. Cselekedeteit ehhez igazította. Az ország új imázsa neki is új imázst ígért.

Nemzetépítésre nem vállalkozott. Nem tudni pontosan, miért. Alighanem a Trianon-trauma volt számára végiggondolhatatlan. El is temették a kérdést évtizedekre. Ami persze csak a baj növelését okozhatta, a ki nem mondott igazságot más fogalmazza meg – vádként. Amikor erre esély mutatkozik. Akkor nem hagytak erre esélyt.

Származott-e Kádárnak közvetlen haszna abból, hogy lemondott rólunk? Erre a kérdésre nemmel válaszolok, bár bizonyára vannak általam nem ismert tényezők, kényszerek is akár. Az automatizmus politikája meg a hídszerep végiggondolatlansága azt jelzik számomra, valójában nem érdekelte a kérdés. Kiengedte a kezéből, nem érdekelte.

Vagy mégis? ... Kizártnak tartom, hogy a külhonba kényszerülteket ne tekintette volna magyaroknak. Mégis lemondott rólunk.

Alapelvei voltak – stratégiája nem.

Ami bizonyos: a kádári politikát teljes egészében mindmáig nem sikerült meghaladni. Ha ma Magyarországon a lakosság jelentős hányada nem tud mit kezdeni határokon túli nemzetársaival, azért Kádárt és politikáját roppant felelősség terheli.

Kádár olvasta Illyés Gyulát. És tudott más értelmiségiek nemzetvédő fellépéseiről. És lényegében semmit sem tett – kivárt. Elindult valami 1985 után, fontos is volt, lényeges is – de ez már egy olyan korban történt, amely egyre kevésbé szól Kádár pártvezérről.

Egyetlen dolog biztos: Kádár vezénylete alatt a határon túlra kényszerült magyarok érdekében ha történt valami, azt legjobb esetben reaktív politikának nevezhetjük.

Kiestünk a nemzet történelméből. Több évtizednyi időre.

Bár a felelősséget tisztázni kellene.

Irodalom

ALMOND, Gabriel–POWELL, Bingham–STROM, Kaare Jr.–DALTON, Russel J. (2009): *Politica comparată azi*. Institutul European

BÁRDI Nándor (2004): *Tény és való*. Kalligram, Pozsony

GÖRÖMBEI András: Irodalom és nemzeti önismeret, *Hitel* 2002/8., 124–128. o.

HOBBSAWM, E.: Some Reflections on 'The Break-up of Britain. *New Left Review* 105 (September–October 1977): 3–23

KING, R. R. (1973): *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*. Cambridge, MA: Harvard University Press

LINZ, Juan (2004): Nemzetépítés és államépítés. In: *Nacionalizmuselméletek*. Szerk. Kántor Zoltán, Budapest, Rejtjel

MEVIUS, Martin: A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése. *Regio* 2010/2.

VÍZI Balázs: A nemzetpolitika feltételrendszere az uniós tagság körülményei között. *Magyar Kisebbség* 2006/3–4.

NEMZETSTRATÉGIA A NYELVSTRATÉGIÁBAN

BENCZE LÓRÁNT

A magyar nyelvstratégia fogalmáról

Szoma pneumatu vitetvén – suttogják elismerésüket a mai konferenciáról az ezer évvel ezelőtti veszprémi apácák. *Durva volt* – dicséri foghegyről a fülbevalós, tetovált beteghordozó fiú, aki valójában az apácák mai utóda, amikor olyan áldozatos szeretettel hurcolja a betegeket, hogy a sebészprofesszor szerint ötven százalékban az ő lézerkése, ötven százalékban a fülbevalós tetovált gyógyít szavával. A szent apácák nem értik a fülbevalós tetovált szent magyar beszédét, ő meg nem az apácák görög–magyarját, a tisztelt jelenlévők pedig egyiküket sem értették. Miután már belefáradtunk az egész napos konferenciázásba, itt abba is hagyhatnám előadásomat, és vastapsot kapnék, hiszen szembesítettem önöket a folytonosan változó magyar nyelvvel, és feketén-fehéren bizonyítottam, miért is van szükség magyar nyelvstratégiai intézetre.

A hadtudományban a stratégia a cselekvést megelőző, változatlan, kötött, hosszú távú, nagyszabású, nagy ívű alkalmazása a térnek, az erőnek és az időnek. A stratégiával teremtjük meg a győzelem lehetőségét. A stratégia az, hogy mi a célom. Mit akarok elérni? A stratégia nagyobb szabású, mint a csata. A stratégiával olyan helyzetet teremtünk, hogy a csata megnyerhető legyen. Vagy eleve bele sem megyünk a megnyerhetetlen küzdelembe. Lásd az evangéliumi parabolát: „Micsoda király az, aki háborúba indul más király ellen, és le nem ül előbb, hogy megfontolja: tízezerrel képes-e ellenségének húszezrével szembeszállni? Különben

mikor az még messze van, követséget küld hozzá, és békét kér.” (Lk 14, 31–32) Általános hadtudományi tétel, hogy a csatát nem a harcmezőn az ütközetben, hanem előtte nyerik meg. A stratégia tehát a célok, főcsapások, fő irányok, az eszközök, és hogy mindezt mikor, hogyan alkalmazzuk.

Napjainkban nagyon komoly európai és globális kihívásokkal szembesül Magyarország és a magyar nép, amelyekkel az európai intézményrendszer nem is foglalkozik. Most kellett tehát megalapítani a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet, hogy 3016-ban meg 3041-ben is legyen Veszprémben magyar nyelven együtt gondolkodás a magyar nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról. Ebben a helyzetben a magyar nyelvstratégia egyetlen kiútja és célja, hogy a magyar nyelv a magyar kultúrába beágyazott gondolkodásmódként felüdítő vízcso bogásos és enyhítő zöldben gazdag oázis legyen továbbra is, sőt oázisok hálózata legyen mind a határon innen, mind a határon túl, mind a diaszpórában, mind a magyar anyanyelvűeknek, mind pedig a nem magyar anyanyelvűeknek szerte a nagyvilágban. Ahogy Peire Vidal (1196–1204) körmölte pergamenre: „Hogy felvidítsam életemet, elmentem Magyarországra...” Vagy hogy más nyelvek beszélői „büszkének legyenek azért, hogy Magyarország és országuk közt kulturális kapcsolat áll fenn” (Milton nyomán). A magyar nyelvnek erőteljes szívó hatása volt a 19. században. Lechner Ödön született osztrák édesanyja magyarul

írta fiának magánleveleit! Goldziher Ignác édesanyja magyar népmesékkel altatta el kisfiát. A 19. század végén szlovákok összeverekedtek egy kocsmában, hogy „a jó szlováknak tudnia kell magyarul” (Balogh Edgár nyomán). A Petőfi-effektus érvényesült: „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezenel én...” (Élet vagy halál) Még az 1960-as években is Nyugat-Európában, ha valaki nyelvészetből doktorált, föl kellett vennie tanulmányai közé egy nem indoeurópai nyelvet. Állítólag ez többnyire vagy a szuahéli, vagy a magyar volt mint tudományosan jól feldolgozott nyelv. Hangsúlyozandó tehát, hogy elsősorban nem politikai okból terjedt a magyar nyelv használata!

Trianon óta azonban a korábbi szívó hatás helyett a magyar nyelv folyamatosan veszített vonzásából. Egyrészt a magyar anyanyelvű beszélők száma száz éve folyamatosan zsugorodott, még ha a hétmillió abortuszt képmutatóan figyelmen kívül hagyjuk is. Másrészt vesztett a vonzásából a nem magyar anyanyelvűek előtt. Ma Cambridge-ben az egyetemisták között divatos az ukrán és a lengyel nyelv tanulása.

A Kodály Zoltán elindította, Lőrincze Lajos, majd Grétsy László által végbevitt nemzetmegtartó, de 1990 után talajavesztett, serteperetlő magyar nyelvűvelés és a meddő magyar elméleti nyelvtudományoskodás nagy tehetségek hiányában kétségbeesett kapálózásnak bizonyult. Vagy mégsem?! Az MTA Nyelvtudományi Intézete bár nyilvánosan ellenezte az intézetet, mégis a kezdet kezdetén csöndben hatékony segítséget adott az intézetnek a stratégia egyik alapvető elemének a kidolgozásában, az intézet pedig szintén a kezdet kezdetén hatékonyan támogatta a nyelvűvelést azon meggondolásból, miszerint az anyanyelvi beszélőnek alapvető joga, hogy – a dolog természetéből adódóan akár amatőr módon vagy mesés mitológiába feledkezve – foglalkozzon anyanyelvével.

A nyelvstratégia olyan szakkifejezés, amely a beszélőkben rendezetlen, diffúz fogalom. Olyan fogalomra utal, amelyről nem tudják, mi rejtőzik mögötte, és milyen érdekekkel van összekötve. A 2014. márciusi 4-i kormányrendelet a magyar társadalom rendkívül alacsony bizalomkultúrájában szélsőségesen megalapozatlan találgatásokat gerjesztett magas iskolázottságú értelmiségiekben –akadémikusokban, egyetemi tanároknak, nyelvészekben. A hadtudományi jelentés pedig eleve ismeretlen a társadalomban. Az autószerelő-mester azonban tudta: „A stratégia olyan, mint amikor valaki almát akar enni, akkor öt évvel

előbb végig kell gondolnia és döntenie, hogy almafát ültet.” Hasonlóan, a falusi roma tanítónő szerényen megjegyezte, hogy legnagyobb nehézsége a magyar nyelvtan tanításában a „nyelvi értékvesztés”. Nem is hallott a kormányrendeletéről! A nyelvstratégia fogalmát a Kőrösi Csoma-ösztöndíjprogram száz kiválasztott fiatalja is azonnal megértette! Ugyan ki érti ezt?!

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet megalapítását már 2012-ben felvetette ötven nyelvész, köztük öt nyelvész akadémikus. A stratégia nem napi ötletelés, hanem kidolgozandó. Felkészülés a jövőre, és ez éveket vesz igénybe. A magyar gondolkodásmód hajlik az azonnali megoldás-központúságra, a huszárvágásra – *vitam et sanguinem, sed avenam non*: életünket és vérünket, de zabot nem –, azaz nem adózunk. Ezzel szemben a nyugati gondolkodásmód folyamatközpontú. A stratégia azoknak a fölcserélhetetlen lépéseknek az előre átgondolt folyamatrendszerre, amelyek egy kívánt eredményhez elvezessenek, mégpedig stratégiai távlatban mit akarunk elérni az adott területen. Ez legalább 5-10-15-30 év, mert a rövidebb csak taktika. Tehát stratégiát csinálni annyi, mint a jövőt a kívánt irányba formálni előre tervezett módon (Kokas Károly nyomán).

A magyar nyelvstratégiát illetően az a különlegesen nehéz helyzet, hogy vesztett csata után vagyunk: száz éve visszaszorulóban a magyar nyelvhasználat, a kisantantországok pedig – többek között – agresszív nyelvpolitikát alkalmaznak szintén legalább száz éve. Azt a stratégiát kell felfedeznünk, kitalálnunk, kidolgoznunk, hogyan lehet a vesztett csata után majd egyszer csatát nyerni. A hosszú távú, 10-20-50-70-100 éves nyelvstratégia kidolgozását egyrészt most kell elkezdeni, amikor még nem késő. Másrészt nélküle a magyar nyelv, kultúra és népszerűség fenntartására fordított tíz- és százmilliárdok megfoghatatlanul elúsznak a semmibe. A cél nem lehet más, mint „a magyar nyelv térvésztesének lassítása, megállítása, esetleg megfordítása...”. Ebben „kulcsszerepe van a történelmi egyházaknak [...], az optimista jövőképek, a bizakodó magyarságképek, az etnonyelvi vitalitásnak” (Péntek János). Az ember természeténél fogva hajlik az ösbizalomra. A bizalmatlanság öl, de legalábbis lelassítja az élet minden területét: családot, barátságot, munkahelyi kapcsolatokat, politikát stb. Még a gazdaságot is gúzsba köti.

Más országokban már létezik nyelvstratégiai intézmény. Ezekről is jelent meg ismertetés magyarul. Egyik

ország példája sem követhető nekünk. Nem követhető a francia példa, mert Franciaország nagyhatalom, és előírhatta és be is vasalja, hogy hivatalos francia iratokban tilos idegen szót használni. Ez sem új. Tiberius császár bocsánatot kért a római szenátustól, amiért kiejtette azt az idegen – görög! – szót, hogy monopólium. Aligha elképzelhető nálunk ilyesmi. A római üzletekben, boltokban kötelező volt kiírni latinul és görögül, hogy mit árulnak (Adamik Béla nyomán). Nálunk is történt hamvába holt törvényhozás 1990 után, hogy kötelezők legyenek a magyar feliratok is. Ma Budapesten rengeteg üzletben, boltban, étteremben csak angol felirat látható. Még ott is, ahol alig járnak turisták.

Az észti példa sem követhető, történelmük miatt, mert a lakosság majdnem fele orosz anyanyelvű. Az eszményként hirdetett Dél-Tirol sem utánozható, hiszen az 1950-60-as években csak robbantásokkal tudták kivívni a német nyelv használatát. De még az annyit dicsért Belgium sem, bár most az első világháború után Belgiumhoz csatolt német városok és több tízezer német lakója miatt a német is az ország hivatalos nyelve, és a belga király németül is megnyitja a belga parlament ülését. Ám az első világháború után csak 154 fő merete magát németnek vallani, annyira féltek, nem ok nélkül.

Kéthetente kihal egy nyelv a világon. Nincs mozgalmár, aki aggódna értük, mint a kipusztuló állat- és növényfajokért, pedig az emberiség kultúrája, gondolkodásmódja szegényedik visszafordíthatatlanul. „Tíz nagy nyelven beszél a Föld lakosságának a fele, még néhány tucat nyelven a milliós nemzetek. A többi, a maradék: a kisnyelvek, a pusztuló nyelvek, a kevésbé lakott területekre, a házakba, a családokba szorult nyelvek. Gyakorlatilag csak annak a nyelvnek van biztos fennmaradási lehetősége, amely államnyelv. S a Földön körülbelül kétszáz ország van.” (Balázs Géza) A magyar Európa legrégebbi államnyelve. Európában, amióta politikai kontinensnek számít, mindig beszéltek magyarul. A 11. századtól a 19. századig a folyamatos nyelvújítás úgy modernizálta a magyar nyelvet, hogy ma sem jelent gondot bármiről magyarul beszélni. „A magyar ma a világnak azon pár tucat nyelvéhez tartozik, amelyen minden tudomány anyanyelven is művelhető.” (Fábián Pál) „A világon csak néhány tucat olyan nyelv létezik, amely teljes kommunikációs, tömegkommunikációs környezetben használható. A magyar közöttük van.” (Balázs Géza) Ám száz év

múlva a becslések szerint 50-250 nyelv marad talpon. A magyar nyelvstratégia célja, hogy a magyar nyelv közöttük legyen.

A nyelvstratégia „politikum”, „értelemszerűen része a nemzetpolitikának”. Vagyis: „Mindenféle nyelvstratégia megvalósítása állami feladat, tehát közpénzből finanszírozandó. Az részletkérdés, hogy az állam hogyan oldja meg ezt a kérdést.” (Kiss Jenő nyelvész akadémikus 2012-ben) A Magyar Nyelvstratégiai Intézet önálló, külön intézmény és kormányhivatal! Tehát nem újabb nyelvtudományi intézet. A nyelvstratégiai intézet tevékenységében a nyelvtudomány az, amely nélkül nincsen. Ugyanakkor az intézet sem tudományos, sem tudománytalan vitákba nem bonyolódik. Ezért nem relativizmus, hogy távol tartja magát az egymással ütköző, eltérő véleményektől. Nem óhajt és nem is tud mit kezdeni azokkal sem, akik túlzottan el vannak telve önmagukkal, elvakítja őket beképzeltségük, és azt hiszik, hogy már mindent tudnak (F. pp. nyomán). Az intézet felfogásában egyrészt „a tudás igazi ellensége nem a tudatlanság, hanem a tudás illúziója” (Stephen Hawking). Másrészt: „A tudós gyakran kételkedik. A tudatlan ritkán. A bolond soha.” (Émile Faguet) Az intézet nem „hatalomtudomány” (Hamvas Béla nyomán). Tudományfelfogása Charles Sanders Peirce-t követi: „[A tudás] az igazságnak mégoly tévedések útján való megtalálása. A tudás bővülésének, a tudomány fejlődésének akadálya, ha ragaszkodunk egy igazság vagy törvény végleges és tökéletes megformálásához, ha úgy véljük, hogy a dolgok megszokott volta nem változtatható meg, ha föllép a szokatlan jelenség abszolút elutasítása.” Az újdonság általában félelmet kelt, mert akkor érezzük magunkat biztonságban, ha a megszokott rend szerint irányíthatjuk életünket. Az új kilátások kizökkentenek, a bizonytalan, kipróbálatlan jövő elbizonytalanít és rettegést okoz bennünk. Félelmünkben magunkra zárjuk az ajtót, vagy rácsapjuk a másokra, mint a német pilóta, az egész repülőgép irányíthatatlanná válik, s mindketten, sőt mindahányan a földre csapódunk. Ezért szükséges a nyelvstratégia, nehogy egyénekként vagy társadalmi csoportonként egymás orrára csapjuk az ajtót, és ne érintkezzünk egymással. Az egyes embernél és embercsoportoknál a beszéd az ajtó nyitva tartása a másikkal. A jelenlegi, felgyorsult technikai-tudományos-gazdasági-politikai-kulturális változásokban a régebbi koroknál is nagyobb szükség van az egyének és a különféle csoportok között

a világos, hatékony, meggyőző írásos és élőbeszédbeli érintkezésre.

Amikor a magyar kormány rendelkezett a Magyar Nyelvstratégiai Intézet felállításáról, akkor nem siránkozott, hogy „nagyon megszőkülünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk” (Bessenyei György), hanem minden idők egyik legnagyobb és Nobel-díjas közgazdászának, John Maynard Keynesnek a figyelmeztetését is komolyan vette: „Nincs messze az a nap, amelyen többé már nem kitüntetetten foglalkoznak a gazdasági problémákkal. Ehelyett a szív küzdőterére megyünk, mindig újra valós nehézségeink felé fordulunk, az élet és az emberi kapcsolatok problémáihoz, a teremtés, a viselkedés és vallás problémáihoz.”

Az újabb és újabb és túlzó kihívásoknak – globalizáció, digitális forradalom, pénzügyi terror, bankdiktatúra – nem tud megfelelni sem a gondolkodásunk, sem a nyelvünk, a mégoly folytonosan változó nyelvünk sem. Ráadásul képtelenek voltunk elfogadhatóan feldolgozni a múlt kulturális és politikai terheit. A 20. század még mindig itt kísért a fejekben és a szívekben. Nem látjuk, kicsoda-micsoda irányítja a világot, kit, hogyan, miért befolyásol, és ez a felfokozott bizonytalanság szorongással tölti el az embereket, netán erőszakba torkollik. A nagyvonalú eltussolás csendje, a képmutató elhallgatás hamis békéje és a fizikai, fegyveres erőszak árendje egyaránt halmozza a megoldatlanságokat. Az alkalmazkodás és az igazmondás viszont nem zárják ki egymást, hanem közel hozzák az embereket egymáshoz. A helyzethez odaillő beszéd a mindennapokban lerövidíti az ember és ember közti távolságot. Ezért az intézet az alapvető és kizárólagos emberi kapcsolódást, a kulturális és nyelvi befogadást és kisugárzást, az odafigyelést tette a kutatás és a gyakorlat középpontjává, mégpedig Teleki Józsefnek 1843-ban kifejtett akadémiai programja nyomán: a nyelv, a nemzet és a tudomány „öszvesítése” (Péntek Jánostól átvéve).

Így az intézet hozzájárul az egész társadalom alakulásához, a politikai, a műszaki, a gazdasági élet, valamint a teljes oktatás-nevelés alakulásához, a „meggyőződésekben való osztozáshoz, a közösségépítéshez, az együttműködés és a hatalom gyakorlásához” (Polányi Mihály nyomán). Háttér munkájával segíti Magyarország fejlődését, megteremti a szabadság és a demokrácia elengedhetetlen nyelvi-kulturális-erkölcsi

keretét, bátorítja az ígéretes és szükséges változásokat. A becsapás kultúrája helyett, amelyik a másik embert tárgynak tekint (lásd Kant), helyzetbe hozza az odafigyelés kultúráját, amely viszont egyedülálló személyiségnek fogadja el a másik embert. Ahhoz ugyanis, hogy a demokrácia működjön, szükséges a közös nyelv, a közös alapösszefüggések, „hiedelmek” és – divatosan szólva – a közös „projektek”; a társadalmi semmibevevés és a körmönfont mellőzés helyett a nyerő-nyerő, *win-win* párbeszéd és a harmonikus, bizalomépítő, biztonságerősítő beszéd kultúrájának széles körű elterjedése; az elidegenedés helyett az érzékenyen válaszoló kötődés nyelvi kultúrájának kialakítása (Bahtyin nyomán). Hiszen a társadalmakban többféle szakadék is lehet: nemzedéki, nyelvi, fogalmi, kulturális, politikai, vallási, erkölcsi, műveltségi, iskolázottsági stb., amelyek a legveszélyesebb lelki beállítódásba fulladhatnak, és ez a kisebbségi érzés, illetve az azonosságtudat teljes hiánya. Az emberi élethez elengedhetetlen ösbizalom térménye viszont létkérdés személynek és közösségnek egyaránt. Az anyanyelv és az élőbeszéd mint az értékek és a tudás hordozói a társadalom sine qua non tényezői és az élő kulturális örökség továbbítói. Gyakran rendelkeznek rendkívül sajátos és kifinomult megkülönböztetéseket továbbító kifejezőkészséggel (UNESCO-nyilatkozatok nyomán).

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet alapparadoxonja a hagyomány tisztelete és az újra való nyitottság, hiszen járni-kelni-élni csak úgy lehet, *„ha míg egyik lábunkkal előre lépünk, a másikat helyén hagyjuk”* (Eötvös József). *„A »megfagyott« társadalmak elkorcsosulnak.”* (Nemeshegyi Péter nyomán) A nyelvek is akkor nem változnak többé, ha kihalnak. Buszon, vonaton, villamoson stb. utazva és nem íróasztal mellől káromva szembetaláljuk magunkat a *„folyamatosan változó nyelvvel”* (Nagyváradi Anyanyelvi Napok). A nyelvalkotás folyamatos, de ugyanakkor a nyelvünkben vannak *„korábbi nyelvállapotokat őrző kövületek”* (É. Kiss Katalin). Ezért józan ökológiai szemlélet alkalmazása kívánatos analogikus elvként, azaz *„ember- és természetszeretetünk sem vadon, parlagon hagyásban, sem esztelen átalakításokban, hanem az élők okos egymáskísérésében kíván megnyilvánulni”* (Csébfalvi Károly nyomán). Vagyis kizárólagosan a nyelv, a társadalom, a kultúra, a politika, a gazdaság, az oktatás-nevelés okos, szinergikus *„egymáskíséréséről”* lehet szó. A társadalomnak széles körben

meg kell értenie: „...nem mind kultúra, ami idegen, s nem szükségképpen idegen, ami kultúra.” (Kodály Zoltán) „A nyelvi kulturáltság az egyént is, a nemzetet is minősíti.” (V. Raisz Rózsa 2008)

István király Nyugat-Európához csatolta Magyarországot, de amikor Konrád császár fegyverrel kísérelte meg leigázásunkat, István kiverte innen Konrád seregét. Ezt a tényt a Konrád császárt magasztaló nyugati életrajzok elfelejtik megemlíteni. Ma is itt tartunk. „Megérkeztünk az örök problémához: magyarság és európaiság szintézise, Szent Istvántól máig és örökké. Addig él a magyar, míg meg tudja oldani.” (Kodály

Zoltán) Tehát szintézis, nem szétverés. Magyarország a közelmúltban – mutatis mutandis – Szent István-i fordulatot hajtott végre. Ragaszkodik az Európai Unióhoz, de ellenállni törekszik a gyarmatosításnak. Ennek a politikának a része, fejleménye a Magyar Nyelvstratégiai Intézet megalapítása 2014-ben. Tekinthejtük az alapítást úgy is, mint a múltunkból még mindig fölszakadó sóhaj: „...*adjemberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak, / hogy mi ne legyünk német gyarmat.*” (József Attila: Hazám) ...Sem angol, amerikai, orosz, osztrák, francia, szlovák, román, szerb, sem bank-, multinacionális cég-, rablótőke- stb. gyarmat.

H. TÓTH TIBOR

Nyelv, norma – nyelvstratégia

Előadásom a nyelvi norma, a nyelvhelyesség és a nyelvstratégia, valamint a nemzetstratégia kapcsolataival foglalkozik – a felkérés nyomán Bencze Lóránt, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet igazgatója előadásának előlegezett téziseire is reflektálva.¹

1. Nyelvünk életében a nyelvi-nyelvhasználati normára nézve is határvonal 1920. A trianoni diktátum a magyarság, a magyar nyelv és kultúra életében igen súlyos következményekkel járt, és felbecsülhetetlen károkat okozott. Hatásai ma is megkerülhetetlenek a magyarság számára. Az ország részekre osztásával, a magyar lakosság, a nemzetrészek erőszakos el- és leválasztásával, elszigetelésével közös nyelvünk és kultúránk is külön utakra kényszerült. Az azóta eltelt idő nyelvi változásai, nyelvi fejleményei igazolják, hogy 1920, a trianoni diktátum éve nyelvünk és kultúránk szempontjából is határkö. Kiss Jenő a magyar nyelvtörténet korszakolásában éppen ezekre a megfontolásokra alapozva javasolja, hogy *az újmagyar kor* utáni újabb korszak határát ehhez az eseményhez, 1920-hoz kössük, s innen számítsuk az *újabb magyar kort* (a nyelvtörténeti korszakolásra vonatkozó javaslat bővebb kifejtését lásd: Kiss 2003). Az ország szétdarabolása nyelvünket és kultúránkat az egységesülés irányába helyett a szétfejlődés és a szétesés irányába terelte.

Az 1920-tól napjainkig terjedő időszak további szakaszokra bontható, mivel a történetileg jól elkülönülő korszakok a nyelvben is sajátos módon éreztették hatásukat. A két háború közötti időszak magyar politikája – mely ideiglenesnek tekintette és nem fogadta el a kialakult helyzetet – még segíthette és építhette a közösségtudatot, az egymásrataltságot és az összetartozás érzésének fenntartását, az erre vonatkozó célok kitűzését. A második világháború után azonban döntő változás állt be: a létrejövő szocialista rendszer internacionalista szemlélete, ideológiája és politikája következtében, továbbá a nagyhatalmi erőviszonyok miatt megszűnt a nemzetben s különösen a teljes nemzetben való gondolkodás lehetősége. Az 1989-es

rendszerváltozás után ugyan ismét előtérbe került – legalábbis jelképesen, a társadalmat és a politikát is igencsak megosztva – az össznemzeti érdek és az egység kérdése és képviselője, az ehhez való viszonyulás és attitűdök vállalása és vállalhatósága, ám az 1920 óta eltelt hosszú idő és a politikai óvatosság, politikai-taktikai kényszerpályákra való mozgás miatt lényegi változás, elmozdulás az addigra kialakult helyzetben nem következett be. 2004-től, vagyis az uniós csatlakozástól máig – bár kétségtelenül lényeges eltérés mutatkozik a baloldali-liberális kormányok és a Fidesz-kormányok politikája között – a keserű, kiábrándító tapasztalatok inkább azt a vélekedést erősítették meg a nemzetben és összmagyarságban is gondolkodók körében, hogy az uniós korszak semmilyen érdemi változást nem hozott a magyarság nyelvének és kultúrájának egységesülésében, a nemzet határokon átívelő, legalább szellemi-nyelvi-kulturális egyesítésében, s hogy inkább a szétesés és a szétforgácsolódás, a leépülés jelei mutatkoznak és mutathatók ki, s kevésbé látszanak az egymáshoz való visszatalálásra, a közeledésre, az egységesülésre utaló mozzanatok. A felmorzsolódás irányába mutat, afelé visz bennünket a nemzetközi politikai erők megosztó tevékenysége éppúgy, mint az anyaország lakosságának, hangjukat hallató politikusainak, közbeszélőinek vagy értelmiségi megszólalóinak nemzeti ügyekben olykor elképesztő megosztottsága; vagy akár a külhoni magyarság hasonlóan megdöbbentő belharcai, megosztottságuk és viszállyaik, továbbá a megosztásra való törekvések és az ilyen törekvésekre adott magyar válaszok, a fogadókészség a megosztásra, a kijátszhatóságra a magyarság részéről. Mindez – az Európai Unió égisze alatt, az általános érdektelenség vagy épp a cinkos hallgatás közepette – legalábbis kijózanító, olykor pedig kiábrándító.

2. Minden nemzet közösség életét, jövőjét meghatározza a közös nyelv és a közös kultúra, a nyelvi-kulturális azonosságtudat: a közös nyelvhez és kultúrához való tartozás tudata, érzése és az ezzel kapcsolatos attitűdök. A magyarság jövőjéért felelősséget érzők számára is egyértelmű, hogy a nemzeti nyelv – a nyelvi norma – egységessége és az erre való törekvés stratégiai

¹ Téziseket kaptam; ezekre helyenként reagálok, beépítve őket a gondolatmenetbe, vagy a hozzájuk kapcsolódó álláspontomat körvonalazom.

jelentőségű, alapvető kérdés; hogy a nyelvi stratégia e tekintetben közvetlenül nemzetstratégiai kérdés és feladat, sőt hogy jelenleg talán az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb kérdés és feladat. Erre utal például Kiss Jenőnek az a Bencze Lóránt által is kiemelt megállapítása, hogy a „nyelvstratégia politikum, értelemszerűen része a nemzetpolitikának” (BENCZE 2015; vö. KISS 2012). A közös nyelv – a közös minta tudniillik jelenleg az egyetlen élő jelenség, szellemi és gyakorlati létező, melyben a nemzeti kultúra és egység egyáltalán megjelenik, melyben ma fel- és megismerhető, tetten érhető, kifejezhető, megélhető a nemzeti és kulturális közösség érzése, és amelyben közvetlenül, evidens módon nyilvánulhat meg számunkra mindaz, ami össznemzeti. A nyelv tehát bizonyítéka és biztosítéka is nemzeti összetartozásunknak. Ma leginkább ebbe tudunk kapaszkodni, s innen indulva lehet fel- és visszaépíteni, újra-, újjá- és továbbépíteni, megújítani a nemzet közös jövőjét.

A nyelvi norma kérdése ma éppen ezért kulcskérdés. Tanulságos és szükséges mind a norma történeti fejlődése tanulságainak áttekintése nemzetstratégiai szempontból, mind pedig a jelenlegi helyzet értékelése, továbbá a nemzetstratégiába illeszkedő nyelvstratégiai célok kijelölése s a célokhoz vezető út és feladatok pontosabb kijelölése, felvázolása és megfogalmazása. Ezúttal – idő hiányában – csupán néhány kérdést érintek.

3.1. Érdekes módon a szocializmus idején, talán éppen az ellenhatások és a nemzeti kérdés háttérbe szorítása, szorítása – sőt esetenként tilos kategóriába kerülése – miatt erőteljesebb egyetértés látszott a magyar nyelv határon belüli és határokon átvívelő normatív szerepe és minősége, illetőleg ennek ilyenként való megőrzése, óvása és egyengetése, a jövőnek való megmentése ügyében. Sokan érezhették úgy, hogy a nemzeti összetartozás vagy akár a ránk erőltetett szocialista ideológia és berendezkedés elleni tiltakozás, ellenállás a nyelvi és kulturális területen éleszthető, érvényesíthető és működtethető leginkább. Amint a rendszerváltás bekövetkezett, s megnyíltak a véleménynyilvánítás csatornáit, világosabbá váltak a kultúra és a nyelv ügyében elfoglalt álláspontok, felszínre kerültek egyes értelmiségi csoportok és politikai-világnézeti csoportosulások eltérő céljai és nézetei a magyarság közös ügyeit és a közös normát illetően is. Megmutatkoztak a törésvonalak. Eközben technikai-informatikai robbanás is történt, és rendkívüli mértékben felgyorsult

a globalizáció; azonban az uniós egyesülés és egységesülés kényszerén, erőltetett és egyetlen járható útként feltüntetett programján – szükségképpen, mégis elfogadhatatlanul – már kívül rekedt a magyar nemzeti nyelv- és kultúrák közösség régóta húzódozó megoldatlan ügye. Felerősödtek közben az ellenséges hangok a magyarsággal és a magyarságtudat megjelenésével és megjelenítésével szemben, nem is szólva most a trianoni igazságtalanság helyrehozatala, orvoslása, a rehabilitációnk iránti igények említéséről, illetőleg éppen említhetetlenségéről. Ezzel együtt a liberális – és a nemzeti közösséget az anyanyelv közös ügyén keresztül is támadó – hangadók is mind erőteljesebben hallatták hangjukat.

3.2. Vita zajlott – és zajlik a mai napig – többek között éppen a norma és a nyelvművelés kérdésében. A nyelvművelés addigi eredményeinek értékelését, minősítését – többnyire sajnos inkább lejáratását – többen is szükségesnek látták, feladatuknak érezték, s elérkezettnek látták az időt arra is, hogy megkérdőjelezzék a magyar nyelvművelést, a nyelvi nevelést vagy az össznemzeti nyelvstratégia szükségességét; mindezt „természetesen” szigorúan a tudományosság szempontjából, annak álarcában. A nyelvművelők és a nyelvművelés ismert képviselői elleni kirohanások, támadások és becsmérlő véleménynyilvánítások megszorodtak és követőkre találtak. Egyúttal bizonyos statisztikai adatok birtokában a társadalomnyelvészeti művelői közül is többen előszeretettel érveltek – és érvelnek ma is – amellet, hogy a magyar nyelv több központú (LANSTYÁK 1995, KONTRA 2005, SÁNDOR 2006; ellenkezőleg például Deme 1995, Benkő 1996). E szerint már nem beszélhetünk közös, fölértéktelgöző nyelvi normáról, ez már nem felel meg a valóságnak, ez a nézőpont idejétmúlt és tudománytalan. Hallhattunk arról is, hogy a nyelvművelés tulajdonképpen értelmetlen, sőt kifejezetten káros tevékenység (például SÁNDOR 2006). A személyeskedéstől, kioktatástól és lejáratástól sem mentes íráások, megszólalások egy részét az ellenvéleményekkel együtt, egybeszerkesztve is olvashatjuk a *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* című kötetben (KONTRA–SALY 1998). A vitairatokat és a válaszokat, reakciókat olvasva világossá válik számunkra, hogy a nyelvműveléssel kapcsolatban a tudományosság igényét firtató, minduntalan a tudománytalanság vádját megfogalmazó és hangoztató bírálók a tudományosság szempontját csupán ürügyül használják; voltaképpen – véleményüket tudományos

köntösbe bújtatva, magukat pedig a valódi tudós szerepében megjelenítve – a közös nemzeti létformák erősítését és újratemtését szorgalmazókat és az ilyen irányú törekvéseket támadják. Láthatóvá vált, hogy a nyelvtudomány nevében, a tudományosság követelményeit hangsúlyozva inkább ideológiai és nemzetpolitikai, nemzetstratégiai kérdésekről folyik a vita, s – a látszat ellenére – a döntő választóvonal nem a tudományos és a tudománytalan megközelítések között van. Valójában a nemzeti közösség sorsához való hozzáállás, az attitűd tekintetében van a vitázók között meghatározó, döntő különbség. Az egymásnak feszülő erőkből és indulatokból, a csatározás vitairataiból jól érzékelhető, hogy két oldal, két nézőpont áll szemben egymással. Az egyik oldalon azok állnak, akik a nyelvet, a nyelvi normát a nemzeti egység és összefogás segítőjeként, eszközöként is feltétlenül elfogadják, és – hangsúlyozván annak a nemzeti összetartozásban betöltött nélkülözhetetlenségét, kiemelkedő, elsőrendű szerepét – szorgalmazzák is az egységes és minőségi norma létezését tudatosító és terjesztő törekvéseket, e norma szolgálatát, s a maguk tevékenységét is részben vagy egészben ennek szolgálatába állították és állítják. A másik oldalon azok állnak, akik a norma egységének, egységesítésének a gondolatát, a nyelvi normának és a nyelvművelésnek az egység irányába ható fejlesztését, illetőleg az ehhez kapcsolódó gyakorlati tevékenységeket elutasítják, s a nyelvművelésnek, valamint a nyelvi normának a nemzetstratégia szolgálatába állítását azzal támadják vagy úgy vetik el, hogy az egész kérdést kizárólag a nyelv tudományán belüli problémaként értelmezik és láttatják. E téves kiindulásból sorakoztatják azután érveiket, tudománytalanak minősítve minden efféle – eddigi, jelenbéli és ezután végzendő – tevékenységet, művelőiket pedig áltudományt hirdetőknak bélyegzik. Olykor elméleti tekintetben is meglepő megállapításokkal találkozunk, mint például azzal a vélekedéssel, hogy a magyar nyelv értelmező szótárai és nyelvtanai – az 1920 óta megjelentek legalábbis – nem a magyar nyelv szótárai és nyelvtanai – a normatív mérce vagy a magyarság egésze szempontjából (bővebben I. H. Tóth 2006). Olvashatunk – munkásságukat, véleményformálásukat és pozíciójukat tekintve – nagy hatású szerzőktől olyan véleményeket is, melyekben tapasztalt, elismert tudású nyelvészeket és tevékenységüket próbálják kisebbiteni, olykor nevetségesnek vagy szánalmasnak láttatva őket és

addigi munkájukat.² Gyakran egészül ki mindez a mennyiségi mutatók és érvek túlhangsúlyozásával és félreértelmezésével: a mérőszámok mindenhatóságának hangoztatása közben elsikkad az eltérés a minőségi, a funkcionális, az értékbeli különbségek és a mennyiségi különbségek között, sőt többnyire a mennyiségi szempontokon kívül más szempont szóba sem kerül. Pedig a norma nyilvánvalóan nem pusztán és nem elsősorban mennyiségi kérdés.³

A rangidős nyelvészemzedék tagjai közül többen – akik a normáért, a nemzet közös örökségéért mindig tettekre készek voltak s igen sokat tettek határon innen és túl egyaránt, például Deme László, Jakab István, Ágoston Mihály, Péntek János – belebocsátkoztak a vitákba, és egyben felhívták a figyelmet a norma megosztásának, rombolásának veszélyeire, továbbá teendőket is megfogalmaztak. Véleményük, szempontjaik rendkívül hasznos, sőt nélkülözhetetlen útmutatást adnak a normával, a nyelvstratégiával és a nemzetstratégiával kapcsolatos tennivalókhoz.

3.3. A nyelvtudomány társadalmi hasznosítása, a nemzeti nyelv őrzése-ápolása tehát, mint láttuk, sajnálatos módon megosztja a nyelvész-társadalmat: ki-ki a nemzeti közösséghez való viszonyulása – például önmagának a közösségbe való beleértése és beleérzése vagy éppen kívüllálló, megfigyelői szerepbe való helyezése – függvényében nyilatkozik a nemzeti nyelv és a közösségi norma határokon belüli és különösen határokon kívüli érvényességének kérdéseiről, ennek nyelvstratégiai vonatkozásairól. A norma kérdései tehát – az említett hozzáállásbeli eltérésekből és elkötelezettségekből adódóan – ideológiai, politikai természetű kérdések is egyben; mindez megnehezíti a nyelv- és nemzetstratégia kialakítását, a feladatok elvégzését (vö. Kiss 2012).

A nemzeti közösség nyelvi és kulturális identitása legfőbb hordozójának, a magyar nyelvnek és a magyar nyelvi normának az ügyében a szétfejlődést és az aprózódást indokolni, sőt ezt erősíteni – e folyamat érdekében tevékenykedni, ezt szorgalmazni – ellentétben áll a nemzeti érdekekkel. Ezt fontos felismerni

² Találkozhatunk például olyan értelmű célzásokkal és kijelentésekkel is, mintha e szerzők nem tudnák, mi is a nyelv, vagy mintha nem tudnák, mit beszélnek, mintha nyelvészeti munkásságuk fabatkát sem érne. Elterjedt vélekedés az is, hogy maga a nyelvművelés kártékony és elutasítandó tevékenység.

³ A kérdést bővebben lásd a következő kisebb vita anyagában: Kontra 2005, H. Tóth 2006.

és rögzíteni a stratégiai feladatok meghatározása előtt. A norma kérdései, a nyelvi minta ápolása, alakítása és tervezése (a státustervezés, korpusztervezés kérdéséhez vö. Tolcsvai 1998, Balázs 2001) már nem pusztán a nyelvet és nem is csupán a tudományt érintik: ennél jóval nagyobb jelentőségűek, ezek már valóban közvetlenül nyelv- és nemzetstratégiai kérdések (vö. Kiss 1997).

Éppen ezért kell ezen a területen a tudománynak is kijelölnie a saját határait, és azokat meg kell tartania: nem szabad átlépnie saját illetékességi körét.⁴ A nyelvstratégiának feltétlenül ki kell lépnie a nyelvészet fennhatósága alól, hiszen nem tudomány – s főként nem része a nyelvtudománynak –, hanem közösségi, nemzetpolitikai tevékenység, hasonlóan a sokat ostromozott nyelvműveléshez. Természetesen a stratégiai döntésekhez szükség van a nyelvtudomány eredményeire, a nyelvészeti kutatásokra és tanulságaik értelmezésére, értékelésére is – a nyelvstratégia és a nemzetstratégia a tudományos alapozást sem nélkülözheti (a stratégia tudományos megalapozottságának nemzeti érdekű értelmezésére I. Kiss 2012).⁵

3.4. Fontos tényező a normát érintő viták értékelésében, hogy az újabb nemzedékek képviselői közül többen azonosultak a norma megbontásának, a magyar nyelvi norma többközpontúságának a gondolatával (lásd például LANSTYÁK 1995), sőt: ennek helyeslésével, célként való megfogalmazásával is találkozunk – igaz, sokszor csupán részlegesen, nem teljes meggyőződéssel vagy ellentmondásosan (LANSTYÁK felfogásának kritikájára I. DEME 1995, BENKŐ 1996). Különösen nagy súlya van annak a ténynek, hogy e nemzetstratégiai, nemzetpolitikai területre tartozó kérdésben az elkülönülést, a norma osztódását pártoló szakértők és kutatók egy része a határon kívül élő magyarsághoz tartozik, s abban a körben

fejti ki tevékenységét. Márpedig nyilvánvaló, hogy a központilag irányított nemzetstratégia csak a külhoni magyarsággal és képviselőivel együttműködve lehet igazán eredményes. Ebben is megmutatkozik a nemzetpolitikának, a nemzetstratégiának és a nyelvstratégiának az egymásra utaltsága, működésük és működtetésük összehangolásának szükségessége.

Éppen ezért fontos feladat ezen a területen is, hogy alapvető kérdésekben és célokban legyen egyetértés és megállapodás. Ekkor lehet olyan előremutató stratégiai tervet kidolgozni, amelynek feladatait valódi együttműködésben, összefogva valósíthatjuk meg. Ha az alapvető célokban és a stratégiai kérdésekben sikerül megegyezni, az eltérő vélekedésekhez kapcsolódó tevékenységekben az eltéréseket a hatókör csökkentésével vagy a programok jellegének kísérleti voltával lehet kiegyenlíteni, az egyetértés irányába mozdítani.

4. Az eredményes nyelv- és nemzetstratégiához a fentebb kifejtettek jegyében megkerülhetetlen a többközpontúság tételének – dogmájának – elvetése. A normakövetés, a normateremtés vagy a nyelvművelés ügyében ugyanúgy stratégiai döntések határozzák meg a teendőket, mint a politikában vagy az oktatásban. A nyelv közléseink eszköze és formája, kultúránk hordozója és kiszolgálója, szellemi-anyagi örökségünk foglalatja; tekinthetjük „kulturális DNS”-nek (a terminusra I. H. TÓTH 2014).⁶ A nyelv nem pusztán tudományos vizsgálati tárgy, hanem nemzeti, közösségi létünk letéteményese: alapja, formája, terméke és egyben a jövő közös kultúrájának biztosítója, élesztője-serkentője – a hozzá való viszonyulás a nemzethez való viszonyulással egylényegű, s ezért a rá vonatkozó stratégia a közösség számára erkölcsi és politikai kérdés is –, nem pusztán tudományos vagy kutatási feladat. A nyelv ügyének szolgálata nem választható el a nyelvi norma általános színvonalától és a mindennapok, a média és a közélet nyelvi mintáitól (lásd H. TÓTH 2014), de a nyelven megszólaló, a nyelvben kódolt üzenettől sem. Ebben az összefüggésben értelmezhetők például a magyarság irodalmának, tudásának, hagyományainak és a mai sorskérdéseknek a közös megbeszélései, illetve az ilyen eszmecseréknek az

⁴ Ennek ellenére azonban éppen egyes kutatók vélekednek úgy, hogy a közösségi kezdeményezések és a nemzeti törekvések nyelvre irányuló őrző, egységes mintát erősítő tevékenységi formái szólnak bele – úgymond – illetéktelenül a tudomány dolgába.

⁵ Am hogy a nyelvstratégiától a tudományos nézőpontot és alapozást is mindig elvárhatunk, akár csak a nyelvművelés esetében, meg kellene tudnunk egyezni a tudományos alapokban és a célokban; ez azonban egyelőre nem látszik kivitelezhetőnek, illetőleg csak bizonyos szakemberek és csoportok együttműködésében vagy csak igen korlátozott célokkal valósulhatna meg.

⁶ A kulturális DNS fogalmához szorosan kapcsolódik a *humán környezet* fogalma is, ennek fontosságát globálisan és magyar vonatkozásban is ideje felvetnünk (H. Tóth 2014).

anyanyelvi vonatkozásai is: a közös, választékos anyanyelvi minta őrzésének és fejlesztésének irányába tett közös lépések erősítik a közösségtudatot, az összetartozás és az egység érzését. Ma erre égetően szükség van. Minden ezzel ellentétes tendencia árt a közösségnek, mivel gyengíti az így is végletesen szétaprózott és megfogyatkozott magyarság közös jövőbe vetett hitét, megosztja erőit.⁷

5.1. Egyetérthetünk Bencze Lóránt előadásának azon tézisével, melyben a jövőbe tekintve a magyar nyelv mint „oázis” tűnik elő (BENCZE 2015). Ezt úgy fogalmaznám meg, hogy a fejlődéshez és a nyelvi-kulturális bővüléshez az anyaországnak magának kell vonzóvá válnia elsősorban – és minden lényeges tekintetben: a nemzeti önkép, a jövőkép és az életmód szempontjából is.

A határon kívül élő magyarságban, különösen az erdélyi magyarságban rejtett „helyzeti energia” is felhalmozódott: a túlélés tapasztalata, az ellenséges környezet ellenhatásaira adott válaszok révén. Ez a helyzeti energia, nemzeti öntudat és túlélési tapasztalat mint „élesztő”, ösztönző erő az anyaország magyarságára is frissítő, ébresztő hatással lehet. A határon kívüli magyarság önfeladásig jutó vagy annak közelébe került csoportjainak megtartásában és új életre keltésében, újramagyarításában viszont az anyaországon belüli kezdeményezésnek, központi szándéknak, a biztatásnak és támogatásnak lehet meghatározó szerepe; de jól kiegészítheti ezt a határokon túli sikeres, követendő minták felmutatása is.

5.2. Nyelvi tekintetben stratégiai cél lehet az egész nyelvközösségre kiterjedő sztenderdizációs törekvések programmá formálása. A történeti mintákra és tapasztalatokra, valamint a meglévő közös magyar normára alapozva – a különbségek tudatosításával és funkcionális értékelésével – a globális tendenciákat is a nyelvi és kulturális közösség összehangolásának szolgálatába lehet állítani, például egy a teljes nyelvközösségre kiterjedő nyelvújítással vagy más, nyelvstratégiaileg közös lépések összehangolásával. Ez segíthet az egymástól elszakadt nemzetrészek egymásra találásában.⁸

A nyelvstratégia és a norma érdekében is szükségesek a további stratégiai együttműködések a szellemi életben, az irodalom, a művészetek területén, a tudományban pedig különösen a nemzeti és történeti tudományokban – néprajz, dialektológia, nyelvtörténet, irodalomtörténet, történettudomány –, valamint a média és az oktatás szférájában. E területeken is stratégiai programokra van szükség.

A feladatok végrehajtásában, a közös tevékenységekben kiemelt szerephez kell jutnia a közös magyar nyelvi normának, az igényes közlésnek.⁹ A tézisekben megfogalmazódó gondolat, tudniillik hogy „a nyelvi kulturáltság minősíti az egyént és a nemzetet is”, rendkívül fontos (lásd BENCZE 2015), ezzel is teljes mértékben egyetérthetünk. A közös nyelvvel való törődés a közösségnek saját magáról alkotott képét javítja, az összetartozást és az önbecsülést fokozza.

A hazai, anyaországi, központi nyelvstratégia mintaszerű kimunkálásával, megvalósításával és működtetésével tehetjük meg a döntő stratégiai lépést a közös magyar nemzetpolitikában: a minden tekintetben vonzó nyelvi, kulturális és közösségi minta létrejötté, az anyaországi modell működőképessége lehet a legfontosabb stratégiai lépés (vö. H. TÓTH 2014). A magyar nyelv visszaszorulásának kérdése is, melyre Bencze Lóránt utal (BENCZE 2015), számos kezdeményezéssel orvosolható: ezeknek azonban az anyaország újraéledő közösségének tevékenységén kell nyugodniuk. Az élhető, fejlődő, virágzó anyaország jelentheti azt a központot és központi vonzást, amely a népszerűséget, a kultúrát és nyelvet egyaránt megerősíti, megtartja, életképessé teszi, s a magyarság rangjának, vonzóerejének növekedéséhez vezet. Ez honi politikai és külpolitikai kérdés: érdekérvényesítés, távlatos nemzeti gondolkodás és tettek, programok szükségesek hozzá. Elengedhetetlen például a nemzeti oktatás-nevelés megújítása, a hazai értékek újratermelése és

egységesülés dilemmáiban sokféle megközelítést találhatunk. Van, aki például a befogadást helyesli, de a terjesztést, főként a norma „gyors és mesterséges terjesztését” nemkívánatosnak tartja (Tolcsvai 1991/3: 173); mások elfogadják a norma bizonyos fejlesztésének gondolatát (Szabó Mihály 1996/97), ismét mások már egyértelműen hangsúlyozzák a köznyelvi norma fejlesztésének a szükségességét is (Jakab 1992).

⁷ Ezért igen kártékony többek között a nyelvművelés céljainak említett félremagyarázása, tudománytalan és ártalmas tevékenységként való feltüntetése vagy a vele való riogatás; ez ugyanis a magyarellenességhez szolgáltathat muníciót a nemzeti közösség ellenfeleinek.

⁸ Ezúttal csupán jelzem, hogy a nyelvstratégia és a norma kérdésében a terjedés/terjesztés, az összehangolás, az egységesítés vagy

⁹ Ez mind az oktatás és a nevelés, mind a politika, mind pedig a média területére érvényes, de a közéletnek a nyelvi közeg szempontjából lényeges területeire is (lásd H. Tóth 2014).

gyarapítása, a fiatalság megtartása, a nemzetgazdaság újraélesztése, élénkítése és fejlesztése.

5.3. Emellett határozottabb, sokkal „keményebb” nemzetstratégiára és nemzetpolitikára is szükség van: első helyen a nyelv és a kultúra szabad érvényesülésének és gyakorlásának autonóm kereteit kell kiharcolni. El kell érni a nemzetközi szerződésekben már rögzített, de még meg nem valósult közösségi és nyelvhasználati jogok teljes körű érvényesülését, ezekért következetesen és a politika minden eszközével küzdeni kell. Az autonómatörvényeket fel kell karolni, a gyakorlati eredményeket, modellértékű tevékenységeket és együttműködéseket meg kell erősíteni, és meg kell osztani a teljes közösséggel. Célszerű a politikai együttműködések meghatározó pontjává, a konszenzus alapjává tenni a kultúra és a nyelv közös fejlesztésének kérdését; az ebbe az irányba tett lépések segítik a valódi közös gondolkodást, segítik a közösség érdemi párbeszédét és közös célok megszületését, a nemzeti közösség újraéledését. Kiss Jenő is világosan megfogalmazza az anyaország felelősségét ez ügyben, amikor ezt írja: „Az anyanyelv megmaradását kisebbségi körülmények között az aktív nemzetiségi tudaton kívül az anyanyelv presztízse, az anyaország tekintélye és vonzereje, az anyaországgal való kapcsolattartás, valamint az értük nemzetközi fórumokon is történő kiállás nagyban segítheti. Nem kétséges: az anyaországnak e tekintetben kitüntetett a szerepe, s nagy a felelőssége, mely elől nem térhet ki.” (1997: 969)

Itt említtem Bencze Lóránt azon észrevételét, hogy „nem tudunk megfelelni a szaporodó túlzó kihívásoknak” (BENCZE 2015). Mindez a közösség, a kultúra fejlődésének irányától is függ: mit akarunk tenni, és mit teszünk meg valóban (vö. még a Bencze által is kiemelt kérdésekkel, mint „nemzetek, kultúrák együttműködő szabad társulása, kölcsönös tanulás és megbecsülés – vagy torz pénzdiktatúra egy pólussal, kihasználás” – uo.).

5.4. A nyelvstratégiához, a közös jövőbe vezető nyelvi norma érleléséhez közös gyakorlat és bizonyos egységes működési keretek és formák is szükségesek: a norma elméleti kérdéseiről a fentebb vázolt nézetkülönbségek figyelembevételével konstruktív és operatív vitákat is le kell folytatni, ezeknek programok

kimunkáláshoz kell vezetniük, s nem újabb – esetleg meddő – vitákhoz.

A legfontosabb, sürgős külhoni teendőkre térve hadd idézzem most Ágoston Mihály hiteles, lényeglátó és iránymutató stratégiai programpontjait, melyeket majd húsz évvel ezelőtt fogalmazott meg: „Az anyanyelv megtarthatóságának három főtényezőjéről beszélhetünk: (1) az anyanyelvnek életképes szintű (!), intézményes elsajátítása; (2) folyamatos és rendszeres anyanyelvű tömegtájékoztatás átfogó igénybevétele; (3) és szabad, sokoldalú, nyilvános anyanyelvhasználat, szintén átfogóan (a közigazgatásban, a művelődési életben, a kereskedelemben, az anyaországi kapcsolatokban stb.).” A szerző továbbá teljes joggal hangsúlyozza, hogy „sürgős lenne már elmozdulnunk arról a holtpontról, hogy elmondjuk, mi van”; valamint hogy „látnunk kell az egészet is, hogy a rész problémáját az egészszel való összefüggésében vizsgálhassuk (tehát eleve nem mellékesebbként)...; csak a magyar nyelv és a magyar nemzet egészének szemszögéből elemezhetjük reálisan” az anyanyelv és a nemzet gondjait, a helyzetet és a teendőket (ÁGOSTON 1996–97: 167; 168–169). Ágoston Mihály arra is rámutat, hogy a tilalmak feloldása az anyanyelvhasználatban azonnali és elengedhetetlen feltétel, sürgős feladat a nagyobb, fontosabb célok eléréséhez. Például hivatkozik arra, hogy a Duna Televízió sem fogható mindenütt 1996-ban.

Mindezeket a pontokat és a fentebb említett stratégiai feladatokat áttekintve, rendszerezve, azokat egymással összehangolva és egészszé formálva, majd pedig kisebb feladatokra, lépésekre bontva és reális léptékekben ütemezett tervbe foglalva hatékony és jól működtethető nyelv- és nemzetstratégiát dolgozhatunk ki.

6. Végezetül: bízom abban, hogy a jelenlegi nemzetstratégiai együttgondolkodásunk – éppen a közös nyelv és a gondolatok közelítésének, az eszmecserének döntően nyelvi-közlésbeli útjai – révén sikerül közelebb jutnunk az eszményi nyelv- és nemzetstratégia, de legalábbis egy hatékony és határozott magyarságstratégia kidolgozásához, hogy nyelvben, szellemben és lélekben újra közelebb kerüljünk egymáshoz.

Irodalom

- ÁGOSTON Mihály (1996–97): A magyar nyelvről nyelvpolitikai megközelítésben. In: Nagy L. János szerk. *Helyesírás és nyelvpolitika*. Erkel Ferenc Gimnázium, Gyula, 63–72. o.
- BALÁZS Géza (2001): *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest (Általános nyelvpolitika: 13–20.)
- BENCZE Lóránt (2015): *A magyar nyelvstratégia fogalmáról. Tézisek az Együtt gondolkodás a nemzetstratégiáról és a nemzetpolitikáról című konferencián elhangzó előadáshoz*. 2015. június 9. Veszprém. Kézirat
- BENKŐ Loránd (1996): Több központú-e a magyar nyelv? *Magyar Tudomány* 1996/3., 310–318. o.
- DEME László (1995): Nyelvünk többközpontúságának kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 1995/4., 357–365. o.
- DEME László (1999): Az anyanyelvészet fogalma és társadalmi feladatai. In: *A magyar nyelv az informatika korában*. (Glatz Ferenc szerk. Magyarország az ezredfordulón). Budapest, 1999, 49–56. o.
- H. TÓTH Tibor (2006): A forma is tartalom. *Magyar Nyelv* 2006/1., 72–78. o.
- H. TÓTH Tibor (2014): Nyelvi változások az ezredfordulón. *Universitas Pannonica* 26. Gondolat, Budapest
- JAKAB István (1995): A szlovákiai magyar nyelvhasználat és nyelv-művelés időszerű kérdései. *Valóság* 1995/ 7., 87–92. o.
- JAKAB István (1992): A köznyelv fejlesztéséről nem mondhatunk le. *Új Szó* 1992. november 10., 7. o.
- KISS Jenő (1996–97): A magyar nyelv mai helyzetéről nyelvpolitikai szempontból. In: Nagy L. János szerk. *Helyesírás és nyelvpolitika*. Erkel Ferenc Gimnázium, Gyula, 1996–97. 56–62. o. (*Magyar Tudomány* 1997/8., 957–969. o.)
- KISS Jenő (2003): A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* 2003/4., 385–392. o.
- KISS Jenő (2012): A nyelvstratégia nyelvészeti megalapozásának fontossága. In: Eplényi Kata–Kántor Zoltán szerk.: *Térvesztés és határtalanítás 1. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, 32–41. o.
- KONTRA Miklós–Saly Noémi (1998) szerk.: *Nyelvmentés vagy nyelváru-lás. Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest
- KONTRA Miklós (2005): „Tartalmi kérdésekre most nem térek ki.” Tudományos bírálat vagy érzelmi reakció? *Magyar Nyelv* 2005/4., 497–498. o.
- LANSTYÁK István (1995): A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr* 1995/3., 213–236. o.
- PÉNTEK János (1995): A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és ket-tősnyelvűsége. *Irodalmi Szemle* 1995/3., 82–86. o.
- SÁNDOR Klára (2006): Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelv-művelés. In: Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 958–995. o.
- SZABÓMIHÁLY Gizella (1996–97): A szlovákiai magyar nyelvpolitikáról. In: Nagy L. János szerk. *Helyesírás és nyelvpolitika*. Erkel Ferenc Gimnázium, Gyula, 73–82. o.
- TOLCSVAI Nagy Gábor (1998): Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest, 253–264. o.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BENCZE LÓRÁNT

Magyar Nyelvstratégiai Intézet, igazgató

BODÓ BARNA

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár, docens

DURAY MIKLÓS

A Kárpát-medencei Magyar Képviselek Fóruma (KMKF) szakértője, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet tanácsadója

GARACZI IMRE

A veszprémi Pannon Egyetem habilitált docense, a Veszprémi Magyarságtudományi Kutatások Műhely vezetője

H. TÓTH TIBOR

Pannon Egyetem, egyetemi docens

KORHECZ TAMÁS

Union Egyetem, Dr Lazar Vrkcatic Jogi és Üzleti Tanulmányok Kar, Újvidék, egyetemi rendkívüli tanár

M. KISS SÁNDOR

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, tudományos főigazgató-helyettes

MALECZKI JÓZSEF

Magyar Nyelvstratégiai Intézet, nyelvész

NAGY EGON

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Földrajzi Intézet, Kolozsvár, igazgató

OROSZ LÁSZLÓ

Veritas Történetkutató Intézet, tudományos főmunkatárs

PÉTI MÁRTON

Nemzetstratégiai Kutatóintézet, igazgatóhelyettes

SZABÓ BALÁZS

Nemzetstratégiai Kutatóintézet, stratégiai tervező referens

SZÁSZ JENŐ

a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnöke

VAJDA BARNABÁS

Selye János Egyetem, Észak-Komárom, Szlovákia, docens

VETÉSI LÁSZLÓ

erdélyi szórványkutató

